

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพ และความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

A Study of the Concept of Right Livelihood and Responsibility as Depicted in Buddhist Texts

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

สัมมาชีพ : แนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างความสุจริตและความรับผิดชอบในการประกอบอาชีพของประชาชนในจังหวัดสุรินทร์

The Concept and Good Conduct Strengthening Process and Responsibility of Occupational undertaking in Surin Province

โดย

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม

พระมหาเจริญสุข คุณวีโร

พระปราโมทย์ วาทโกวิโท, ดร.

นางสาวเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760202

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพ และความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

A Study of the Concept of Right Livelihood and Responsibility as Depicted in Buddhist Texts

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

สัมมาชีพ : แนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างความสุจริตและความรับผิดชอบในการประกอบอาชีพของประชาชนในจังหวัดสุรินทร์

The Concept and Good Conduct Strengthening Process and Responsibility of Occupational undertaking in Surin Province

โดย

ดร. ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม

พระมหาเจริญสุข คุณวีโร

พระปราโมทย์ วาทโกวิโท, ดร.

นางสาวเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760202

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub-Research Report 1

A Study of the Concept of Right Livelihood and Responsibility as Depicted in Buddhist Texts

Under Research Program

The Concept and Good Conduct Strengthening Process and Responsibility of Occupational undertaking in Surin Province

BY

Dr.Thanarat Sa-ard-iam

Phramaha Chareansuk Khunavero

Phra Pramote Vadakovido, Dr.

Miss. Kedsirin Panya-aek

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Surin Campus.

B.E.2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760202

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย : การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย : ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, พระมหาเจริญสุข คุณวีโร,
พระปราโมทย์ วาทโกวิโท, ดร. นางสาวเกศรินทร์ ปัญญาเอก
หน่วยงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ปีงบประมาณ : ๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

รายงานการวิจัยนี้มี ๓ วัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา (๓) เพื่อศึกษาคุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฉบับภาษาไทยและฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และศึกษาข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ที่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการ เอกสารวิชาการ และเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น และนำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า

สัมมาชีพ คือ การดำรงชีพที่มีความบริสุทธิ์ทั้งกาย, วาจา และใจ โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น พุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วยหลักศีล ๕ หลักอิทธิบาท ๔ หลักจักร ๔ หลักอริยทรัพย์ ๗ และหลักมรรค ๘ การจัดการทรัพย์นั้นมี ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก ประกอบด้วยหลักการแสวงหาทรัพย์ หลักการบริหาร หลักการออมทรัพย์ และหลักการใช้ทรัพย์ ๒) การจัดการทรัพย์ภายในคืออริยทรัพย์ ๗ เน้นปัญญาเป็นที่ตั้ง เป้าหมายของสัมมาชีพมี ๓ ระดับคือ ระดับบุคคล, ระดับสังคม และระดับขั้นสูงสุดคือการบรรลุพระนิพพาน

แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ด้าน และพุทธกิจ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด ๔๕ พรรษา เพื่อมุ่งประโยชน์ เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความรับผิดชอบจึงเป็นภาระกิจที่บุคคลพึงปฏิบัติตามหน้าที่ต่อบุคคลอื่น ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบประกอบด้วยหลักความกตัญญูกตเวที หลักพรหมวิหารธรรม หลักฆราวาสธรรม หลักสังคหวัตถุ หลักทิศ ๖ หลักสัปปุริสธรรม หลักอปริหานิยธรรม และหลักอารยวัฒิ คือ หลักของสังคมในอุดมคติ

คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามหลักของพระพุทธศาสนามี ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) คุณค่าในระดับปัจเจกบุคคล คือ บุคคลควรปฏิบัติตามหลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ โดยงดเว้นจากอบายมุข และตั้งตนอยู่ในหลักกุลจิรัฏฐิติธรรม (๒) คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว แบ่งได้ ๔ ข้อ ได้แก่ ๑) คุณค่าในด้านมาตรการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว คือ ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของ

ครอบครัวตามหลักทิศ ๖ ๒) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว คือ การปฏิบัติตามหลักกุลจิรัฏฐิติธรรม ประกอบด้วยการแสวงหาของที่หาย, ซ่อมแซมของเก่า, รู้จักบริโภค และตั้งคนดีเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ๓) คุณค่าในมาตรการด้านการบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว คือ ยกย่องบุคคลผู้มีคุณธรรมให้เป็นผู้นำครอบครัว ๔) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว คือ ป้องกันสมาชิกในครอบครัวจากอบายมุข ๖ (๓) คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ คือ การนำหลักสัมมาชีพเต็มพื้นที่มาเป็นเป้าหมายและดัชนีชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจ (๔) คุณค่าต่อสิ่งแวดล้อม คือ รู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและดำเนินชีวิตภายใต้หน้าที่และความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง และ (๕) คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยี คือ เน้นการประดิษฐ์และการใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติ

ดังนั้น คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเป็นฐานความคิดให้กับองค์กรภาคธุรกิจ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

ปัญญา โลกสุมิ ปยุโตโต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร

Research Tile: A Study of the Concept of Right Livelihood and Responsibility in Buddhism
Researchers: Dr. Thanarat Sa-ard-iam,
Phramaha Chareansuk Khunavero,
Phra Pramote Vadakovido, Dr. and Kedsirin Panya-eak
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus
Fiscal Year: 2560 / 2017
Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The objectives of the research are: - (1) to study the concept of right livelihood in Buddhism (2) to study the concept of responsibility in Buddhism and (3) to study the value of livelihood and responsibility in Buddhism. This research is documented research, by studying from the Thai Tripitaka, Mahachulalongkornrajavidyalaya University's version and related academic documents and presents a descriptive analysis.

From the study, it was found that:

The right livelihood is living with a purity of body, speech, and mind without causing trouble for both themselves and others. The Buddha-dhamma that encourages livelihood consists of the five precepts, the four paths to accomplishment, the virtues wheeling one to propensity, the seven noble treasures, and the eightfold path. Property management has two parts are; 1) external asset management consists of principles of seeking property, management principles, saving principles and the rules of using property; 2) internal wealth management is the seven noble treasures, focusing on wisdom. The goals of livelihood are 3 levels: individual level, social level, and the highest level are achieving Nibbana.

The concept of responsibility in Buddhism begins with the five Buddha's daily routine) in three aspects through the remaining 45 years of his life, aimed at the benefits and happiness of all human beings. The obligation is a duty that a person relies on to perform the duties towards another person, both inside and outside the family. The Buddha-dhamma encourages accountability consists of the principle of a grateful person, the holy abiding, the virtues of laypeople, the bases of sympathy,

the six directions, the merits of a gentleman, the conditions of welfare and the noble growth are the principles the ideal society.

There are 5 values of livelihood and responsibility according to the principles of Buddhism: - 1) the individual value is a person should follow the principle of virtues conducting to benefits in present, refrain from causes of ruin and establish oneself in the principle of reasons for the lastingness of a wealthy family, 2) the value to the family institution can be divided into 4 items as follows: 2.1) the value in measures to build wealth for the family which is to help the strength of the family according to the principle of 6 directions, 2.2) the values in the prevention of deterioration of the family are to follow in the principle of reasons for the lastingness of a wealthy family, consisting of the pursuit of lost items, repairing antiques, knowing how to consume and establish a good person is a butler, 2.3) the value of family management measures is to honor the virtuous person as a family leader, 2.4) the values in measures solving family problems is to prevent family members from causes of ruin, 3) the value to the economic system, namely the use of full-right livelihood principles as targets and economic development indicators, 4) the value to the environment, namely knowing the use of resources with value and live under the authority and responsibility for all creations, and 5) the value of technology innovation is focusing on the invention and use of technology to solve problems and conserve nature.

Thus, the value of livelihood and responsibility in accordance with Buddhism is a base for businesses, organizations, and stakeholders can be applied correctly and appropriately.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง “**การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา**” นี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ทั้งนี้ เพราะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานและบุคคลหลายท่าน ดังนั้น คณะผู้วิจัยขอนำมากล่าวถึงดังต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดย พระสุธีรัตนบัณฑิต,รองศาสตราจารย์ ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และพระมหาชุติภัค อภินนฺโท ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผนและส่งเสริมการวิจัย และคณะทำงานที่ได้เมตตาให้ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขปรับปรุง กระทั่งงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญประจำโครงการ ที่ได้รับเป็นผู้ให้คำปรึกษาในงานวิจัยนี้จนสำเร็จลุล่วงอย่างสมบูรณ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บรรจง โสดาดี ผู้อำนวยการแผนงานวิจัยเรื่อง “แนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างความสุจริตและความรับผิดชอบในการประกอบอาชีพของประชาชนในจังหวัดสุรินทร์” ในการให้คำปรึกษาและเป็นประธานในการประชุมกลุ่ม เพื่อระดมความคิดและลงมือทำวิจัยในครั้งนี้

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณต่อหน่วยงานต้นสังกัด คือ มหาวิทยามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ โดย พระธรรมโมลี,ดร. รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ได้อำนวยความสะดวกในด้านอุปกรณ์สำนักงานที่ใช้ในการวิจัยเป็นอย่างดี เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร พร้อมกับสถานที่เพื่อให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นสถานที่ทำวิจัยในหน่วยงานด้วย และคณาจารย์สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ที่ได้ให้การช่วยเหลือในการทำสารบัญชั่วคราว เพื่อให้ระดมความคิดเห็นและเป็นแนวทางในการทำงาน และค้นหาแหล่งข้อมูลจากส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และช่วยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ที่ให้ได้ความร่วมมือ ช่วยค้นหาและรวบรวมข้อมูลที่เป็นหนังสืออันเกี่ยวข้องกับหัวข้อการวิจัย และเอกสารรายงานการการวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ด้วย และขออนุโมทนาอย่างยิ่งต่อ นายไชยรัตน์ ปัญญาเอก ผู้อำนวยการส่วนสนับสนุนวิชาการ และนางสาวเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก เจ้าหน้าที่จัดการงานทั่วไป ที่ได้ให้การช่วยเหลือในการประสานงานตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งงานวิจัยครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์ จึงขอขอบคุณ และอนุโมทนาทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ดร. ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ

๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....ค
กิตติกรรมประกาศ.....จ
สารบัญ.....ฉ
สารบัญภาพ.......ฎ
สารบัญแผนภูมิ.....ฐ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....ฑ

บทที่ ๑ บทนำ.....๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....๖
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....๖
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....๗
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....๘
๑.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย.....๑๒
๑.๘ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....๑๓
๑.๙ วิธีดำเนินการวิจัย.....๑๓
๑.๑๐ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....๑๕

บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๑๖
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๑๖
๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิดสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๑๗
๒.๑.๒ นิยามของสัมมาชีพในพระไตรปิฎก.....๒๐
๒.๑.๓ ความหมายของสัมมาชีพในทางพระพุทธศาสนา.....๒๑
๒.๑.๔ หลักการสำคัญของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๒๔
๒.๑.๔.๑ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพ.....๒๔
๒.๑.๔.๑.๑ ศีล ๕.....๒๔
๒.๑.๔.๑.๒ อิทธิบาท ๔.....๒๕
๒.๑.๔.๑.๓ จักร ๔.....๒๖
๒.๑.๔.๑.๔ สันโดษ ๓.....๒๘

๒.๑.๔.๑.๕ อริยทรัพย์ ๗.....๓๐
๒.๑.๔.๑.๖ มรรคมีองค์ ๘.....๓๑
๒.๑.๔.๒ สัมมาอาชีวะกับหลักสัมมาชีพ.....๓๗
๒.๑.๔.๒.๑ หลักการของสัมมาอาชีวะ.....๓๗
๒.๑.๔.๒.๒ ความหมายของสัมมาอาชีวะ.....๓๘
๒.๑.๓.๒.๓ ความสำคัญของสัมมาอาชีวะ.....๔๑
๒.๑.๓.๒.๔ ประเภทของสัมมาอาชีวะ.....๔๑
๒.๑.๔.๒.๕ การประยุกต์ใช้สัมมาอาชีวะ.....๔๒
๒.๑.๕ ประเภทของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๔๔
๒.๑.๕.๑ สัมมาชีพทางกาย.....๔๔
๒.๑.๕.๒ สัมมาชีพทางวาจา.....๔๗
๒.๑.๕.๓ สัมมาชีพทางใจ.....๕๒
๒.๑.๖ สัมมาชีพกับการจัดการโภคทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา.....๕๓
๒.๑.๖.๑ การจัดการทรัพย์ภายนอก.....๕๔
๒.๑.๖.๒ การจัดการทรัพย์ภายใน.....๗๔
๒.๑.๗ เป้าหมายของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๗๖
๒.๑.๗.๑ เป้าหมายระดับปัจเจกบุคคล.....๗๖
๒.๑.๗.๒ เป้าหมายระดับสังคม.....๗๖
๒.๑.๗.๓ เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด.....๗๗
๒.๒ หลักสัมมาชีพกับเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริ.....๗๘
๒.๒.๑ แนวพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง.....๗๘
๒.๒.๒ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง.....๘๑
๒.๒.๓ แนวทางดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง.....๘๔
๒.๒.๔ กรอบแนวคิดของหลักเศรษฐกิจพอเพียง.....๘๕
๒.๒.๕ องค์ประกอบของหลักเศรษฐกิจพอเพียง.....๘๖
๒.๓ แนวคิดพื้นฐานในการออกแบบระบบสัมมาชีพชุมชน.....๘๘
๒.๓.๑ กรอบแนวคิดที่สำคัญของสัมมาชีพชุมชน.....๘๘
๒.๓.๒ กรอบแนวคิดระบบสัมมาชีพ.....๘๙
๒.๓.๓ ความสำคัญของการสร้างสัมมาชีพชุมชน.....๙๐
๒.๓.๔ เหตุผลความจำเป็นในการมีกลไกส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน.....๙๑
๒.๔ สรุปสาระสำคัญ.....๙๓

บทที่ ๓ แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๙๖
๓.๑ แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๙๗
๓.๑.๑ ที่มาของแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๙๗
๓.๑.๒ ความหมายของความรับผิดชอบในภาษาบาลี.....๙๙
๓.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบ.....๑๐๐
๓.๑.๓.๑ กตัญญูกตเวที.....๑๐๐
๓.๑.๓.๒ พรหมวิหาร ๔ .....๑๐๑
๓.๑.๓.๓ ฆราวาสธรรม ๔ .....๑๐๑
๓.๑.๓.๔ สังคหวัตถุ ๔ .....๑๐๒
๓.๑.๓.๕ ทิศ ๖ .....๑๐๗
๓.๑.๓.๖ สาราณียธรรม ๖ .....๑๑๓
๓.๑.๓.๗ สัปปุริสธรรม ๗ .....๑๑๗
๓.๑.๓.๘ อปริหานิยธรรม ๗ .....๑๑๙
๓.๑.๓.๙ อารยวัฒิ ๕ .....๑๒๐
๓.๑.๔ ประเภทความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๑๒๓
๓.๑.๔.๑ ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว.....๑๒๓
๓.๑.๔.๒ ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว.....๑๔๑
๓.๑.๕ วิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพุทธธรรม.....๑๗๕
๓.๑.๕.๑ การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับบุคคล.....๑๗๕
๓.๑.๕.๒ การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับครอบครัว.....๑๗๖
๓.๑.๕.๓ การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับสังคม.....๑๗๗
๓.๑.๖ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพุทธธรรม...๑๗๗
๓.๑.๖.๑ ประโยชน์ด้านการแสวงหาทรัพย์.....๑๗๘
๓.๑.๖.๒ ประโยชน์ด้านการบริหารทรัพย์.....๑๗๙
๓.๑.๖.๓ ประโยชน์ด้านการออมทรัพย์.....๑๗๙
๓.๑.๖.๔ ประโยชน์ด้านการบริโภคทรัพย์.....๑๘๐
๓.๒ แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ทั่วไป.....๑๘๑
๓.๒.๑ ที่มาของแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR).....๑๘๑
๓.๒.๒ ความหมายของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR).....๑๘๕
๓.๒.๓ หลักการดำเนินกิจกรรมของ (CSR).....๑๘๙
๓.๒.๔ ความสำคัญของความรับผิดชอบ (CSR).....๑๙๑

๓.๒.๕ ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR).....๑๙๒
๓.๒.๖ ชนิดและประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR).....๑๙๕
๓.๒.๗ องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR).....๑๙๘
๓.๒.๘ ขนาดและระดับขั้นของการปฏิบัติ CSR ในองค์กรธุรกิจ.....๒๐๑
๓.๒.๙ การนำหลักการ CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน.....๒๐๕
๓.๒.๑๐ ประโยชน์ของการมีความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ๒๐๖
๓.๓ สรุปสาระสำคัญ.....๒๐๘

บทที่ ๔ คุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๒๑๑
๔.๑. แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า.....๒๑๑
๔.๒ คุณค่าของหลักสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๒๑๗
๔.๓ คุณค่าของความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๒๑๙
๔.๔ วิเคราะห์คุณค่าของหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๒๒๕
๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย.....๒๓๘

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....๒๔๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....๒๔๒
๕.๑.๑ สรุปวัตถุประสงค์ที่ ๑ แนวคิดหลักสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา.....๒๔๒
๕.๑.๒ สรุปวัตถุประสงค์ที่ ๒ แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....๒๔๔
๕.๑.๓ สรุปวัตถุประสงค์ที่ ๓ คุณค่าของหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบ-
ในพระพุทธศาสนา.....๒๔๖
๕.๒ อภิปรายผล.....๒๔๘
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....๒๖๐
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง.....๒๖๐
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป.....๒๖๐
บรรณานุกรม.....๒๖๒

ภาคผนวก.....๒๗๐
ผนวก ก บทความวิจัย.....๒๗๑
ผนวก ข การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....๒๘๙
ผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้

ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....๒๙๓
ผนวก ง ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....๒๙๗
ผนวก จ แบบสรุปโครงการ.....๓๐๑

ประวัติผู้วิจัย.....๓๐๙

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	เรื่อง	หน้า
แผนภูมิที่ ๑	กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๑๒
แผนภูมิที่ ๒	ความสัมพันธ์ของหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพ.....	๓๖
แผนภูมิที่ ๓	หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบ.....	๑๒๒
แผนภูมิที่ ๔	คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา.....	๒๔๑

อักษรคำย่อและชื่อคัมภีร์

๑.คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๓/๒ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้าที่ ๒ เรียงลำดับตามคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา (บาลี)	=	วินยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ภิกฺขุนี. (บาลี)	=	วินยปิฎก ภิกฺขุนีวิภงฺคปาลี (ภาษาบาลี)
วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ภิกขุนีวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จู. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จูฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	พระสุตตันติปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	พระสุตตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	พระสุตตันติปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สํ.ส. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สํ.นิ. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)

สำ.ข. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)

สำ.สฬ. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)

สำ.ม. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)

องฺ.เอกฺก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.ทุก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.ติก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.จตุกฺก (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ปญฺจก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.ฉกฺก (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.สตฺต (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.นวก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิปาต (ภาษาไทย)

องฺ.ทสก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.เอกทสก. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกทสนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.ขุ.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)

ขุ.ธ.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

ขุ.อุ.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)

ขุ.สุ.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.วิ.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)

ขุ.เปต.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ (ภาษาไทย)

ขุ.เถร.(ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)

ขุ.เถรี. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา (ภาษาไทย)

ขุ.ชา. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)

ขุ.ม. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย)

ขุ.จู. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิเทส (ภาษาไทย)

ขุ.ป. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค (ภาษาไทย)

ขุ.อป. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปาทาน (ภาษาไทย)

ขุ.พุทฺธ. (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

ขุ.จริยา (ไทย) = พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธมฺมสงฺคณี (ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อภิ.ธา. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา (ภาษาไทย)

อภิ.ปุ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

อภิ.ก. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

อภิ.ย. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ยมก (ภาษาไทย)

อภิ.ป. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

มิลินฺท. (ไทย) = มิลินทปัญหปกรณ์ (ภาษาไทย)

วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิสุทธิมรรคกรณ์ (ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๐๙/๑ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ ตอนที่ ๑ หน้าที่ ๑๐๙ ย่อหน้าที่ ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (ไทย) = สมันตปาสาทิกา วินัยปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สสีลขันธวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

ที.ปา.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฏิกวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

ม.มู.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มูลปัณณาสก์อรรถกา (ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มัชฌิมปัณณาสก์อรรถกา (ภาษาไทย)

ม.อุ.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี อุปริปัณณาสก์อรรถกา (ภาษาไทย)

สํ.ส.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

สํ.นิ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี นิทานวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

สํ.ข.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี ขันธวารวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

สํ.สฬ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สฬายตนวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

สํ.ม.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี มหาวารวรรคอรรถกา (ภาษาไทย)

องฺ.เอกฺก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.ทุก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ทุกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.จตุกฺก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ปญฺจก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ปัญจกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.ฉกฺก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ฉักกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.สตฺต.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.อฏฺฐก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี อัฏฐกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.นวก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย นวกนิปาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

องฺ.ทสก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.เอกทสก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกทสนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ขุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถโชติกา ขุททกปาฐะอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.อุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อุทานอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.สุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.วิ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี วิมานวัตถุอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.เปต.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เปตวัตถุอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.เถร.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.เถรี.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ชา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ชาดกอรรถกา (ภาษาไทย)

ขุ.ม.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปัชโชติกา มหานิทเทสอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.จู.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปัชโชติกา จูฬนิเทสอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปัชโชติกา ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.อป..อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปาทานอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.พุทฺธ.อ.. (ไทย) = ขุททกนิกาย มธุรัตถวิลาสินี พุทธวังสอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.จริยา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ. (ไทย) = อัฏฐสาลินี อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณีอรรถกถา (ภาษาไทย)

อภิ.วิ.อ. (ไทย) = สัมโมหวิโนทนี อภิธรรมปิฎก วิภังคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อภิ.ปญฺจก.อ.(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์อรรถกา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Being) ที่นิยมอยู่กันเป็นกลุ่มก้อน รวมตัวกันเป็นครอบครัว ชุมชน และเมื่อเกิดมาแล้วย่อมต้องประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอด และต้องดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ซึ่งการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์นั้นต้องอยู่อาศัยปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิตอันประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งเป็นความต้องการทางกายภาพของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์มีความต้องการในการดำรงชีวิตอยู่ในโลกแล้ว ความต้องการสูงสุดของมนุษย์คือความสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนพึงปรารถนา ความสุขในสังคมมนุษย์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันด้วยสันติเป็นสิ่งที่ต้องการในทุกระดับของสังคมมนุษย์ ทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในสถานที่ทำงาน ในสังคม ในภูมิภาค ในโลก เมื่อใดมีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุขก็มีสันติระบบชุมชนคือระบบการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

ในสังคมมนุษย์ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ เป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ทั่วทุกภูมิภาคของโลก มักจะมีการรบพุ่งระหว่างชนเผ่า ระหว่างกลุ่มศาสนิกหรือระหว่างประเทศ สงครามคือการทำลายสันติสุขอย่างร้ายแรง ผู้คนล้มตายเป็นแสนเป็นล้านคนในสงครามโลก ๒ ครั้งในศตวรรษที่แล้วคนตายไปแต่ละครั้งหลายสิบล้านคน มีผู้ประมาณว่าสงครามทุกชนิดในรอบร้อยปีที่ผ่านมาคร่าชีวิตผู้คนไปประมาณ ๒๐๐ ล้านคน แต่ที่ตายจากความยากจนและความ อยุติธรรมในสังคมที่เรียกว่า ความรุนแรงอย่างเงียบ (Silent Violence) นั้น มากกว่านั้นหลายเท่า ขณะนี้มีวิกฤตการณ์ทั่วโลก ทั้งวิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตสังคม วิกฤตสิ่งแวดล้อม ทั้งหมดคือวิกฤตการณ์ของการอยู่ร่วมกัน วิกฤตการณ์อยู่ร่วมกันเกิดจากความขัดแย้งระหว่างกายกับใจ ทางกายนั้นมนุษย์ได้เข้ามาอยู่เชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว แต่ใจยังไม่เป็นหนึ่งเดียว ยังคิดถึงประโยชน์เฉพาะตัว เฉพาะกลุ่ม อาจเรียกว่า Globalization

without Global Consciousness หรือโลกาภิวัตน์ที่ขาดจิตสำนึก การขาดจิตสำนึกของความเป็นหนึ่งเดียวกันทำให้เกิดวิกฤตการของการอยู่ร่วมกัน คือการขาดศานติสุข[๑]

ดังนั้น สิ่งที่มนุษย์ผู้อยู่ในสังคมควรยึดถือปฏิบัติ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขในสังคม ทั้งนำไปใช้ในการประกอบวิชาชีพ เพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างสันติสุข หรือเรียกง่ายๆ ว่าการทำงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของมนุษย์ ก็ย่อมหมายความว่า มนุษย์ย่อมจะต้องมีจริยธรรมในการทำงานหรือการประกอบวิชาชีพ เพราะในการทำงาน มนุษย์ย่อมต้องมีสังคม ซึ่งประกอบด้วยคนหลายคน เนื่องจากในวงการของการทำงานนั้น การทำงานคนเดียวย่อมเป็นไปได้โดยยาก ดังนั้นจึงสมควรมีการวางกรอบให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติ เพื่อการทำงานร่วมกันอย่างสงบสุข[๒]

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญหนึ่งในโลก ที่มีหลักคำสอนที่มุ่งเน้นสร้างความสงบสุขของมวลมนุษยชาติ ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นเสมือนแก้วมณีซึ่งเจียระไนรัศมีหลายเหลี่ยม ซึ่งนักวิชาการสามารถจัดมุมมองให้เห็นประกายเลื่อมรุ้งได้งดงามหลายวิธีการ พุทธธรรมเสนอหลักการพัฒนาปัญญาที่มุ่งการฝึกฝนอบรมตนให้บรรลุอิสรภาวะ หลุดพ้นจากปัญหา โดยทั่วไปแล้วพุทธศาสนิกชนดูจะเข้าถึงหลักพุทธธรรมในแง่ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีล ประเพณี พิธีกรรมเหล่านั้น แท้จริงแล้วพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการพัฒนามนุษย์และหลักการเรียนรู้ไว้อย่างเป็นระบบ ครบกระบวนการมีองค์ประกอบและขั้นตอนตามลำดับต่อเนื่องที่สมบูรณ์[๓] ซึ่งพระพุทธศาสนาได้มีหลักธรรมอันเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเฉพาะการประกอบอาชีพ นั้นคือหลักแห่งสัมมาชีพ อันเป็นหลักแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ อันเป็นมรรควิถี ๑ ใน ๘ ข้อของหลักคำสอนทางสายกลาง ซึ่งในแนวความคิดเรื่องสัมมาชีพ ในนัยแห่งพระพุทธศาสนานั่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ใน เศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่า “เศรษฐศาสตร์สายกลางหรือเศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา เนื่องด้วยมีระบบชีวิตหรือวิถีชีวิตใน

---

[๑] ประเวศ วศี, **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทีคิว พี จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

[๒] วริยา ชินวรรโณ**, จริยธรรมในวิชาชีพ**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐-๑๑.

[๓] สุมน อมรวิวัฒน์, **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗), หน้า ๘

พระพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรค นั้นก็คือชื่อชัดๆ แล้วก็มัชฌิมาปฏิปทา คือ ความเป็นกลางๆ เป็นความพอดีนั่นเอง”[๔]

การประกอบอาชีพจะเป็นไปตามหลักแห่งมัชฌิมาหรือไม่นั้น เราต้องมองถึงสาเหตุ หรือต้นตอแห่งการประกอบอาชีพนั้นก็คือ หน้าที่กับความรับผิดชอบของแต่ละอาชีพ สำหรับแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบนั้น จุดเริ่มต้นเราต้องเข้าใจในแนวคิดในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ อันได้แก่ความแตกต่างระหว่างบุคคล การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะผลรวม พฤติกรรมของมนุษย์ย่อมก่อให้เกิดขึ้นได้และจูงใจได้ มนุษย์มีคุณค่าและศักดิ์ศรี มนุษย์มีความซับซ้อน ดังมีองค์ประกอบหลัก ๕ ประการ ดังนี้ (๑) ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Defenses) (๒) การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะรวม (A Whole person) (๓) พฤติกรมเป็นสิ่งก่อให้เกิดได้และจูงใจได้ (A caused behavior) (๔) มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีของความเป็นคน (Dignity) และ (๕) มนุษย์มีความซับซ้อนและมีความผันแปรเป็นอย่างมาก (Complex)[๕]

ความรับผิดชอบจึงเป็นเครื่องชี้วัดลักษณะของความเป็นพลเมืองที่ดีที่สำคัญอย่างหนึ่ง และความรับผิดชอบ จึงเป็นลักษณะนิสัยและทัศนคติของบุคคล ซึ่งเป็นเครื่องผลักดันให้เกิดการปฏิบัติตามระเบียบ เคารพสิทธิของผู้อื่น ทำตามหน้าที่ของตนเอง และมีความซื่อสัตว์สุจริต การที่บุคคลมีลักษณะความรับผิดชอบ จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปด้วยความราบรื่น สงบสุข นอกจากนี้ ความรับผิดชอบยังเป็นคุณธรรมสำคัญในการพัฒนาประเทศด้วย ดังนั้นแล้ว ความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการทำหน้าที่ ซึ่งการกระทำตามหน้าที่จะสมบูรณ์หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานหรือแนวความคิดของแต่ละสังคมมนุษย์ ซึ่งตามนัยของพระพุทธศาสนาได้มีชุดหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มีอยู่ร่วมกันอยู่ในสังคม นั่นคือหลักทิศหก[๖] ซึ่งเป็นหลักแห่งการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน มีความสัมพันธ์กันในหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งประเด็นแห่งความสัมพันธ์นี้เอง เราสามารถทราบสาเหตุได้ว่า เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์

---

[๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘) หน้า ๓๖.

[๕] สมพร สุทัศนีย์, **มนุษย์สัมพันธ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖.

[๖] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

สังคมที่มีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมอันเป็นรากฐานของการใช้ชีวิตของมนุษย์นั่นก็คือ สถาบันครอบครัว จนถึงความสัมพันธ์ในระดับใหญ่สุดหรือกว้างสุดนั่นก็คือสถาบันชาติ บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความประพฤติเรียบร้อยดี มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมประจำใจ มีหลักธรรมที่ยึดถือเป็นหลักแห่งการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้มีความสงบสุข และในหลักแห่งการเกื้อกูลกันประสานสังคม อันเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันร่วมกันอย่างสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุขมั่นคงสามัคคีมีเอกภาพนั้นก็คือ สังคหวัตถุ[๗] ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ สำหรับสังคหวัตถุมีสี่ประการ คือ (๑) ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา) (๒) ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ) (๓) อัตถจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป) (๔) สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอโดยประพฤติตัวให้มีความเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน (นิสัยเป็นกันเอง)

ในส่วนขององค์กรภาคธุรกิจกับบุคลากรองค์กรภาคธุรกิจ ต้องมีวิสัยทัศน์ในส่วนแผนงานต้องมีพุทธธรรม (สาราณียธรรม ๖ ประการ) วิสัยทัศน์มีพื้นฐานมาจาก (พรหมวิหาร ๔) และองค์กรภาคธุรกิจเมื่อกล่าวถึงความเจริญก้าวหน้าขององค์ (จักร ๔) ต้องมีสิ่งแวดล้อมที่ดี (ปฏิรูปเทสะ) ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม ไม่ไกล หรือไกลเกินไป มีผู้ถือหุ้น คู่ค้าหรือคู่แข่งทางธุรกิจเป็นลักษณะ (สัปปุริสังเสวะ) กับทำธุรกิจกับคนที่ดีหรือคู่ที่ดีเป็นและที่สำคัญหลักการต้องชัดเจน ตั้งอยู่ในพุทธธรรม คือเว้นจากมิชชาวณิชชา การค้าขายผิดธรรม ๕ ประการและมีสัมมาทิฏฐิการตั้งตนไว้ชอบ (อตฺตสมฺมาปณิธิ)

---

[๗] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

และหลักการมีทุนทำไว้ก่อน คือ ทุนทรัพย์ ทุนสติปัญญา ทุนความร่วมมือ และทุนมนุษย์ที่เป็นบุคลากรที่เป็นองค์ประกอบในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อสังคมทุกภาคส่วน (ปุพฺเพกตปุญฺญตา)[๘]

ในมุมมองของสัมมาชีพและความรับผิดชอบนั้น นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ให้ทรรศนะว่า “แนวทางการพัฒนาใหม่ ไม่ใช้จีดีพีนำ แต่มุ่งสร้างสัมมาชีพเต็มที่พื้นที่เป็นเป้าหมาย การมีสัมมาชีพเต็มที่คือ ปัจจัยของการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และการเจริญเติบโตบนพื้นฐานของดุลยภาพ หลักสัมมาชีพจึงเป็นทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และศีลธรรมพร้อมกันไปอย่างบูรณาการ ฉะนั้น ยิ่งมีสัมมาชีพกันมากเท่าใด เศรษฐกิจยิ่งดีขึ้น จิตใจดีขึ้น สังคมยิ่งดีขึ้น สิ่งแวดล้อมดียิ่งขึ้น และศีลธรรมยิ่งดีขึ้น ต่างจากจีดีพีที่เมื่อจีดีพีขึ้น อย่างอื่นอาจจะไม่ดีขึ้นเป็นเงาตามตัว เพราะจีดีพีเป็นการวัดแบบแยกส่วนดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงเป็นตัววัดการพัฒนาที่ดีกว่าจีดีพี ดังนั้นแล้ว การมีสัมมาชีพ คือ การมีพอกินพอใช้ ทำให้ภูมิใจในตัวเอง มีศักดิ์ศรี ทำให้ไม่อยากทำไม่ดี และการมีสัมมาชีพถ้วนหน้าทำให้ไม่เบียดเบียนกัน”[๙] ดังนั้นแล้ว นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ระเบียบวาระใหญ่ที่สุดของมนุษยชาติคือการหาทางอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข”[๑๐]

จากเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาในหลักธรรมเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบ ที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ให้มีความกระจ่าง ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อันจะเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์ต่อการวงการธุรกิจ เพื่อให้เป็นองค์กรที่มีหลักการบริหารตามหลักแห่งธรรมาภิบาล และการอยู่ในสังคมอย่างมีสันติสุขของมวลมนุษยชาติสืบถัดไป

---

[๘] พระมหาสมพงษ์ สนฺตจิตฺโต, **“ความรับผิดชอบสังคมของบริษัทองค์กรภาคธุรกิจ (ซีเอสอาร์) : แนวคิดพุทธเชิงบูรณาการหน้า”** ใน **พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิฤกตการณ์โลก**, โดยมี พระหรรษา ธมฺมหาโส บก.(กรุงเทพมหานคร: บริษัทเซนจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๗๒.

[๙] ประเวศ วศี, **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**, หน้า ๑๐-๑๑.

[๑๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ แนวคิดและหลักคำสอนเรื่องสัมมาชีพดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีอะไรบ้าง และที่สามารถนำมาพัฒนาเป็นพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation) ด้านรูปแบบ (Model) หรือกระบวนทัศน์ (Paradigm) ในการดำเนินธุรกิจในสังคมยุคสมัยใหม่ได้อย่างไรบ้าง

๑.๓.๒ แนวคิดและหลักคำสอนเรื่องความรับผิดชอบดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีอย่างไรบ้าง และแนวความสอนเรื่องนี้สามารถนำมาสร้างเป็นพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation)ด้านรูปแบบ (Model) หรือกระบวนทัศน์ (Paradigm) ในการดำเนินธุรกิจในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างไรบ้าง

๑.๓.๓ แนวคิดและหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสามารถนำมาสร้างเป็นพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation) ด้านรูปแบบ (Model) หรือกระบวนทัศน์ (Paradigm) ในการดำเนินธุรกิจในโลกยุคโลกยุคทุนเสรีนิยมได้อย่างไรบ้าง และภาคธุรกิจสามารถประกอบธุรกิจภายใต้กรอบแนวคิดและกระบวนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา (Buddhist Paradigm) เพื่อพัฒนาให้เป็นบริษัทสัมมาชีพ (Right Livelihood Company) ได้อย่างไรบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเนื้อหาว่าด้วย ๑) หลักสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วย ความหมาย หลักการ ความสำคัญ ประเภท ความสำคัญ และคุณค่า และ ๒) หลักความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความหมาย หลักการ ความสำคัญ ประเภท ความสำคัญ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือพระไตรปิฎก อรรถ

กถา ฉบับภาษาไทยและฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และศึกษาข้อมูลขั้นทุติยภูมิ Secondary Sources ที่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการ เอกสารวิชาการและเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตำราเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบ รวมทั้งบทความอีเล็กทรอนิกส์ และสาระสังเขปออนไลท์ (Online)

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านเวลา: ช่วงระยะเวลาทำการวิจัย ๑ ปี

๑.๕ นิยามศัพท์ในการวิจัย

๑.๕.๑ สัมมาชีพ (Livelihood) หมายถึง หลักการใช้ชีวิตที่งดเว้นจากการประกอบอาชีพที่เป็นมิจฉาชีพทุกชนิด ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ถูกกฎหมาย และไม่กระทบต่อตนเองและผู้อื่น บนพื้นฐานแห่งความสมดุลและพอเพียง

๑.๕.๒ ความรับผิดชอบ (Responsibility) หมายถึง การดำเนินชีวิตที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมและแสดงความรับผิดชอบต่อทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยไม่กระทบตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อความสมดลแห่งชีวิตมนุษย์ และสันติสุขในการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติ

๑.๕.๓ พระพุทธศาสนา (Buddhism) หมายถึง ศาสนาสำคัญหนึ่งในโลก ที่ก่อตั้งโดยพระมหาสมณพุทธโคดม เมื่อ ๒๖๐๐ ปีล่วงไปแล้ว และเป็นศาสนาที่สอนให้คนรู้ ตื่น เบิกบาน โดยเป็นศาสนาที่มีหลักสอนหลักอริยสัจ ๔ เป็นแกนกลางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เพื่อให้พ้นจากสภาพปัญหาในการดำเนินชีวิต

๑.๕.๔ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (Buddhist Texts) หมายถึง หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีการจารึกเป็นอักษร แยกได้เป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวมทั้งคัมภีร์ชั้น อรรถกา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส ตลอดถึงผลงานทางวิชาการของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๕.๕ อาชีพ หมายถึง ประเภทหรือชนิดของงานบุคคลที่ต้องใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต

๑.๕.๖ การประกอบอาชีพ หมายถึง การยึดถืองานอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อดำรงชีพอยู่ในสังคม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องสัมมาชีพ แยกออกเป็น ๑) เอกสารที่เกี่ยวข้อง ๒) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวเรื่องสัมมาชีพ ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงเรื่องสัมมาอาชีวะ ในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับขยายความ”ซึ่งสรุปความได้ว่า คำว่า สัมมาชีพ โดยทางธรรมไม่ใช่หมายเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ความประพฤติหรือการดำรงความถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใดที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วยเช่น การที่พระภิกษุดำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้วได้ปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย ก็เป็นสัมมาชีพของพระภิกษุ หรือการที่ลูกประพฤติตนเป็นที่ดีสมควรแก่การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ก็พึงนับเป็นสัมมาชีพของลูก[๑๑]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเรื่องสัมมาอาชีพไว้ในหนังสือ “สู่การศึกษาแนวพุทธ” ความว่า การเลี้ยงชีพหรือการทำมาหาเลี้ยงชีพนี้ เป็นเรื่องใหญ่มากในสังคมมนุษย์ อย่างที่เรียกว่า โลกมนุษย์เป็นไปตามกรรม กรรมใหญ่ก็คือการเลี้ยงชีพของมนุษย์อย่างที่แยกเป็นเกษตรกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม หัตถกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ การประกอบอาชีพต่างๆ นี้แหละทำให้โลกเป็นอารยะธรรม จะมีความเจริญในแนวไหน ก็เป็นไปตามอาชีวะ ถ้าเป็นเด็กๆ อาชีวะที่ถูกต้องก็หมายความว่า ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมกับการเลี้ยงดูของพ่อแม่เรียกว่ามีสัมมาอาชีวะ หรืออย่างพระก็ต้องอยู่ในธรรมวินัย ทำหน้าที่สืบต่อพระศาสนาแล้ว ญาติโยมเขามีศรัทธา เห็นว่าธรรมจำเป็นสำหรับสังคม ก็เลยมาอุปถัมภ์บำรุงให้พระสามารถอยู่ได้ เพื่อจะได้รักษาธรรมไว้ให้สังคม อย่างนี้เป็นสัมมาอาชีวะของพระ ถ้าพระไปขอชาวบ้านเมื่อไหร่ก็มีหวังผิดทันทีเป็นมิจฉาอาชีวะ เพราะเขาไม่ได้ถวายด้วยศรัทธา เรื่องสัมมาชีพนี้เป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์ อาชีพทุกอย่างมีขึ้นเพื่อจุดหมายในการแก้ปัญหาชีวิตสังคม และเพื่อการสร้างสรรค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าทำถูกต้องตามวัตถุประสงค์นั้น เช่น อาชีพแพทย์มีเพื่ออะไร เพื่อบำบัดโรค และช่วยให้คนมีสุขภาพดี ถ้าทำเพื่อการ

---

[๑๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ , (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๙.

นี้ก็เป็นสัมมาอาชีวะ แต่ถ้าทำเพียงเพื่อเงินก็แสดงว่าเขวแล้ว ฉะนั้น จึงต้องประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ ไม่ก่อวามเดือนร้อนแก่ใครๆ สัมมาชีวะจึงเป็นศีลอันเป็นหมวดใหญ่[๑๒]

ท่านพุทธทาส ได้กล่าวถึงเรื่องสัมมาชีพไว้ในหนังสือ “อริยสัจจากพระโอษฐ์ (ภาคปลาย)” ความว่า สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ คือ การงด การเว้น การงดเว้นเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการเลี้ยงชีวิตที่ผิด (มิจฉาอาชีวะ) ของผู้มีอริยจิต ของผู้มีอนาสวจิต ของผู้เป็นอริยสมังคสมังคี ส่วนสัมมาอาชีวะ อันเป็นโลกิยะ คือ การละมิจฉาอาชีวะเสีย ได้แก่ การโกง การหลอกหลวง การประจบสอพลอ การบีบบังคับ การต่อลาภด้วยลาภ ให้หาเลี้ยงด้วยสัมมาอาชีวะของอริยสาวก และความหมายของคำว่า สัมมาอาชีวะ ซึ่งเคยแปลกันแต่เพียงว่าเลี้ยงชีวิตชอบ นั้น ที่แท้แล้วอาจจะขยายความออกไปได้ถึงคำว่า “การดำรงชีพชอบ” ซึ่งมีความหมายตั้งแต่ต่ำสุด ซึ่งเป็นเรื่องของฆราวาสสูงขึ้นไปตามลำดับนั้นๆ จนถึงการดำรงอยู่เพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพานทีเดียว[๑๓]

พระพยอม กลฺยาโณ ได้กล่าวถึงเรื่องสัมมาอาชีพไว้ในหนังสือ “พุทธวิธีทำงานอย่างชาญฉลาด” ความว่า การประกอบอาชีพหรือการเลี้ยงชีพ ที่ส่วนใหญ่จะพูดกันว่า “ทำมาหากิน” ในทางที่ถูกต้อง ในทางที่ไม่เป็นบาปเป็นโทษ ที่จะทำให้ตนเองอยู่ร้อนนอนทุกข์ ทางนี้พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเป็น “สัมมาอาชีวะ” หรือสัมมาชีพนั่นเอง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอนมาเป็นเวลาถึงสองพันกว่าปีมาแล้ว สามารถพิสูจน์สัจธรรมนี้ได้ตลอดเวลาเป็น “อกาลิโก” ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา กาลเวลาไม่สามารถหยุดหรือทำให้สัจธรรมนี้เปลี่ยนแปลงไปได้ การประกอบอาชีพ เช่น อาชีพรับราชการ เป็นครู เป็นทหาร เป็นตำรวจ หรืออาชีพค้าขาย เป็นพ่อค้า แม่ค้า อาชีพเกษตรกรรม เป็นเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนา อะไรก็ตามที่เป็นการทำมาหากินถือว่าเป็นอาชีพทั้งนั้น ทุกคนทำงาน ก็อย่าปล่อยให้มิจฉาชีพก้าวเข้ามาในชีวิตการงานได้ หรือใครกำลังประกอบมิจฉาชีพอยู่แล้ว ก็ละหรือเลิกเสีย จะได้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข[๑๔]

วศิน อินสระ ได้กล่าวถึงเรื่องสัมมาอาชีวะไวในหนังสือ “หลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา” ความว่า สัมมาอาชีวะ หมายถึงอาชีพที่สุจริตโดยตรง อาชีพอะไรก็ได้ที่สุจริต

---

[๑๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

[๑๓] พุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๙๑.

[๑๔] พระพยอม กลฺยาโณ, **พุทธวิธีทำงานอย่างชาญฉลาด**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๖.

จัดเป็นสัมมาอาชีวะทั้งหมด หรือคือการเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ ประกอบตนอยู่ในสัมมาชีพ การประกอบอาชีพใดก็ตามถ้าทุจริตในอาชีพนั้นก็ถือว่าเป็นมิจฉาชีพ เช่น มีอาชีพเป็นข้าราชการ แต่ทุจริตในหน้าที่ ก็จะกลายเป็นมิจฉาชีพ เป็นต้น สาวกของพระอริยะเว้นมิจฉาชีพต่างๆ แล้วประกอบแต่สัมมาชีพ ทำอาชีพของตนให้บริสุทธิ์สะอาดเรียกว่าอาชีวปริสุทธิ เป็นองค์สำคัญข้อหนึ่งของศีล และสรุปว่าสัมมาอาชีวะเป็นมรรคองค์หนึ่งในแปดประการ อันมีอานุภาพอำนวยประโยชน์สุขแก่ผู้ปฏิบัติตั้งแต่ประโยชน์ส่วนตัว ครอบครัว และสังคมประเทศชาติ[๑๕]

พระราชธรรมนิเทศ (ระเบียบ ฐิตญาโณ) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือ “เว้นจากมิจฉาอาชีวะ สำเร็จอาชีพที่ชอบ ศีลสิกขา สิกขาคือศีล ได้แก่ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พูดโดยทั่วไป จะพูดจะทำอะไรก็ให้ถูกชอบอย่าให้ผิด ประกอบอาชีพอะไรก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีอาชีพ เช่น เป็นนักเรียนต้องอาศัยผู้ใหญ่ อุปการะให้ใช้ทรัพย์ควรใช้อย่างถูกต้องในทางที่ชอบ ที่ควรพยายามศึกษาตนเองให้รู้จักงดเว้นจากพฤติการณ์กระทำต่างๆ การดำเนินอาชีพถูกทาง บุคคลทุกคนต้องเลี้ยงอาชีพเพื่อให้เป็นอยู่ได้ อาชีพแต่ละอย่างมีทั้งดีและชั่วเลือกกระทำแต่สิ่งที่ไม่เดือดร้อนต่อผู้อื่นและเดือนร้อนต่อตนเอง”[๑๖]

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายของคำว่า สัมมาอาชีวะ ว่า “สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ”[๑๗]

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กฤต ศรียะอาจ และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์กับการประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาล ผลการวิจัยพบว่า การประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาลมีความเชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนา การที่บุคคลใดจะประกอบอาชีพใดก็จะถูกกำหนดมาตั้งแต่เกิด และระบบสังคมก็อาจไม่มีความซับซ้อนหรือยุ่งเยิงมาก แต่ในปัจจุบันระบบสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น การประกอบอาชีพ

---

[๑๕] วศิน อินทสระ, **หลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, ๒๕๔๔) หน้า ๓๐.

[๑๖] พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๘.

[๑๗] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, (กรุงเทพมหานคร: **ราชบัณฑิตสถาน**, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๑๑.

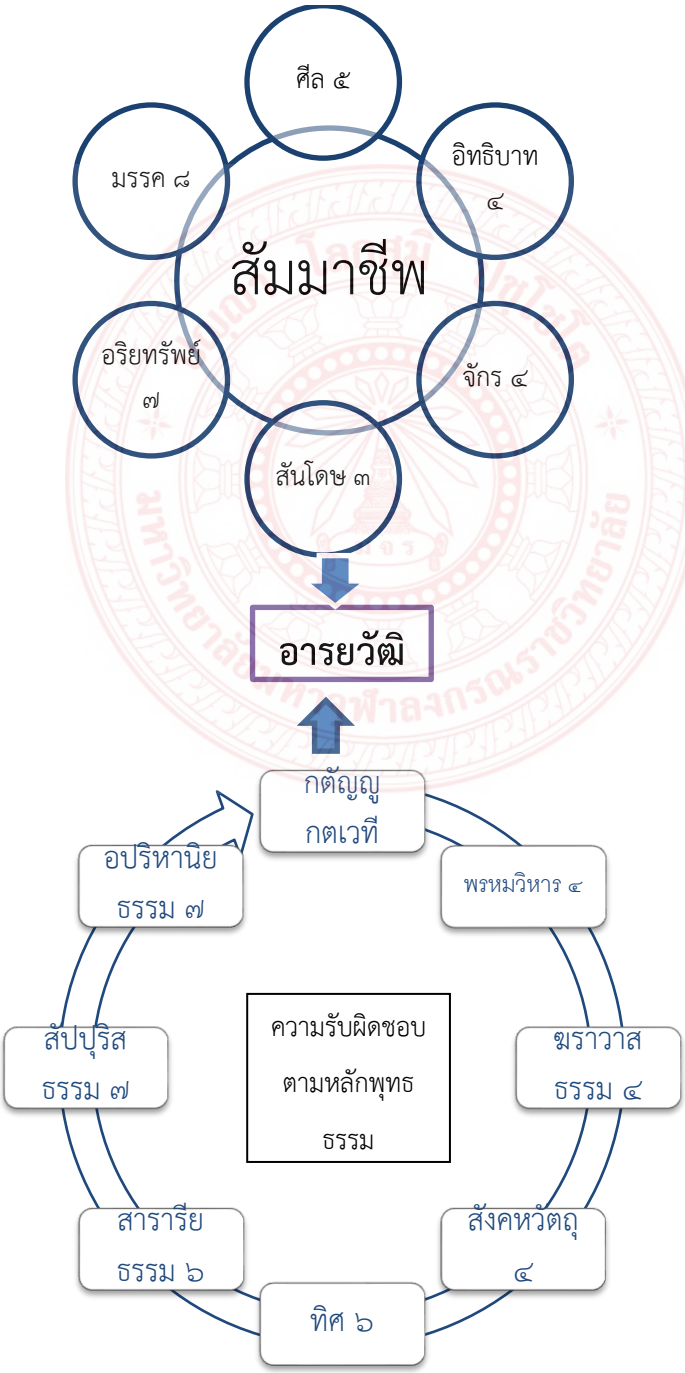
ก็มีหลากหลายมากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่ขยายตัวมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้การประกอบอาชีพแต่ละประเภทมีการคำนึงถึงผลกำไรในทางเศรษฐศาสตร์มากขึ้น เกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์อันเป็นเกณฑ์หลักที่จะนำมาตัดสินการประกอบอาชีพว่า อย่างไรควร อย่างไรไม่ควร ดีหรือไม่ดี อย่างเดียวอาจจะไม่เพียงพอ ต้องใช้เกณฑ์อื่นเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย กล่าวคือ เกณฑ์รอง ได้แก่มโนธรรม และเกณฑ์รวม ได้แก่ กฎหมาย รวมทั้งจรรยาบรรณวิชาชีพ เพื่อหาทางออกให้กับอาชีพบางอาชีพในปัจจุบัน[๑๘]

[๑๘] กฤต ศรียะอาจ และคณะ, **การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์กับการประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาล**, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ ข.

๑.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่องนี้ มีกรอบแนวคิดที่สำคัญ โดยแบ่งเป็น ๒ แนวคิดหลัก คือ (๑) กรอบแนวคิดหลักสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา และ(๒) กรอบแนวคิดหลักความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑: หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพและความรับผิดชอบ

๑.๘ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้คัมภีร์ประเภทต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้นั้นรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดสัมมาชีพและแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

วิธีการเก็บข้อมูล	เครื่องมือ	แหล่ง/ผู้ให้ข้อมูล	ประเด็นในการเก็บข้อมูล
ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมทั้งเอกสารวิจัยต่าง ๆ	ใช้การจด หรือบันทึกข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร	ห้องสมุดในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ	- แนวคิดเกี่ยวกับสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา -แนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๑.๙ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานวิจัย ๔ ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑.๙.๑ ขั้นกำหนดกรอบในการวิจัย

กำหนดกรอบเนื้อหาในการวิจัย โดยให้อยู่ในประเด็นเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบ ดังมีปรากฏในพระพุทธศาสนา โดยมีข้อมูลในการศึกษาและเปรียบเทียบ ตามลำดับดังนี้

๑) ศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

(๑) หลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

(๒) คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๒) กำหนดกรอบการวิจัยจากวัตถุประสงค์ คือ

(๑) ศึกษาหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

(๒) ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๑.๙.๒ ขั้นค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าเอกสารและรายงานวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙

๒) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นทุติยภูมิ คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมทั้งที่เป็นเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยข้อมูลจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และแหล่งข้อมูลอื่นๆ เช่น หนังสือ, บทความทางวิชาการ, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง, อินเตอร์เน็ต เป็นต้น

๑.๙.๓ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลเอกสารมาตรวจสอบให้ถูกต้อง เพื่อวิเคราะห์ในเชิงสังเคราะห์เนื้อหาอธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่อตอบโจทย์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ โดยมีลำดับ ดังนี้

๑) แยกแยะประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๒) สังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดที่มาจากการรวบรวมข้อมูล

๓) เรียบเรียงข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นไปที่หลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนาโดยให้ตรงไปตามวัตถุประสงค์ และตอบปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๙.๔ ขั้นสรุปและนำเสนอข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงเขียนตามโครงสร้างเนื้อหา และนำข้อมูลทั้งหมดมา สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย ตามลำดับดังนี้

๑) เขียนเป็นรายงานการวิจัย

๒) นำเสนอต่อสถาบันวิจัย

๓) นำเสนอต่อคณะกรรมการ

๔) แก้ไขจัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

๑.๑๐ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑.๑๐.๑ ทำให้ทราบความหมาย หลักการ ความสำคัญ ประเภท และคุณค่าของหลักสัมมาชีพที่มีปรากฏในพระพุทธศาสนา

๑.๑๐.๒ ทำให้ทราบความหมาย หลักการ ความสำคัญ ประเภท และคุณค่าของหลักความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๑.๑๐.๓ ทำให้ทราบคุณค่าของหลักสัมมาชีพและหลักความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนาอันก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาสังคม

๑.๑๐.๔ ได้องค์ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา

๑.๑๐.๕ มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้มีข้อมูลชุดความรู้เกี่ยวกับหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนามาเป็นข้อมูลสารสนเทศต้นแบบให้กับผู้ประกอบการในธุรกิจต่าง ๆ อันก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาสังคมสืบไป

๑.๑๐.๖ รัฐบาลสามารถนำผลวิจัยนี้ไปเป็นข้อมูลในการกำหนดกรอบนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศในด้านสัมมาชีพและความรับผิดชอบ

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยจะได้สำรวจเนื้อหาในพระไตรปิฎกที่มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องสัมมาชีพ โดยจะนำเสนอเรียงตามลำดับของปิฎก และลำดับชั้นของคัมภีร์ โดยเริ่มจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ที่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการ โดยข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ในแง่ที่จะทำให้มองเห็นภาพรวมทั้งหมดหรือภูมิทัศน์ (Landscape) ของคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

ดังนั้น ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้แยกประเด็นไว้ ๔ ประเด็นหลักคือ ประเด็นที่ ๑ แนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา ประเด็นที่ ๒ หลักสัมมาชีพกับเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริ ประเด็นที่ ๓ แนวคิดพื้นฐานในการออกแบบระบบสัมมาชีพชุมชน ประเด็นที่ ๔ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังมีรายละเอียดตังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

ที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องสัมมนาชีพนี้เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องการประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงชีพอันเนื่องด้วยปัจจัย ๔ ซึ่งคำว่า “อาชีพและธุรกิจ อาชีพ (Profession) นี้ หมายถึง การงานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีวิตโดยตรง เช่น เกษตรกรรม เป็นต้น ส่วนธุรกิจ (Business) หมายถึง การงานที่ทำมาค้าขายเพื่อหาผลกำไร เช่น พาณิชยกรรม เป็นต้น แต่การงานทั้ง ๒ อย่างก็เป็นการงานที่ทำเพื่อเลี้ยงชีพ ส่วนจะทำงานอาชีพเป็นงานธุรกิจหรือจะทำธุรกิจให้เป็นงานอาชีพก็อยู่ที่ผู้ทำงานเป็นสำคัญ ถ้ามองในแง่เศรษฐศาสตร์ก็เป็นงานธุรกิจ ถ้ามองในแง่จริยศาสตร์ก็เป็นอาชีพ”[๑] แต่

---

[๑] พระเทวินทร์ เทวินฺโท, **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖.

สภาพเศรษฐกิจในสังคมยุคปัจจุบันมีการแย่งชิงผลประโยชน์ มีการเอารัดเอาเปรียบ มีการแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองมากยิ่ง ซึ่ง“จุดศูนย์กลางความเลวร้ายทางเศรษฐกิจ คือ ความโลภ หรือที่ปรากฏออกมาในรูปแบบของความเห็นแก่ตัวและกลายเป็นรูปแบบทางเศรษฐกิจที่สะท้อนแนวคิดแบบนี้”[๒] สมดังท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวเอาไว้ว่า “เศรษฐกิจที่ไม่มีศีลธรรมนั่นแหละ คือ สิ่งที่สร้างปัญหาเลวร้ายขึ้นมาจนเต็มโลก. อาตมาพูดว่า สร้างปัญหาเลวร้ายขึ้นจนเต็มโลก ก็คือเศรษฐกิจที่ไม่มีศีลธรรม, และเห็นแก่ตัวของนักเศรษฐกิจหรือนายทุนทั้งหลาย, นี้เป็นสิ่งที่สร้างปัญหาขึ้นทุกทิศทุกทาง ท่านทั้งหลายก็มองเห็นเองว่านี้มันรบราฆ่าฟันกันไม่หยุดไม่หย่อนตลอดเวลานี้ มันมีมูลมาจากเศรษฐกิจ คือ มันต้องการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ เอาผลทางเศรษฐกิจเป็นของตน แล้วมันรู้เท่าทัน มันก็ต่อต้านกัน มันก็รบกันได้ เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน”[๓] ดังนั้นแล้ว กระบวนการหรือ“หลักการสร้างความผาสุกทางสังคม คือ การสร้างอรรถประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง ผู้อื่น และทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น หรือสังคม”[๔] ซึ่งกระบวนการนี้เรียกว่า หลักสัมมาชีพ ซึ่งคำว่าสัมมาชีพนี้เอง “คืออาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้”[๕]

๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิดสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานั้นก่อกำเนิดเกิดขึ้นหลังจากที่พระเจ้าสิทธัตถะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมืองพุทธคยา สาธารณรัฐอินเดีย ภายหลังจากที่พระองค์ได้พักผ่อนพระอิริยาบท และทบทวนธรรมที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้ด้วยการเสวยวิมุตติสุขที่เกิดจากความหลุดพ้นจากกิเลสเป็นเวลา ๔๙ วัน พระองค์ก็ได้เสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แคว้นเมืองพาราณสี และได้ทรงแสดงปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตนสูตร โปรดกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ จนท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม และได้ขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนารูปแรก และหลังจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมในที่ต่าง ๆ ทำให้มีผู้มีจิตศรัทธาขอเข้าบวชในพระพุทธศาสนาขึ้นมา

---

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

[๓] พุทธทาสภิกขุ, **ฟ้าสางทางการเมือง, ชุดฟ้าสางระหว่างห้าสิบปีที่สวนโมกข์,** (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗-๑๘.

[๔] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๑๒๙-๑๓๐/๔๒.

[๕] ประเวศ วะศรี, **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศสร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ที คิว พี จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐.

เรื่อย ๆ จนทำให้เกิดชุมชนสงฆ์ขึ้น เกิดการปกครองของสงฆ์ และเมื่อมีพระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ ในกาลต่อมาก็ได้มีการบัญญัติพระธรรมและพระวินัยเกิดขึ้น[๖] และเมื่อพระพุทธศาสนาได้มีการเผยแผ่ไปยังที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นหลักนำทางในการพัฒนาของนานประเทศที่นับถือ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวเอาไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นหลักการนำทางในการพัฒนาไว้อย่างน่าสนใจว่าปัจจุบันนี้ ได้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า การพัฒนาประเทศให้สำเร็จผลดี บรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการได้อย่างแท้จริงนั้น จะพัฒนาเพียงด้านวัตถุอย่างเดียวเท่านั้นไม่ได้เพียงพอ ประสบการณ์ในการพัฒนาตลอดเวลายาวนานที่ผ่านมา ได้สอนให้ตระหนักว่าการมุ่งพัฒนาวัตถุภายอย่างเดียวนั้น แม้นจะระดุมทุนลงไปอย่างมากมายก็ไม่ทำให้สังคมบรรลุความมั่นคั่งรุ่งเรือง และสันติสุขที่แท้จริงได้ ตามวัตถุประสงค์ กลับสร้างปัญหาอย่างมากมาย อาทิเช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาการเมือง ปัญหาด้านจริยธรรมคุณธรรม ปัญหาด้านวัฒนธรรม ปัญหาทางเพศและอบายมุข ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม[๗]

ดังนั้น บทเรียนจากการพัฒนาสอนให้รู้ว่า การพัฒนาจะต้องดำเนินไปอย่างรอบด้าน และอย่างทั่วถึง ไม่ใช่มุ่งพัฒนาแต่เพียงด้านวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะตัวคนซึ่งเป็นผู้ร่วมกระบวนการพัฒนา และได้รับผลจากการพัฒนาโดยตรง จะต้องได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดี และในการพัฒนาคนนั้น ส่วนสำคัญที่สุดก็คือจิตใจ ดังนั้น ในยุคปัจจุบันงานพัฒนาจึงหันมาให้ความสนใจแก่การพัฒนาจิตใจมากขึ้น การพัฒนาจิตใจนั้นรวมถึงการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนสุขภาพจิตโดยทั่วไปการพัฒนาจิตใจ ตลอดจนการพัฒนาคนนั้นเป็นหน้าที่หลักและโดยตรงของพระพุทธศาสนา จากประเด็นที่กล่าวมานั้นย่อมชี้ชัดได้ว่า พระพุทธศาสนาคือศาสนาแห่งปัญญาและการปฏิบัติ อีกทั้งพุทธธรรมนั้นมิใช่เป็นเพียงปรัชญาของนักปราชญ์เท่านั้นหรือเรื่องของนักคิดที่กำลังคิดค้นหาความจริง โดยใช้เหตุผลเชิงตรรกะวิทยาหักล้างพิสูจน์ความจริงกันอยู่ หากแต่พุทธธรรมเป็นเรื่องของการปฏิบัติหรือเป็นการปฏิบัติของผู้มีปัญญา ซึ่งเข้าไปเกี่ยวกับข้องกับการแก้ไขปัญหาให้กับชีวิตและความเป็นอยู่จริงของมนุษย์ พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการสอนความจริงที่เป็นประโยชน์สั่งสอนที่จะนำมา

---

[๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๒.

[๗] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริงได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงไม่ทรงสนับสนุนการพยายามเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีครุ่นคิด และถกเถียงหาเหตุผลเกี่ยวกับปัญหาทางอภิปรัชญา ซึ่งไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ และด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตจริงของมนุษย์นี้เองความเป็นพุทธะจึงต้องอาศัยการพิจารณาคุณค่าทางจริยธรรมประกอบด้วย และด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมานี้ “พุทธธรรม” ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ที่พระพุทธองค์ได้วางแนวทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ โดยมีจุดเป้าหมายหลักก็คือการพ้นทุกข์ และดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตอันประเสริฐ ทั้งในระดับโลกิยะธรรม และโลกุตตรธรรมนี้เอง หลักพุทธธรรมนั้นจึงไม่ต้องอยู่บนเงื่อนไขของกาลเวลา (Timeless) ในส่วนของหลักพุทธธรรมข้อหนึ่งที่สำคัญที่สุด และเป็นแกนกลางคำสอนของพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน ก็คือ “หลักมัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งเป็นทางสายกลางอันเป็นทั้งมรรคและเป็นพุทธจริยธรรม สำหรับการครองชีวิตของพระพุทธศาสนิกชนให้ตั้งมั่นอยู่ใน “พรหมจรรย์” หรือ “พรหมจริยะ” ซึ่งหมายถึง ระบบการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

ดังนั้น “แนวคิดหลักสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา”นั้นจึงเริ่มจากการที่พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ทั้งนี้ พระพุทธศาสนานั้นมีหลักพุทธธรรมเป็นหัวใจหลัก ซึ่งได้มุ่งให้พุทธศาสนิกชนได้ดำเนินชีวิตในหนทางที่ถูกต้องซึ่งเรียกว่า “สัมมา” คือ “ถูกต้อง” ได้แก่การเป็นผู้ที่รู้จักเลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกลวง สอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ ค้าคน ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น ซึ่งหลักสัมมาชีพนั้น มุ่งเน้นให้บุคคลได้เว้นจากการประกอบมิจฉาชีพทั้งปวง ประกอบแต่การงานที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมาย และไม่ผิดศีลธรรม ไม่ก่อความเดือดร้อน ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น และยึดหลักการดำเนินชีวิตด้วยหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาและถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมือง เคารพในกฎกติกาของสังคมประกอบอาชีพที่สุจริตที่มีความตรงไปตรงมา ไม่ทุจริตคอร์รัปชั่น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กสิ่งน้อยใด ๆ ก็ตามเพื่อประกอบอาชีพ ดังที่กล่าวมา “หลักสัมมาชีพ” จึงมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับ “หลักสัมมาอาชีวะ” ซึ่งเป็นหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นแนวทางการดับทุกข์หรือการแก้ไขปัญหาชีวิตมุ่งผลในทางปฏิบัติให้ทุกคนจัดการชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับการเลี้ยงชีพที่ถูกต้องของคนแต่ละคน โดยอยู่บนพื้นฐานการดำเนินชีวิตด้วยการประพฤติชอบหรือการเลี้ยงชีพชอบเรียกว่า สุจริต ๓ ได้แก่ การเลี้ยงชีพชอบทางกาย เรียกว่า กายสุจริต การเลี้ยงชีพชอบทางวาจาเรียกว่า วจีสุจริต และการเลี้ยงชีพชอบทางใจเรียกว่า มโนสุจริต

๒.๑.๒ นิยามของสัมมาชีพในพระไตรปิฎก

คำว่า สัมมาชีพ ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ คำว่า “สัมมา” และคำว่า “อาชีพ” ซึ่งเป็นคำที่มาจากภาษาบาลีว่า “สัมมาอาชีวะ” ซึ่งประกอบด้วย ๒ คำ คือ “สัมมา” และคำว่า “อาชีวะ” โดยเป็นการแปลง “ว” เป็น “พ” ตามหลักของอาเทสพยัญชนสนธิ ในสนธิกิริโยปกรณ์ คือ แปลง ว เป็น พ ได้ เช่น กุวโต เป็น กุพฺพโต ซึ่งคำว่า “สัมมา” หมายถึง โดยชอบ ดี ถูกต้อง ถูกถ้วน สมบูรณ์ จริงแท้[๘] ซึ่งคำว่า สัมมา นี้ “ปกติใช้นำหน้าคำอื่นเพื่อแสดงว่าคำนั้นมีความหมายว่า ชอบ,ดี, ถูกต้องเป็นต้น เช่น สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ”[๙] เป็นต้น ส่วนคำว่า “อาชีวะ”นี้ หมายถึง “อาชีพ” การเลี้ยงชีพ ความเพียรพยายามในการแสวงหาปัจจัยยังชีพ การทำมาหากิน[๑๐] และคำว่า “อาชีพ” นั้นเป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต[๑๑] และคำว่า “อาชีพ” นี้ มาจากภาษาบาลีว่า “อาชีวะ, การเลี้ยงชีพ, มีรูปวิเคราะห์ว่า อาชีวติ เอเตนาติ อาชีโว แปลว่า การเป็นเหตุให้เป็นอยู่ได้ อา บทหน้า ชีว ธาตุในความหมายว่าเป็นอยู่ อ ปัจจัย”[๑๒] และเมื่อพิจารณาจากคำว่า “อาชีวะ” แล้วพบว่ามาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า “อาชีโว” ตามหลักไวยากรณ์คำนี้มีรากศัพท์มาจาก “อา บทหน้าที่เป็นอุปสรรค แปลว่า ทั่ว,ยิ่ง,กลับความ และ ชีว ธาตุใช้ในความหมายว่า “เป็นอยู่, ดำรงอยู่” ลง อ ปัจจัย”[๑๓]

นอกจากนี้ในภาษาบาลียังมีคำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันกับคำว่า อาชีวะ หรือ อาชีพ อีก ๔ คำ คือ “(๑) ชีวน แปลว่า ชีวิต, ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีพ วิเคราะห์ว่า วิวเตติ ชีวนำ การดำรงชีวิตอยู่ (ชีว ธานในความหมายว่ามีชีวิต ยุ ปัจจัย, แปลง ยุ เป็น อน)[๑๔] (๒) วุตติ แปลว่า การเลี้ยงชีพ, อาชีพ, การเป็นอยู่, การทำมาหากิน วิเคราะห์ว่า วตฺตนำ วุตฺติ การเป็นไป (วตุ ธาตุใน

---

[๘] พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒๙.

[๙] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด,** (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๙๙.

[๑๐] พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, อ้างแล้ว, หน้า ๔๐๖.

[๑๑] บุญธรรม กรานทอง และคณะ, **คำไทยที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต**, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๘.

[๑๒] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชี่ยง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๖.

[๑๓] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาต และกิตก์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๖๓.

[๑๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

ความหมายว่าเป็นไป ติ ปัจจัย , แปลง อ เป็น อุ)[๑๕], (๓) ชีวิกา แปล่า ชีวิต, ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีพ[๑๖], และ (๔) วตฺตนำ แปลว่า การเลี้ยงชีพ วิเคราะห์ว่า อาชีพ วตฺตติ เอเตนาติ วตฺตนำ กิจเป็นเหตุให้ดำเนินไปได้ (วตฺต ธาตุในความหมายว่าเป็นไป ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อณ""[๑๗] และในความหมายของภาษาสันสกฤต คำว่า "อาชีพ" มาจากคำว่า อาชีว เหมือนกับภาษาบาลี แปลว่า "การทำมาหากิน, ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีวิต"[๑๘] ในพระสูตรนั้นมีปรากฏว่า "อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ"[๑๙] และในอรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตร พระอรรถกาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า "คำว่า มิจฉาอาชีวะ ได้แก่ กายทุจริตและวจีทุจริต ที่เป็นไปเพื่อต้องการของเคี้ยวของกินเป็นต้น. คำว่า ละ คือ เว้น . คำว่า ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ ด้วยอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ. คำว่า สำเร็จชีวิต คือ ดำเนินการเลียงชีพ"

ดังนั้น เมื่อแปลรวมความแล้ว นิยามคำว่า "สัมมาชีพ" แปลได้ว่า "การเป็นอยู่ หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น

๒.๑.๓ ความหมายของสัมมาชีพในทางพระพุทธศาสนา

หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ-ปัญญานันทภิกขุ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ มรรคมีองค์แปดคุณธรรมของชีวิตที่ดีงาม ถึงหลักของสัมมาชีพหรือหลักของสัมมาอาชีวะไว้ว่า "อาชีพที่ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันและกันควรงดเว้นไม่ว่าอาชีพอะไร การค้าขายเราก็ไม่เอาเปรียบใคร ไม่เดินกุสโลบายให้คนอื่นเดือดร้อน...อย่าไปเที่ยวขายของที่ไม่เหมาะไม่ควร...อย่างนี้เรียกว่าอาชีพชอบ"[๒๐]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า "คำว่า "สัมมาชีพ" ในทางธรรม มิใช่หมายเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิต แล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบ

---

[๑๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๑.

[๑๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

[๑๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๔.

[๑๘] วิสันต์ กฎแก้ว, **ภาษาบาลีสันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๑.

[๑๙] **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, **ม.มู.** (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

[๒๐] พุทธทาสภิกขุ-ปัญญานันทภิกขุ, **มรรคมีองค์ ๘ คุณธรรมของชีวิตที่ดีงาม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

ธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ ความประพฤติ หรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใด ที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิต เช่น การพระภิกษุดำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้วได้รับปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย ก็เป็นสัมมาชีพของพระภิกษุ หรือการที่ลูกประพฤติตนเป็นลูกที่ดีสมควรแก่การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ก็พึงนับเป็นสัมมาชีพของลูก”[๒๑]

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้แปลความหมายไว้ว่า “การเลี้ยงชีวิต, การทำงานมาหากิน, งานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ”[๒๒]

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การเลี้ยงชีวิต, การทำมาหากิน, งานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ”[๒๓] และในพจนานุกรมฉบับมติชนได้ให้ความหมายไว้ว่า “สัมมาชีพ แปลว่า อาชีพการงาน (ใช้ในทางที่ดี)”[๒๔]

มูลนิธิสัมมาชีพ ได้ให้นิยามคำว่า **“สัมมาชีพ”** ไว้ว่าคือ “การประกอบอาชีพ ภายใต้กรอบอริยมรรคที่มีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ หากกล่าวให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น จะหมายความถึงการทำมาหากินโดยไม่ได้เอากำไรสูงสุดเป็นตัวตั้ง หรือเป็นเป้าหมายสุดท้าย และต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคม กล่าวคือความสุขของตน และคนทำงาน รวมถึงประโยชน์ของผู้บริโภค และผู้รับบริการเป็นหลัก โดยไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม และไม่มุ่งไปกระตุ้นตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์[๒๕]

วศิน อินทสระ ซึ่งเป็นนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาอีกท่านหนึ่ง ได้แสดงความเห็นไว้ว่า “สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ ประกอบตนอยู่ในสัมมาชีพ”[๒๖]

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรได้ให้ความหมายของคำว่า สัมมาชีพ ไว้ว่า “การประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามกฎหมายเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ทำด้วยความสุจริต และถูกต้องตามหลักศีลธรรม ฉะนั้น คำว่าสัมมาชีพ จึงยึดแนวความหมายของคำว่า สัมมาอาชีวะ...โดยมีความหมายว่า

---

[๒๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๓๓.

[๒๒] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๓๖.

[๒๓] **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๑๑.

[๒๔] **พจนานุกรม ฉบับมติชน Matichon Dictionary of The Thai Language,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน) ๒๕๕๗),หน้า ๘๖๒.

[๒๕] **นางสาวนนทกร ปรีสิงห์**, “สัมมาชีพ”, <สัมมาชีพ https://ccnno๒.wordpress.com/about/สัมมาชีพ>, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๐.

[๒๖] วศิน อินทสระ, **หลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, ๒๕๕๔), หน้า ๓๐.

การทำมาหากินโดยไม่ได้เอากำไรสูงสุดเป็นตัวตั้ง หรือเป็นเป้าหมายสูงสุด แต่ต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคม กล่าวคือ ความสุขของตน และคนทำงาน รวมถึงประโยชน์ของผู้บริโภค และผู้รับบริการหลัก โดยไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม และไม่มุ่งไปกระตุ้นตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์”[๒๗]

นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าว่า “สัมมาชีพ หมายถึง อาชีพที่ไม่เบียดเบียนตัวเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำให้เกิดความร่วมเย็นเป็นสุข และการเจริญเติบโตบนพื้นฐานของดุลยภาพ”[๒๘] และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ หรือ สสส ก็ได้ให้ความหมายในรูปแบบเดียวกันไว้ว่า “สัมมาชีพ หมายถึงการประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงเป็นบ่อเกิดของความร่มเย็นเป็นสุข”[๒๙] ในประเด็นนี้ นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “สัมมาชีพจึงเป็นทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม และศีลธรรม พร้อมกันไปอย่างบูรณาการ ฉะนั้น ยิ่งมีสัมมาชีพกันมากเท่าใด เศรษฐกิจยิ่งดีขึ้น จิตใจยิ่งดีขึ้น สังคมยิ่งดีขึ้น สิ่งแวดล้อมยิ่งดีขึ้น และศีลธรรมยิ่งดีขึ้น ต่างจากจีดีพีเมื่อจีดีพีดีขึ้น อย่างอื่นอาจจะไม่ดีขึ้นเป็นเงาตามตัว เพราะจีดีพีเป็นการวัดแบบแยกส่วนดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงเป็นตัวการพัฒนาดีที่ดีกว่าจีดีพี”[๓๐] และในคู่มือวิทยากรผู้นำสัมมาชีพ ของสถาบันการพัฒนาชุมชน กรมพัฒนาชุมชน ก็ได้ให้ความหมายคำว่าสัมมาชีพในความหมายลักษณะที่เหมือนกันว่า “สัมมาชีพ เป็นการทำมาหากินโดยไม่ได้เอากำไรสูงสุดเป็นตัวตั้ง หรือเป็นเป้าหมายสุดท้าย และต้องคำนึงถึงคามเป็นธรรมทางสังคม กล่าวคือ ความสุขของตนและคนทำงาน รวมถึงประโยชน์ของผู้บริโภคและผู้รับบริการหลัก”[๓๑]

อี.เอฟ.ชูมากเกอร์ ได้กล่าวถึง หลักสัมมาอาชีวะหรือการเลี้ยงชีพชอบเอาไว้ในหนังสือชื่อ Small is Beautiful[๓๒] ไว้ว่า “การวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ ใช้

---

[๒๗] สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, อ้างแล้ว, หน้า ๖.

[๒๘] ประเวศ วศี, **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ที คิว พี จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐.

[๒๙] สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ **“การศึกษาเพื่อสัมมาชีพ”** <http://www.thaihealth.or.th/Content/๑๖๗๕๕-การศึกษาเพื่อสัมมาชีพ.html>, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๐.

[๓๐] ประเวศ วศี, **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

[๓๑] สถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, **คู่มือวิทยากรผู้นำสัมมาชีพ,** กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๐, หน้า ๑.

[๓๒] E. F. Schomacher, **Small is Beautiful**, (London: Vintage, 1993), p.38.

ตัวอย่างวิธีการจากประเทศที่พัฒนาแล้วเป็นแม่แบบในการพัฒนาประเทศสู้ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ โดยมิได้พิจารณาการดำรงอยู่ตามวิถีพุทธ” และในประเด็นของสัมมาชีพนั้น ชูมากเกอร์ได้แสดงทัศนะว่า “สัมมาอาชีวะหรือการเลี้ยงชีพชอบที่ประกอยู่ในมรรคที่มีองค์แปดหรือมัชฌิปมาปฏิปทาว่าเป็นรากฐานที่ใช้วางแผนการพัฒนาประเทศสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่แนวพุทธได้"

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า คำว่า “สัมมาชีพ” นั้นหมายถึงการประกอบอาชีพ ด้วยหลักศีลธรรม ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียนเบียนผู้อื่น และไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม เน้นการสร้างรายได้ลดรายจ่าย และตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอเพียง

๒.๑.๔ หลักการสำคัญของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๔.๑ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพ

๒.๑.๔.๑.๑ ศีล ๕

ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับการควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การหาเลี้ยงชีพที่ปราศจากการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น โดยมีศีล ๕ ข้อเป็นพื้นฐาน[๓๓] คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เลี้ยงชีวิตด้วยการไม่ทำชีวิตสัตว์อื่นต้องลำบาก

๒. อาทินนาทานา เวรมณี คือ เลี้ยงชีวิตด้วยการไม่ขโมย

๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี คือ เลี้ยงชีวิตด้วยการไม่ประพฤติผิดในกาม

๔. มุสาวาทา เวรมณี คือ เลี้ยงชีวิตด้วยความสัตว์ ไม่กล่าวเท็จเลี้ยงชีพ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี คือ เลี้ยงชีวิตด้วยความบริสุทธิ์ ไม่ให้ตนหรือผู้อื่นต้องมัวเมาจากเครื่องของมึนเมา ทั้งจากสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

---

[๓๓] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๑๙, **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๓๒/๔๙.

๒.๑.๔.๑.๒ อิทธิบาท ๔

หลักธรรมอีกประการหนึ่งที่ส่งเสริมการทำงานให้ประสบผลสำเร็จ คือ หลักอิทธิบาท ๔[๓๔] ซึ่งจะช่วยเกื้อกูลสนับสนุนและส่งเสริมให้การลงมือปฏิบัติไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และหวังประโยชน์ได้อย่างแท้จริง อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ลุถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ คือ

๑. ฉันทะ ความพอใจที่จะประกอบในสิ่งนั้น คือ ต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจ รักในการเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องไม่ประกอบอาชีพที่เป็นทุกข์แก่ตนและคนอื่น และมุ่งหวังที่จะหาเลี้ยงชีวิตด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความพอใจที่จะหาเลี้ยงชีวิตให้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่เกียจคร้าน ประโยชน์ของฉันทะ ฉันทะนี้เป็นข้าศึกโดยตรงกับความเบื่อหน่าย เมื่อมีฉันทะแล้วทำให้ไม่เบื่องาน ไม่รู้สึกท้อแท้ในการหาเลี้ยงชีวิต โดยพิจารณาให้เห็นคุณและโทษ เมื่อพิจารณาถึงคุณและโทษจากการหาเลี้ยงชีวิตอย่างเข้าใจแล้ว ฉันทะจะปรากฏขึ้น

๒. วิริยะ ความเพียรประกอบสิ่งนั้น คือ เมื่อเห็นประโยชน์จากการหาเลี้ยงชีพ ที่สุจริตแล้ว จึงขยันหมั่นประกอบอาชีพนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทดไม่ท้อถอย แต่มีความตั้งใจ และพยายามเลี้ยงชีวิตอย่างสุดกำลังความสามารถ

๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่สิ่งนั้นไม่วางธุระ หมายถึง ความเอาใจใส่กับอาชีพที่ตนทำ คือ หมั่นตรวจตราดูแลเอาใจใส่กับอาชีพของตนอยู่เสมอ หาข้อบกพร่องผิดพลาดกับตัวเองบ่อย ๆ เพื่อปรับปรุงพัฒนาให้เกิดทักษะต่อไป

๔. วิมังสา หมั่นตรึกตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น หมายถึง การใช้ปัญญาประกอบทำงาน ปัญญาที่ว่า ได้แก่วิชาความรู้ วิมังสา ก็คือปัญญา เป็นแสงสว่างของใจ เริ่มตั้งแต่รู้จักงานที่ทำว่าเราทำงานอะไร เป็นคุณหรือเป็นโทษ มีขอบเขตแค่ไหน รู้จักผลได้ผลเสียของงาน รู้จักวิธีทำงานนั้นให้ได้ผลดีอยู่เสมอ ผู้หาเลี้ยงชีวิตที่มุ่งหวังความสำเร็จในชีวิต ต้องปฏิบัติตามหลักธรรมด้วยความพยายามอย่างดียิ่ง ต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ไม่ใช่ปฏิบัติเพียงข้อใดข้อหนึ่ง หรือเพียงสองหรือสามข้อ เพราะผลที่ได้รับจะไม่สำเร็จสมบูรณ์ แต่หากตั้งใจเลี้ยงชีวิตให้ประสบผลสำเร็จ

---

[๓๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๒๐, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

๒.๑.๔.๑.๓ จักร ๔

ชีวิต คือ ความเป็นอยู่ และการจะเป็นอยู่ด้วยดีจะต้องอาศัยคุณธรรม จริยธรรม เพราะคุณธรรมและจริยธรรมเป็นประดุจยาบำรุงจิตใจ ผู้ที่ไร้คุณธรรม แม้จะมีชีวิตอยู่ก็เหมือนคนที่ตายแล้ว ผู้ที่ไร้คุณธรรมจริยธรรม คือ อนารยชน คนป่าเถื่อน อยู่ที่ใดย่อมไม่ทำให้ที่นั้นเจริญ เพราะตนเองไม่เจริญสมบูรณ์ สร้างแต่ความเดือดร้อน ความเสียหายให้แก่คนเองและผู้อื่นเป็นเนื่องนิตย์ แม้จะมีทรัพย์สมบัติมากเท่าใด ก็ไม่สามารถ รักษาคุ้มครองเอาไว้ได้

เรื่องคุณธรรมจริยธรรมนั้นสำคัญมาก พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ผู้มีศีลเพ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีล ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”[๓๕] ดังนั้น ผู้ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้า ประสบความสำเร็จ ไม่ว่าในด้านการศึกษา การประกอบอาชีพ การครองตน ครองเรือน พึงปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะดำเนินไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเรียกว่า “จักร” ซึ่งคำว่า “จักร” คำนี้นั้นโดยลักษณะแล้วมีรูปเป็นวงกลมและมีแฉกๆ โดยรอบ หมายถึง สิ่งที่มีรูปเป็นวงกลม มีฟันเฟืองเป็นรูปแฉก ๆ ดังคำในอปัณณกสูตรว่า “...บุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้เป็นดุจลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน เขาย่อมมีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น มีบาปมาถึงเขา...”[๓๖] หรือดังคำที่บรรยายถึงจักรไว้ในลักษณะมหาบุรุษข้อ ๒ ในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการไว้ว่า “...พื้นฝ่าพระบาทั้งสองของพระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ข้อที่พื้นฝ่าพระบาททั้งอสงพระราชกุมานี้ มีจักรมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างนี้ เป็นลักษณะของมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น ...”[๓๗] ส่วนอีกนัยหนึ่ง คำว่า “จักร” นี้ หมายถึง ล้อ, ล้อรถ อุปมาเปรียบเทียบถึงธรรมที่นำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งหมายถึง “ธรรมประดุจล้อรถ คือ ธรรมที่เป็นเสมือนล้อที่นำรถไปถึงจุดหมาย”[๓๘] ดังมีปรากฏในจักกสูตร[๓๙] แห่งจตุกนิบาต มีอยู่ ๔ ประการด้วยกันคือ

---

[๓๕] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๑๑๐/๖๔

[๓๖] พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, **พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬา**, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๙, ดูรายละเอียด **ม.อุ.** (ไทย) ๑๓/๙๙/๑๐๔

[๓๗] **ที.ม. (**ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖-๑๗

[๓๘] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”,** อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๒.

[๓๙] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสม คือ เลือกหาถิ่นที่อยู่ หรือแหล่งเล่าเรียน ดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งมีบุคคลและสิ่งแวดล้อมทีอำนวยแก่การศึกษา พัฒนาชีวิต การแสวงหาธรรม หาความรู้ การสร้างสรรค์ ความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า

๒. สัปปุริสูปัสสยะ คบหาสัตบุรุษ คือ เสาะแสวงหาคนดี คือ รู้จักเสวนาคบคนดี หรือร่วมหมู่กับบุคคลผู้รู้ผู้ทรงคุณ และผู้ที่เกื้อกูลแก่การแสวงหาความรู้ ความก้าวหน้า และความเจริญในธรรม

๓. อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ คือ ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรม และทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการงานให้ดีงามแน่ชัดและนำตนไปถูกทางสู่จุดหมายแน่วแน่ มั่นคง

๔. ปุพเพกตปุญญตา ทำบุญเก่าไว้ดี มีทุนที่ได้เตรียมไว้ ทุนดีส่วนหนึ่ง คือ ความมีสติปัญญา ความถนัดและร่างกายดี เป็นต้น ที่เป็นพื้นมาแต่เดิม และอีกส่วนหนึ่ง คืออาศัยพื้นเดิมเท่าที่ตนมีอยู่ รู้จักแก้ไขปรับปรุงตน ศึกษาหาความรู้ สร้างเสริมคุณสมบัติ ความดีงาม ฝึกฝนความชำนิชำนาญเตรียมไว้ก่อนตั้งแต่ตน ซึ่งเมื่อมีเหตุต้องใช้ก็จะเป็นผู้ที่จะต้อนรับความสำเร็จ สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์สุขและก้าวสู่ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

อนึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “ธรรม ๔ ข้อนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พหุการธรรม คือ ธรรมมีอุปการะมาก เป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างสมความดีอื่น ๆ ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บรรลุความงอกงามไพบูลย์”[๔๐]

ดังนั้น หากบุคคลนำเอาหลักจักรธรรมทั้ง ๔ ประการนี้มาเป็นหลักในการประกอบสัมมาชีพแล้ว หลักจักรธรรมนี้ก็ย่อมที่จะ “...นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ ท่านว่า ธัญชาติ ธนทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข จะหลั่งไหลมาสู่ผู้ปฏิบัติตามธรรม ๔ ประการนี้”[๔๑]

---

[๔๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๑๔.

[๔๑] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”,** อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๒.

๒.๑.๔.๑.๔ สันโดษ ๓

ความสันโดษ หมายรวมถึงความพอดี พอเพียง พอใจ ในสิ่งที่ตนได้ในสิ่งที่ตนมี ความสันโดษจัดเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งสำหรับวิถีชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคที่ความสะดวกสบายพรั่งพรูพร้อมด้วยวัตถุสิ่งของมากมายเป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความไม่สันโดษได้โดยง่าย คัมภีร์พระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า ความสันโดษ คือ ความยินดีในสิ่งที่ตนได้นำความสุขมาให้

ความสันโดษนั้น ช่วยให้สุขดีในระบบเศรษฐกิจพอเพียง แม้เศรษฐกิจทุนนิยม ผู้มีสันโดษก็มีชีวิตที่เป็นสุขได้เช่นกัน สันโดษ ไม่ใช่โดดเดี่ยว ไม่ใช่ไม่เกี่ยวข้องกับใคร่ ไม่ใช่งอมืองอเท้า ไม่เอาอะไรแล้ว สันโดษ แปลว่า ความยินดี ความพอใจในสิ่งที่ตนได้ คนมีสันโดษ จะไม่คดโกง แต่จะขวนขวายขยันขันแข็งหามาด้วยลำแข็งของตนเอง

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท กล่าวว่า ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน แปลว่า ความยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้[๔๒]

ในคัมภีร์วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ กล่าวว่า “ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ อติโลโก หิ ปาปโก แปลว่า ได้สิ่งใด ควรพอใจในสิ่งนั้น ความโลภเกินไปเป็นความชั่วร้าย”[๔๓] และในคัมภีร์ขุททนิกาย ธรรมบท กล่าวว่า “สลาภํ นาติมญฺเญยฺย นาญฺญเญสฺปิหยํ จเร แปลว่า ไม่ควรดูหมิ่นลาภของตน ไม่ควรเที่ยวปรารภนาลาภของคนอื่น”[๔๔]

นอกจากนี้แล้วพระพุทธศาสนายังสอนต่อไปอีกว่า เมื่อได้สิ่งใดมาแล้วก็ควรมีความยินดี พอใจในสิ่งที่ตนได้มานั้น ไม่ควรโลภมากจนเกิดเหตุเพราะทำให้เกิดความเสื่อมขึ้นมาได้ รวมทั้งสอนให้ไม่ให้ดูหมิ่นดูแคลนลาภหรือสิ่งที่ตนได้มาโดยชอบธรรมซึ่งแม้นมีปริมาณมากหรือน้อยก็ตามสันโดษนั้นมีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามที่ได้ ความยินดีตามที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรพยายามหาสิ่งใดได้มา เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ควรได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย

---

[๔๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๓๓, **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๓๓/๑๓๖.

[๔๓] **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๓/๗๙๓/๕๖, **วิ.ภิกฺขุณี.** (ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘.

[๔๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๖๕/๓๖, **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๓๖๕/๑๔๗.

เพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าตนได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาอยากได้ของคนอื่น ไม่ริษยาคนอื่น

๒.ยถาพลสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามกำลัง คือ ความยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพ และวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากเกินกำลังที่ตนมีหรือได้สิ่งใด อันไม่เหมาะสม เป็นอันตรายต่อร่างกายสุขภาพมา เช่น ได้อาหารที่แสลงต่อโรคของตน หรือเกินกำลังการบริโภคใช้สอยก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน แต่ยอมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตน แต่เพียงเพียงพอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน

๓.ยถาสารุปปสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามสมควร คือ ความยินดีตามที่เหมาะสมกับตนอันสมควรแก่ภาวะฐานะ และแนวทางชีวิตและจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจ หรือการทำงานของตน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความสันโดษก็คือความพอดี หรือความเหมาะสมนั่นเอง ซึ่งในการพิจารณาหาความพอดีอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ต้องพิจารณาให้ครบถ้วน ทั้งเหตุผล ปัจจัย และเงื่อนไขต่าง ๆ จึงจะหาจุดที่พอดี หรือเหมาะสมได้

หลักธรรม ๓ ข้อนี้เหมาะแก่คนไทย เหมาะแก่เศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุด (แม้เศรษฐกิจทุนนิยมก็ใช้ได้ มีเนื้อหาสาระ ดังนั้นแล้ว พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับหลักว่าด้วยเรื่องสันโดษมากพอสมควร ดังมีพุทธภาษิตกล่าวไว้เปรียบเทียบกับทรัพย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า “สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ แปลว่า ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง”[๔๕] หรือที่ว่า “ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน แปลว่า ความยินดีด้วยปัจจัยตามีตามได้ นำสุขมาให้”[๔๖]

---

[๔๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๒๔, **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

[๔๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๓๓, **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๓๓๑/๑๓๖.

๒.๑.๔.๑.๕ อริยทรัพย์ ๗

อริยทรัพย์[๔๗] คือ ทรัพย์อันประเสริฐ เป็นของติดตัว อยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพยภายนอก เช่น เงินทอง เป็นต้น เพราะโจรหรือใคร ๆ แย่งชิงไปไม่ได้ และทำให้เป็นคนประเสริฐได้อย่างแท้จริง ประกอบด้วย

๑.ศรัทธา คือ ความเชื่อ เชื่อว่าการเลี้ยงชีวิตด้วยความซื่อสัตย์สุจริตตามหลักพระพุทธศาสนา ย่อมพบกับความเจริญ สามารถสร้างฐานะความเป็นอยู่ได้อย่างมั่นคงไม่ตกต่ำ

๒.ศีล คือ ข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนทั่วไป คือ ศีล ๕ สำหรับบรรพชิตก็คือ ศีล ๒๒๗ ข้อ ซึ่งศีลเป็นบาทฐานของการสำรวมระวังในการประกอบอาชีพทั้งปวง

๓.หิริ คือละอายใจต่อทุจริต มีลักษณะเป็นความละอายที่จะเกิดขึ้นในใจ เป็นความละอายเกลียดชังต่อบาปทุจริต ด้วยความตั้งใจทั้งต่อหน้าและลับหลัง เปรียบดังคนหนุ่มสาวรักความสวยงาม รักเกียจความสกปรกโสโครก

๔.โอตตัปปะ คือ ความเกรงกลัวภายในใจต่อความทุจริต เมื่อมีความสะดุ้ง กลัวต่อบาปทุจริต และผลก็ไม่กล้าทำผิด ด้วยกายวาจาและใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทั้งนี้จะต้องมีกัมมัสสกตาปัญญา คือ ความรู้เรื่องกรรมและผลของกรรม รู้ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่วได้รับผลชั่ว แล้วเกิดความหวาดหวั่น ครั่นครามขยาดกลัวต่อผลของกรรมชั่ว จนไม่กล้าที่จะแตะต้องข้องเกี่ยวกับอาชีพทุจริต เหมือนคนที่รักตัวกลัวอรสพิษ

๕.สุตะ คือ การได้เรียนรู้ สอบถามประสบการณ์จากผู้ที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินธุรกิจจากสาขาอาชีพต่าง ๆ เพื่อเป็นกำลังใจในการหาเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้อง มีบทเรียน เพื่อเป็นแนวทางกระตุ้นเตือนให้ระมัดระวัง ไม่หลงประกอบอาชีพในทางที่ผิด

๖.จาคะ คือ การสละปันสิ่งของที่เป็นของตนให้แก่คนที่ควรให้ เป็นผู้ยินดีในการให้ รู้จักแบ่งปันแก่ผู้ที่ได้รับความทุกข์ยากลำบาก

---

[๔๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๓๓/๓๓๐/๑๓๔, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑. อ้างใน อ้างใน กฤต ศรียะอาจ และคณะ, **รายงานการวิจัย การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์กับการประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาล**, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๗๒.

๗.ปัญญา คือ รอบรู้ถึงคุณและโทษจากการเลี้ยงชีพ ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต รู้จักแสวงหาอย่างถูกต้อง และใช้จ่ายอย่างประหยัด ตลอดจนมีแนวทางการพัฒนาจิตใจของตนเองให้เกิดความสุขสงบได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ ผู้เลี้ยงชีพด้วยความสุจริตพึงพิจารณาถึงหลักธรรมสำคัญ ๒ ประการ ซึ่งเป็นจริยธรรมพื้นฐานในการเลี้ยงชีพ คือ

(๑) สติ ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การควบคุมใจไว้กับจิตหรือกุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง การจำการทำงานที่ทำ และคำพูดที่พูดแม้นานได้ ผู้มีสติจึงต้องนึกคิดพิจารณา ก่อนทำ และหรือขณะทำ เพื่อให้ชีวิตอยู่ในกรอบของศีลธรรม

(๒) ปัญญา ความรู้ความเข้าใจ แยกแยะได้ในเหตุผล สิ่งดี สิ่งชั่ว เป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ มีความสุขกับการเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้อง ไม่กอบโกยหรือติดยึดกับทรัพย์สินที่หามาได้ แต่ให้รู้จักว่าทรัพย์สินเงินทองเป็นเพียงเครื่องมือที่จะนำไปสู่ความสุขในชีวิตที่สูงขึ้นได้ เพื่อให้ชีวิตมีความเป็นไปอย่างเหมาะสม ส่งเสริมสิ่งที่ถูกต้อง มุ่งอัตถะคือประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

๒.๑.๔.๑.๖ มรรคมีองค์ ๘

จุดเด่นของพระพุทธศาสนาคือ ทางสายกลางซึ่งเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ดังมีปรากฏในการแสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตนสูตร ซึ่งปรารภเรื่องทางสุดโต่งสองสายที่ภิกษุไม่ควรเสพ กล่าวคือ ...๑. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกหมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒. อัตติลมาถานุโยค (การประกอบความลำบากเดือนร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์... มิชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓.สัมมามาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖.สัมมาวาจายะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘.สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)[๔๘] ดังนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นหลักคำสอนแกนกลาง และเป็นหัวใจของคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีแกนกลางอยู่ที่มรรคมีองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา “หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนเกินไป ไม่ตึงเกินไป คือ ไม่หมกมุ่นอยู่ในแต่กาม(กามสุขัลลิกานุโยค) และไม่ทำตัวให้ลำบาก (อัตตกิลมถานุโยค) เป็นเหตุให้บรรลุ

[๔๘] **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

ถึงจุดหมายปลายทางคือมรรคผลนิพพานได้”[๔๙] อันเป็นแก่นคำสอนหลักของพระพุทธศาสนา “อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ, ทางของพระอริยะ, ทางที่ทำให้เป็นพระอริยะ หมายถึงหนทางหรือแนววิธีที่ประเสริฐสำหรับดับทุกข์ ที่ทำให้ผู้ดำเนินเป็นอริยบุคคลได้”[๕๐] มีอยู่ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้าที มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้ง โลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลกนี้ เห็นถูกต้องที่เป็นจริงว่าขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น ในธัมมสังคณียอธิบายไว้ว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรรค ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะผู้ที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัณณินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงหงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ[๕๑] ในวิภังค์อธิบายว่า ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ หรือดังคำว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ[๕๒]

---

[๔๙] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า. ๗๗๒.

[๕๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗๕.

[๕๑] **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๒๐/๓๑

[๕๒] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, **พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬา**, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๐๒, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๔๗/๑๓๗, ๙/๓๗๕/๑๕๗, ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/ ๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ๑๐/๔๑๔/๓๔๖, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑, ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

๒. สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือ การดำริชอบ คือ (๑) เนกขัมมสังกัปปะ ดำริจะออกจากกามหรือปลอดจากโลภะ (๒) อัพยาปาทสังกัปปะ ดำริในอันไม่พยาบาท (๓) อวิหิงสาสังกัปปะ ดำริในอันไม่เบียดเบียน ในธรรมสังคณีอธิบายว่า ความตรึก ความตรึกในอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ นี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ[๕๓]

๓. สัมมาวาจา

สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ คือ เว้นจากวจีทุจริต ๔ หมายถึง พูด คำสัตว์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่า สัมมาวาจาเป็นอย่างไร คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจาการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจอ, ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งวจีทุจริต การกล่าวาจาชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ชื่อว่า สัมมาวาจา[๕๔]

๔. สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะ คือ การงานที่ถูกต้อง ทำการชอบ หรือการงานชอบ, กระทำชอบ ได้แก่ การกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกายสามอย่าง คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม คือ เว้นจากกายทุจริต ๓ อธิบายว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจริต ๓ การงานชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ ในวิภังค์อธิบาย

---

[๕๓] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐๒, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗, ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ๑๐/๔๓๘/๓๖๙, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒, ๑๑/๓๓๓/๓๔๐, **อภิ.สं**. (ไทย) ๓๔/๒๑/๓๑.

[๕๔] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๐๘-๑๐๐๙, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, ๙/๓๗๕/๑๕๗, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ๑๐/๔๓๘/๓๖๙, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒, ๑๑/๓๓๓/๓๔๐, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๒๑/๓๑, **อภิ.วิ.**(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

ว่า เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดกาม นี้เรียกว่า สัมมากัมมัตตะ[๕๕]

๕. สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ, เลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกหลวงสอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ ค้นค้า ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น ในมหาสติปัฏฐานสูตรอธิบายว่า ข้อที่พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ, ในธัมมาสังคณี อธิบายไว้ว่า ความงดเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นหตุแห่งมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ชื่อว่า สัมมาอาชีวะ[๕๖]

๖. สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ คือ เพียรชอบ, พยายามชอบ หมายถึง ระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาวามดีว้า เพียรใน ๔ สถาน ได้แก่ (๑) สังวรปธาน (๒) ปหานปธาน (๓) ภาวนาปธาน (๔) อนุรักขนาปธาน ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่า ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายมปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ, ในธัมมสังคณี อธิบายไว้ว่า การปรารภความเพียรทางใจ ควม

---

[๕๕] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๐๐-๑๐๐๑, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๗๕,๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ๑๐/๔๓๘/๓๖๙, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒, ๑๑/๓๓๓/๓๔๐, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

[๕๖] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๑๒, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗, ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/ ๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/ ๔๐๒/๓๓๔, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖, ๑๑/๓๓๐/๓๓๒, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

ขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวายอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้ง ฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวาจามะ นี้ชื่อว่า สัมมาวายมะ[๕๗]

๗. สัมมาสติ

สัมมาสติ คือ ระลึกชอบ คือระลึกในสติปัฏฐาน ๔ หมายถึง ความตามระลึก ความหวนละลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ นี้ชื่อว่า สัมมาสติ ในมหาสติปัฏฐาสูตร อธิบายไว้ว่า สัมมาสติเป็นไฉน ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร สัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... เป็นผู้มีความเพียร สัมปชัญญะมีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสได้ นี้เรียกว่าสัมมาสติ[๕๘]

๘. สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ คือ การตั้งมั่นชอบ, จิตมั่นชอบคือสมาธิที่เจริญตามแนวของ ฌาน ๔ ในธัมมสังคณีได้อธิบายไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัด สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่าสัมมาสมาธิ ในพระไตรปิฎกอธิบาบไว้ว่า ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม และอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปิติ และสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจากคลายไป มีจิตอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะ

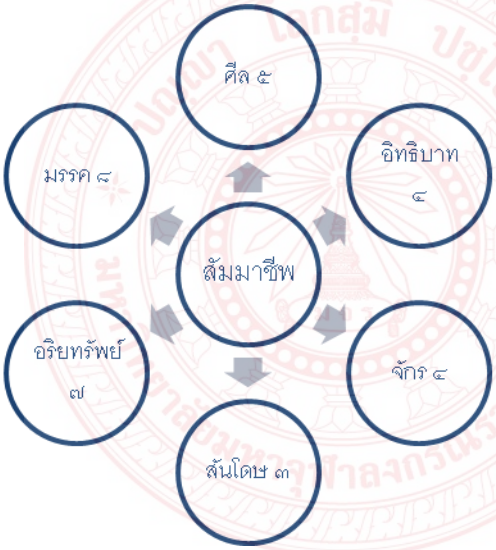
[๕๗] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐๑, ดูรายละเอียด **วิ.ม.**(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗, ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/ ๔๐๒/ ๓๓๕, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐/ ๑๑/๓๕๘/๔๐๗, ๑๑ / ๓๖๐/๔๓๖, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๒๒/๓๑, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

[๕๘] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๑๐, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.**(ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗, ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๒๙๐/๒๒๕, ๑๐/๒๙๐/๒๒๕, ๑๐/ ๔๐๒/ ๓๓๕, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐/ ๑๑/๓๕๘/๔๐๗, ๑๑ / ๓๖๐/๔๓๖, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๒๒/๓๑, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

ละสุข และทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ[๕๙]

ดังนั้นแล้ว การ“รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอดี ในการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ถ้าต้องการให้เกิดผลดีก็ต้องรู้จักความพอดีในการปฏิบัติ มิฉะนั้น มันจะไม่ลงตัว เมื่อไม่ลงตัวก็ไม่เกิดผลดีตามที่ต้องการ ถ้าเรารู้จักความพอดีในทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าเป็นการกิน การนอน การเล่น การทำงาน รู้ว่าแค่ไหนพอดี แล้วทำแค่พอดีที่จะให้ผลดีมันก็จำสำเร็จและไม่เกิดโทษ ข้อนี้เรียกว่า มัตตัญญุตา”[๖๐]

จากการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพนั้น สามารถเขียนเป็นแผนภูมิเพื่อให้เข้าใจง่าย ดังรูปภาพที่ ๑ ดังนี้

รูปภาพที่ ๒: แผนภูมิความสัมพันธ์ของหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพ
ที่มา: ผู้วิจัย

---

[๕๙] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, อ้างแล้ว**,** หน้า ๑๐๑๐, ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, **ที.สี.** (ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗, ๙/๓๙๓/๑๖๔, **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๑๐/ ๔๐๒/ ๓๓๕, **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐/ ๑๑/๓๕๘/๔๐๗, ๑๑ / ๓๖๐/๔๓๖, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑, ๓๔/๒๒/๓๑, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒-๑๗๓.

[๖๐] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธศาสน์กับการแนะแนว,** อ้างแล้ว, หน้า ๕๓.

๒.๑.๔.๒ สัมมาอาชีวะกับหลักสัมมาชีพ

หลักสัมมาอาชีวะ เริ่มปรากฏครั้งแรกธัมมจักกัปปวัตนสูตร ซึ่งหลักสัมมาอาชีวะนี้ จึงเป็นหลักของการเลี้ยงชีพที่ชอบธรรม หรือเรียกว่าสัมมาชีพ และมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์โดยตรงกับมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งการเลี้ยงชีพที่ถูกต้องและจัดเป็นสัมมาชีพนั้น ย่อมเกิดจากการคิดที่ถูกต้องในเบื้องต้นก่อนคือสัมมาทิฏฐิ เมื่อมองเห็นคุณและโทษอย่างชัดเจนจากอาชีพที่ตนเองประกอบ และกระบวนการของมรรคมี ๘ ย่อมเกิดขึ้นและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นระบบ

๒.๑.๔.๒.๑ หลักการของสัมมาอาชีวะ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ยุตฺโต) ได้ให้คำอธิบายถึงหลักการทั่วไปของสัมมาอาชีวะไว้ทั้งหมด ๓ ประเด็นหลัก คือ

๑) พุทธศาสนามองเป้าหมายของอาชีวะ โดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำ ที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือ มุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมีวัตถุพรั่งพร้อมบริบูรณ์ ซึ่งเป็นการถือเอาวัตถุเป็นหลัก...

๒) ความมีปัจจัย ๔ พอแก่ความต้องการของชีวิต หรือแม้มีวัตถุพรั่งพร้อมบริบูรณ์ก็ตาม มิใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง เพราะเป็นเพียงขั้นศีล เป็นเพียงวิธีการขั้นตอนหนึ่งสำหรับช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือ เป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและพัฒนาปัญญา เพื่อความมีชีวิตดีงาม และการประสบสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป...

๓) คำว่า “สัมมาชีพ” ในทางธรรม มิใช่หมายเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิต แล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึง การทำหน้าที่ ความประพฤติ หรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใด ที่ทำให้ผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วย เช่น การที่พระภิกษุดำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้วได้รับปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย ก็เป็นสัมมาชีพพระภิกษุ หรือการที่ลูกประพฤติตนเป็นลูกที่ดี สมควรแก่การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ก็พึงนับเป็นสัมมาชีพของลูก...

จากหลักการข้างต้น ดังที่กล่าวมานี้ สามารถสรุปสั้นๆ ได้ว่า “หลักการของสัมมาอาชีวะ นั่น คือ เน้นให้คนเป็นแกนกลาง ให้มีปัจจัย ๔ เครื่องดำเนินชีวิตให้สมบูรณ์ โดยเน้นการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องเป็นที่ตั้ง

๒.๑.๔.๒.๒ ความหมายของสัมมาอาชีวะ

การให้คำนิยาม “สัมมาอาชีวะ” นั้นมีหลากหลายพระสูตร ทั้งในชั้นพระไตรปิฎก และชั้นอรรถกถา รวมทั้งปกรณ์วิเศษ ดังนั้น เพื่อให้เป็นภาพรวม ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอการนิยาม “สัมมาอาชีวะ” เรียงตามลำดับดังนี้

(๑) นิยามของสัมมาอาชีวะในพระวินัยปิฎก

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัคคาฬวเจดีย์ เขตพระนครอาฬวี, ครั้งหนึ่ง พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าไปหาพวกช่างทอผ้าไหมแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “...ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงต้มตัวไหมจำนวนมากให้แก่พวกอาตมาบ้าง พวกอาตมาต้องการจะทำสันถัดผสมใยไหม...” พวกช่างทอผ้าไหมจึงพากันตำหนิ ประฌามโพนทะนาว่า “...ไฉนพระสมณะเชื้อสายศายกบุตรเข้ามาหาพวกเราแล้วอย่างอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงต้มตัวไหมจำนวนมากให้แก่อาตมาบ้าง พวกอาตมาต้องการจะทำสันถัดผสมใยไหม’ ดังนี้เล่า หนึ่ง ไม่ใช่ลาภของพวกเรา พวกเราจะได้ไม่ดีที่ต้องฆ่าสัตว์เล็กสัตว์น้อยเป็นจำนวนมาก เพราะการครองชีพ[๖๑] เพราะต้องการเลี้ยงดูบุตรภรรยา..”

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ๑) ใส่ความปกตัตตภิกษุด้วยสีลวิบัติ ๒) ใส่ความปกตัตตภิกษุด้วยอาจารวิบัติ ๓) ใส่คามปกตัตตภิกษุด้วยทิฏฐิวิบัติ ๔) ใส่ความปกตัตตภิกษุด้วยอาชีววิบัติ[๖๒] ๕) ยุยงปกตัตตภิกษุให้แตกกัน ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ไม่พึงระงับอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ แก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล

(๒) นิยามของสัมมาอาชีวะในพระสุตตันปิฎก

ใน สติปัฏฐานสูตร ได้กล่าวเอาไว้ว่า “...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีพแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ...„[๖๓]

นอกจากนี้ก็ยังมีปรากฏในลักขกสูตร ทีฆนิกายปาฏิกรรมด้วยเช่นกันคือ “...ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ละมิจฉาอาชีวะแล้ว ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ เว้น

---

[๖๑] **วิ.มหา.** (บาลี) ๒/๕๔๒/๒๔, **วิ.มหา.** (ไทย) ๒/๕๔๒/๗๑.

[๖๒] **วิ.ม.** (บาลี) ๖/๕๓/๓๔-๓๕, **วิ.ม.** (ไทย) ๖/๑๐๑-๑๐๒.

[๖๓] **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

ขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตบลตะแลง การตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก ..."[๖๔]

มหาจัตตารีสกสูตร ก็ได้กล่าวเอาไว้ว่า "...มิจฉาอาชีวะ เป็นอย่างไร คือ การพูดหลอกหลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ นี้เป็นมิจฉาอาชีวะ..."[๖๕]

ในจุนทสูตร[๖๖] ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ได้ระบุถึงความสะอาด ซึ่งจัดเป็นความสะอาดในอริยวินัย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ ดังนี้ "...ความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง ความไม่สะอาดทางวาจา ๔ อย่าง ความไม่สะอาดทางใจ ๓ อย่าง

(๓) นิยามของสัมมาอาชีวะในพระอภิธรรมปิฎก

อาชีวะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉนความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบการไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสัมมาอาชีวะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น[๖๗]

สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน ข้อที่พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยวชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ[๖๘]

สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิจฉาชีพ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งมิจฉาชีพ) สัมมาอาชีวะ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ[๖๙]

---

[๖๔] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖, **ม.มูล.** (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

[๖๕] **ม.อุ.** (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐.

[๖๖] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๙-๓๒๔.

[๖๗] **อภิ.สं.** (บาลี) ๓๔/๓๐๑/๕๒, **อภิ.สं.** (ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔.

[๖๘] **อภิ.สं.** (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๗๓, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

[๖๙] **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๗๔, ๔๙๒/๑๖๑-๑๖๒, **อภิ.วิ.** (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๕, ๔๙๒/๓๗๔.

(๔) นิยามของสัมมาอาชีวะในอรรถกถา

พาลบัณฑิตสูตร[๗๐] ได้กล่าวถึงอาชีพว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิมีรัตนะปรากฏเช่นนี้ก็มีมณีรัตนะลอยมาจากภูเขาเวบุลบรรพตยาวประมาณ ๔ ศอก มีสัณฐานประมาณขนาดดุมเกวียนที่สุดสองข้างล้อมไปด้วยกรรณิกาประดับด้วยประทุมทองสองข้างมีกลุ่มมุกดาสะอาดบริสุทธิ์ปราศจากมลทินเป็นดุจดวงจันทร์วันเพ็ญที่แวดล้อมไปด้วยดวงดาวน้อยใหญ่ทอแสงแผ่รัศมีไป ฉะนั้น เนื้อแก้วมณีนั้นลอยมาอย่างนี้แล้วเขาก็ใช้ไม้ไผ่ต่อ ๆ กันยกขึ้นสู่อากาศสูงประมาณ ๖๐ ศอกโดยเว้นข่ายแห่งแก้วมุกดาไว้ในกลางคืนจะมีแสงแผ่ไปทั่วบริเวณประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบมณีรัตนะที่ให้เกิดแสงสว่างทั่วบริเวณทั้งหมดดุจแสงสว่างในเวลาพระอาทิตย์ขึ้นนั้น เป็นผลให้ชาวนาประกอบกสิกรรมได้พ่อค้าพาณิชติดต่อซื้อขายกันได้ในท้องตลาด ผู้ที่ถนัดอาชีพแต่ละสาขาต่างสำคัญว่าเป็นกลางวันดำเนินธุรกิจการงานของตนได้ตามหน้าที่

อนึ่ง ใน อรรถกถามหาสฬายนตสูตร[๗๑] อ้างถึง อาชีพว่า คำว่า ตถาภูตสฺส คือ เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยความสุขทางใจที่ประกอบพร้อมด้วยกุศลจิต คำว่า ปุพฺเพว โข ปนสฺส คือ วาจาการงานและอาชีพของภิกษุนั้นชื่อว่าสะอาดมาก่อนแล้ว คือ ย่อมเป็นของหมดจดตั้งแต่เริ่มต้น

(๕) นิยามของสัมมาอาชีวะในปกรณ์วิเศษ

สำหรับการนิยามในปกรณ์วิเศษนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้ให้คำนิยามไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคดังนี้ “...สัมมากัมมันตะเป็นผล ส่วนความงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะอันสัมปยุตกับความงดเว้นนั้น ที่เป็นความหมดจดแห่งสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะนัน เข้าไปตัดอเนสนามีความล่อลวงเป็นต้นของพระโยคีนั้นใด ความงดเว้นนั้นชื่อว่า สัมมาอาชีวะ (สมฺมาอาชีโว นาม) สัมมาอาชีวะนั้น มีความสะอาดเป็นลักษณะ มีความเป็นไปแห่งอาชีวะที่ชอบธรรมเป็นกิจ มีการละมิจฉาอาชีวะได้เป็นผล...”[๗๒]

---

[๗๐] **ที.อ.** (บาลี) ๕/๓๘๕.

[๗๑] **ม.ม.อ.** (บาลี) ๙/๘๙๗.

[๗๒] **วิสุทธิ.** (ไทย) ๒/๕๖๒/๒๐๘

๒.๑.๔.๒.๓ ความสำคัญของสัมมาอาชีวะ

ความสำคัญของสัมมาอาชีวะนั้น เดโชพล เหมนาไลย[๗๓] ได้กล่าวเอาไว้ว่า

...สัมมาอาชีวะนั้น สามารถมองได้ ๒ ระดับ ได้แก่ สัมมาอาชีวะระดับธรรม และสัมมาอาชีวะระดับวินัย โดยในระดับธรรม หากบุคคลมีมิจฉาอาชีวะย่อมได้อกุศลวิบาก ในทางตรงกันข้ามหากบุคคลมีสัมมาอาชีวะย่อมได้กุศลวิบาก อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาทางจิตและปัญญาของตนเองให้ยิ่งขึ้นไปอีก ขณะที่ในระดับวินัย สัมมาอาชีวะเป็นกรอบกำหนดกายกรรม และวจีกรรมของบุคคลผู้เลี้ยงชีวิตด้วยอาชีวะใดอาชีวะหนึ่ง เพื่อให้มีความสุจริต ถูกต้องเหมาะสมสอดคล้องกับอาชีวะนั้น ๆ...

ดังนั้น ความสำคัญของสัมมาอาชีวะ ย่อมเป็นกรอบมาตรฐานในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทั้งยังเป็นจุดกำเนิดของการกำหนดกรอบด้านจริยธรรมขององค์กรต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าจรรยาบรรณวิชาชีพ เช่น จรรยาบรรณาข้าราชการ จรรยาบรรณวิชาชีพหมอ เป็นต้น

๒.๑.๔.๒.๔ ประเภทของสัมมาอาชีวะ

สำหรับประเภทของสัมมาอาชีวะนั้น มีการแบ่งไว้ ๒ ประเภท ดังมีปรากฏในมหาจัตตารีสกสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ของพระสุตตันตปิฎก ดังนี้

สัมมาอาชีวะมี ๒ ได้แก่

๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งอุปธิ ให้ผลคืออุปธิ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะนี้เป็นสัมมาอาชีวะ ที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒.สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะ ยังสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมี

---

[๗๓] เดโชพล เหมนาไลย, **สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก**, (สารนิพนธ์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๓.

สติละมิจฉาอาชีวะ มีสติเข้าถึงสัมมาอาชีวะอยู่ สติของภิกษุนั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาอาชีวะของภิกษุนั้นไป ด้วยประการฉะนี้...[๗๔]

๒.๑.๔.๒.๕ การประยุกต์ใช้สัมมาอาชีวะ

ประยุกต์ใช้จำนวน ๘ ประเด็นด้วยกัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. มุ่งให้คนมีปัจจัย ๔ ที่พอเพียงที่จะเป็นอยู่ได้แต่ไม่ได้มุ่งว่าจะมีมากหรือน้อย คือ มุ่งให้คนทำงานเป็นมากกว่ามานั่งนับทรัพย์สิน ซึ่งเป็นผลการทำงานอีกต่อหนึ่งมิใช่เป้าหายของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากธรรมะที่เกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง หน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน ข้อที่หนึ่ง คือ ทาน หมายถึง การช่วยเหลือด้วยวัตถุสิ่งของแก่ประชาชน คือนำสิ่งของไปช่วยเหลือชาวบ้านไม่ให้เก็บไว้จนเต็มท้องพระคลังหลวง ถ้าพิจารณาให้ครบทุกดาน จะเห็นได้ว่า เป็นการนำรายได้ว่า หลวงบริหารประเทศให้พลเมืองอยู่ดีกินดี และดำรงชีวิตได้ ด้วยองค์กรของรัฐเข้าประคับประคอง

๒. ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์มีจุดหมายที่แสวงหา แต่เป็นเพียงตั้งอุปการะ แก่การดารงชีวิต อื่น เนื่องมาจากศีลเป็นตัวผลิตให้ด้วยการทำงานสุจริตนั้น จุดมุ่งหมายจริง ๆ ก็คือต้องการให้เกิดการพัฒนาด้าน จิตใจและปัญญามากกว่ามาประกอบอาชีพเพื่อหาทรัพย์มาบำรุงตนฝ่ายเดียว แต่ทรัพย์ภายในอย่างอื่นต้อง แสวงหาเพิ่มด้วยเช่นกัน

๓. สัมมาชีพ มิได้หมายถึง มีหน้าที่ในการใช้แรงงาน เพื่อให้เกิดทรัพย์สินสมบัติเท่านั้น แต่ยังหมายถึง การทำหน้าที่การดำรงตำแหน่ง การมีคุณธรรมศีลธรรมในหน้าที่ กิจการงานของตนเอง เช่น เป็นครูก็มีธรรมสำหรับครู เป็นต้น ไม่ใช่สอนเพื่อหวังแต่เงินเดือนตอบแทนเพียงอย่างเดียว ขณะเดียวกันจะต้องถ่ายทอดความความสามารถวิชาการที่ก้าวหน้าแก่ศิษย์ตามหน้าที่ จัดว่าเป็นสัมมาชีพของครู คือ มีการใช้แผนการสอน วิชาการ และมีผลผลิต คือรายได้ต่อเดือน เพื่อนำไปเลี้ยงตนและคนที่เกี่ยวข้อง และเสียภาษีช่วยรัฐ

๔. สัมมาอาชีวะ โดยทางธรรม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานกับอาชีวะ และผลตอบแทน โดยพิจารณาแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ สำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ การใช้แรงงานในหน้าที่เป็นเรื่องของอาชีวะโดยตรง คือ เป็นไปเพื่อได้ผลตอบแทนเป็นทรัพย์สินเงิน

---

[๗๔] **ม.อุ.** (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐.

ทอง ใช้เป็นปัจจัยเลี้ยงชีพ เช่น อาชีพ กรรมกร ครู ทหาร ตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา นายกรัฐมนตรี เป็นต้น ส่วนของพระสงฆ์ ได้แก่ การใช้แรงงานในหน้าที่ไม่เป็นเรื่อง ของอาชีวะไม่มีความมุ่งหมายในด้าน อาชีวะ คือ ไม่เกี่ยวกับอาชีวะเลย เพราะไม่เป็นไป เพื่อให้ผลตอบแทน เป็นปัจจัย เครื่องยังชีพ แต่ปฏิบัติงานเพื่อธรรมและเพื่อผดุงธรรมในโลก ถ้าเอาแรงงานที่ซึ่งใช้ในหน้าที่ มาใช้ในการการแสวงหาปัจจัยเครื่องยังชีพจัดว่าเป็นมิจฉาชีพ

๕. สัมมาอาชีวะ ในแง่การพัฒนาจิตใจและปัญญา ได้แก่ การรู้จักทำงานใช้แรงงาน เมื่อได้ ทรัพย์อัน เกิดจากกิจกรรมนั้น ๆ แล้วก็รู้จักวิธีคิดวิธีปฏิบัติต่อทรัพย์ คือ ให้มีความรู้ ความเข้าใจ คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม และเป็นไปด้วย นิสสรณปัญญา หมายถึง การรู้เท่าทันต่อ ทรัพย์ไม่ตกเป็นทาสของทรัพย์สิน ไม่หลงมัวเมาใน สมบัติที่ตนหาได้แล้วนั้น คือ ให้เป็นนายทรัพย์ ต่อจากนั้น ก็นำทรัพย์ ที่หามาได้ทำให้เกิดประโยชน์ต่อเพื่อน มนุษย์ แก่ตนเอง ครอบครัว สังคมประเทศชาติตามลำดับ มีหลักในการปฏิบัติ คือ การแสวงหาทรัพย์ โดยขอบ ธรรมไม่ข่มเหง หรือเบียดเบียนเขาได้มาส่วนการใช้ทรัพย์ คือ บริหารทรัพย์เป็น ๓ ส่วน ได้แก่ เลี้ยงตน (และคน ที่เกี่ยวข้องกับตน) ให้เป็นสุขช่วยเหลือแบ่งปันแก่คนอื่น เช่น บริจาคเสื้อผ้าแก่ผู้ประสบภัยพิบัติ เป็นต้น และ ป้าเพ็ญสาธารณะประโยชน์ เช่นสร้างเครื่องแพทย์แก่โรงพยาบาล สร้างโรงเรียน สร้างสะพาน ขุดบ่อน้ำชุด สระน้ำ เป็นต้น

๖. สัมมาอาชีวะ ที่มีคุณค่าทางจิตใจและปัญญา ได้แก่ เมื่อมีทรัพย์ก็ไม่มัวเมา ไม่ใช้จ่ายทรัพย์ ไป ในทางให้โทษแก่ตนและสังคม เช่น เล่นการพนัน เสพยาเสพติด นำไปลงทุนทางที่ผิดต่อศีลธรรม และ กฎหมาย เป็นต้น ดังนั้น ทรัพย์จึงมีผลต่อจิตใจและปัญญา เพื่อการดำรงชีพอยู่อย่างปกติสุข ถ้าขาดหลัก สัมมาอาชีวะ ย่อมผิดศีลได้เช่นกัน

๗. สัมมาอาชีวะ ในความหมาย ฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ สัมมาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน ทาง พระพุทธศาสนาก็สอนให้รู้จักพัฒนาด้านสัมมาอาชีวะ คือ ให้รู้จักพัฒนาด้านสัมมาอาชีวะ คือ ให้รู้จักการหา ทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ และความสุขที่เกิดจากการใช้ทรัพย์ มีความหมายโดยสาระทางพุทธธรรม คือ หลักการ แสวงหาทรัพย์มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ (อุฏฐานส้มปทา) ความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหา ไม่เกียจคร้าน กิจการงานทุกอย่างทำงานไม่ทอดทิ้งงาน ไม่อากูลไม่จับจต (อารักขสัมปทาง รู้จักวิธีรักษาทรัพย์ที่ได้มานั้น รู้จัก ปรุงดูแลหาของใหม่มาแทนของเก่า รู้จักซ่อมแซมปรับปรุงให้ใช้งานได้ดี และการบริหารทรัพย์ควรให้คนมี ความซื่อสัตย์ไว้ใจได้ดูแลทรัพย์สิน (กัลยาณมิตตา) การรู้จักคบหา เสวนากับบัณฑิต หรือสัตบุรุษ คนดีผู้มี

ศีล เว้นคนทุศีล โจรผู้ก่อการร้าย ผู้มีอิทธิพล ซึ่งเป็นภัยต่อสังคมและประเทศชาติ สมชีวิตา คือ การใช้จ่ายอย่าง ฉลาด ได้แก่ มีรายได้รายรับและรายเหลือ

๘. อาชีพที่ขัดต่อการพัฒนาด้านสัมมาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์ นอกจากการประกอบอาชีพที่สุจริตแล้ว บุคคลผู้หวังความเจริญด้านสัมมาอาชีวะพึงหลีกเว้นโทษ ในการประกอบอาชีพค้าขายสิ่งที่ ไม่เหมายให้โทษ ๕ อย่าง คือ ค้าขายอาวุธ ค้าขายมนุษย์ ค้าขายเนื้อสัตว์ ค้าขายน้ำเมา (รวมถึงสิ่งเสพติดทุกประเภท เช่น ยาบ้า เป็นต้น) และค้าขายยาพิษ กล่าวโดยรวมแล้ว สัมมาอาชีวะ ในข้อนี้ เป็นการเว้นจากการเลี้ยงชีวิตโดยทาง ที่ผิด เช่น การโกงเขา หลอกลวง สอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ ค้าคน ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ ซึ่งเป็นคุณธรรมคอย อุดหนุนศีลข้อที่ ๒ ให้มั่นคงบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น บุคคลพึงรักษากาย วาจาของตนให้ดารงมั่นในศีลแล้วบำเพ็ญตนให้ประกอบด้วยจิตอันเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลก ให้อยู่กันอย่างสันติสุข ปราศจาก ความรุนแรงประทุษร้ายต่อกัน โลกจึงจะถาวรมั่นคงอยู่ได้ยาวนาน ดังความตอนหนึ่งว่า ผู้มีธรรมประจำใจ เช่น เมตตา ความปรารถนาที่รักใคร่ต่อคนอื่น ยื่นไมตรีจิตเป็นมิตรกับคนทุกคนกับสัตว์ทุกชนิด แม้แต่ความคิดล้าง ผลาญที่จะเกิดขึ้นในใจก็ไม่มี ย่อมประกันได้เลยว่าจะหาผู้มุ่งทำลายได้ยาก ท่านจึงสอนว่า เมตตา เป็นธรรมค้า จุนโลก นั่นหมายความว่า โลกจะยังยืนอยู่ได้ และวัฒนาถาวรมั่นคง ตลอดไปก็เพราะทุกฝ่ายได้มีเมตตาต่อกัน และข้อเกี่ยวเนื่อง คือการดำรงชีวิตจะต้องมีได้ด้วยการประกอบอาชีพ คือ การทำงานเพื่อเลี้ยงปาก เลี้ยงท้อง ถ้างานเป็นสัมมาชีพ คือ ไม่ทุจริต ไม่คด โกง ไม่หลอกลวง ไม่เป็นไปเพื่อทำลายตน และทำลายคนอื่นก็นับว่า เป็นอาชีพที่ดี ส่งเสริมการให้ดำรงชีวิตดำเนิน

๒.๑.๕ ประเภทของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาข้อมูลในพระไตรปิฎกพบว่า สัมมาชีพนั้นสามารถแบ่งออกได้ ๓ ประเภท คือ สัมมาชีพทางกาย สัมมาชีพทางวาจา และสัมมาชีพทางใจ ดังผลการศึกษามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๕.๑ สัมมาชีพทางกาย

สัมมาชีพทางกาย หรือ การประกอบอาชีพที่บริสุทธิ์ทางกาย เป็นการกระทำที่ไม่เบียดเบียนตน และผู้อื่นด้านร่างกาย ซึ่งสอดคล้องกับหลักกายสุจริตในกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งเป็น “ทางแห่งกรรม คือ การกระทำที่เข้าทางเป็นกรรมหรือนับว่าเป็นกรรม”[๗๕] และในกายสุจริตนั้น “เป็น

[๗๕] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓.

การกระทำความดี ความงามทางกายคือด้วยการกระทำของกาย จัดเป็นบุญ นำความสุขมาให้ทั้งในปัจจุบันและในภพชาติต่อไป”[๗๖] สัมมาชีพทางกาย หรือกายสุจริตนั้นมี ๓ อย่าง คือ

๑.ไม่ฆ่าสัตว์ รวมถึงการไม่ทำร้าย ไม่กักขัง ไม่จองจำสัตว์ให้เดือดร้อน

๒.ไม่ลักขโมย รวมถึงไม่เบียดบัง ฉ้อ โกง เอาทรัพย์ของผู้อื่น เป็นต้น

๓.ไม่ประพฤติผิดในกาม คือไม่ล่วงละเมิดคู่ครองของผู้อื่น ไม่มีเพศสัมพันธ์กับคนต้องห้าม

ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลเป็นชาวนาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลปะก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้รับใช้ก็เพราะกรรม บุคคลแม้เป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นทหารอาชีพก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตก็เพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรมทั้งนั้น”[๗๗] ซึ่งในการประกอบอาชีพทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสแนะนำว่า “มีบางอาชีพที่ควรทำและมีบางอาชีพที่ไม่ควรทำ เช่น การประกอบอาชีพค้าขายศัตราวุธ การค้าขายเนื้อ การค้าขายของมึนเมา การค้าขายยาพิษ”[๗๘] ดังนั้น เพื่อให้ความชัดเจนของประเภทอาชีพ ผู้วิจัยจึงได้แยกอาชีพที่กระทำทางกายไว้ ๒ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ อาชีพที่ควรทำ และจัดเป็นสัมมาชีพ

เมื่อศึกษาถึงอาชีพของบุคคลที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลนั้นมีปรากฏในสามัญญผลสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค โดยได้ระบุถึงอาชีพที่บุคคลต้องอาศัยศิลปะ จัดจัดเป็นการประกอบอาชีพทางกายเอาไว้จำนวน ๒๔ อาชีพ ประกอบด้วย “(๑) พลช้าง (๒) พลม้า (๓) พลรถ (๔) ผลธนู (๕) พนักงานเชิญธง (๖) พนักงานจัดกระบวนทัพ (๗) พวกจัดส่งเสบียง (๘) ราชนิกุลผู้ทรงเป็นนายทหารระดับสูง (๙) พลอาสา (๑๐) ขุนพล (๑๑) พลกล้า (๑๒) พลสวมเกราะ (๑๓) พวกทาสเรือนเบี้ย (๑๔) พวกทำขนม (๑๕) ช่างกัลบก (๑๖) พนักงานเครื่องสรง (๑๗) พวกพ่อครัว (๑๘) ช่างดอกไม้ (๑๙) ช่างย้อม (๒๐) ช่างหูก (๒๑) ช่างจักรสาน (๒๒) ช่างกัลบก (๒๓) นักคำนวณ และ (๒๔) นักบัญชี”[๗๙] และได้ปรากฏชัดเจนว่า “อาชีพเหล่านี้จัดเป็นอาชีพอาศัยศิลปะ”[๘๐] ซึ่งต้องอาศัยฝีมือ

---

[๗๖] พระธรรมกิตติวงศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

[๗๗] **ม.ม.** (ไทย) ๑๓/๗๐๙/๔๘๙-๔๙๐.

[๗๘] **องฺ.ฏีกา.** (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๑๑.

[๗๙] ดูรายละเอียดใน **ที.ส.** (ไทย) ๙/๑๖๓-๑๘๒/๕๒-๖๑.

[๘๐] รายละเอียดใน **ที.ส.** (ไทย) ๙/๑๖๓-๑๘๒/๕๒-๖๑.

และการฝึกฝนกระทั่งเชี่ยวชาญ และในขณะเดียวกันในพระสูตรนี้ ยังได้แสดงไว้ว่า ยังมีอาชีพอื่นๆ ในสมัยพุทธกาลอีกหากแต่ต้องเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยศิลปะว่า “หรืออาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างอื่นทำนองนี้”[๘๑] และเมื่อกล่าวโดยระดับแล้ว“ในสมัยพุทธกาลนั้นมีการประกอบอาชีพ ๒ อย่างได้แก่ (๑) อาชีพชั้นต่ำ อาชีพสามัญ เช่นอาชีพถากไม้ อาชีพเทขยะ และ (๒) อาชีพชั้นสูง เช่น อาชีพทำนา อาชีพค้าขาย อาชีพเลี้ยงโค”[๘๒]

ในส่วนของอรรถกถา ได้กล่าวถึงประเภทของสัมมาชีพ หรืออาชีพที่บุคคลควรจะประกอบเพื่อเลี้ยงตนเอง และครอบครัว ดังนี้

ในลักขณะสูตรได้อธิบายถึงการกระทำของผู้ประกอบอาชีพที่จัดเป็นสัมมาชีพทางกาย“...คือ เว้นขาดจากการโกงตราชัง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเรื่องตวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น...” ดังนั้น สัมมาชีพจึงต้องประกอบด้วยความบริสุทธิ์ หรือความสะอาดของบุคคลทางกาย (กายสุจริต) และทางวาจา (วจีสุจริต) เป็นฐานเบื้องต้นก่อน สมดังพระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า “สัมมาอาชีวะนั้นมีความสะอาด (แห่งอาชีวะ) เป็นลักษณะ มีอันยังอาชีวะที่ชอบธรรมให้เป็นไปเป็นกิจ มีการละมิจฉาอาชีวะเสียได้เป็นผล”[๘๓]

ประเภทที่ ๒ อาชีพที่ไม่ควรทำ และจัดเป็นมิจฉาชีพ

ในคัมภีร์ปัญจกนิกาย อังคุตตรนิกาย พบว่า ในพระพุทธศาสนาได้ระบุอาชีพที่บุคคลไม่ควรประกอบหรือควรเว้น เรียกว่า “มิจฉาวณิชชา คือ การเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เพราะเป็นอาชีพที่ส่งเสริมการเบียดเบียนและการทำลายชีวิตผู้อื่น ซึ่งมี ๕ อาชีพ อันประกอบด้วย ๑) สัตถวณิชชา การค้าขายศัตราอันเป็นเครื่องประหาร เช่น หอก ดาบ ปืน ระเบิด เป็นต้น ๒) สัตตวณิชชา การค้าขายสิ่งมีชีวิต ๓) มังสวณิชชา การค้าขายสัตว์มีชีวิต ๔) มัชชวณิชชา การค้าขายสิ่งมึนเมา ๕) วิสวณิชชา การค้าขายยาพิษ[๘๔] ซึ่งอาชีพเหล่านี้จัดเป็นอาชีพที่ไม่ควรทำหรือเป็น “อาชีววิบัติ” หรือเป็น “มิจฉาชีพ” และในทสุตตรสูตร ได้อธิบายถึงความเป็นเหตุและเป็นผล ของมิจฉาอาชีวะ

---

[๘๑] รายละเอียดใน **ที.ส.** (ไทย) ๙/๑๖๓-๑๘๒/๕๒-๖๑.

[๘๒] สมิทธิพล เนตรนิมิต, **มิติสังคมในพระสุตตันตปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕.

[๘๓] **วิสุทธิ.** (ไทย). ๕๖๒/๘๒๘.

[๘๔] **อง.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

(เลี้ยงชีพผิด) และ สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ไว้ว่า “มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ของผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย”[๘๕] ในทางปฏิบัตินั้นอาชีพที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตที่จัดได้ว่าเป็น “สัมมาชีพ”[๘๖] นั้น ต้องเป็นไปตามหลักของอริยมรรคมีองค์แปดประการ

๒.๑.๕.๒ สัมมาชีพทางวาจา

ประเด็นเรื่อง “การพูด นั้นพบว่าในพระไตรปิฎกปรากฏการใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวเนื่องด้วยการพูดอยู่ชุดหนึ่ง เช่น ‘วาจา’ ‘วจีกรรม’ ‘สัจจะ’ ‘สัจจวาจา’ ‘วจีวิญญัติ’ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา “Verbal intimation; speech”[๘๗] ดังนั้น “โดยหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนาแล้ว วาจาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในแปดประการของมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งถือเป็นหัวใจของอริยสัจ ๔ อันเป็นแก่นของศาสนา

(๑) ความหมายของสัมมาวาจา

สัมมาวาจา หมายถึงวาจาชอบ พบเป็นทั้งเหตุและผลขององค์ธรรมต่าง ๆ ในกระบวนมรรควิธีทั้งแปด ซึ่งมีจุดหมายปลายทางคือวิมุติ คือความหลัดพ้น”[๘๘] ดังพุทธดำรัสในมิจฉัตตสูตร ทสกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยสัมมัตตธรรม (ธรรมที่ถูก) จึงมีการบรรลุสวรรค์ และมรรคผล ไม่มีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล เพราะอาศัยสัมมัตตธรรมอย่างไร จึงมีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล คือ ผู้มีสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ (ระลึกชอบ) ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ (รู้ชอบ)

---

[๘๕] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๓๖.

[๘๖] **ม.ม.**(ไทย). ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

[๘๗] กิตติ กันภัย, **นิเทศศาสตร์ในพระไตรปิฎก,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๘๙.

[๘๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมีสัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยสัมมัตธรรมอย่างนี้แล จึงมีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล[๘๙]

"ส่วนมิจฉาวาจาซึ่งหมายถึงการเจรจาผิดก็เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสัมมาวาจา มีเหตุจากการเห็นผิดและดำริผิด และส่งผลให้เกิดการกระทำผิดตามมา ผลลัพธ์สุดท้ายก็คือมิจฉาวิมุตติ อันเป็นการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล"[๙๐] "สัมมาวาจาก็เกิดจากสัมมาทิฏฐิ นอกจากนั้นในวิชชาสูตร ยังพบการสาวหาต้นตอที่แท้จริงของมิจฉาทิฏฐิที่ลึกลงไปอีกขึ้นหนึ่งว่าเกิดจากอวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) อีกด้วย โดยสรุปคือ

ผู้มีอวิชชาไม่เห็นแจ้ง ย่อมมีมิจฉาทิฏฐิ
ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีมิจฉาสังกัปปะ
ผู้มีมิจฉาสังกัปปะ ย่อมมีมิจฉาวาจา
.....
ผู้มีมิจฉาญาณะ ย่อมมีมิจฉาวิมุตติ
ส่วนผู้มีวิชชาเห็นแจ้ง ย่อมมีสัมมาทิฏฐิ
ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ
ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา
.....
ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมีสัมมาวิมุตติ [๙๑]

ในส่วนของมหาจัตตารีสกสูตร ได้อธิบายว่ามิจฉาอาชีวะ ที่จัดมิจฉาวาจา คือ "การพูดหลอกหลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ"[๙๒] ซึ่งกิริยาการประพฤติทางวาจาเหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยทุจริตทางวาจาเท่านั้น อาการของผู้ประกอบการที่จัดว่าเป็นสัมมาชีพทางวาจา มีปรากฏในลักขณะสูตร "คือ เว้นขาดจาก...การตลบตะแลง..การขู่กรรโชก..."[๙๓] และในนิชชรสูตร ได้กล่าวถึงเหตุแห่งความเสื่อมของมิจฉาวาจา ด้วยการอาศัย

---

[๘๙] **องฺ.ทกส.** (ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๕

[๙๐] กิตติ กันภัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๐.

[๙๑] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๑๐๕-๑๐๖/๒๔๗-๒๔๘.

[๙๒] **ม.อุ.** (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๘.

[๙๓] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

สัมมาวาจา ดังนี้ “....เมื่อมีสัมมาวาจา มิจฉาวาจาย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาวาจาเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่ เพราะสัมมาวาจาเป็นปัจจัย...”[๙๔] และในโธวนสูตร ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกัน คือ “...ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมล้างมิจฉาวาจาได้...”[๙๕] และยังมีพระสูตรอื่นๆที่กล่าวทำนองเดียวกัน คือ ติกิจฉกสูตร ได้แสดงว่า “...ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมระบายมิจฉาวาจาได้...”,[๙๖] ส่วนในวมนสูตรกล่าวว่า “...ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมสำรอกมิจฉาวาจาได้...”[๙๗], “ และในนิทธมนิยสูตร ระบุว่า “...ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมกำจัดมิจฉาวาจาได้...”[๙๘] ในปฐมอเสขสูตร ได้กล่าวว่า “พระภิกษุในธรรมวินัยนี้...เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวาจาเป็นอเสขะ” ในท่ามกลางสัมมาประเภทต่าง ๆ ในกระบวนองค์ธรรมของมรรคมีองค์ ๘ “สัมมาวาจาจึงเป็นสิ่งสำคัญของพระอเสขะ หรือพระอรหันต์แล้วนั่นเองอาจกล่าวในลักษณะตีความเชิงตรรกะได้ว่าผู้ที่ยังไม่ถึงซึ่งความเป็นอเสขะนั้นยังเป็นผู้ต้องประกอบด้วยมิจฉาวาจา”[๙๙]

(๒) หลักการของสัมมาวาจา

ตามหลักพระพุทธศาสนา การเลี้ยงชีพทางวาจาจัดเป็นกุศลกรรมและเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นสัมมาอาชีวะ โดยยึดหลักการคือ

๑) การไม่โกหกหลอกหลวงเลี้ยงชีพ โดยดำเนินชีวิตอย่างมีสัจจะ รักษาความสัตย์

๒) การไม่พูดส่อเสียดเลี้ยงชีพ คือ การเว้นจากการใช้คำพูดยุยงให้คนอื่นแตกแยกกันหรือเข้าใจผิดกัน เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง เพราะว่า “การพูดส่อเสียดเป็นหนทางนำไปสู่ทุคติ การไม่พูดส่อเสียดจึงเป็นหนทางนำไปสู่ความเจริญ นำไปสู่สุคติ เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว”[๑๐๐] สมดังพุทธดำรัสที่ตรัสว่า “บุคคลควรละเว้นจากการพูดส่อเสียด”[๑๐๑] “การไม่พูด

---

[๙๔] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๑๐๖/๒๔๘-๒๔๙.

[๙๕] **องฺ.ทสก**. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐-๒๕๑.

[๙๖] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑-๒๕๓.

[๙๗] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๑๐๙/๒๕๓-๒๕๔.

[๙๘] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๑๑๐/๒๕๕.

[๙๙] กิตติ กันภัย,อ้างแล้ว**,** หน้า ๑๙๒.

[๑๐๐] พระเทวินทร์ เทวินฺโท, **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๙.

[๑๐๑] **ที.ปา.**๑๑/๓๕๙ ม.มู. ๑๒/๔๘๕.

จึงเป็นมงคลชีวิต เป็นการตั้งตนไว้ในทางที่ชอบที่ควร เป็นผู้มีระเบียบวินัยในตัวเอง มีความเคารพในตัวเองและผู้อื่น มีวาจาเป็นสุภาษิต มีวาจาที่ไพเพราะก่อประโยชน์ให้แก่ตนเองและผู้อื่น”[๑๐๒]

๓) การไม่พูดคำหยาบเลี้ยงชีพ คำว่า คำหยาบนี้ ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ผรุสวาจา ซึ่งแปลว่า “คำหยาบ, คำหยาบคาย, หมายถึง คำดำ, คำรุนแรง, คำโหดร้าย, คำกระด้าง, คำที่พูดขาดเมตตา หรือใช้คำว่า ผรุสวาทก็ได้”[๑๐๓] และ “พระพุทธเจ้าท่านทรงเห็นโทษของการพูดคำหยาบ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ไม่ดี มีโทษสำหรับมนุษย์ เพราะการพูดคำหยาบ เป็นบ่อเกิดของการทะเลาะวิวาทกัน...เป็นหนทางนำไปสู่ความเสื่อมนำไปสู่ทุคติ”[๑๐๔] ดังนั้น “ผรุสวาจานี้จึง “เป็นวจีทุจริต คือเป็นคำชั่ว มีโทษร้ายแรง เทียบเท่ามุสาวาทหรือคำโกหก ท่านเปรียบเหมือนกับก้านบัวหลวงที่แยงเข้าไปในช่องหู ทำให้เกิดความระคายเคืองและเจ็บไม่น้อย”[๑๐๕] ซึ่งหากบุคคลละเว้นการเลี้ยงชีพด้วยการละเว้นการพูดที่เป็นคำหยาบได้ “ทั้งต่อหน้าและลับหลง จึงเป็นคนทางนำไปสู่ความเจริญของคนในสังคม เป็นมงคลแก่ตนเอง การดำรงตนเองอยู่ในทางที่ดีที่ชอบ...และกล่าววาจาที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เป็นพื้นฐานจริยธรรมที่ดีควรสนับสนุน”[๑๐๖] ดังพุทธดำรัสว่า “บุคคลควรละเว้นจากการพูดคำหยาบคายทุกเวลา”[๑๐๗]

๔) การไม่พูดเพ้อเจ้อเลี้ยงชีพ คือ ให้เว้นจากการดำเนินชีวิตด้วยอาศัยวาจาที่ไร้สาระ ไร้แก่นสาระ ไม่เป็นธรรมะ และไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เนื่องจากคำพูดที่เพ้อเจ้อนั้น ทำให้ผู้ฟังหลงผิด เข้าใจผิดได้ ซึ่งคำว่า พูดเพ้อเจ้อนี้จึงเป็น “วจีทุจริตคือความประพฤติชั่วทางวาจาอย่างหนึ่งใน ๔ อย่าง..เพ้อเจอ คือ อาการพูดพล่าม พูดพล่อย ๆ พูดไม่รู้จักจบ พูดเหลวไหลไร้สาระ พูดพล่ามจนเสียประโยชน์ พูดไม่รู้จักเวลา พูดไม่ถูกกาลเทศะ พูดเกินจริง รวมถึงพูดเล่นต่าง ๆ พูดติดตลกคะนองต่าง ๆ แม้พูดเรื่องสาระเป็นประโยชน์ แต่พูดไม่ถูกกาลเทสะก็อนุโลม

---

[๑๐๒] พระเทวินทร์ เทวินฺโท, **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๙.

[๑๐๓] พระธรรมกิตติวงศ์, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด,** อ้างแล้ว, หน้า ๖๐๖.

[๑๐๔] พระเทวินทร์ เทวินฺโท, **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๐.

[๑๐๕] พระธรรมกิตติวงศ์, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด,** อ้างแล้ว, หน้า ๖๐๖.

[๑๐๖] พระเทวินทร์ เทวินฺโท, **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**. อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๐.

[๑๐๗] **ที.ปา**. ๑๑/๓๕๙; **ม.มู.** ๑๒/๔๘๕

อยู่ในประเภทเพ้อเจอ”[๑๐๘] ดังนั้น “พระพุทธเจ้าทรงเห็นโทษของการพูดเพ้อเจ้อ การพูดที่ไร้ประโยชน์ การพูดที่ไม่ถูกกาลเทศะ...เป็นสิ่งที่มีโทษมากสำหรับมนุษย์ เพราะการพูดเพ้อเจ้อ เป็นบ่อเกิดของการเบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น”[๑๐๙] ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า “บุคคลควรละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การพูดที่ได้ประโยชน์ การพูดที่ไม่ถูกกาลเทศะ”[๑๑๐]

๕) การไม่ประจบเลี้ยงชีพ คือเว้นจากการใช้วาจาประจบสอพลอผู้เพื่อเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง

๖) การไม่บังคับขู่เข็ญเลี้ยงชีพ วาจานั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อการข่มขู่หรือบังคับขู่เข็ญเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากบุคคลอื่นด้วยความไม่ชอบธรรม

(๓) ลักษณะของสัมมาวาจา

ในวาจาสูตร ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของวาจาสุภาษิต ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ “(๑) พูดถูกกาล (๒) พูดคำจริง (๓) พูดคำอ่อนหวาน (๔) พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ (๕) พูดด้วยเมตตาจิต”[๑๑๑] และวาจาสุภาษิต เป็นมงคลสูตร[๑๑๒] จัดเป็นมงคลอันสูตสุดหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการและในสุภาษิตสูตร ยังพบว่าพระพุทธองค์ตรัสถึงวาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการเป็นสุภาษิตไม่เป็นภาษิต ได้แก่ “(๑) กล่าววาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต (๒) กล่าววาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม (๓) กล่าววาจาที่เป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาไม่เป็นที่รัก (๔) กล่าววาจาสัตย์จริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลาะแหละ” และพระพุทธองค์ยังตรัสต่อไปถึงลำดับความสำคัญขององค์ประกอบทั้งสี่ว่า “สัตบุรุษกล่าวว่าวาจาสุภาษิตเป็นวาจาสูงสุด (นั้นเป็นองค์ที่ ๑) บุคคลพึงกล่าววาจาที่เป็นธรรม นั้นเป็นองค์ที่ ๒ บุคคลพึงกล่าววาจาเป็นที่รัก ไม่พึงกล่าววาจาไม่เป็นที่รัก นั้นเป็นองค์ที่ ๓ บุคคลพึงกล่าววาจาสัตย์ ไม่พึงกล่าววาจาเหลาะแหละ นั้นเป็นองค์ที่ ๔” [๑๑๓] ส่วนวาจาใดจะจัดเป็นวจีสุจริตนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ ดังมี

---

[๑๐๘] พระธรรมกิตติวงศ์, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด,** อ้างแล้ว, หน้า ๗๐๓.

[๑๐๙] พระเทวินทร์ เทวินฺโท. **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**, หน้า ๑๔๑.

[๑๑๐] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๓๑.

[๑๑๑] **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

[๑๑๒] **ขุ.ข.** (ไทย) ๒๕/๕/๗.

[๑๑๓] **ขุ.สุ.** (ไทย) ๒๒/๔๕๒-๔๕๗/๖๐๒-๖๐๓.

ปรากฏในสุจริตสูตร คือ “๑) สัจจวาจา (พูดจริง), ๒) อปิสุณาวจา,พูดไม่ส่อเสียด, ๓) สัณหวาจา (พูดอ่อนหวาน, ๔) มันตภาสา (พูดด้วยปัญญา)”[๑๑๔]

อนึ่ง ในสุภาสิตสูตร[๑๑๕] สคาถวรรค พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงองค์ประกอบ ๔ ของสุภาษิตาสูตร .. “วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ อะไรบ้าง...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) กล่าวแต่วาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต, ๒) กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม, ๓) กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก, ๔) กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลาะแหละ ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน”

ในพระสูตรเดียว พระวังคีสะได้กล่าวชมเชยและผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า “บุคคลพึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นเหตุทำตนให้เดือดร้อน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นเป็นวาจาสุภาษิตแท้ บุคคลพึงกล่าวเฉพาะวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ถูกใจผู้ฟัง พึงเว้นคำลามกทั้งหลายเสีย กล่าวแต่วาจาเป็นที่รักแก่คนอื่น วาจาสัตย์เป็นวาจาไม่ตาย นี้เป็นของเก่า สัตบุรุษล้วนดำรงมั่นอยู่ในสัจจะทั้งที่เป็นอรรถ และเป็นธรรมพระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด อันเป็นวาจาเกษม เพื่อการบรรลุนิพพาน เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ วาจานั้นแลเป็นวาจาที่ยอดเยี่ยมกว่าวาจาทั้งหลาย” “วาจาสุภาษิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม เหมือนดอกไม้งาม มีสีสวย (แต่ไม่มีกลิ่น[๑๑๖] วาจาสุภาษิต ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดี เหมือนดอกไม้งาม มีทั้งสีและมีกลิ่น ฉะนั้น”[๑๑๗]

๒.๑.๕.๓ สัมมาชีพทางใจ

พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องใจเป็นสำคัญที่สุดในการกระทำ สมดังพุทธพจน์ว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น[๑๑๘]

---

[๑๑๔] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒.

[๑๑๕] **สำ.ส.** (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘-๓๐๙.

[๑๑๖] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๕๑/๔๓.

[๑๑๗] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๕๒/๔๓.

[๑๑๘] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

คำว่า ใจ ตรงกับภาษาบาลีว่า มโน ซึ่งแปลว่า “ใจ, ความคิด อยู่ในกลุ่มคำที่มีความหมายคล้ายกันคือ จิต มนัส เป็นอายนตนะภายในอย่างสุดท้ายใน ๖ อย่างคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ”[๑๑๙] ดังนั้น การที่บุคคลได้กระทำหรือแสดงออกด้วยเจตนาทางใจหรือทางมโนทวารจะเรียกกรรมนั้นว่า มโนกรรม ซึ่ง หมายถึง “การกระทำทางใจ คือ ทำกรรมด้วยการคิด ไม่ว่าจะทำกรรมชั่วหรือกรรมดี จัดเป็นมโนกรรมเหมือนกัน”[๑๒๐] มโนกรรมทางดี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มโนสุจริต ซึ่งจัดเป็นสัมมาชีพทางใจ มี ๓ อย่าง คือ

๑) อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา

๒) อพยาบท ไม่พยาบาทร้ายเขา

๓) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

ดังนั้นแล้ว คำสอนที่สอนเรื่องอาชีพดังที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกมีอยู่อีกหลายคำ เช่น อาชีววิบัติ[๑๒๑] หรือ ความวิบัติแห่งอาชีพ อาชีวสัมปทา[๑๒๒] หรือความถึงพร้อมด้วยอาชีพ อาชีวะปริสุทธิ[๑๒๓] หรือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ อาชีพที่ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์หรือการเบียดเบียนบุคคลอื่น และเบียดเบียนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้สูญเสียความสมดุล จนกลายเป็นปัญหาของสังคม จัดได้ว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติ

๒.๑.๖ สัมมาชีพกับการจัดการโภคทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ในการจัดการทรัพย์ตามหลักสัมมาชีพนั้น เมื่อบุคคลได้อาศัยศิลปะที่ตนเองไปศึกษาเล่าเรียนและฝึกฝนจนเกิดความชำนาญกระทั่งเรียกว่ามีศิลปะประจำตัวแล้ว ก็ต้องอาศัยความรู้เรื่องศิลปะที่ตนเองได้มานั้นประกอบอาชีพ เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์เพื่อใช้ในการเลี้ยงตนเองและผู้อื่น หรือทักษะในการประกอบการงานั้น ๆ จึงจะเป็นที่ยอมรับของสังคม และในขณะเดียวกันก็ได้แสดงความมุ่งหมายของอาชีพไว้ว่า “คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดา มารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุข เป็นผลให้ได้เกิดในสวรรค์” “คนที่จะเรียกได้ว่า

---

[๑๑๙] พระธรรมกิตติวงศ์, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด,** หน้า ๗๔๒.

[๑๒๐] เรื่องเดียวกัน**,** หน้า ๗๔๓.

[๑๒๑] **องฺ.ติก.** (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๕.

[๑๒๒] **องฺ.ติก.** (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๖.

[๑๒๓] **ม.มู.** (ไทย) ๑๒/๔๒๐/๔๕๔.

รู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์ หรือหาเงินเป็น ใช้เงินเป็น เป็นคนทำมาหากินที่ดี ตั้งตัวสร้างหลักฐานได้ และใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง ก็เพราะปฏิบัติตามหลักธรรม”[๑๒๔] การบวชเป็นอาชีพหนึ่ง “เธอทั้งหลายนั้นมิใช่ผู้ทำความผิดต่อพระราชา จึงออกเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ผู้ถูกต้องตามจับว่าเป็นโจรจึงออกบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ถูกอาชีพบีบคั้นจึงออกเรือนบวชเป็นบรรพชิต”[๑๒๕] คนที่ไม่กลัวในการประกอบอาชีพ ๔ประเภท คือ “...อริยสาวกพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราไม่กลัวอาชีวิกภัย เราจักกลัวอาชีวิกภัยไปทำไม เรามีพละ ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาพละ (๒) วิริยพละ (๓) อนวัชชพละ (๔) สังคหพละ คนมีปัญญาทราม พึงกลัวอาชีวิกภัย คนเกียจคร้านพึงกลัวอาชีวิกภัย คนมีการงานทางกายที่มีโทษพึงกลัวอาชีวิกภัย คนมีการงานทางวาจาที่มีโทษพึงกลัวอาชีวิกภัย คนมีการงานทางใจที่มีโทษพึงกลัวอาชีวภัย คนไม่สงเคราะห์ใคร ๆ พึงกลัวอาชีวกภัย...”[๑๒๖]

ดังนั้นแล้ว หากบุคคลมีความรู้ พากเพียรพยายาม ประกอบอาชีพสุจริต และมีกำลังในการสังเคราะห์คนอื่น บุคคลเช่นนี้ย่อมไม่กลัวที่จะประกอบอาชีพใด ๆ เลย ย่อมสามารถดำรงตั้งมั่นในคุณงามความดี

๒.๑.๖.๑ การจัดการทรัพย์ภายนอก

ในวัฑฒิสูตร[๑๒๗] ทสกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ อังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก ได้พรรณนาอริยวัฑฒิกถา ซึ่งเป็นกถาที่ว่าด้วยความเจริญที่ประเสริฐสำหรับคฤหัสถ์ ๑๐ ข้อ คือ “...(๑) เจริญด้วยนาและสวน (๒) เจริญด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก (๓) เจริญด้วยบุตรและภรรยา (๔) เจริญด้วยทาส กรรมกร และคนรับใช้ (๕) เจริญด้วยสัตว์สี่เท้า (๖) เจริญด้วยศรัทธา (๗) เจริญด้วยศีล (๘) เจริญด้วยสุตะ (๙) เจริญด้วยจาคะ และ (๑๐) เจริญด้วยปัญญา...” จากข้อความในพระสูตรนี้ย่อมชี้ชัดว่า การเป็นฆราวาสนั้น จะวัดความเจริญทั้งวัตถุภายนอก มีเรือกสวนไร่นา เป็นต้นด้วย และวัดคุณธรรมภายในที่ฆราวาสต้องเพียรพยายามทำให้บังเกิดเพื่อได้ชื่อว่ามีความเจริญ มีศรัทธา มีศีล..มีปัญญาเป็นเครื่องนำทางชีวิตด้วย

---

[๑๒๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๓๘.

[๑๒๕] **ม.ม.** (ไทย) ๑๓/๑๖๗/๑๘๗

[๑๒๖] **องฺ.นว.** (ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑

[๑๒๗] ดูรายละเอียด **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๗๔/๑๖๒-๑๖๓.

ดังนั้น คำว่า “ทรัพย์” ซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกนี้ ผู้วิจัยของนำเสนอรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้ “ทรัพย์” คำนี้เป็นคำนาม ซึ่งตรงกับคำภาษาบาลีว่า “ทพฺพ, ธน., ส., วิตฺต, รสา,.. หิรญญ.,โอฆ., กฎุมฺพ., เสฏฺฐ....”[๑๒๘] ซึ่งหมายถึง “เงินตรา”[๑๒๙] คำว่า “ทรัพย์” นี้ วัตถุเป็นเครื่องปลื้มจนหลงไหล ไม่มีคำว่า พอ ปรารถนามากขึ้นไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่ ปุถุชน แม้พระราชาก็ยังไม่พอพระทัยในแว่นแคว้น ยังปรารถนา ครอบครองสมุทรสาครฝั่งอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ อุปมาด้วยกาม แม้จะทิ้ง ร่างกายไป ก็ยังไม่อิ่มในโลก ตามนัยพระสูตร มาในรัฐปาลสูตร เมื่อพระเจ้าโกรัมพยะตรัสกับพระคุณเจ้ารัฐปาลว่า “...น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ คำว่า “โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่จักอิ่ม เป็นทาสของตัณหา...”[๑๓๐] ท่านพระรัฐปาละได้กล่าวเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาประพันธ์อื่นอีกต่อไปว่า “...ผู้คนในโลก ได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแล้ว ไม่ยอมให้ (ใคร) เพราะความหลง ได้ทรัพย์แล้วเก็บสะสมไว้ และปรารถนากามคุณยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระราชาทรงกดขี่ ช่วงชิงเอาแผ่นดิน ทรงครอบครองแผ่นดินซึ่งมีสมุทรสาครล้อบรอบ ตลอดสมุทรสาครฝั่งนี้ ยังไม่ทรงพอ ยังปรารถนาจะครอบครองสมุทรสาครฝั่งโน้นอีก ทั้งพระราชา และคนอื่นเป็นจำนวนมาก ยังไม่ปราศจากตัณหาก็เข้าถึงความตาย ยังไม่เต็มตามต้องการเลย ก็ละทิ้งร่างกายไป เพราะความอิ่นด้วยกามไม่มีในโลก...”[๑๓๑] ดังนั้นในประเด็นเรื่องการจัดการทรัพย์ภายนอกนี้ ขอยกเอาพุทธพจน์ที่ตรัสสอนไว้ในอันธสูตร[๑๓๒]

ติกนิบาตร องฺคุตฺตรนิกาย ที่ว่าด้วยบุคคลตาบอด ซึ่งเปรียบกับการปฏิบัติของบุคคลเกี่ยวกับทรัพย์ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๓ จำพวก ไหนบ้าง คือ ๑.บุคคลตาบอด๒.บุคคลตาเดียว ๓.บุคคลสองตา

บุคคลตาบอด เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่มีนัยน์ตา เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้เพิ่มพูน และเขาไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต รู้ธรรมที่ส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้เรียกว่า บุคคลตาบอด

---

[๑๒๘] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), อ้างแล้ว, หน้า ๒๘๕.

[๑๒๙] พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔๓.

[๑๓๐] **ม.ม.** (ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๖๙.

[๑๓๑] **ม.ม.** (ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๖๙-๓๗๐.

[๑๓๒] **องฺ.ติก.** (ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘-๑๘๐.

บุคคลตาเดียว เป็นอย่างไร

คือบุคคลบางคนในโลกนี้มีนัยน์ตาเป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน แต่เขาไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต รู้ธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้เรียกว่า บุคคลตาเดียว

บุคคลสองตา เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้มีนัยน์ตาเป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน และเขามีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต รู้ธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้เรียกว่า บุคคลสองตา

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้แลที่ปรากฏอยู่ในโลก

โภคทรัพย์อย่างนั้นไม่มีแก่บุคคลตาบอด
และบุคคลตาบอดย่อมไม่ทำบุญ
โทษเคราะห์ย่อมมีแก่บุคคลตาบอด
ผู้มีนัยน์ตาเสียในโลกทั้งสอง

ในกาลต่อมา เราได้กล่าวถึงบุคคลตาเดียวนี้ไว้
ก็บุคคลตาเดียวหมกหมุนกับธรรมและอธรรม
แสวงหาโภคทรัพย์ด้วยการคดโกงและการพูดเท็จ
อันเป็นการลักขโมยทั้งสองอย่าง[๑๓๓]
ก็มาณพผู้เป็นกามโภคีบุคคล
เป็นคนฉลาดที่จะรวบรวมโภคทรัพย์
เขาเป็นคนตาเตียวจากโลกนี้ไปสู่นรกย่อมเดือดร้อน
ส่วนบุคคลสองตา
เรากล่าวว่าเป็นบุคคลผู้ประเสริฐที่สุด
เขาให้ทรัพย์ที่ตนได้มาด้วยความหมั่นเป็นทาน
จากโภคทรัพย์ที่ตนได้โดยชอบธรรม

---

[๑๓๓] **องฺ.ติก.อ.** (ไทย) ๒/๒๙/๑๔๑-๑๔๓. อรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในมโณรถปูรณี ว่า “...ถามว่า การแสวงหาทรัพย์ทั้งสองเป็นอย่างไร ตอบว่า แสวงหาทรัพย์ด้วยการลักขโมยและการฉ้อโกง แสวงหาด้วยการลักขโมยการพูดเท็จ และแสวงหาด้วยการฉ้อโกงและการพูดเท็จ...”

มีความดำริประเสริฐ มีจิตไม่วอกแวก

ย่อมเข้าถึงฐานะที่เจริญซึ่งไปแล้วไม่เศร้าโศก

บุคคลควรเว้นห่างไกลจากบุคคลตาบอด และบุคคลตาเดียว

แต่ควรคบบุคคลสองตาที่ประเสริฐที่สุด

ดังนั้น เพื่อให้การจัดการทรัพย์สิน อันเป็นทรัพย์ภายนอก ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น ได้แบ่งหลักการจัดการทรัพย์ภายนอกออกไว้ ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ๒) หลักการบริหารทรัพย์ ๓) หลักการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ ดังมีรายละเอียดดงต่อไปนี้

๒.๑.๖.๑.๑ หลักการแสวงหาทรัพย์

ในหลักการแสวงหาทรัพย์นั้น “พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ทรัพย์เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิต จึงตรัสแนะนำให้ใช้ทรัพย์ให้สมค่า ... คือ (๑) เปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ใช้และพัฒนาความสามารถของตน (๒) ช่วยให้มนุษย์ขจัดอัตตา...และ (๓) เพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตและบริการอันจำเป็นแก่การดำรงชีวิต”[๑๓๔] ดังนั้น ในประเด็นการแสวงหาทรัพย์ ดังมีปรากฏในทีฆชาณุสูตร[๑๓๕] ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาตประการแรกเลยก็คือ ต้องขยันในการแสวงหาก่อน ก็คือต้องเป็นบุคคลที่มี“จิตใจเข้มแข็ง ก้าวหน้า ไม่ท้อถอย สู้กิจสู้งาน รับผิดชอบ”[๑๓๖] และปฏิบัติตามหลักอุฏฐานสัมปทนา ดังมีพุทธพจน์ปรากฏชัดไว้ว่า

...อุฏฐานสัมปทนาเป็นอย่างคือกุลบุตรใดในโลกนี้เลี้ยงชีพด้วยการงานใด จะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรม โครักขกรรม เป็นช่างศร รับราชการ หรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่าอุฏฐานสัมปทนา...

---

[๑๓๔] อ้างใน สนิท ศรีสำแดง, **พุทธศาสนา กับการศึกษา: ภาคทฤษฎีแห่งความรู้,** (กรุงเทพมหานคร: นีลนาราการพิพม์, ๒๕๓๔), หน้า ๓.

[๑๓๕] **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๕/๕๔/๓๔๐-๓๔๑.

[๑๓๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสน์กับการแนะแนว**, (พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

จากข้อความนี้เราจะเห็นได้ว่า บุคคลไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไร สิ่งหนึ่งที่สำคัญที่จะแสวงหาทรัพย์มาได้นั้น จะต้องมีความขยันหมั่นเพียรเป็นที่ตั้ง เพราะ “...โภคะของใคร ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษ ที่จะสำเร็จเพียงด้วยคิดเอาย่อมไม่มี...” ดังนั้นหากบุคคลขยัน เอาธุระ ทำเหมาะจังหวะ ย่อมหาทรัพย์ได้หลักการในการแสวงหาทรัพย์นั้น บุคคลต้องค่อย ๆ หา ค่อยเป็นค่อยไป พยายามตั้งตัวให้ได้ เหมือนก่อไฟจากกองน้อย การแสวงหาทรัพย์นั้นให้รวบรวมทรัพย์สิน เหมือนผึ้งเที่ยวรวมน้ำหวานสร้างรังเมื่อบุคคลสะสมทรัพย์ได้ทรัพย์สินย่อมพอกพูนขึ้นได้ เหมือนดังจอมปลวกซึ่งคุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้การงานทุกอย่าง ทั้งเล็กทั้งใหญ่สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ และวิธีการหาทรัพย์ที่มาหามาได้นั้น ต้องหามา และประเด็นสำคัญคือ ต้อง“ฝึกฝนให้มีความชำนิชำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาวิธีการที่เหมาะสมที่ดี จัดการที่ดีและดำเนินการให้ได้ผลดี”[๑๓๗] “การแสวงหาทรัพย์ด้วยความขยันอดทนด้วยปัญญาคิดพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองอย่างรอบคอบระมัดระวัง...แสวงหาด้วยปัญญาด้วยความถูกต้องชอบธรรม...”[๑๓๘] การแสวงหาทรัพย์นั้น “...ไม่พึงหาทรัพย์ด้วยการคดโกง..” แต่ “..พึงหาเลี้ยงชีพ โดยชอบธรรม...” หรือ “..พึ่งประกอบการค้าที่ชอบธรรม..” และนอกจากการความขยันจะเป็นเหตุเบื้องต้นในการแสวงหาทรัพย์ได้แล้ว หากบุคคลมีความขยันหมั่นเขียน มุ่งมานะในการประกอบกิจการงานใด ๆ เกียรติยศของผู้นั้นย่อมเจริญ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ยศย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร...”[๑๓๙] เพราะการได้มาซึ่งยศ ลาภอันเกิดจากการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ย่อมเป็นที่น่ารังเกียจ “...น่ารังเกียจ การได้ยศ การได้ลาภ การเลี้ยงชีพ ด้วยการยอมลดคุณค่าของชีวิต หรือด้วยการประพฤติอธรรม...” ในหลักพุทธศาสนานั้นยังเน้นย้ำว่า “...ถึงไม่ได้แต่ชอบธรรม ยังดีกว่าได้โดยไม่ชอบธรรม...” ดังนั้นแล้วหากบุคคล“ผู้ที่ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะในด้านการศึกษา หรืออาชีพการงานก็ตาม พึงปฏิบัติตามหลักจักรธรรม ๔ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่จะนำไปชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง” ดังนี้

๑.ปฏิรูปเทสวาสะ “เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสม คือ เลือกหาถิ่นที่อยู่ หรือ แหล่งเล่าเรียนดำเนินชีวิตที่ดีซึ่งมีบุคคล และสิ่งแวดล้อมที่อำนาจแก่การศึกษา พัฒนาชีวิต การแสวงหาความรู้ การสร้างสรรรค์ความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า”[๑๔๐]

---

[๑๓๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๓๘.

[๑๓๘] สุเทพ สุวีรางกูล, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๑.

[๑๓๙] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒

[๑๔๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

๒.สัปปุริสูปัสยะ คือ “เสาะเสวนาคนดี คือ รู้จักเสวนาคนหา หรือร่วมหมู่กับบุคคลผู้รู้ ผู้ทรงคุณ และผู้ที่เกื้อกูลแก่การแสวงหาความรู้ ความก้าวหน้างอกงามและความเจริญในธรรม”[๑๔๑] เพราะสัตบุรุษนั้นเกิดมาเพื่อก่อประโยชน์แด่ชนหมู่มาก ดังพุทธดำรัสว่า “สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ชื่อว่าเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก แก่มารดา บิดา บุตร ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์ และสมณพราหมณ์...”[๑๔๒] ...คือ กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจรจา สนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ก็ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทนาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร ค่อยศึกษาสีลสัมปทนาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทนาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา...[๑๔๓]

จากข้อความข้างต้นนี้ “กลิ่นดอกไม้ไปทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทร์ กลิ่นกฤษณา หรือกลิ่นกระลำพักก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษ ลอยไปทวนลมได้ เพราะสัตบุรุษขจรไปทั่วทุกทิศ”[๑๔๔]

๓. อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งอยู่ไว้ถูกวิธี คือ “ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมและทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการงานให้ดีงามแน่ชัด และนำตนไปถูกทางสู่จุดหมาย แน่วแน่ มั่นคง ไม่พร่าสาย ไม่ไถลเซือนแช”[๑๔๕]

๔. ปุพเพกตปุญญตา มีทุนดีได้เตรียมไว “ทุนดีส่วนหนึ่งคือ ความมีสติปัญญา ความถนัด และร่างกายดี เป็นต้น ที่เป็นพื้นมาแต่เดิม และอีกส่วนหนึ่ง คือ อาศัยพื้นเดิมเท่าที่ตัวมีอยู่ รู้จักแก้ไขปรับปรุงตน ศึกษาหาความรู้ สร้างเสริมคุณสมบัติ ความดีงาม ฝึกฝนความชำนิชำนาญ เตรียมไว้ก่อนแต่ต้น ซึ่งเมื่อมีเหตุต้องใช้ก็จะเป็นผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จ สามารถสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข และก้าวสู่ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป”[๑๔๖]

---

[๑๔๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

[๑๔๒] **องฺ.ปญฺจก**. (ไทย) ๒๒/๔๒/๖๖-๖๗.

[๑๔๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๑๕/๕๔/๓๔๑.

[๑๔๔] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๕๔/๔๓/๔๔.

[๑๔๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต**, อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

[๑๔๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

ดังนั้น เมื่อบุคคลใช้ปัญญาใคร่ครวญอย่างรอบคอบในการแสวงหาทรัพย์แล้ว ทรัพย์สินย่อมเพิ่มพูน ถูกต้องตามหลักสัมมาชีพ ดังพุทธพจน์ที่สอดรับกับประเด็นนี้ว่า“ขยันทำงาน ไม่ประมาท ฉลาดในวิธีจัดการ เลี้ยงชีพพอดี ย่อมรักษาทรัพย์ให้คงอยู่และเพิ่มทวี”[๑๔๗]

๒.๑.๖.๑.๒ หลักการบริหารทรัพย์

ในการหลักการบริหารทรัพย์นั้น “โครงสร้างทางเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อบุคคลขยันทำงาน พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันว่า ‘คนขยันย่อมหาทรัพย์ได้ –อุฏฐาตา วินฺทเต ธนำ’ ครั้นเมื่อได้ทรัพย์มาแล้วจะต้องรู้จักหลักการใช้ทรัพย์-โภควิภาค ๔ ประการต่อไปนี้ ฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลผู้นั้นจึงจะมั่นคง”[๑๔๘]

หลักการบริหารทรัพย์ หรือ หลักโภควิภาค ซึ่งหมายถึง “การจัดสรรทรัพย์เป็นสัดส่วน เป็นแบบแผนการจัดเก็บคุ้มครองรักษาที่เหมาะสมตามหลักของพระพุทธศาสนาเรียกว่า ‘หลักโภควิภาค ๔ เป็นหลักคำเสนอว่าด้วยเรื่องการจับจ่ายทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนาเมื่อได้ทรัพย์สินเงินทองมาแล้วพึงนำทรัพย์นั้นมาใช้เป็นประโยชน์เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป” สมดังพุทธพจน์ข้อว่า “คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ยามมีอันตราย”[๑๔๙]

จากพุทธพจน์ข้างต้นสามารถนำมาอธิบายขยายใจความเพื่อให้เห็นการบริหารและการจัดการเกี่ยวกับทรัพย์ได้ตามลำดับ ดังนี้

๑) เอกเกน โภเคภุญฺเชยฺย เลี้ยงตนเองและบุคคลในครอบครัว ๑ ส่วน สำหรับเลี้ยงตน เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยงและทำประโยชน์[๑๕๐] การจัดแบ่งเงินส่วนนี้ไว้ก็เพื่อใช้จ่ายภายในบ้าน การเลี้ยงดูครอบครัว การเลี้ยงดูบุพพการี หรือบุคคลที่อยู่

---

[๑๔๗] **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๕/๕๔/๓๔๐-๓๔๑.

[๑๔๘] นวม สงวนทรัพย์, **สังคมวิทยาศาสนา,** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗, หน้า ๑๓๕.

[๑๔๙] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒..

[๑๕๐] **ที.ป.** (ไทย) ๑๑/๑๖๕/๑๖๓-๑๖๔.

ในการดูแลของผู้ถือทรัพย์ เป็นส่วนสร้างเสริมคุณภาพชีวิตคือตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของร่างกาย

๒) ทุวีหิกมฺมปโยชเย ลงทุนในธุรกิจ ๒ ส่วน หมายถึง การแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๒ ส่วน สำหรับใช้เป็นทุนประกอบการงานลงทุนประกอบอาชีพ ที่สุจริตเป็นส่วนที่จัดแบ่งไว้เพื่อการทำธุรกิจการงาน เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพที่จัดไว้ ๒ ส่วนนั้น เพราะให้ความสำคัญว่า การลงทุนเพื่อประกอบธุรกิจการงานจัดว่าเป็นการพัฒนาอาชีพให้ก้าวสู่ระดับที่สูงขึ้น และเมื่อระดับหน้าที่การงานก้าวหน้ามากขึ้นก็เป็นปัจจัยส่งเสริมและสนับสนุนให้การจัดสรรส่วนอื่น ๆ พัฒนามากขึ้นด้วย การจัดสรรทรัพย์ส่วนนี้เอง ที่จะเป็นตัวชี้วัดการพัฒนายกระดับฐานะให้ก้าวขึ้นสู่ระดับสูงขึ้นได้ เพราะหากมีอาชีพการงานหรือทุนในการประกอบอาชีพที่ขัดสน การจัดสรรทรัพย์เพื่อใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ ย่อมอัตคัดขัดสนไปด้วย

๓) จตุตฺถญฺจนิธาเปยฺย เก็บไว้ส่วนหนึ่ง[๑๕๑] หมายถึง แบ่งส่วนที่สี่ สำหรับไว้ใช้ในความจำเป็นเร่งด่วน คือ การจัดสรรทรัพย์ไว้เพื่อใช้ในคราวฉุกเฉิน หรือเหตุการณ์ที่ไม่ได้คิดหรือวางแผนไว้ล่วงหน้า เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย หรืออุบัติเหตุ เป็นต้น ทั้งนี้การจัดสรรทรัพย์ส่วนนี้ไว้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งเมื่อมีเหตุการณ์เร่งด่วนนั้นขึ้นมา การดำเนินการช่วยเหลือจะเป็นไปได้โดยสะดวกรวดเร็วขึ้น ซึ่งหากขาดการจัดสรรส่วนนี้แม้จะสามารถดำเนินการได้ แต่ก็อาจเป็นอุปสรรคอาจจะไม่ทันเวลาก็เป็นได้

๒.๑.๖.๑.๓ หลักการออมทรัพย์

ความสุขหรือความทุกข์ของคนในโลก ขึ้นอยู่กับใจของเราเอง ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่องนี้ไว้ในวัตถุปมสูตร[๑๕๒] ว่า ภิกษุทั้งหลาย ช่างย้อมผ้าจะพึงนำพาที่สกปรกเปรอะเปื้อน ใส่ลงในน้ำย้อมสี คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง หรือสีชมพู ผ้าผืนนั้นจะพึงเป็นผ้าที่ย้อมได้ดี มีสีไม่สดใส ข้อนี้เพราะเหตุใด เพราะผ้าผืนที่ไม่สะอาด แม้ฉันใด เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุคติ ก็เป็นอันหวังฉันนั้นเหมือนกัน ช่างย้อมผ้า จะพึงนำผ้าที่สะอาดหมดจด ใส่ลงในน้ำย้อมสี คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง หรือสีชมพู ผ้าผืนนั้น จะพึงเป็นผ้าที่ย้อมได้ดี มีสีสดใส ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะผ้านั้นเป็นผ้าที่สะอาด แม้ฉันใด เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุคติ ก็เป็นอันหวังได้ ฉันนั้นเหมือนกัน

---

[๑๕๑] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๑๙๗/๒๐๒.

[๑๕๒] **ม.มู.** (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒-๖๓.

จากข้อความข้างต้นนั้น ความสุขหรือความทุกข์นั้นขึ้นอยู่กับใจของมนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งในนัยแห่งความสุขในทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสความสุขไว้ในสุขวรรค โดยแบ่งออกเป็นคู่ๆ อาทิ“สุขทางกายและสุขทางใจ”[๑๕๓] และคู่หนึ่งคือ “ความสุขแบบคฤหัสถ์กับสุขแบบบรรพชิต”[๑๕๔]ดังนั้น ในประเด็นของการใช้ชีวิตแบบคฤหัสถ์นั่น คือ ความสุขอันเกิดขึ้นจากการมีทรัพย์สินจึงจัดเป็นความสุขแบบหนึ่งเรียกว่า “อัตถิสุข”คือสุขเกิดขึ้นจากการมีหรือครอบครองทรัพย์หรือ “ความสุขคือการได้สนองความต้องการ หรือใช้ภาษาที่ง่าย ๆ ว่า คือ ความสมอยากสมปรารถนา”[๑๕๕] ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่อนาถปิณฑิกคฤหบดีว่า “ดูกรคหบดี ความสุข ๔ ประการนี้เป็นสิ่งที่คฤหัสถ์ผู้บริการกาม ควรได้ควรถึงอยู่เรื่อย ๆ ตามกาล ตามสมัย, ความสุข ๔ ประการ คือ อัตถิสุข โภคสุข อนณสุข อนวัชชสุข”[๑๕๖]ดังนั้น เมื่อมีความสุขอันเกิดขึ้นจากการมี คือ อัตถิสุข แล้ว อัตถิสุข เป็นอย่างไร กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เข้าได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราได้โภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม’ นี้เรียกว่า อัตถิสุข “อานัณยสุข เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้ไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมากก็ตาม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก’ นี้เรียกว่า อานัณยสุข”[๑๕๗] ...อารักขสัมปทา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ‘ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเรา จะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักก็ไม่ลักไป’ นี้เรียกว่า อารักขสัปทนา...[๑๕๘]

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า บุคคลที่สามารถจะรักษาทรัพย์ได้ต้อง“รู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย”[๑๕๙]

---

[๑๕๓] **องฺ.ทุก.** (ไทย) ๗๑/๖๕/๑๐๒.

[๑๕๔] **องฺ.ทุก.** (ไทย) ๒๐/๖๕/๑๐๒.

[๑๕๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๑๐๗๒.

[๑๕๖] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕-๑๐๗.

[๑๕๗] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

[๑๕๘] **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๓/๔๕/๓๔๑.

[๑๕๙]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๓๘.

ดังนั้น บุคคลที่สามารถรักษาทรัพย์เอาไว้ได้ ต้องมีความคิดที่เป็นสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้น คือต้องมีความคิดว่าทำอย่างไรเราจึงจะสามารถรักษาทรัพย์ที่ตนเองหามาได้ด้วยความถูกต้องตามทำนองคลองธรรมนี้ คุณธรรมที่เกื้อหนุนให้เกิดการออมทรัพย์จะมี ๒ ปัจจัยหลัก คือ

๑) ปัจจัยภายใน คือ การตั้งต้นไว้ชอบคือ “ตั้งจิตมุ่งหมายนำตนไปในทางที่ถูก”

๒) ปัจจัยภายนอก ซึ่งหมายถึงปัจจัยสิ่งอื่นที่อยู่นอก อันจะส่งผลให้เอื้อให้บุคคลมีความรู้จักประหยัดอดออม ซึ่งการเลือกคบเพื่อนหรือบุคคลภายนอกนั้น เราต้องเลือกคนที่มีความประพฤติ อุปนิสัยใจคอที่เหมือนกัน ซึ่งเราสามารถแยกออกเป็น ๒ ปัจจัยหลัก คือ

ปัจจัยที่ ๑ คบบัณฑิตชน หรือการรู้จักคบกัลยาณมิตร

ปัจจัยภายนอกที่สำคัญประการแรกที่จะทำให้ผู้บริหารทรัพย์ประสบความสำเร็จคือ การรู้จักเลือกคบคน เพราะการคบค้าสมาคม ย่อมเป็นบ่อเกิดผลที่ตามมาทั้งดีและไม่ดี ดังนั้น การเลือกคบคน พระพุทธเจ้า จึงเน้นไปที่ให้รู้จักคบกัลยาณมิตร ดังพุทธดำรัสว่า “...พึงคบแต่กัลยาณมิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ..”[๑๖๐] คำว่า กัลยาณมิตร หรือ สุตบุรุษ นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือ บัณฑิต ในคาถาสลัก จ.ภ.ก.ส. ซึ่งคาถานี้มาจากนิพนธ์ภาษาบาลีของพระรัตนปัญญาเถระว่า “จ= จช ทุชฺชนสํสคฺคํ, ภ = ภช สาธุสมาคมํ, ก = กรํ ปุญฺญมโหรตฺตํ, ส = สร นิจฺจํ มนิจฺจตฺ คนโบราณนิยมใช้เสกแป้งผัดหน้าเป็นเมตตามหานิยม”[๑๖๑] ดังนั้น คำว่า “บัณฑิต แปลว่า ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา หมายถึง นักปราชญ์ ผู้มีปัญญา เป็นคนที่มีลักษณะเด่น ๓ อย่าง คือ (๑) มีปกติคิดดี (๒) มีปกติพูดดี (๓) มีปกติทำดี”[๑๖๒] ดังมีปรากฏใน พาลปณฺฑิตสูตร[๑๖๓] พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ว่าสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของบัณฑิต เครื่องหมายของบัณฑิต ความประพฤติไม่ขาดสายของบัณฑิต ๓ ประการ นี้ ลักษณะของบัณฑิต ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ บัณฑิตในโลกนี้ ๑. ชอบคิดแต่เรื่องดี ๒.

---

[๑๖๐] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

[๑๖๑] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับบันทึกธรรม ประจำวัน,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

[๑๖๒] พระศรีคัมภีรญาณ, **บูรณาการพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, อยุธยา, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบ, ๒๕๕๙, หน้า ๑๐๔.

[๑๖๓] **ม.อุ.** (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๙๙.

ชอบพูดแต่เรื่องดี ๓.ชอบทำแต่เรื่องดี ถ้าบัณฑิต ไม่ชอบคิดเรื่องดี ไม่ชอบพูดเรื่องดี และไม่ชอบทำกรรมดี เช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายจะพึงรู้จักเขาด้วยเหตุไรว่า ‘ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี’ แต่เพราะบัณฑิตชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี และชอบทำแต่กรรมดี ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงรู้จักเขาว่า ‘ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี’

ในประเด็นนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า “คนคนดีเป็นมิตร คือรู้จักเสวนาคบหาคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้น่าเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพทำงาน”[๑๖๔] ในด้านการทำหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ นั้น ในพาลวรรค[๑๖๕] ทุกนิบาตร อังคุตรนิกาย ได้แบ่งคุณลักษณะของบัณฑิตเอาไว้ ดังนี้ บัณฑิต ๒ จำพวก...คือ ๑.คนที่ไม่ทำหน้าที่ซึ่งยังไม่มาถึง ๒.คนที่ทำหน้าที่ซึ่งมาถึงแล้ว,...๑.คนที่เข้าใจว่าไม่ควรในของที่ไม่ควร ๒.คนที่เข้าใจว่าควรในของที่ควร...๑.คนที่เข้าใจว่าไม่เป็นอาบัติในข้อที่ไม่เป็นอาบัติ ๒.คนที่เข้าใจว่าเป็นอาบัติในข้อที่เป็นอาบัติ...๑.คนที่เข้าใจว่าเป็นธรรมในข้อที่เป็นธรรม ๒. คนที่เข้าใจว่าไม่เป็นธรรมในข้อที่ไม่เป็นธรรม...๑.คนที่เข้าใจว่าไม่เป็นวินัยในข้อที่ไม่เป็นวินัย ๒.คนที่เข้าใจว่าเป็นวินัยในข้อที่เป็นวินัย...”

ในการประกอบสัมมาชีพนั้น ผู้แสวงหาทรัพย์จำเป็นต้องคู้จักการเลือกคบคนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการเลือกคบคนดี ที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า ‘บัณฑิต’ นี้ จัดได้ว่าเป็นผู้มีชีวิตที่มีอุดมคติ คือเป็นชีวิตที่เป็นมงคล “การสร้างสรรค์กับบัณฑิตหรือการคบกับบัณฑิตนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล คือ ทำให้ชีวิตดำเนินไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง” ดังปรากฏในมงคลสูตร[๑๖๖] “...การคบบัณฑิต..นี้เป็นมงคลอันสูงสุด..” ในนัยนี้ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ) ได้อธิบายว่าคำว่า ‘คบ’ เอาไว้ว่า “หมายถึง (๑) ไปมาหาสู่ (๒) เข้าตีสนิทชิดชอบ (๓) รักใคร่แน่นแฟ้นจริงจัง (๔) จงรักภักดี (๕) เป็นเพื่อนร่วมคิดร่วมเห็น (๖) เป็นเพื่อนร่วมกินร่วมอยู่ (๗) ดำเนินชีวิตตามอย่างกัน”[๑๖๗] ดังนั้น ผู้เป็นบัณฑิต จัดได้ว่าเป็นกัลยาณชน ผู้ที่ควรช่วยเหลือแนะนำช่องทางในการแสวงหาทรัพย์ได้ จะแสวงหาได้มากหรือน้อยไม่ใช่ประเด็นสำคัญ สำคัญว่า ผู้แสวงหา

---

[๑๖๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๓๘.

[๑๖๕] **องฺ.ทุก.** (ไทย) ๑๐/๑๐๐-๑๐๒/๑๐๙-๑๑๓.

[๑๖๖] **ขุ.ขุ.** (ไทย) ๒๕/๓/๗.

[๑๖๗] พระศรีคัมภีรญาณ, **บูรณาการพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (อยุธยา: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐๕.

ทรัพย์นั้นเลือกที่จะคบค้าสมาคมกับบุคคลเช่นไร เพราะบุคคลเลือกคนบุคคลใด หรือเลือกที่จะดำเนินชีวิตตามบุคคลใด บุคคลนั้นก็ย่อมมีรูปแบบการดำเนินชีวิตตามแบบฉบับของบุคคลนั้น เหมือนดังคำที่พระสิริมังคลเถระกล่าวว่า “...จริงอยู่ บุคคลคบคนเช่นใด ก็มีคนเช่นนั้นเป็นคติแท้...”[๑๖๘] ผู้เป็นบัณฑิตชนนั้น มีคติในการดำเนินชีวิตเพื่อพรุ่งหวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิตการงาน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน อุโภอัตถสูตร[๑๖๙] โกศลสังยุตอย่างนี้ว่า “...เพราะบรรลุประโยชน์ ๒ ประการ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภพหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธีรชนว่า เป็นบัณฑิต ...”

ดังนั้น หากบุคคลผู้แสวงหาทรัพย์ หรือเป็นนักธุรกิจประกอบกิจการน้อยใหญ่ หากพึงหวังความเจริญก้าวหน้า ก็ควรคบหาสมาคมแต่ท่านผู้เป็นบัณฑิต หรือกัลยาณชน เพราะการคนบัณฑิตผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้นย่อมมีอนาคตที่มีความเจริญงอกงามเท่านั้น และชีวิตไม่มีความตกต่ำแน่นอน เพราะบัณฑิตชนนี้จะเป็นผู้คอยช่วยเหลือ ชี้แนะช่องทางในการแสวงหาทรัพย์บนพื้นฐานแห่งความถูกต้อง ตามหลักของกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามักชี้โทษ มักพูดปรามไว้ เหมือนผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย”[๑๗๐]

ปัจจัยที่ ๒ ห้ามพาลชน

การห้ามพาลชน คือ “การไม่คบคนพาล คือ ไม่คบหาผู้มีความประพฤติหมกมุ่นในอบายมุขคือทางแห่งความเสื่อม ความฉิบหาย มีนิสัยไม่ซื่อตรง ไม่มีคุณธรรม ไม่น่าคบหา ผู้เข้าไปใกล้ชิดจะนำความฉิบหายมาให้” [๑๗๑] ดังนั้น การไม่คบ คือ ความไม่เป็นเพื่อน ได้แก่ ความไม่มีคนพาลนั้นเป็นพวกชื่อว่าการไม่คบ สัตว์เหล่าใด เหล่าหนึ่งประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมีปาณาติบาต เป็นต้น ชื่อว่าพาล อีกอย่างหนึ่ง ครูทั้ง ๖ เหล่านี้ คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคลาส นิครนถนาฏบุตร สัญชัยเวลัฏฐบุตร ปกุทธกัจจายนะ และอชิตเกสกัมพล คนชั่วมีพระเทวทัต และพระโกกาลิกะ เป็นต้น อื่นจากครูทั้ง ๖ นั้น บัณฑิตพึงทราบว่า เป็นคนพาล ก็คนเหล่านั้นแม้

---

[๑๖๘] มังคลัตถทีปนี, เล่ม ๑, ข้อ ๒๐, หน้า ๒๐.

[๑๖๙] **สำ.สำ.** (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔.

[๑๗๐] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑

[๑๗๑] บุญมี แท่นแก้ว, **จริยธรรมกับชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๖.

ทั้งหมด ท่านเรียกว่า คนพาล เพราะไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นผู้เพียงการหายใจ ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า “เหล่าชน ชื่อว่าคนพาล เพราะอยู่ อธิบายว่า เป็นอยู่ ด้วยเหตุเพียงการหายใจเข้า และหายใจออก ไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอันประเสริฐ”[๑๗๒] ในมงคลสูตร ระบุไว้ชัดเจนว่า “...การไม่คบคบพาล...นี้เป็นมงคล...”

อนึ่ง ในการออมทรัพย์นั้น มีหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าประทานให้แก่หญิงสาวที่จะไปสู่ตระกูลสามี ดังมีปรากฏใน อุคคหสูตร[๑๗๓] ดังนี้ “...๕. เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจักรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้ จะเป็นทรัพย์ ข้าว เงิน หรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ...” ดังนั้นบุคคลผู้หวังความเจริญในหน้าที่การงาน “บุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว[๑๗๔] คือ ผู้ยินดีในอกุศลกรรม มีกายทุจริต เป็นต้น[๑๗๕] ไม่พึงคบคนต่ำช้า[๑๗๖] คือ คนที่ชักนำในสิ่งที่ไม่สมควร มีการตัดช่องย่องเบา เป็นต้น[๑๗๗]” ดังนั้น แล้วผลประโยชน์ทั้งปวง ตั้งอยู่ที่หลัก ๒ ประการ คือ การได้สิ่งที่ยังไม่ได้ และการรักษาสิ่งที่ได้แล้ว

๒.๑.๖.๑.๔ หลักการใช้จ่ายทรัพย์

หลักของการบริโภคทรัพย์นั้น “บุคคลพึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่าการที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแต่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช่ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า”[๑๗๘]ในเรื่องหลักการบริโภคทรัพย์หรือหลักการใช้สอยทรัพย์นี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสกับท่านอนาถปิณฑิกคหบดีถึงเรื่องความสุขของคฤหัสถ์ผู้ยังบริโภคกาม ซึ่งในที่นี้หมายถึงผู้ที่ยังอยู่ครองเรือนดังมีปรากฏในในอาณัณยสูตร[๑๗๙] ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความสุขอันเกิดจากความไม่เป็นหนี้ถึงความสุข ๔ ประเภท อันประกอบด้วยด้วย “(๑) อัตถิสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ (๒) โภคสุข

---

[๑๗๒] **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) -/๓/๑๐๘.

[๑๗๓] **องฺ.ปญฺจก**. (ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑-๕๓.

[๑๗๔] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

[๑๗๕] **ขุ.ธ.อ.** (ไทย) ๔/๗.

[๑๗๖] **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

[๑๗๗] **ขุ.ธ.อ.** (ไทย) ๔/๗.

[๑๗๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต**, หน้า ๓๙.

[๑๗๙] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕-๑๐๗.

สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ (๓) อนัณยสุข สุขเกิดจากความเป็นหนี้ และ(๔) อนวัชชสูข สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่เป็นโทษ” สมดังพุทธดำรัสตรัสไว้ว่า นรชนผู้ต้องตาย รู้สุขเกิดจากความไมเป็นหนี้ ระลึกถึงสุขเกิดจากการมีทรัพย์ เสวยสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา ผู้มีปัญญาดีย่อมเห็นชัดอยู่อย่างนี้ย่อมรู้ส่วนทั้ง ๒ ว่าสุขแม้ทั้ง ๓ นี้มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งสุขเกิดจากการประพฤติอันไม่มีโทษ[๑๘๐]

ดังนั้น เมื่อบุคคลมีโภคทรัพย์แล้วก็ควรที่จะหาประโยชน์จากโภคทรัพย์ที่ตนเองมี เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านคหบดีอนาถปิณฑิกเศรษฐ ถึงประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากทรัพย์ ๕ ประการนี้ ดังปรากฏใน อาทิตยสูตร[๑๘๑] คือ

๑) อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงบิดามารดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๑

๒) อริยสาวกย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมิตร และอำมาตร์ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๒

๓) อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมนี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๓

๔) อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่างคือ (๑) ญาติพลี จ่ายสงเคราะห์ช่วยเหลือญาติพี่น้อง (๒) อติถิพลี จ่ายต้อนรับแขก รับรองแขก (๓) ปุพพเปตพลี จ่ายทำบุญอุทิศให้บุรพชนผู้ล่วงลับ (๔) ราชพลี จ่ายเป็นของหลวงคือเสียภาษีอากร (๕) เทวตาพลี จ่ายทำบุญอุทิศให้

---

[๑๘๐] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖-๑๐๗.

[๑๘๑] **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๕.

เทวดา “ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๔” ซึ่งคำว่าพลีนี้ แปลว่า “เครื่องบวงสรวง, เครื่องเซ่น, เครื่องบูชา, การบวงสรวง, การเซ่นไหว้, การบูชา”[๑๘๒] วิเคราะห์ว่า “พลนฺติ ชีวนฺติ อเนนาติ พลิ สิ่งเป็นเหตุให้มีชีวิตอยู่ (พล ธาตุในความหมายว่ามีชีวิต อิ ปัจจัย)”[๑๘๓] ซึ่งหมายถึง “การใช้จ่ายทรัพย์สมบัติโดยถูกต้องคลองธรรมอันเป็นการหยิบคว้าหาประโยชน์จากทรัพย์สมบัติ กล่าวคือวิธีหรือหลักในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ถูกต้องเหมาะสม นำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ผู้ใช้จ่ายและผู้รับผล”

๕) อริยสาวกย่อมตั้งทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติธรรม (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสงี่ยม) ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิท ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์

ดังนั้นเมื่อบุคคลมีทรัพย์แล้ว ก็ควรที่จะใช้สอยทรัพย์นั้น และการใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่ถูกต้องอันเป็นสัมมาชีพนั้น ย่อมทำให้บุคคลนั้นเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน ดังที่มีปรากฏในลิจฉวิกุมารกสูตร[๑๘๔] ที่กล่าวถึงการใช้สอยโภคทรัพย์ที่เป็นเหตุให้เจริญ ๕ ประการ คือ “(๑) ใช้สักการะมารดาบิดา (๒) ใช้เลี้ยงบุตรภรรยา บ่าวไพร่ ข้าทารบริวาร (๓) ใช้บำรุงเพื่อน ชาวนา และคนร่วมงาน (๔) ใช้บวงสรวงเทวดาผู้รับพลีกรรม และ (๕) ใช้อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบ”

ดังนั้นเมื่อบุคคลได้ใช้จ่ายทรัพย์ย่อมถึงความเจริญแล้ว พระพุทธองค์ยังได้ตรัสถึงถึงอานิสงค์ของโภคทรัพย์ ๕ ประการดังมีปรากฏในโภคสูตร[๑๘๕] ดังนี้

(๑) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์จึงบำรุงตน บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ

---

[๑๘๒] พระธรรมกิตติวงศ์, หน้า ๖๖๑.

[๑๘๓] พระธรรมกิตติวงศ์, **ศัพท์วิเคราะห์ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐, หน้า ๔๖๕.

[๑๘๔] อ้างใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **คลังธรรม เล่ม ๒**, กรุงเทพฯ: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๕๖, หน้า ๒๖๓. ดูเพิ่มเติม องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๔-๑๐๗.

[๑๘๕] **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๒๒๗/๓๖๙.

(๒) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์จึงบำรุงบิดามารดา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ

(๓) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์จึงบำรุงบุตร ภรรยา ทาสกรรมกร และคนใช้ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ

(๔) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์จึงบำรุงมิตรอำมาตย์ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ

(๕) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์จึงบำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์

ดังนั้น ในประเด็นเรื่องการบริโภคทรัพย์นี้ เมื่อบุคคลสุขเกิดขึ้นเพราะการใช้จ่ายทรัพย์แล้วการใช้จ่ายทรัพย์นั้นสามารถก่อให้เกิดประโยชน์สุขอย่างไร ในประเด็นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า โภคสุขเป็นอย่างไรคือ กุลบุตรในโลกนี้ใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม เข้าได้รับสุขโสมนัสว่า “เราใช้สอยทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เรียกว่า โภคสุข ทำอย่างไรจึงจะจัดได้ว่าเป็นการใช้จ่ายทรัพย์ที่ยังก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขอย่างแท้จริง ในนัยนี้หลักของการบริโภคทรัพย์ หรือหลักการใช้จ่ายทรัพย์ตามที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อยู่ในกามโภคีสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต[๑๘๖] ซึ่งเป็นสูตรว่าด้วยเรื่องกามโภคีบุคคล และราชิยสูตรแห่งสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค[๑๘๗] ซึ่งพระสูตรทั้งสองนี้ได้พรรณนาถึงกามโภคีบุคคลหรือผู้ใหญ่บ้าน โดยได้แจกออกเป็น ๑๐ พวก ที่ปรากฏในโลก คือ

๑. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์ได้โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่ายไม่ทำบุญ

๒. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๓. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ

---

[๑๘๖] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๐๗-๒๑๒.

[๑๘๗] **สํ.สฬ**. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๑๙-๔๓๐.

๔. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้หาโภคทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรม และไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิดบ้าง ไม่ผิดบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่าย ไปทำบุญ

๕. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้หาโภคทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรม และไม่ชอบธรรม ด้วยการงานทีผิดบ้าง ไม่ผิดบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๖. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้หาโภคทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรม และไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิดบ้าง ไม่ผิดบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ

๗. กามโภคบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่ายไม่ทำบุญ

๘. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่ายไม่ทำบุญ

๙. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ แต่เป็นผู้มัวเมา หมดมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น

๑๐. กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจอ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น

ในกามโภคีบุคคลทั้ง ๑๐ ประเภทนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้จัดกลุ่มได้ ๔ กลุ่มๆ คือ กลุ่มที่ ๑ ได้แก่กลุ่มแสวงหาไม่ชอบธรรม ซึ่งได้แก่ประเภทที่ ๑,๒,๓ กลุ่มที่ ๒ ได้แก่กลุ่มแสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ซึ่งได้แก่ประเภทที่ ๔,๕,๖ กลุ่มที่ ๓ ได้แก่กลุ่มแสวงหาโดยชอบธรรม ซึ่งได้แก่ประเภทที่ ๗,๘,๙ และกลุ่มที่ ๔ กลุ่มพิเศษ คือประเภทที่ ๑๐ คือ ประเภทแสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ[๑๘๘] ซึ่งมีสอดคล้องกับกามโภคสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงจัดแบ่งประเภทผู้ประกอบการงานหรือกามโภคีบุคคลเอาไว้ ๑๐ ประเภทดังที่กล่าวมา แต่ทรงสรรเสริญบุคคลประเภทสุดท้าย คือ “กามโภคีบุคคลบางคนในโลกนี้แสวงหาทรัพย์

[๑๘๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๓๐-๒๓๓.

โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ ...."[๑๘๙] โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบกามโภคีบุคคลประเภทดังกล่าวไว้ดังนี้ว่า นมสดที่เกิดจากแม่โค นมส้มที่เกิดจากนมสด เนยข้นที่เกิดจากนมส้ม เนยใส่ที่เกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส ชาวโลกเรียกว่า เลิศกว่านมส้มเป็นต้น เหล่านั้น ฉันใด บรรดากามโภคีบุคคล ๑๐ จำพวกนี้ กามโภคีบุคคลที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงต้นให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ....ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นหัวหน้า สูงสุด ล้ำเลิศ ฉันนั้นเหมือนกัน[๑๙๐]

ดังนั้นหลักการบริโภคทรัพย์ตามหลักแห่งสัมมาชีพนั้น เน้นที่การรู้จักเพื่อแผ่คนในสังคมด้วยกัน ดังที่พระพุทธองค์ได้สอนเรื่องหลักการใช้จ่ายทรัพย์ที่ถูกต้องและเป็นสัมมาชีพไว้ในปัตตกัมมสูตร[๑๙๑] ที่ว่าด้วยกรรมอันสมควร โดยพระพุทธองค์ได้ทรงสอนให้กามโภคี "แสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตธรรมแล้ว"[๑๙๒] ควรนำทรัพย์นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยแบ่งทรัพย์นั้นเพื่อประโยชน์ ๕ ประการคือ

๑) ใช้เลี้ยงตน มารดาบิดา บุตรภรรยา บริวาร ซึ่งสืบเนื่องจากเป็นความปรารถนาของบิดามารดา ผู้ที่แต่งงานแล้วย่อมหวังในการได้บุตร ด้วยปรารถนาในฐานะ ๕ ประการ ดังมีปรากฏในปุตตสูตร คือ "(๑) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงเราตอบ (๒) บุตรจักช่วยทำกิจของเรา (๓) วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน (๔) บุตรจักปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดกไว้ (๕) เมื่อเราทั้งสองตายไป บุตรจักทำบุญอุทิศให้"[๑๙๓]

๒) มิตรสหายให้เป็นสุข,

๓) ใช้ป้องกันภัยธรรมชาติและอันตรายจากบุคคลต่าง ๆ ,

๔) ใช้ทำพลี ๕ คือ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถิพลี ตอนรับแขก ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมีการเสียภาษีอากร เป็นต้น และ เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา

---

[๑๘๙] **องฺ.ทกส.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๐๘.

[๑๙๐] **องฺ.ทกส.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑-๒๑๒.

[๑๙๑] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

[๑๙๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๓๘.

[๑๙๓] **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐-๖๑.

๕) อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบผู้ไม่ประมาทมัวเมา[๑๙๔] ซึ่งในของการบริโภคทรัพย์นี้ “เมื่อบุคคลใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุแล้ว ถ้าโภคะเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจทั้งสองกรณี”[๑๙๕]

เมื่อบุคคลรู้ถึงวิธีการว่าจะต้องใช้จ่ายทรัพย์อย่างให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเองและสังคมแล้ว จึงเป็นประเด็นถัดมาว่า บุคคลจะทำอย่างไรจึงจะมีจุดสมดลของการใช้จ่ายทรัพย์ คือไม่มากเกินไปและไม่น้อยจนเกินไป ในประเด็นนี้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “หลักสมชีวิตา” ซึ่งเป็นหนึ่งในทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม หรือธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน ซึ่งหลักสมชีวิตตานี้คือ “มีความเป็นอยู่ที่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟูมฟาย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บเอาไว้”[๑๙๖]

ดังนั้นการใช้จ่ายทรัพย์ส่วนนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงว่า บุคคลจะใช้จ่ายทรัพย์อย่างไรจึงจะไม่กระทบตนเองและไม่เป็นการเบียดเบียนบุคคลอื่น ร่วมทั้งสังคมและสังคมแวดล้อมมากขึ้นเกิดกว่าจำเป็น ซึ่งจะหากว่าบุคคลมีทรัพย์แต่ไม่ใช้จ่ายทรัพย์ หรือตระหนี่ขี้เหนียว ก็ย่อมเป็นสาเหตุหนึ่งที่จะก่อให้เกิดทุกข์ได้ ดังที่ตรัสไว้ในปราภวสูตรว่า “คนมีทรัพย์มาก มีเงินทองกินเหลือเฟือ กินของอร่อยเพียงคนเดียว นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม”[๑๙๗] ซึ่งในประเด็นแห่งการใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นไปตามหลักของสมชีวิตานั้นเป็นหลักการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดและเกิดประโยชน์อย่างมากมายมหาศาลหากเรานำมาประพฤติและปฏิบัติตามได้ ดังที่มีปรากฏในทีฆชาณุสูตร ที่ว่าด้วยโกฬิยปุตรที่ชื่อว่าทีฆาณุ ดังมีรายละเอียดว่า

> ...สมชีวิตตา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ เปรียบเหมือนคนชั่งของ หรือลูกมือของคนชั่งของ ยกตราชั่งขึ้นดูก็รู้ได้ว่า ‘ต้องลดเท่านี้ หรือเพิ่มเท่านี้’ ฉันใด กุลบุตรก็ฉันนั้น

---

[๑๙๔] **องฺ.จตุกฺก.อ.** (ไทย) ๒/๖๑/๔๘๓

[๑๙๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๓๓.

[๑๙๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

[๑๙๗] **ขุ.สุ.** (ไทย) ๑๗/๑๐๒/๕๒๕.

นั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีวิตเหมาะสม ไม่ให้ฟุ่มเฟือย ไม่ให้ผืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับน้อย แต่เลี้ยงชีพอย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาว่า ‘กุลบัตรผู้นี้ใช้จ่ายโภคทรัพย์เหมือนคนเกินผลมะเดื้อ’ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างไม่สมฐานะ’ แต่เพราะกุลบุตรนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ผืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ นี้เรียกว่า สมชีวิตา..[๑๙๘]

“ทรงตีค่าพฤติกรรมแบบจำแนกแยกแยะไว้ดังนี้

๑.พฤติกรรมการแสวงหาทรัพย์ ทรงตำหนิการแสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด และทรงสรรเสริญการแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด

๒.พฤติกรรมการใช้จ่ายทรัพย์ ทรงตำหนิพฤติกรรม ๓ ประการ คือ ๑. การไม่เลี้ยงตน (รวมถึงครอบครัว) ให้อิ่มหนำสำราญ ๒. การไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ และ ๓.การใช้จ่ายทรัพย์ด้วยความมัวเมา หมกมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญา และทรงสรรเสริญพฤติกรรม ๓ ประการ คือ ๑. การเลี้ยงตนเองให้อิ่มหนำสำราญ ๒.การแจกจ่าย ทำบุญ และ ๓. การใช้จ่ายทรัพย์ด้วยความไมมัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญา กามโภคบุคคลจำนวนที่ ๑ ของประเภทที่ ๑ ทรงตำหนิทุกพฤติกรรม ส่วนกามโภคีบุคคลจำนวนที่ ๔ ของประเภทที่ ๓ ทรงสรรเสริญทุกพฤติกรรม และจัดเป็นกามโภคีบุคคลชั้นพิเศษ

จากพระสูตรที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น พอสรุปได้ว่า พุทธธรรมทั้งหลายมีมาตรฐานเดียวกัน คือ ความจริงที่ตรัสไว้ดีแล้ว และตรัสเพื่อประโยชน์แก่ผู้ฟัง[๑๙๙]

---

[๑๙๘] **องฺ.อฏฐก.** (ไทย) ๑๕/๔๕/๓๔๑-๓๔๒.

[๑๙๙] อดิศักดิ์ ทองบุญ, “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทสตรีทางการบ้านการเมือง ตามมาตรฐานของพุทธธรรม: กรณีศึกษาพระพุทธดำรัสในกัมโพชสูตร”, ในวารสารมหาจุฬาวิชาการ, พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส บรรณาธิการ, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๗ : ๙๙.

ดังนั้น บุคคลที่เลี้ยงชีวิตตามหลักสมชีวิตา คือ “เลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่อย่างพอดีสมรายได้ มีให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย”[๒๐๐]

๒.๑.๖.๒ การจัดการทรัพย์ภายใน

ในมิติทางพระพุทธศาสนานั่นคำว่าทรัพย์ แปลว่า และในส่วนของทรัพย์ภายในนั้นทางพระพุทธศาสนาหมายถึง อริยทรัพย์ ซึ่งแปลว่า “ทรัพย์อันประเสริฐ, ทรัพย์ของพระอริยะ”[๒๐๑] มีอยู่ ๗ ประการด้วยกัน ดังมีปรากฏในทีฆนิกาย ปาฏิวรรค คือ “อริยทรัพย์ ๗ คือ ๑. สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) ๒.สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) ๓. หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) ๔. โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) ๕. สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) ๖. จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ๗. ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา)”[๒๐๒] และในสังขิตตธนสูตร สัตตนิบาตร อังคุตตรนิกาย[๒๐๓] ก็มีปรากฏหลักคำสอนนี้เหมือนกัน

๑. สัทธานะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค...

๒. สีลธนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท...

๓. หิริธนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือ ละลายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย...

๔. โอตตัปปธนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีโอตตัปปะ คือ สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย...

๕. สุตธนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นพหุสูตร ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมี

---

[๒๐๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** กรุงเทพมหานคร: หน้า ๓๘.

[๒๐๑] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๗๓.

[๒๐๒] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑

[๒๐๓] ดู **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๔/๘

ความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ ....

๖. จาคะธนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน...

๗. ปัญญาธนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญา ฯลฯ ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ...ในอรรถกถาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า...บรรดาอริยทรัพย์เหล่านี้ ทรัพย์คือปัญญา ชื่อว่าประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งปวง เพราะว่า ชนทั้งหลายดำรงอยู่ในปัญญา บำเพ็ญสุจริต ๓ ประการ ศีล ๕ ประการ ศีล ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ย่อมเข้าถึงสวรรค์ ย่อมบรรลุสาวกบารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และพระสัพพัญญุตญาณได้ ปัญญาพระเถระเรียกว่า “ทรัพย์” เพราะเป็นเหตุให้ได้สมบัติเหล่านี้ ก็อริยทรัพย์แม้ทั้ง ๗ ประการนี้ พระเถระกล่าวให้ระคนกันทั้งโลกิยะและโลกุตตระทีเดียว...”[๒๐๔]

ดังนั้น “อริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ มีคุณค่าสู.กว่าทรัพย์ภายนอก ผู้ใดแย่งชิงไม่ได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายใด ๆ ทำให้ไม่ยากจน และเป็นทุนสร้างทรัพย์สมบัติภายนอก[๒๐๕] ในประเด็นสืบเนื่องนี้ หากแม้บุคคลสามารถจัดการทรัพย์ภายในเหล่านี้ได้ ย่อมสามารถเป็นที่พึ่ง (สรณะ) แก่บุคคลนั้นได้ เพราะว่า “อริยทรัพย์ จัดเป็นทรัพย์ภายใน ไม่ใช่ทรัพย์ภายนอกเหมือนทรัพย์สินเงินทอง แต่ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะเป็นทรัพย์ติดตัว ...และติดตามไปได้ทุกหนแห่งโดยไม่ต้องแบกหามไป ที่สำคัญคือสามารถนำส่งให้ถึงสุคติได้เป็นเหตุให้บรรลุนิพพานได้”[๒๐๖]

---

[๒๐๔] **ที.ปา.อ.** (ไทย) ๑/๓๓๐/๓๖๕

[๒๐๕] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๙๑.

[๒๐๖] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๗๓.

๒.๑.๗ เป้าหมายของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

“การดำรงชีวิตเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐาน ที่พุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญในด้านนี้ ในฐานะกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต ในการให้อุปสมบทกุลบุตร อุปัชฌาย์สอนว่า “ปิณฺฑิยาโลปโภชนำ นิสฺสาย ตตฺถ เต ยาวชีวำ อุสฺสาโห กรณีโย (การบรรพชาอยู่ได้ด้วยบิณฑบาต ท่านต้องขยันตลอดชีวิต”[๒๐๗] ดังนั้น ในนัยสำคัญของการพัฒนาตนนั้น“บุคคลหรือคนที่พัฒนาตนเองได้ มีปัญญา มีชีวิตที่ดี ควรรู้จุดหมายของชีวิต”[๒๐๘] ซึ่งการที่เรารู้จุดหมายหรือเป้าหมายของชีวิตนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปไว้ ๒ ประเด็นคือ “ (๑). เพื่อจะได้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม (๒). เพื่อใช้สำรวจตนด้วยตนเอง และเพื่อจะได้มีความมั่นใจในตัวเอง ในการที่จะพัฒนาให้ยิ่งขึ้นไป”[๒๐๙] ดังนั้น เป้าหมายที่พึงประสงค์ตามหลักของสัมมาชีพตามนัยพระพุทธศาสนานั่น ได้แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๒.๑.๗.๑ เป้าหมายระดับปัจเจกบุคคล

สำหรับเป้าหมายในระดับบุคคล (Individual Goals) คือ การหวังเป้าหมายที่อยู่ตรงหน้าหรือประโยชน์ในปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถ ซึ่งแปลว่า “ประโยชน์ในปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ชั้นต้น”[๒๑๐] ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ให้บุคคลได้อยู่ในปัจจุบัน “หรือจุดมุ่งหมายที่มองเป็นของชีวิตนี้คือ ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หมายความว่า มีทรัพย์สินที่จะพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ ทางสังคมก็มี เพื่อนฝูงรักใคร่ มีบริวาร มีฐานเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลาย”[๒๑๑] ดังนั้นหากบุคคลใดดำเนินธุรกิจหรือประกอบการใดๆ ตามหลักสัมมาชีพ ซึ่งไม่เบียดเบียนตนและไม่กระทบผู้อื่น รวมทั้งเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม บุคคลนั้นก็จะประสบความสำเร็จในระดับของบุคคล ซึ่งจัดอยู่ในขั้นความสำเร็จในขั้นบรรลุเป้าหมายในปัจจุบัน

๒.๑.๗.๒ เป้าหมายระดับสังคม

เป้าหมายในระดับสังคม (Social Goals) คือเป้าหมายในระดับการใช้ชีวิตที่เอื้อประโยชน์ให้กับคนอื่นหรือกับสังคม ซึ่งเรียกว่า ปรหิตประโยชน์ “ซึ่งหมายถึง ประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น, ประโยชน์อุดหนุนผู้อื่น คือสาธารณประโยชน์ หรือสังคมสงเคราะห์นั่นเอง เป็นคำตรงกันข้าม

---

[๒๐๗] อ้างใน สนิท ศรีสำแดง, **พุทธศาสนา กับการศึกษา: ภาคทฤษฎีแห่งความรู้,** (กรุงเทพมหานคร: นีลนาราการพิพม์, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

[๒๐๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสน์กับการแนะแนว**, หน้า ๕๗.

[๒๐๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

[๒๑๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๐.

[๒๑๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสน์กับการแนะแนว**, อ้างแล้ว, หน้า ๕๘.

กับคำว่า อัตหิตประโยชน์ คือ ประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน”[๒๑๒] ดังนั้น เป้าหมายหรือประโยชน์ในการบำเพ็ญเพื่อคนอื่นหรือเพื่อสังคมนี้ หรือ “ปรหิตประโยชน์ (นั่นจึง) ใช้เรียกความดีที่บุคคลบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลอุดหนุนผู้อื่น มุ่งให้ผู้อื่นได้รับผลเป็นสำคัญ ซึ่งเรียกว่า บำเพ็ญปรหิตประโยชน์ ได้แก่การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ แก่ชุมชน แก่สังคม โดยมุ่งให้ผู้อื่นได้รับความสุข พ้นจากความเดือนร้อน เกิดความสะดวกในการดำรงชีพ เป็นต้น”[๒๑๓] ซึ่ง ปรหิตประโยชน์นี้ “เป็นสิ่งที่ผู้มีเมตตากรุณาธรรม มีจิตกว้างขวาง มีความเสียสละชอบทำ และเป็นเครื่องวัดอุปนิสัยวัดภาวะความเป็นคนเห็นแก่ตัวหรือไม่เห็นแต่ตัวของคน”[๒๑๔]และหากบุคคลมุ่งหวังในการบำเพ็ญประโยชน์หรือแบ่งปันให้แก่คนอื่นทั้งด้านสิ่งของและน้ำใจ บุคคลนั้นก็ย่อม “มีชีวิตที่ดีงาม มีคุณค่า มีคุณธรรมความดีเป็นประโยชน์ ทำให้มั่นคงในคุณค่าของชีวิตของตน เริ่มตั้งแต่เป็นผู้มีความประพฤติดีงาม มีปัญญารู้เข้าใจโลกและชีวิตพอสมควร เป็นความมั่นใจในคุณค่าของชีวิตของตนเอง”[๒๑๕] ซึ่งประโยชน์หรือเป้าหมายในขั้นนี้นั้นเชื่อมโยมในระยะยาวคือไปถึงปรโลกด้วย

๒.๑.๗.๓ เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด (Ultimate Level Goal)

เป้าหมายระดับสุดท้ายคือเป้าหมายสูงสุด ซึ่งตรงกับคำภาษาบาลีว่า ปรมัตถะ ซึ่งแปลว่า “ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน”[๒๑๖] หรือ “ประโยชน์อย่างยอดยิ่ง ประโยชน์อันเป็นสาระแก่นแท้ของชีวิต ประโยชน์อันเป็นจุดหมายสูงสุดที่หมายขั้นสุดท้าย, คือเป็นประโยชน์ที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณอย่างยิ่ง ไม่มีสิ่งอื่นยิงกว่า”[๒๑๗] ซึ่ง “ปรมัตถะประโยชน์ นี้ หมายถึงพระอมตนิพพาน เพราะเป็นประโยชน์สูงสุดและเป็นความจริงอย่างยิ่งจึงนิยมให้ความหมายกันว่าประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน”[๒๑๘] “ปรมัตถประโยชน์ เป็นประโยชน์อย่างหนึ่งใน ๑๓ อย่าง ที่มีอยู่ในพระพุทะศาสนาคือทิฏฐธัมมิกัตประโยชน์ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) สัมปรายิกัตถประโยชน์

---

[๒๑๒] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑๘.

[๒๑๓] พระธรรมกิตติวงศ์, หน้า ๕๑๘.

[๒๑๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๘.

[๒๑๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสน์กับการแนะแนว**, อ้างแล้ว, หน้า ๕๙

[๒๑๖] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม,** อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๐.

[๒๑๗] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑๔.

[๒๑๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๔.

(ประโยชน์ในภพหน้า) และ ปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน)”[๒๑๙] ซึ่งหากบุคคลสามารถบำเพ็ญตนตามหลักสัมมาชีพเพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายขั้นสูงสุด คือ “การมีจิตใจเป็นอิสระ หลุดพ้นจากความครอบงำของกิเลสและความทุกข์ สามารถทำจิตให้ปรอดโปร่งผ่องใสได้ทุกเวลา แม้จะมีอารมณ์เข้ามากระทบก็ไม่หวั่นไหว ไม่ขุนมัว ไม่เศร้าหมอง แต่โปร่งโล่ง ปราศจากทุกข์เป็นประโยชน์สูงสุด”[๒๒๐] นั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน

อนึ่ง เพื่อความเข้าใจชัด พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปเป้าหมายหรือประโยชน์ทั้ง ๓ ระดับนี้เอาไว้ ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมาย ๓ ขั้นคือ

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบันต่อหน้าต่อตา

๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า ลึกล้ำ ระยะยาว

๓. ปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด หลุดพ้น เหนือกาลเวลา

อนึ่ง ถ้าแบ่งตามแนวราบ ประโยชน์นั้นจะแยกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อัตถตัตถะ ประโยชน์ตน

๒. ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น

๓. อุภยัตถะ ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย

ประโยชน์ตนเองต้องทำให้ได้ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนรมร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น[๒๒๑]

๒.๒ หลักสัมมาชีพกับเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริ

๒.๒.๑ แนวพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานปฐมพระราชดำรัสว่าด้วยเศรษกิจพอเพียง โดยรับสั่งแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยว่า “...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ **ความ**

---

[๒๑๙] เรื่องเดียวกันร, หน้า ๕๑๔.

[๒๒๐] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสน์กับการแนะแนว**, อ้างแล้ว, หน้า ๕๘.

[๒๒๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘-๕๙.

พอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นสูงขึ้นไป โดยลำดับต่อไป..."[๒๒๒]

อนึ่ง เพื่อให้พสกนิกรชาวไทยมีความเข้าใจชัดเจนในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมากยิ่งขึ้น กระทั่งเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราได้มีพระราชดำรัสถึงเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียง" แก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าถวายชัยมงคล เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิตดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต มีสาระสำคัญตอนหนึ่งว่า

ความจริงเคยพูดเสมอในที่ประชุมอย่างนี้ว่า การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้น หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้เคยบอกว่าความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไหร่ ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก อย่างนี้ท่านนักเศรษฐกิจต่าง ๆ ก็มาบอกว่าล้าสมัย จริงอาจจะล้าสมัย คนอื่นเขาต้องการมี เศรษฐกิจที่ต้องการแลกเปลี่ยน เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจการค้า ไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียง เลยรู้สึกว่าไม่หรูหรา แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่าผลิตให้พอเพียงได้ อย่างข้าวที่ปลูก เคยสนับสนุนให้ปลูกข้าวให้พอเพียงกับตนเองและครอบครัว เก็เอาไว้ในยุ้งเล็ก ๆ แล้วถ้ามีพอมีขาย แต่คนอื่นกลับบอกว่าไม่สมควร โดยเฉพาะในทางภาคอีสาน เขาบอกว่าต้องปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อจะขาย อันนี้ถูกต้อง ข้าวหอมมะลิขายได้ดี แต่เมื่อขายาแล้วจะบริโภคเองต้องซื้อ ต้องซื้อจากใคร ทุกคนก็ปลูกข้าวหอมมะลิในภาคอีสาน ส่วนมากเขาชอบบริโภคข้าวเหนียว ซึ่งใครจะเป็นคนปลูกข้าวเหนียว เพราะประกาศโฆษณาว่าคนที่ปลูกข้าวเหนียวเป็นคนโง่ อันนี้ เป็นสิ่งที่สำคัญ เลยได้สนับสนุน บอกว่าให้เขาปลูกข้าวบริโภค เขาจะชอบข้าวเหนียวก็ปลูกข้าวเหนียว เขาชอบปลูกข้าวอะไรก็ตาม ให้เขาปลูกข้าวอย่างนั้นและเก็บไว้ เพื่อจะบริโภคตลอดปี ถ้ามีที่จะทำนาปรัง หรือมีทีมากพอสำหรับปลูกข้าว ก็ปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อที่จะขาย..."

สรุปสาระสำคัญของ "เศรษฐกิจพอเพียง" จากพระราชดำรินี้อยู่ที่ว่า "การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้น หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้

---

[๒๒๒] สุเมธ ตันติเวชกุล, **ตามรอยพระยุคลบาท ครูแห่งแผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

ให้มีพอเพียงกับตัวเอง” “ความพอเพียงนี้ ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป”[๒๒๓] และหลังจากนั้นเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ทรงเตือนอีกครั้ง โดยมีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑ ว่า “...เมื่อปี ๒๕๑๗ วันนั้นได้พูดถึงว่า เราควรปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียง นั่นเอง ถ้าแต่ละคนมีพอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี...” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า “...เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน เปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกตอกรองรับบ้านเรือนตัวอาคารไว้นั่นเอง สิ่งกอสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม แต่คนส่วนมากมองไม่เห็นเสาเข็ม และลืมเสาเข็มเสียด้วยซ้ำไป... และรับสั่งอีกว่า “ชีวิตเราเหมือนสร้างบ้าน ขั้นแรกสุดนั้นต้องปักเสาเข็มก่อน ต้องสร้างฐานก่อน มิฉะนั้น บ้านก็อยู่ไม่ได้..[๒๒๔]

สุเมธ ตันติเวชกุล ได้สรุปหลักสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) เอาไว้ ๖ ประการด้วยกัน คือ

๑. การกระทำใด ๆ ให้มีความพอเพียง หมายถึง ทำพอประมาณ ด้วยเหตุและผล การพัฒนาต้องเป็นไปตามลำดับขั้นตอน

๒. ต้องสร้างระบบภูมิคุ้มกันในตัว เพื่อสามารถเผชิญและอยู่รอดจากผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน

๓. ต้องมความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน และดำเนินการทุก ๆ ขั้นตอน

๔. ต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในประเทศให้สำนึกในคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม

๕. ต้องดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ

๖. สร้างความสมดุล และความพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ[๒๒๕]

---

[๒๒๓] สุเมธ ตันติเวชกุล, **อ้างแล้ว,** หน้า ๑๙-๒๐.

[๒๒๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

[๒๒๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

๒.๒.๒ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” แยกออกได้ ๒ คำ คือ “เศรษฐกิจ กับ พอเพียง” ดังนั้น เพื่อให้ความหมายชัด ผู้จัดจึงได้ศึกษาความหมายทั้งสองคำ เพื่อนำมาประกอบการอธิบาย ได้ดังนี้

(๑) คำว่า “เศรษฐกิจ” คำว่า “เศรษฐกิจ” ตามความหมายของศัพท์เดิม หมายถึง กิจกรรมที่ทำให้เกิดความประเสริฐ เพราะคำว่า “เศรษฐ” ในภาษาสันสกฤต และ “เสฏฐ” ในภาษาบาลี หมายถึง ประเสริฐ เลิศ ดี ส่วยคำว่า “กิจ” หมายถึง กิจกรรมหรืออาชีพการงาน ดังที่ พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า “...เศรษฐกิจ ก็คือ กิจที่ประเสริฐที่สุด ในฐานะที่ทำให้มนุษย์เป็นอยู่กันอย่างผาสุก นี้เรียกว่าโดยตัวหนังสือ...”[๒๒๖]

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า คำว่า “... เศรษฐกิจ” [เสตถะกิจ] คำนี้เป็นคำนาม (น.) หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน...”[๒๒๗]

ส่วนคำว่า เศรษฐกิจ (Economy) ในความหมายของภาษาอังกฤษแล้ว ทับทิม วงศ์ประยูร และคณะ กล่าวว่า “...ตามความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไปแล้วนั้น หมายถึง การจัดการครอบครัว คือ มีความชำนาญในการจัดการเรื่องครอบครัว โดยที่เศรษฐกิจนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์...”[๒๒๘]

ตามพจนานุกรมสังคมวิทยาของสังคมตะวันตก ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “...เศรษฐกิจ หมายถึง การจัดการควบคุมทรัพยากรวัตถุมนุษย์ สินค้า และบริหารให้ดีมีประโยชน์ หรือ ได้แก่ สถาบันทางสังคมอันเกี่ยวกับการจัดการควบคุม ผลิต และจำหน่ายแจกทรัพยากรของมนุษย์ทั้งหลาย ...”[๒๒๙]

(๒) คำว่า “พอเพียง” คำนี้ เป็นกริยา (ก.) แปลว่า “...ได้พอเท่าที่กะไว้ เช่น ได้เท่านี้ก็

---

[๒๒๖] พุทธทาสภิกขุ, **ธัมมิกสังคมนิยม,** (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๘๑.

[๒๒๗] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔,** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖)**,** หน้า ๑๑๔๘.

[๒๒๘] ทับทิม วงศ์ประยูร, **มนุษย์กับเศรษฐกิจ,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

[๒๒๙] อ้างใน สุเทพ สุวีรางกูร, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔) , หน้า ๒๐๒.

พอเพียงแล้ว..."[๒๓๐] เพราะฉะนั้น เมื่อเอาสองคำนี้มาต่อกันเข้า จะได้ความหมายว่า " คำว่าเศรษฐกิจพอเพียง คืองานหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต เพื่อจำหน่ายหรือเพื่อแจกจ่ายในชุมชน บนฐานที่พอกินพอใช้..."

นอกจากนี้ ยังปรากฏมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า "เศรษฐพอเพียง" ไว้ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า ...เศรษฐกิจพอเพียง คือ ปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นแนวทางการดำรงชีวิตและปฏิบัติตนของประชาชนตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐให้ดำเนินในทางสายกลาง ไม่ประมาท ไม่โลภ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความมีภูมิคุ้มกันในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้รอดพ้นจากวิกฤติ มีความมั่นคงและยั่งยืนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัฒน์ และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ....[๒๓๑]

พระธรรมปิฎก ได้แสดงทัศนะในการให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้ "...เศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นเรื่องวัฒนธรรม เพราะหมายถึงวิถีชีวิต รวมตั้งแต่ความเชื่อคุณค่าการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน รวมถึงเศรษฐกิจการศึกษาสุนทรียศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี การพออยู่พอกิน การพึ่งพาตนเองตามหลักธรรมของศาสนา..."[๒๓๒] และท่านได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ในการเสวนาเรื่องเศรษฐกิจวัฒนธรรม: เศรษฐกิจพอเพียงบนรากฐานวัฒนธรรมชาวพุทธ ได้ดังนี้

"...ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง อาจมองเป็น ๒ ด้าน คือ มองอย่างวัตถุวิสัย และมองอย่างจิตวิสัย

(๑) มองอย่างวัตถุวิสัย มองภายนอก คือ ต้องมีกินมีใช้ มีปัจจัยสี่เพียงพอ ที่เราพูดว่าพอสมควรกับอัตภาพ ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่า พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ

---

[๒๓๐] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔,** อ้างแล้ว, หน้า ๘๒๓.

[๒๓๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔๘.

[๒๓๒] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วัฒนธรรมเสวนา ณ วัดญาณเวศกวัน,** (กรุงเทพมหานคร: ภัคธรรศ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๓.

(๒) ส่วนความหมายด้านจิตวิสัย หรือด้านจิตใจภายใน คือ คนจะมีความรู้สึกเพียงพอไม่เท่ากัน บางคนมีล้านก็ไม่พอ บางคนมีนิดเดียวก็พอ เป็นการพอเพียงทางจิต..."[๒๓๓]

นพ.ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้ "...เศรษฐกิจสมดุล เศรษฐกิจบูรณาการ เศรษฐกิจศีลธรรม เศรษฐกิจพื้นฐาน และเศรษฐกิจชุมชน..."[๒๓๔]

สุเมธ ตันติเวชกุล ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้ "..เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเอง (Relative Self-Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือนร้อน โดยไม่ต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้พอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว..."[๒๓๕]

เสน่ห์ จามริก กล่าวว่า ...เศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอดี พออยู่ พอกิน พอใช้ ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทาในการดำเนินชีวิต มีดุลยภาพระหว่างชีวิตกับสิ่งต่าง ๆ ดำเนินชีวิตแบบพอมีพอกินเป็นสัมมาอาชีวะก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงพัฒนาไปสู่การกินดีอยู่ดี เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาหรือแนวคิดโดยมีหลักกากรและอุดมการณ์ที่ช่วยพัฒนามนุษย์และสังคมให้มุ่งไปสู่ความยั่งยืนด้วยการรู้จักตนเองพึ่งตนเอง พอเพียง ไม่โลภมาก มีเหตุผล และไม่ประมาท...[๒๓๖]

อภิชัย พันธเสน กล่าวว่า ....เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจที่ไม่เน้นอรรถประโยชน์สูงสุด (Maximize Utility) อันเป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาเศรษฐกิจในโลกปัจจุบัน แต่เน้นความไม่โลภ พอประมาณ เศรษฐกิจพอเพียง เน้นการไม่โลภ เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้เป็นระบบ เศรษฐกิจของประเทศได้ดีที่สุด เศรษฐกิจมีพื้นฐานอยู่บนพุทธธรรมของการละกิเลส คือ ความไม่รู้ อันเป็นอวิชชา และดำรงชีวิตอยู่อย่างพอประมาณด้วยความไม่โลภและไม่ประมาท...[๒๓๗]

---

[๒๓๓] อ้างใน อุดมพร อมรธรรม, **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พระเจ้าอยู่หัว**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘.

[๒๓๔] ประเวศน์ วะสี, ปาฐกถาป่วย อึ้งภากรณ์, **ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑), หน้า ๔๓.

[๒๓๕] สุเมธ ตันติเวชกุล, **๒๐๙ คำสอนพ่อเศรษฐกิจพอเพียง หนังสือเฉลิมพระเกียรติเฉลิมฉลองพระชนมายุ ๘๑ พรรษา,** (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๙.

[๒๓๖] เสน่ห์ จามริก, **"เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน"**, ใน ยุทธศาสตร์ประเทศไทย ๑๙๙๙-๒๐๐๐), (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีทัศน์) ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๘๓.

[๒๓๗] อภิชัย พันธเสน, **พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ ,** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓๖.

นิธิ เอียวศรีวงษ์ ได้ให้ความหมายของ “เศรษฐกิจพอเพียง” โดยนัยแห่งวัฒนธรม... เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เทคนิค แต่มีความหมายกว้างกว่ามาก เพราะต้องเอา ๑) อุดมการณ์บางอย่าง ๒) โลกทัศน์บางอย่าง ๓) ความสัมพันธ์บางอย่าง ๔) ค่านิยมบางอย่างอยู่ในนั้นด้วย จึงจะนับได้ว่าเป็นเศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง ทั้ง ๔ ประการที่จะกล่าวนี้ คือ ส่วนที่เรารู้จักกันว่าวัฒนธรรมนั่นเอง...[๒๓๘] ดังนั้นแล้ว “คำว่า เศรษฐกิจพอเพียง สรุปสั้น ๆ คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม

๒.๒.๓ แนวทางดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

ในส่วนของแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงนั้น สุเมธ ตันติเวชกุล ได้เรียบเรียงแนวทางปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงกันเนื่องจากพระราชดำริไว้จำนวน ๕ แนวทาง ดังนี้

๑. ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายทุกด้าน ลดละความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพอย่างจริงจัง ดังพระราชดำรัสว่า ความเป็นอยู่ต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง

๒. ยึดถือการประกอบอาชีพที่ถูกต้อง สุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม ดังพระราชดำรัสที่ว่า ความเจริญของคนทั้งหลาย ย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบและการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นหลักสำคัญ

๓. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์ และแข่งขันกันในทางการค้าขาย ประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรงดังอดีต ซึ่งมีพระราชดำรัสในเรื่องนี้ว่า ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึง ความสุขความเจริญที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรมทั้งในเจตนา และการกระทำ ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น

๔. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยากครั้งนี้ โดยการขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดรายได้เพิ่มพูนขึ้น จนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ พระราชดำรัสตอนหนึ่งที่ให้ความชัดเจนว่า การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้ และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตนเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกิน เป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไป ก็คือให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง

---

[๒๓๘] อ้างใน อุดมพร อมรธรรม, อ้าวแล้ว, หน้า ๒๕.

๕. ปฏิบัติตนในทางที่ดีลดละสิ่งที่ชั่วให้หมดสิ้นไปทั้งนี้ด้วยสังคมไทยที่ล่มสลายลงในครั้งนี้ เพราะยังมีบุคคลจำนวนมิใช่น้อยที่ดำเนินการโดยปราศจากละอายต่อแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราโชวาทว่าพยายามไม่ก่อความชั่วให้เครื่องทำลายตัวทำร้ายผู้อื่น พยายามละความชั่วที่ตนเองมีอยู่พยายามก่อความดีให้แก่ตัวเองอยู่เสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่อยู่นั้นให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น[๒๓๙]

๒.๒.๔ กรอบแนวคิดของหลักเศรษฐกิจพอเพียง

กรอบแนวคิดของหลักเศรษฐกิจพอเพียงนั้น พุทธินันท์ สุขพรวรกุล ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงคือการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผลการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี ตลอดจนใช้ความรอบรู้รอบคอบ และคุณธรรมประกอบการวางแผนการตัดสินใจ และการกระทำ ซึ่งปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีหลักพิจารณาอยู่ ๕ ส่วน ดังนี้

๑. กรอบแนวคิดเป็นปรัชญาทีนี้แนะแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็นโดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคง และยั่งยืนของการพัฒนา

๒. คุณลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ เน้นการปฏิบัติทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

๓. คำนิยามความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย ๓ ลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

๓.๑ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

๓.๒ ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

---

[๒๓๙] สุเมธ ตันติเวชกุล, **การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ,** (กรุงเทพมหานคร: กองประชาสัมพันธ์ สำนักผู้ว่าการการประปาส่วนภูมิภาค, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖.

๓.๓ การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

๔. เงื่อนไขการตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้นต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐานกล่าวคือ

๔.๑ เงื่อนไขความรู้ประกอบด้วยความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันเพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

๔.๒ เงื่อนไขคุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วยมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์ มีความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่โลภ ไม่ตระหนี่

๕. แนวทางปฏิบัติ / ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้คือการพัฒนาที่สมดุล และยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้ และเทคโนโลยี[๒๔๐]

๒.๒.๕ องค์ประกอบของหลักเศรษฐกิจพอเพียง

องค์ประกอบของหลักเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ทองทิพภา วิริยะพันธุ์ ได้แบ่งออกประกอบของหลักเศรษฐกิจพอเพียงไว้ ๓ ประการ ได้แก่

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้น การผลิตพืชผลให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับสองรองลงมาผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกรในภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาดแทนที่ว่าตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกร ดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้และหลักใหญ่สำคัญยิ่งก็คือการลดค่าใช้จ่ายโดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเองเช่นข้าว น้ำ ปลา ไก่ ไม้ผล พืช ผัก ฯลฯ

---

[๒๔๐] พุทธินันท์ สุขพรวรกุล, **จากภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ปฏิบัติการพึ่งตนเอง**, (นนทบุรี: เคล็ดไทย, ๒๕๕๙), หน้า ๓๔.

ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้านทั้งนี้กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสานหัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขายและการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้วเกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้อย่างมีเสถียรภาพซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับ สภาวการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จประโยชน์ที่เกิดขึ้น จึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย ได้แก่การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการศึกษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป[๒๔๑]

องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้ยกย่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่า เป็นกระบวนทัศน์ทางจริยธรรมอย่างใหม่ต่อความยั่งยืน (A new ethical paradigm for sustainability: UNESCO,2012) ซึ่งเป็นแนวทางที่เกี่ยวเนื่องกับชีวิต ความประพฤติที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงการบริหารจัดการและการพัฒนาประเทศได้จริง[๒๔๒]

---

[๒๔๑] ทองทิพภา วิริยะพันธุ์, **เศรษฐกิจพอเพียง ความพอเพียงมวลรวมในประเทศ,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: G.P.CYBERPRINT, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

[๒๔๒] ตรี บุญเจือ, “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับความท้าทายใหม่ของการคุ้มรองผู้บริโภค ในกิจการกระจายเสียงและโทรทัศน์: วิเคราะห์ ประเมิน และพัฒนา **วารสาร กสทช ประจำปี ๒๕๕๙**: ๓๘๘.

รูปภาพที่ ๑ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ “ น้อมนำ "เศรษฐกิจพอเพียง" สู่แผนพัฒนาชาติแบบยั่งยืน ” ออนไลน์ <https://www.thairath.co.th/content/814647> เข้าถึงเมื่อ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

๒.๓ แนวคิดพื้นฐานในการออกแบบระบบสัมมาชีพชุมชน

๒.๓.๑ กรอบแนวคิดที่สำคัญของสัมมาชีพชุมชน

กรอบแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาระบบสัมมาชีพชุมชน รวม ๕ ฐานคิด คือ

ฐานคิดที่ ๑ การพัฒนาร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง (Area Based Collaborative Development) มุ่งเน้นให้เกิดการร่วมกลุ่มกันของคน องค์กร เครือข่ายที่มีเป้าหมายในการหมุนแสริมการทำงานของชุมชน โดยยึดทุน และการตัดสินใจในพื้นที่เป็นหลัก

ฐานคิดที่ ๒ ประกอบธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility: CSR) ที่หมายถึงการดำเนินธุรกิจที่มิได้แสวงกำไรเพียงอย่างเดียว แต่มีความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (CSR) คือ การทำให้ธุรกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (Economic-Social-

Environment): ESE) มีสมดุล อยู่รวมกันได้อย่างยั่งยืน มีความรับผิดชอบต่อผู้ถือหุ้น ในการบริหารกิจการให้มีผลกำไร เป็นที่ยอมรับของสาธารณชน รวมถึงสามารถขยายกิจการให้เจริญเติบโตในสังคมและชุมชนที่ธุรกิจดำเนินอยู่ในระยะยาว มุ่งไปสู่ “ความยั่งยืนในการประกอบธุรกิจสู่ความยั่งยืนของการพัฒนา” (Sustainable Business in Sustainable Development) ในที่สุด

ฐานคิดที่ ๓ ร่วมทำงานแบบภาคียุทธศาสตร์ (Strategic Partner) ที่มีการทำงานบนหลักการ “ความร่วมมือ” ของกลุ่มที่มีใจและให้การสนับสนุน เป็นกลุ่มที่มีส่วนช่วยคิด ช่วยฝัน ร่วมกันวางยุทธศาสตร์การทำงาน เป็นคน กลุ่มคนหรือองค์กรที่อยากมีฝันหรือวิสัยทัศน์เดียวกัน เป็นภาคีที่มีใจและให้การสนับสนุนงบประมาณ แนวคิด นโยบายหรือเป็นที่ปรึกษาบางครั้ง คอยช่วยเหลืออยู่ห่าง ๆ เป็นภาคีที่ช่วยคิด ช่วยฝัน ร่วมวางกลยุทธ์ เพื่อที่จะส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนเป้าหมายให้บรรลุพันธกิจ หรือวิสัยทัศน์

ฐานคิดที่ ๔ การใช้กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive Learning through action) มุ่งเน้นการพัฒนาที่ใช้กระบวนการเรียนรู้จากปฏิบัติจริงในชุมชน มีการทอดบทเรียนและยกระดับผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ฐานคิดที่ ๕ มุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มีดุลยภาพทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เกื้อกูลและไม่เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน มีการพัฒนาเศรษฐกิจให้ขยายตัวอย่างมีคุณภาพ และแข่งขันได้โดยคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่สามารถสงวนรักษาไว้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน ใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยไม่มีผลเสียต่อความต้องการของคนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต[๒๔๓]

๒.๓.๒ กรอบแนวคิดระบบสัมมาชีพ

จากฐานคิดพื้นฐานในการออกแบบระบบสัมมาชีพชุมชนทั้ง ๕ ฐานคิดข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีความจำเป็นที่จะต้องมีกลไกหนึ่งที่ทำหน้าที่ในการสานพลัง (Synergy) องค์กรภาคต่าง ๆ ให้เข้ามาทำงานร่วมกันแบบภาคียุทธศาสตร์ (Strategic Partner) โดยเฉพาะกับองค์กรภาคธุรกิจ ที่ปัจจุบัน

---

[๒๔๓] สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, **สภาปฏิรูปแห่งชาติ วาระปฏิรูปที่ ๒๘: การปฏิรูประบบเพื่อสร้างเสริมชุมชนเข้มแข็ง: แผนปฏิรูปสัมมาชีพชุมชน,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒-๑๓.

มีการดำเนินการบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility : CSR) เข้ามาทำงานร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง (Area Based Collaborative Development) และใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive learning through action) เป็นเครื่องมือ ซึ่งกระบวนการพัฒนาตามแนวทางนี้ จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งเป็นการพัฒนาที่มีดุลยภาพทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เกื้อกูลและไม่เกิดความขัดแย้งกันและกัน อันเป็นภาพที่พึงประสงค์ของทุกฝ่ายในที่สุด[๒๔๔]

๒.๓.๓ ความสำคัญของการสร้างสัมมาชีพชุมชน

นพ.ประเวส วะสี ได้ชี้ให้เห็นว่า ในปัจจุบันประเทศไทยเกิดความเหลื่อมล้ำมหาศาล ส่งผลต่อปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองอย่างแก้ไม่ตก จึงเสนอให้หันกลับมาเข้าใจ “ภูมิสังคม” ของประเทศไทยและพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานทรัพยากรและฐานวัฒนธรรมของเรา “จะหายจนประเทศและอาจถึงกับรวยแบบไม่รู้โรยก็ยังได้” โดยได้เสนอยุทธศาสตร์ ๓ ประการเพื่อแก้วิกฤตเศรษฐกิจ คือ (๑) ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจติดแผ่นดิน (๒) ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม และ (๓) ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี สำหรับยุทธศาสตร์เศรษฐกิจติดแผ่นดิน นั่น นพ.ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของคำว่า “เศรษฐกิจติดแผ่นดิน” ว่า หมายถึง “การสร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่ของคนทั้งแผ่นดินโดยเน้นที่เศรษฐกิจทรัพยากรขอแผ่นดิน” และยังได้อธิบายต่อว่า การมีเป้าหมายสัมมาชีพเต็มพื้นที่กับเป้าหมายจีดีพีอย่างเดียวนั้นต่างกัน เพราะสัมมาชีพนั้น หมายถึง อาชีพที่ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ สัมมาชีพจึงเป็นทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และศีลธรรมพร้อมกันไป การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่เป็นปัจจัยให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขและศีลธรรม และเมื่อคนทั้งประเทศหายจนจะมีอำนาจซื้อมากจะทำให้เศรษฐกิจข้างบนตั้งอยู่บนฐานที่มั่นคง ไม่ใช่พึ่งแต่การส่งออกเป็นสำคัญ ซึ่งผันผวน และวิกฤตได้ง่ายตามเศรษฐกิจโลก

ดังนั้น “อาชีพในปัจจุบันมีความจำเป็นต้องมีจริยธรรมควบคุมเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีการประกอบอาชีพ เพื่อหาผลกำไรและมีการร่วมกลุ่มกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนภายในกลุ่มแล้ว อาชีพบางอาชีพมีความจำเป็นสำหรับชีวิตและความเป็นอยู่ของคนภายในสังคมอย่างมาก...ถ้าหากอาชีพบริการต่าง ๆ ไม่มีจริยธรรมหรือจรรยาบรรณควบคุมแล้ว คนส่วนใหญ่ในสังคมก็จะถูกเอา

[๒๔๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

เปรียบ และเมื่อถูกคนส่วนน้อยในสังคมเอาเปรียบมาก ๆ อาจจำให้เกิดการใช้กฎหมู่ขึ้นได้ แล้วคนในสังคมก็จะเกิดความวุ่นวายในที่สุดความรุนแรงในสังคมก็จะเกิดขึ้น”[๒๔๕] ดังนั้น “ชุมชนที่ประกอบอาชีพโดยชอบซึ่งมีรายได้มากกว่ารายจ่าย โดยการลดการเบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ต้องมีความสอดคล้องกับวิถีของชุมชน เพื่อความมุ่งหมายในการสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชน”[๒๔๖] และ “แนวทางใหม่ของการพัฒนาประเทศ คือ การสร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่ ทุกภาคส่วนของสังคมควรมุ่งสร้างสัมมาชีพให้เต็มพื้นที่”[๒๔๗]

๒.๓.๔ เหตุผลความจำเป็นในการมีกลไกส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน

สภาปฏิรูปแห่งชาติ ได้ทำการสรุปเหตุผลความจำเป็นในการมีสถาบันซึ่งเป็นกลไกที่ส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน ไว้ ๔ ประการด้วยกัน คือ

(๑) เป็นที่ยอมรับกันจากทุกฝ่ายว่า ชุมชนเป็นฐานการผลิตภาคครัวเรือนที่สำคัญต่อระบบเศรษฐกิจมหภาคของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจกรรมการทางเศรษฐกิจ ภาคการเกษตร วิสาหกิจชุมชน และภาคบริการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนมาช้านานในรูปแบบของการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อประกอบอาชีพ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากชุมชนมีความพร้อมมูล ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาขนในท้องถิ่น อันเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน และชุมชนให้สามารถจัดการตนเองภายในชุมชนได้อย่างสมดุล และยั่งยืน แต่เนื่องจากปัจจุบันเกิดความเหลื่อมล้ำในทางเศรษฐกิจและสังคม จึงทำให้ประชาชนที่ประกอบสัมมาชีพในชุมชนพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจจากภาคแรงงานและภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก เนื่องจากขาดการส่งเสริม สนับสนุนและให้การช่วยเหลือในด้านประกอบอาชีพที่เป็นระบบ จึงเป็นเหตุให้เกิดการย้ายถิ่น เพื่อมาประกอบอาชีพในเมืองหลวง จนสุ่มเสี่ยงกับสภาวการณ์ล้มสลายของชุมชนโดยเฉพาะมิติด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงถือเป็นภารกิจเร่งด่วนที่จะต้องมุ่งเน้นการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนโดยเฉพาะมิติด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ชุมชนสามารถเป็นฐานในการสร้างอาชีพ และรายได้เลี้ยงดูประชาชนในชุมชนบนแนวทาง

---

[๒๔๕] พระเทวินทร์ เทวินฺโท, อ้างแล้ว, หน้า ๖๗.

[๒๔๖] สถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, **คู่มือวิทยากรผู้นำสัมมาชีพ,** (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

[๒๔๗] ประเวศ วะสี, **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**, หน้า ๒๕.

สัมมาชีพ ซึ่งเป็นการดำเนินการที่สอดคล้องกับแนวคิดในร่างรัฐธรรมนูญ มาตรา ๒๙๕ (๑) ที่ให้มีการปฏิรูปด้านสังคมประการหนึ่งโดยให้มีการ “ปฏิรูปกฎหมาย กฎ และกติกาต่าง ๆ ที่จะช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีสิทธิที่จะดูแล และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และทุนชุมชนต่าง ๆ จัดทำบริการสาธารณะและจัดสวัสดิการให้แก่คนในชุมชน โดยประสานความร่วมมือกับองค์กรบริหารท้องถิ่น และองค์การภาคเอกชน

(๒) ในการพัฒนาระบบสัมมาชีพชุมชน จำเป็นที่จะต้องมีกลไกหนึ่งที่ทำหน้าที่ในการสานพลัง (Synergy) องค์กรภาคีต่าง ๆ ให้เข้ามาทำงานร่วมกันแบบภาคียุทธศาสตร์ (Strategic Partner) โดยเฉพาะกับองค์กรภาคธุรกิจ ที่ปัจจุบันมีการดำเนินการบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility: CRS) เข้ามาทำงานร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง (Area Based Collaborative Development) และใช้กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive learning through action) เป็นเครื่องมือซึ่งกระบวนการพัฒนาตามแนวทางนี้จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งเป็นการพัฒนาที่มีดุลยภาพทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เกื้อกูลและไม่เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน อันเป็นภาพที่พึงประสงค์ของทุกฝ่ายนั้น กลไกดังกล่าวนี้ ในปัจจุบันยังไม่มีองค์กรรัฐใดที่ทำหน้าที่ดังกล่าว จึงเห็นสมควรจัดตั้งสถาบันส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน (องค์การมหาชน) ให้เป็นกลไกที่ทำหน้าที่ดังกล่าว

(๓) หากวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของกลไกส่งเสริมสัมมาชีพชุน ตามเหตุผลข้อ ๒ จะเห็นว่าเป็นกลไกที่จะต้องใช้บุคลากรในการทำงานที่มีความสามารถหลากหลาย (Multi Skills) เพราะมีบทบาทหน้าที่ที่หลากหลาย (Multi Tasks) โดยเฉพาะความสามารถในการเชื่อมโยงกับองค์กรภาคธุรกิจทุกระดับให้เข้ามาร่วมเป็นองค์กรภาคียุทธศาสตร์ เพื่อร่วมกันลงไปหนุนเสริมการทำงานในชุมชน จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่จำเป็นต้องมีกลไกนี้เป็นกลไกในการทำงาน

(๔) อย่างไรก็ตาม การทำงานในลักษณะนี้ มิใช่เป็นการทำงานที่ต้องไปเริ่มใหม่ แต่สามารถดำเนินการในลักษณะการต่อยอดฐานทุนที่องค์กรอื่น ๆ ทำงานอยู่เดิมแล้ว อาทิ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ของกรมส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น โดยกลไกส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน (องค์กรมหาชน) จะต่อยอดโดยการทำหน้าที่สานพลังองค์กรภาคธุรกิจ ที่มีความประสงค์ในการหนุนเสริมชุมชนดังกล่าวให้ลงไปทำงานด้วยกัน เป็นต้น

๒.๔ สรุปสาระสำคัญ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น หลักสัมมาชีพนี้ คือ หลักของอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ ซึ่งคำว่า “สัมมาชีพ” นั้นในมุมองของพระพุทธศาสนานั้น แปลว่า “การเป็นอยู่ หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย, ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น สัมมาชีพนั้นตรงกับคำว่า “สัมมาอาชีวะ” แปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ ซึ่งเป็นหนึ่งในมรรคมีองค์แปด ดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (๑) ศีล ๕ ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (๒) อิทธิบาท ๔ อันเป็นคุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (๓) หลักจักร ๔ เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ ท่านว่า ธัญชาติ ธนทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข จะหลั่งไหลมาสู่ผู้ปฏิบัติตามธรรม (๔) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (๕) อริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจาก มีความเชื่อที่มั่นคง (ศรัทธา) มีหลักในการดำเนินชีวิต (ศีล) ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น (หิริ) ความกลัวต่อผลกรรมไม่มี (โอตตัปปะ) ความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก (สุตะ) และการแบ่งปั่นเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน (จาคะ) ประการการสุดท้าย คือ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (ปัญญา) (๖) มรรค มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่เบียดเบียดตนและผู้อื่น มุ่งหวังประโยชน์สูงสุด หลักการของสัมมาชีพนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักสัมมาอาชีวะ ในมรรค ๘ ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตในทางที่ถูกต้อง พอเหมาะพอควร

ดังนั้น หลักสัมมาอาชีวะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาชีพ อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้นแยกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่กายสุจิตร ๓ คือ ไม่เบียนเบียนคนอื่นด้านร่างกาย, ไม่ทุจริตคอร์รัปชั่น, และไม่ผิดในกาม (๒) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่สัมมาวาจา ๔ คือ ไม่พูดเท็จ เว้นวาจาหยาบ พูดอยู่ในกรอบศีลธรรม พูดแต่สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเอื้อในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และ (๓) สัมมาชีพทางใจ ๓ อย่าง คือ ไม่โลภ, งดเว้นการรุกรานคนอื่นและสิ่งแวดล้อม และยึดมั่นในความเห็นที่ถูกต้อง ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ต้องคำนึงถึงว่าจะได้มาอย่างไร การแสวงหาทรัพย์เป็นไปโดยชอบธรรม ยินดีที่ตามหามาได้ มีสติกำลัง

ทุ่มเทลงไป ได้เท่าไหร่ก็พอใจ (ยถาพลสันโดษ) ยินดีในสิ่งที่หาได้โดยชอบธรรม ไม่ทุจริตฉ้อโกง (ยถาสารุปปสันโดษ) ๒) หลักการบริหารทรัพย์ คือแบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วนอันได้แก่ ๑ ส่วน เลี้ยงดูคนในครอบครัว ๒ ส่วนลงทุนประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บเอาไว้ในยามที่ฉุกเฉิน เป็นการออมทรัพย์ไปในตัว ๓) หลักการออมทรัพย์ การออมทรัพย์หรือการรักษาทรัพย์ ตลอดจนการสะสมทุน ด้านหนึ่งเป็นการออมไว้เป็นทุนทำงาน หรือเป็นทุนในการประกอบอาชีพต่อไป อีกด้านหนึ่งคือการเก็บออมไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น และเมื่อกำลังเก็บออมเกินความจำเป็นสำหรับใช้จ่ายสองด้านก็กลายเป็นสำหรับการสงเคราะห์ บำเพ็ญประโยชน์จรรโลงธรรมและเกื้อหนุนสังคม สร้างสังคมแห่งการให้นั่นเอง และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ หลักการของพระพุทธศาสนาได้วางหลักการเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ไปในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ด้านหนึ่งเลี้ยงตนเอง เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงครอบครัว และคนในความรับผิดชอบให้มีความสุข ด้านที่สองการเผื่อแผ่แบ่งปันเพื่อไมตรีจิตมิตรภาพ เช่น การต้อนรับ การสังสรรค์คี ในหมู่ญาติ เพื่อนฝูงตามสมควรแก่ฐานะ ด้านที่สาม ใช้จ่ายทรัพย์นั้นทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายซึ่งจะมีญาติหรือไม่ก็ตาม ไม่หลีกเลี่ยงภาษีอาการ หรือการบริจาคทาน เป็นต้น

นอกจากนี้การใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ควรเป็นตามความเป็นจริงถูกต้องตามหลักศีลธรรมและเหตุผล และ ๒) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑) เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้มุ่งหวังประโยชน์ตนเองต้องทำให้ได้ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น โดยมีที่มาจากเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ที่ต้องการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียง สรุปสั้น ๆ คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม คำว่า “ความพอเพียง” นั้น มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ความพอประมาณ (๒) ความมีเหตุผล (๓) ความมีภูมิคุ้มกันที่

ดี ในส่วนของกรอบแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาสัมมาชีพชุมชนนั้นมีอยู่ ๕ ฐานความคิดด้วยกัน คือ ฐานคิดที่ ๑ การพัฒนาร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง ฐานคิดที่ ๒ ประกอบธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ฐานคิดที่ ๓ ร่วมทำงานแบบภาคียุทธศาสตร์ ฐานคิดที่ ๔ การใช้กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และฐานคิดที่ ๕ มุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น อาชีพในปัจจุบันมีความจำเป็นต้องมีจริยธรรมควบคุมเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีการประกอบอาชีพ เพื่อหาผลกำไรและมีการร่วมกลุ่มกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนภายในกลุ่มแล้ว อาชีพบางอาชีพมีความจำเป็นสำหรับชีวิตและความเป็นอยู่ของคนภายในสังคมอย่างมาก

ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มจร

บทที่ ๓

แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักหนึ่งในสังคมโลกยุคปัจจุบัน แต่ด้วยสภาพบริทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เศรษฐกิจและการเมืองก็มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ “รูปแบบทางพระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่อมีความรับผิดชอบทางสังคมในวงกว้างมากยิ่งขึ้น จากที่เป็นพระพุทธศาสนาแบบดังเดิม (Early Buddhism) มาสู่พระพุทธศาสนาแบบจารีตนิยม (Traditional Buddhism)”[๑] “กระทั่งมีการพัฒนาการมาสู่ยุคสมัยใหม่เรียกว่า พุทธศาสนาแนวใหม่ (Neo or New Buddhism) หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนาสมัยใหม่ (Modernist Buddhism) ที่เน้นการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมและแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในมิติด้านอื่น ๆ มากยิ่งขึ้นกับแนวคิดและบริบทสมัยใหม่”[๒]

ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะได้สำรวจเนื้อหาในพระไตรปิฎก ที่มีความเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบ โดยจะนำเสนอเรียงตามลำดับของปิฎก และลำดับชั้นของคัมภีร์ โดยเริ่มจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ที่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการ โดยข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ในแง่ที่จะทำให้มองเห็นภาพรวมทั้งหมดหรือภูมิทัศน์ (Landscape) ของคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องความรับผิดชอบมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

---

[๑] พระมหาสมพงษ์ สนฺตจิตฺโต, “ความรับผิดชอบสังคมของบริษัทองค์กรภาคธุรกิจ (ซีเอสอาร์): แนวคิดพุทธเชิงบูรณาการ” **ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓): หน้า ๕๕๕.

[๒] เรื่องเดียวกัน.

ดังนั้น ในบทที่ ๓ นี้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอตามลำดับหัวข้อไปนี้ โดยแยกออกเป็น ๒ ประเด็นหลัก คือ ประเด็นที่ ๑ แนวคิดความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา กับประเด็นที่ ๒ แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) ทั่วไป ส่วนประเด็นที่ ๓ เป็นการสรุปสาระสำคัญ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๑ ที่มาของแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

ความรับผิดชอบมักจะมาตามด้วยหน้าที่ คำว่า “หน้าที่” คือ ภารกิจที่บุคคลซึ่งเป็นพลเมืองของรัฐต้องปฏิบัติ... และเพื่อความผาสุกของประชาชนส่วนรวม เพราะเมื่อบุคคลอยู่ร่วมเป็นสมาชิกในสังคม ก็ย่อมมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติด้วย หน้าที่เป็นเรื่องที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับสิทธิ...และสิ่งเป็นที่บุคคลจะต้องมี ความรับผิดชอบเป็นสำคัญ”[๓] ดังนั้น เมื่อมีบุคคลมีหน้าที่ ความรับผิดชอบในสังคมก็ต้องตามมา ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ข้อสังเกตว่า “สิทธิมากับเสรีภาพ ขณะที่หน้าที่มาคู่กับความรับผิดชอบ ฉะนั้นสิทธิต้องดุลยภาพกับหน้าที่ และเสรีภาพต้องมีดุลยภาพกับความรับผิดชอบ”[๔]

ในส่วนของความรับผิดชอบของพระพุทธองค์ที่มีต่อชาวโลกนั้น ปรากฏเด่นชัดในประเด็นของ พุทธจริยา คือ หลักการปฏิบัติหน้าที่ของพระพุทธเจ้า มีพุทธกิจเป็นต้น ที่ต้องกระทำอย่างเป็นกิจวัตร ตลอดพระชนชีพ ต่อเทวดาและมนุษย์ผู้เป็นเวไนยสัตว์ทั้งหลาย จากการปฏิบัติพุทธกิจประจำวันโดยแยกออกเป็น ๓ ด้าน คือ ๑) โลกัตถจริยา พระจริยาที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ๒) ญาตัตถจริยา พระจริยาที่ทรงปฏิบัติหน้าที่อันเกื้อกูลแก่พระประยูรญาติของพระองค์เอง และประการสุดท้ายคือ ๓) พุทธัตถจริยา คือ พระจริยาที่ทรงบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ตามหน้าที่ของความเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าที่ทรงประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตนและบุคคลอื่นที่เรียกว่าพุทธจริยานั้น โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนอื่นนั้น ถือได้ว่าเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับสังคม และการเกี่ยวข้องกับสังคมของพระพุทธองค์นั้น ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบ อันเป็นไปตามพุทธปณิธานที่มีพุทธประสงค์จะช่วยเหลือเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ เช่น ทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน ทรง

---

[๓] วีระชัย ยศโสธร, **จริยศาสตร์,** (บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐๔.

[๔] P.A. Payutto, **Buddhist Solution for the Twenty-first Century**, Bangkok: Buddhadhamma Foundation, 1994, p.9.

บัญญัติพระวินัยเป็นหลักการปกครองสงฆ์ ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้สงฆ์ ทรงให้พระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ เป็นต้น

ในส่วนของแนวคิดความคิดความรับผิดชอบนั้น มีปรากฏเด่นชัดในพุทธดำรัส เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ ได้ส่งสมณทูต ๖๐ รูปออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งแรก หลังจากที่ตรัสแล้ว ดังมีพุทธพจน์ว่า

> จรถ ภิกฺขเว จาริกำ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานำ มา เอเกน เทว อคมิตฺถ...ฯ[๕] แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้วปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป...ฯ[๖]

ดังนั้นแล้ว จากพุทธพจน์นี้ พระพุทธองค์จะทรงมีพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑) อัตถายะ แปลว่า เพื่อประโยชน์ กล่าวคือ ธรรมะที่กล่าวถึงความจริงของโลกและชีวิตสวนเบนความจริงที่พระสงฆ์สาวกพยายามถ่ายทอดสู่ผู้ฟังด้วยการ เล่าว แสดงให้ผู้ฟังได้รู้เห็นเข้าใจ แล้วนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต พระธรรมที่ได้รับการส่งผลให้ผู้ปฏิบัตินั้นได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติธรรมนั้นๆ จนทำให้ชีวิตมีคุณภาพได้บรรลุเป้าหมายทั้ง ๓ ตามลำดับ ได้แก่ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ที่เห็นด้วยตา หรือประโยชน์ ปัจจุบันเรียกว่า มนุษย์สมบัติ (๒) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ในเบื้องหน้า เรียกว่า สวรรค์สมบัติ และ ปรมัตถะ คือประโยชน์อย่างยิ่ง หรือประโยชน์สูงสุด คือ การเข้าถึงภาวะของความดับเป็นของกิเลส นิพพานสมบัติ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๒) หิตายะ แปลว่า เพื่อเกื้อกูล กล่าวคือ เมื่อธรรมะถูกนำมาปฏิบัติในวิถีชีวิต จนทำให้ผู้ปฏิบัติ ได้พัฒนาตนเองจนเกิดประโยชน์กับผู้ปฏิบัติในเบื้องต้นด้วยการมีวิถีชีวิตที่ดีงามโดยตรงแล้ว ธรรมะยังจะเกื้อกูลให้ตัวผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์มากยิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ นอกจากนั้น ยังทำให้เขามีความคิดที่จะเกื้อกูลต่อบุคคลอื่นๆ อีกด้วย วิถีชีวิตของผู้ปฏิบัติธรรม จึงเป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์

---

[๕] **วิ.ม**. (บาลี) ๔/๓๒/๔๙.

[๖] **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ประโยชน์ต่อบุคคล รอบข้างและชุมชนทั้งในแนวลึกและแนวกว้าง ทำให้ชุมชนที่เขาอยู่อาศัยได้รับประโยชน์จากธรรมะอย่างที่เขาได้รับ

๓) สุขายะ แปลว่า เพื่อความสุข กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตนด้วยการมีวิถีชีวิตที่ถูกต้อง ดีงามแล้ว ความดีที่เป็นพื้นฐานอยู่แล้วนั้น จะเกื้อกูลให้เขาและชุมชนได้มีวิถีชีวิตที่ดียิ่งขึ้น แล้วขยายผล ของวิถีการดำเนินชีวิตที่ดีงามนั้นออกไป ทั้งในแนวลึกและแนวกว้าง เพื่อให้ตนและผู้อื่นบรรลุถึงการ มีวิถีชีวิตที่ดีงาม อันเป็นความสุขที่เกิดประโยชน์จากการนำธรรมะมาปฏิบัติ จนธรรมะได้เกื้อกูลแก่ตน และบุคคลอื่น แล้วขยายความสุขในเบื้องต้น ที่เรียกว่า มนุษย์สมบัตินี้ ออกไปให้ถึงทุกคนในสังคมอย่าง ถ้วนทั่วตั้งแต่ในขณะที่อยู่ระหว่างการเดินทางของชีวิต ก่อนที่ชีวิตจะบรรลุเป้าหมายในระดับที่สูงขึ้น ไปอีก คือ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ

ดังนั้นแล้ว จากพุทธประสงค์หรือจุดมุ่งหมาย ๓ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น พระพุทธองค์ได้มอบหมายให้พระอริยสงฆ์สาวกไปทำหน้าที่ในการสังเคราะห์สังคม และเฉพาะพระพุทธองค์เองทรงปฏิบัติตามพุทธประสงค์นี้เช่นเดียวกัน นั้นก็หมายความว่า การอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบต่อสังคมมนุษย์โดยส่วนร่วม ทั้งนี้ด้วยการยึดหลักประโยชน์ หลักเกื้อกูล และหลักความสุขของชนหมู่มากนั่นเอง

๓.๑.๒ ความหมายของความรับผิดชอบในภาษาบาลี

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่จารึกคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก และเป็นภาษาที่พระพุทธศาสนาใช้บันทึกและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมตั้งแต่ยุคพุทธกาลจนถึงยุคปัจจุบันได้อย่างร่วมสมัย ดังนั้นในการอธิบายหมายของคำว่า “ความรับผิดชอบ” นี้ พระมหาโพธิวงศาจารย์ ได้แปลเป็นศัพท์ทางภาษาบาลีดังนี้ว่า “เป็นคำนาม แปลว่า “ครุตฺต, ธุรนฺธรตา, อนุยุญฺชิตพฺพตา, เวยฺยาวจฺจ, กรณีย, อนุโยค หากเป็นคำคุณนามตรงกับศัพท์บาลีว่า “ธุรธารี, ธุรวาหี, ธุรพฺพห ภาริย หรือหากเป็นกิริยาก็จะตรงกับศัพท์บาลีว่า ‘กตสฺส ผลํ สมฺปฏิจฺฉติ’”[๗]

---

[๗] พระมหาโพธิวงศาจารย์, **พจนานุกรม ไทย-บาลี,** (กรุงเทพมหานคร: บจก.ปัญญมิตร การพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๕๘๔.

๓.๑.๓ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบ

หลักพุทธธรรมนั้น “...มีอยู่มากมายและจำแนกเป็นหลายหมวดหมู่ แต่ละหลักคำสอนแต่ละหมวดหมู่มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งสาเหตุและทางที่จะแก้ปัญหาแต่ละอย่าง...แต่ละคำสอนยังมีจุดหมายเพื่อตอบสนองความต้องการที่แตกต่างกันของบุคคล”[๘] ดังนั้น หลักธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคม ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๙ ข้อคือ คือ (๑) กตัญญูกตเวที (๒) พรหมวิหาร ๔ (๓) ฆราวาสธรรม ๔ (๔) สังคหวัตถุ ๔ (๕) ทิศ ๖ (๗) สัปปุริสธรรม ๗ (๘) อปริหานิยธรรม ๗ และ (๙) อารยวัฒิ ๕ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๓.๑ กตัญญูกตเวที

ความกตัญญูเป็นหลักธรรมที่เน้นให้มนุษย์เห็นคุณค่าและรู้สึกสำนึกบุญคุณต่อสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งมนุษย์ด้วยกันเอง และต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการควบคุมความโลภ ดังที่โบราณสอนว่า เมื่อเราได้อยู่ใต้ต้นไม้ต้นใด อย่าไปหักกรานกิ่นของต้นไม้นั้น เพราะมันมีบุญคุณต่อเราให้ร่มเงาแก่เรา ทำไมจะต้องเนรคุณต่อต้นไม้ด้วยเล่า คำว่า “กตัญญู” คือ รู้คุณที่ได้รับจากคนอื่นหรือสิ่งอื่น และ กตเวที คือ ประกาศความรู้คุณนั้นให้ปรากฏด้วยการตอบแทนคุณ ในหลักพุทธธรรมนั่นใครที่มีความกตัญญูรู้คุณเรียกว่าเป็นคนดีดังพุทธภาษิตที่ว่า “นิมิตตัง สาธุ รูปานำ กตญญูกตเวทิตา” แปลว่า “ความกตัญญูรู้คุณและประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏเป็นเครื่องหมายของคนดี ความกตัญญูกตเวทีจึงเป็นคุณธรรมของคนดี[๙]

---

[๘] สมบูรณ์ สุขสำราญ, **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๗.

[๙] อ้างใน ประเวศ อินทองปาน, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๐๑.

๓.๑.๓.๒ พรหมวิหาร ๔

สมาชิกที่ดีผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือ หลักความประพฤติ และหลักความประพฤติทีสำคัญก็คือ พรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑.เมตตา ความรัก คือความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข

๒.กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวงได้

๓.มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุน

๔.อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามความเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เที่ยงตรงดุจตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมที่จะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม[๑๐]

๓.๑.๓.๓ ฆราวาสธรรม ๔

ในความเป็นผู้ครองเรือนนั้น หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมสำหรับผู้ครองเรือนที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ในสังคม หลักพุทธธรรมที่กำกับด้วยธรรมสี่ คือ ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์ที่เรียกว่า ฆราวาสธรรม ๔ ประการ ดังนี้

๑.สัจจะ ความจริง คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้

๒.ทมะ ฝึกตน คือ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัว และแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดีงามยิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓.ขันติ อดทน คือ มุ่งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยัน หมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นใจจุดหมาย ไม่ท้อถอย

---

[๑๐] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๐๘**, อง.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๙๐-๑๙๓. อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑๙, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐.

๔.จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูลบำเพ็ญประโยชน์ สละโลภ ละทิฐิมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน[๑๑]

๓.๑.๓.๔ สังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุ แปลว่า “หลักแห่งการสงเคราะห์” สงเคราะห์เราแปลกันว่าช่วยเหลือ แต่ที่จริงการสงเคราะห์นั้นตัวศัพท์เองแปลว่า ยึดเหนี่ยว ประสาน ประมวล หรือรวมเข้าด้วยกัน หมายความว่า สังคมของเรานี้จะรวมกันเป็นปึกแผ่นมีเอกภาพด้วยการปฏิบัติตามหลัก ๔ ข้อนี้ สังคหะ เราเข้าด้วยกัน โดยยึดเหนี่ยวใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี[๑๒] ดังนั้น หลักสังคหวัตถุ ๔ นี้จึง “เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี”[๑๓] ซึ่งจัดเป็นหลักของการสงเคราะห์

ดังนั้น ลักษณะของสังคหวัตถุนี้ “เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว, หลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่อยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ ธรรมอุปมาดังลิ่มสลักยึดเหนี่ยวใจให้สัมพันธ์กันเสมอกัน”[๑๔] ดังมีปรากฏในสังคหสูตร[๑๕] แห่งจตุกกนิบาต คือ

๑.ทาน คำว่า “ทาน” นี้ การให้หรือการแบ่งปัน, “คือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปั่น ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน[๑๖]

หลักการของการแบ่งปันนั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งหลักแห่งการแบ่งปัน เอาไว้ ๓ ประเด็น คือ (๑) ให้ด้วยเมตตา เขาอยู่เป็นปกติ ไม่ได้ทุกข์เดือดร้อนอะไร เราก็เผื่อแผ่ แบ่งปัน แสดงน้ำใจต่อกัน อย่างสมัยโบราณอยู่บ้านข้างเคียง บ้านนี้ ทำกับข้าว ทำแกง ก็แบ่ง

---

[๑๑] **สำ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๑๕๕, **สำ.ส.** (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๔๕, อ้างใน อุดมพร อมรธรรม, **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว,** (พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๙, หน้า ๑๓๔.

[๑๒] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม , ๒๕๔๓, หน้า ๙๕.

[๑๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๓.

[๑๔] อ้างในพระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, **พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬา**, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘๔๒.

[๑๕] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑

[๑๖] อ้างแล้ว, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๓.

เอาไปให้บ้านโน้น (๒) ให้ด้วยกรุณา เขาเป็นทุกข์ เช่นไฟไหม้ เดือดร้อน เราก็ให้เงินทอง ให้เสื้อผ้า อาหารเครื่องใช้ และ (๓) ให้ด้วยมุทิตา เขาทำสิ่งดีงาม แต่ขาดทุนรอนเราก็ส่งเสริม ให้ทุนรอน สนับสนุน[๑๗]

ในกามโภคีสูตร[๑๘] พระพุทธองค์ทรงจัดแบ่งประเภทผู้ประกอบการงาน หรือกามโภคีบุคคลเอาไว้ ๑๐ ประเภท แต่ทรงสรรเสริญบุคคลประเภทสุดท้าย คือ “กามโภคีบุคคล บางคนในโลกนี้แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ....” โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบกามโภคีบุคคลดังกล่าว ดังนี้ว่า

> นมสดที่เกิดจากแม่โค นมส้มที่เกิดจากนมสด เนยข้นที่เกิดจากนมส้ม เนยใส่ที่เกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส ชาวโลกเรียกว่า เลิศ กว่านมส้มเป็นต้น เหล่านั้น ฉันใด บรรดากามโภคีบุคคล ๑๐ จำพวกนี้ กามโภคีบุคคลที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงต้นให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ....ใช้สอย โภคทรัพย์เหล่านั้น เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นหัวหน้า สูงสุด ล้ำเลิศ ฉันนั้นเหมือนกัน[๑๙]

ดังนั้น การแบ่งปัน (ทาน) จึงเป็นหลักการเบื้องต้นของการอยู่ร่วมกันคนในสังคม โดยหลักของการให้ทานนั้น ได้มีพุทธพจน์ ที่ได้แสดงบอกถึงลักษณะหรืออาการของการให้ไว้ ๕ ประการ ดังมีปรากฏในสัปปุริสทานสูตร[๒๐] ปัญจกนิบาต คือ “สัปปุริสทานมี ๕ คือ ๑. ให้ทานด้วยความศรัทธา, ๒. ให้ทานด้วยความเคารพ, ๓. ให้ทานตามกาลอันควร, ๔. เป็นผู้มีจิตอนุเคราะห์ให้ทาน, ๕. ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น” และนอกจากนี้ทานในทานสูตร[๒๑] ได้พรรณนาถึง การให้ทานและการแบ่งปัน (ทาน) นั้นจะต้องประกอบด้วยองค์คุณ ๓ ประการ คือ “...๑. ก่อนให้ก็มีใจดี, ๒. กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส่, ๓. ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน...” และประเภทของสิ่งของที่จะให้ทานหรือ

---

[๑๗] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๙๖.

[๑๘] **อง.ทกส.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๐๘.

[๑๙] **อง.ทกส.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑-๒๑๒.

[๒๐] **อง.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔.

[๒๑] **องฺ.ฉกฺก.** (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖-๔๘๘.

แบ่งปันนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังมีปรากฏในทานวรรค[๒๒] ทุกนิบาต คือ “...๑. อามิสทาน (การให้สิ่งของ) ๒. ธรรมทาน (การให้ธรรม)...”

อนึ่ง ในการให้ทานที่พึงประสงค์ตามหลักของสัปปุริทาน ดังมีปรากฏในสัปปุริสทานสูตร[๒๓] อัฏฐกนิบาตร ดังนี้ “สัปปุริสทาน ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัตบุรุษย่อมให้ของที่สะอาด, ๒. สัตบุรุษย่อมให้ของที่ประณีต, ๓.สัตบุรุษย่อมให้ตามกาล, ๔. สัตบุรุษย่อมให้ของที่สมควร, ๕.สัตบุรุษย่อมเลือก[๒๔] ให้, ๖. สัตบุรุษย่อมให้เป็นนิตย์, ๗. สัตบุรุษกำลังให้ก็ทำใจให้ผ่องใส่ ๘. สัตบุรุษครั้นให้แล้วก็ดีใจ” สรุปความหมายของสัปปุริสทาน ๘ ประการได้ว่า เป็นการให้ของที่สะอาด ประณีต ถูกเวลา เหมาะสม ให้สิ่งที่ดี สม่ำเสมอ ขณะให้จิตก็ผ่องใส่ ครั้นให้แล้วก็มีจิตที่ผ่องใส่ หรือจิตมีความสุขในทานที่ตนเองได้บำเพ็ญแล้ว

๒. ปิยวาจา คำว่า ปิยวาจา แปลว่า “วาจาที่เป็นที่รัก, วาจาที่น่ารัก”[๒๕] ซึ่งหมายถึง “คำพูดที่ไพเพราะอ่อนหวาน คำสุภาพ ไม่หยาบคาย คำพูดที่พูดด้วยความหวังดี ก่อให้เกิดความซาบซึ้งใจ เกิดกำลังใจ ได้สติยั้งคิด ให้เกิดแรงบันดาลใจ ให้ใฝ่ทำดี ให้เกิดความสมานสามัคคีในหมู่คณะ เป็นต้น” ซึ่งคุณลักษณะของปิยวาจานั้น “เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจกันไว้ได้”[๒๖] หรือ “เป็นวาจาเป็นที่รัก วาจาดูดดื่มน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้ง คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้ยินดีนิยม”[๒๗]

หลักการของปิยวาจานั้น คือ เป็นวาจาที่เข้าคุณลักษณะของการเป็นปิยวาจานั้นต้องประกอบด้วย ๔ ลักษณะ คือ “(๑) เป็นคำสุภาษิต คือ คำที่ดี ไม่ก่อความเดือนร้อน (๒) เป็นคำธรรม คือ คำถูกต้อง มีเหตุผล (๓) คำเป็นที่รัก คือ คำไพเราะอ่อนหวาน และ (๔) คำสัตว์ คือ

---

[๒๒] **องฺ.ทุก.** (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

[๒๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๖-๒๙๗.

[๒๔] เลือกให้ในที่นี้หมายถึง เลือกสิ่งที่ไม่ดีออก แล้วถวายแต่สิ่งที่ดีด้วยการแสวงหาปฏิคคาหก คือ พระทักขิไณยบุคคล และการตั้งความปรารถนาว่า ‘ถวายแก่ท่านรูปนี้จักมีผลมาก ถวายแก่ท่านรูปนี้จักไม่มีผลมาก’ ดูรายละเอียดใน **องฺ.อฏฺฐก.อ.** (ไทย) ๓/๓๗/๒๕๖-๒๕๗.

[๒๕] พระธรรมกิตติวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๙๑.

[๒๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๑.

[๒๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๓.

คำที่มีจริง เป็นจริง”[๒๘] และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งหลักของการพูดอย่างรักกัน เอาไว้ ๓ ประเด็น คือ (๑) พูดดีด้วยเมตตา ในยามปกติ ก็พูดจาสุภาพ พูดอย่างเป็นมิตร แสดงน้ำใจ ทักทายปราศรัยกัน (๒) พูดดีด้วยกรุณา เวลาเขาเดือดร้อน มีทุกข์ มีปัญหา ก็ปลอบโยน ให้กำลังใจ แนะนำบอกวิธีแก้ปัญหาให้ ดังเช่นคุณหมอและพยาบาลแนะนำคนไข้และญาติคนไข้ให้เข้าใจเรื่องโรคภัยไข้เจ็บและการปฏิบัติตัว ตลอดจนปลอบใจให้กำลังใจ และ (๓) พูดดีด้วยเมตตา คือ เมื่อเขาทำดีงามประสบความสำเร็จ ก็พูดสนับสนุน ให้กำลังใจ ส่งเสริมให้ช่วยกัน[๒๙]

๓.อัตถจริยา คำว่า “อัตถจริยา” หมายถึง “การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม”[๓๐]

หลักการของอัตถจริยานั้น ประกอบด้วย (๑) ช่วยทำประโยชน์ด้วยเมตตา คือในยามปกติเราอยู่ด้วยกันกับเขา มีอะไรพอจะช่วยกันได้ ก็ช่วยกัน เช่นยกเก้าอี้ให้บ้าง เอาน้ำให้เดิมบ้าง แสดงถึงเมตตาไมตรี แสดงน้ำใจ (๒) ช่วยทำประโยชน์ด้วยกรุณา เวลาเขาตกต่ำเดือดร้อนมีปัญหา เช่น เขาตกน้ำ ถ้าเรามีกำลังพอ เราแข็งแรง เราก็กระโดดน้ำไปช่วยเขา หรือเขาติดอยู่ในไฟ เราก็ไปเอาเขาออกมา หรืออย่างที่คุณหมอและพยาบาลช่วยเหลือรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วย ก็อยู่ในข้อนี้ และ (๓) ช่วยทำประโยชน์ด้วยมุทิตา เขาทำความดีกัน เราก็สละแรงกายช่วยเขา มีการสร้างสรรค์ความดีอะไรสักอย่างเราก็เอาแรงกายไปช่วย ไปส่งเสริมเขา อย่างสมัยก่อนนี้ ชาวบ้านขนทราบเข้าวัด เราก็ไปสละกำลังกายช่วยเขาทำเป็นการทำบุญ คือ เอากำลังกายไปช่วยส่งเสริมคนทำความดี เป็นอันว่าพรหมวิหาร ๓ ข้อต้น มาคูณด้วย ๓ เป็น ๙[๓๑]

๔. สมานัตตตา คำว่า “สมานันตตา” ความเสมอตนเสมอปลาย คือ “ทำตนเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอกันในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรในแต่ละกรณี”[๓๒] หรือ

---

[๒๘] พระธรรมกิตติวงศ์, หน้า ๒๙๑.

[๒๙] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน,** หน้า ๙๗.

[๓๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๓.

[๓๑] อ้างแล้ว, **ธรรมะกับการทำงาน,** หน้า ๙๗.

[๓๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, อ้างแล้ว. หน้า ๑๖๗-๑๖๗.

หาก “เอาตัวเข้าสมาน แปลตามอักษรว่า ความมีตนเสมอ ข้อนี้หนักไปทางอุเบกขา ซึ่งเป็นตัวกลาง ที่จะรักษาหลักการและความเที่ยงธรรมไว้

หลักการของสมานัตตตานั้น ประกอบด้วย (๑) มีตนเสมอ เริ่มด้วยไม่ถือตัว ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของความเสมอภาค ถ้าดูถูกดูหมิ่นกันเสียแล้วก็คบกันยาก (๒) ไม่เลือกที่รัก ไม่ผลักที่ชัง เสมอภาคโดยไม่ลำเอียงไม่เลือกปฏิบัติ (๓) ไม่เอารัดเอาเปรียบ แง่นี้ก็สำคัญมากสำหรับการมีความเสมอภาคที่จะให้อยู่กันได้ดี และ (๔) เสมอในสุขและทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ เขามีทุกข์ ก็ทุกข์ด้วย เขามีสุขก็สุขด้วย มีปัญหาก็ร่วมกันเผชิญ ร่วมกันแก้ไข อย่างนี้เรียกว่าสมานัตตตา มีตนเสมอ คือมีตนร่วมสมานเข้ากันได้ ทำให้มีเอกภาพ มีความสามัคคี อยู่กันได้ดี สังคมก็มั่นคงมีสันติสุข[๓๓]

ในประเด็นของหลักสมานัตตตานั้น อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมานัตตตา หมายถึง สุขทุกข์ที่เสมอกัน เพราะบางคนไม่หวังบุญแม้อย่างหนึ่งในทานเป็นต้น คือ หวังสุข และทุกข์อันเสมอกันว่า นั่งด้วยกัน นอนด้วยกัน กินด้วยกัน สำหรับคฤหัสถ์ก็พึงเสมอกันโดยชาติ สำหรับบรรพชิตก็พึงเสมอกันโดยศีล[๓๔]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปเพื่อให้เข้าใจอย่างง่าย คือ “สังคหวัตถุ ๔ นี้ แปลเป็นภาษาง่าย ๆ ในแง่ของการช่วยเหลือกันเพื่อให้เกิดประสานสังคม คือ ๑) ช่วยด้วยสิ่งของเงินทอง ๒) ช่วยด้วยถ้อยคำ เช่น แนะนำคนให้รู้วิธีแก้ปัญหาของเขา ให้ความรู้ สั่งสอนวิชาการเพื่อให้สามารถแก้ไขบำบัดความทุกข์ยาก ๓) ช่วยด้วยเรี่ยวแรงกำลัง และ ๔) ทำตัวเสมอสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ โดยมีความเสมอภาคกัน ปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอหน้าตามธรรม”[๓๕]

ดังนั้นแล้วคุณค่าของ“...สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พึงได้การนับถือ หรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึง..

---

[๓๓] อ้างแล้ว, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการทำงาน,** หน้า ๙๘.

[๓๔] พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, **พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬา**, รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘๔๓ ดูรายละเอียดใน **อง.จตุกฺก.อ.**(บาลี) ๒/๓๒/๓๒๘

[๓๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**,พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙,หน้า ๘๓-๘๔.

เป็นผู้น่าสรรเสริญ..."[๓๖] หากสังคมใด มีมวลสมาชิกที่ยึดหลักสังคหวัตถุทั้ง ๔ ข้อนี้สังคมนั้น ย่อมความสันติสุข และเป็นสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการแบ่งปั่น สร้างสรรสังคมแห่งสันติสุขต่อไป

๓.๑.๓.๕ ทิศ ๖

คำว่า "ทิศ" หมายถึง "ด้าน, ข้าง, ทาง, เบื้อง หมายเอา เหนือ ใต้ ตะวันออก ตะวันตก เป็นต้น"[๓๗] คำว่า "ทิศ ๖ หมายถึง ทิศ ๖ ทางพระพุทธศาสนา หมายถึงทิศที่ควรสักการะบูชา ดังมีปรากฏในสิงคาลกสูตร

เหตุที่มา: พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับทิศ ๖ นี้ มีที่มาในสิงคาหกสูตร คือ "พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่มาณพชื่อว่าสิงคาลกะ (สิคาละ หรือ สิงคาละในบางแห่ง) ขณะเสร็จออกจากพระเวฬุวันจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงแนะนำให้ไหว้ทิศตามแบบของอริยวินัย (แบบพุทธ)

ใจความสำคัญของพระสูตร: พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมาณพกำลังไหว้ทิศอยู่แต่เช้าตรู่ มีผมผ้าเปียกปอน จึงตรัสถามเพื่อชวนสนทนาว่า กำลังทำอะไร เมื่อเขา กราบทูลว่า กำลังไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดา ก่อนบิดาจะตาย จึงตรัสว่า เขาไม่ได้ไหว้ทิศแบบนี้ เขาทูลถามว่าในอริยวินัย เขาไหว้ทิศกันอย่างไร

ตรัสตอบว่า อริยสาวกเว้นจากบาปกรรม ๑๔ ประการ คือ กรรมกิเลส ๔ เหตุ ๔ ประการที่ทำให้บาปกรรม และอบายมุข ๖ ประการ ชื่อว่า เป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ทรงอธิบายขยายความเป็นภาคอุทเทสข้างต้น ดังนี้

๑. กรรมกิเลส ๔ ประการ ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร และมุสาวาท

๒. เหตุ ๔ ประการ ได้แก่ อคติ ๔ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ

---

[๓๖] อ้างแล้ว, พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, **พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬา**, พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, หน้า ๘๔๒.

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๑.

๓. อบายมุข ๖ ประการ ได้แก่ (๑) การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน (๓) การเที่ยวดูมหรสพ (๔) การหมดมุ่นในการเล่นการพนัน (๕) การคบคนชั่วเป็นมิตร และ (๖) การเกียจค้าน

จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องการปิดป้องกันทิศ ๖ โดยแบ่งบุคคล ๖ ประเภทตามจำนวนทิศ ๖ คือ บิดา-มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง และสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน และทรงแนะนำให้ปฏิบัติกันตามหน้าที่ฝ่าย ละ ๕ ประการ (ยกเว้นหน้าที่ของสมณพราหมณ์ ซึ่งมี ๖ ประการ) เมื่อปฏิบัติได้ครบถ้วนครบบริบูรณ์ ผู้ไหว้ทิศแบบนี้จะปิดป้องทิศได้สำเร็จ จบธรรมบรรยาย สิงคาลกมานพมีความเลื่อมใสได้แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต[๓๘]

(๑) ทิศเบื้องหน้า[๓๙]

(๑.๑) หน้าที่ของบุตรต่อพ่อแม่

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) จักทำกิจของท่าน (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

(๑.๒) หน้าที่ของพ่อแม่ต่อบุตร

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปะวิทยา (๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ และ (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

คหบดีบุตร มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

---

[๓๘] ดูรายละเอียด **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๘๔/๑๙๙-๒๑๘.

[๓๙] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๗/ ๒๑๒-๒๑๓.

(๒) ทิศเบื้องขวา[๔๐]

(๒.๑) หน้าที่ของศิษย์ต่ออาจารย์

คหบดีบุตร ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ลุกขึ้นยืนรับ (๒) เข้าไปคอยรับใช้ (๓) เชื่อฟัง (๔) ดูแลปรนนิบัติ และ (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

(๒.๒) หน้าที่อาจารย์ต่อศิษย์

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ๑. แนะนำให้เป็นคนดี (๒) ให้เรียนดี (๓) บอกความรู้ในศิลปะวิทยาทุกอย่างด้วยดี (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย และ (๕) ทำความป้องกันภัยในทิศทั้งหลาย

คหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์ย่อมบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องขวานั้นเป็นอันชื่อว่าศิษย์ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

(๓) ทิศเบื้องหลัง[๔๑]

(๓.๑) หน้าที่สามีต่อภรรยา

คหบดี สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ให้เกียรติยกย่อง (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ และ (๕) ให้เครื่องแต่งตัว

(๓.๒) หน้าที่ภรรยาต่อสามี

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ และ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

คณบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

---

[๔๐] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๘ /๒๑๓.

[๔๑] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

(๔) ทิศเบื้องซ้าย[๔๒]

(๔.๑) หน้าที่กุลบุตรต่อมิตรสหาย

คณบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้) (๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก (๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ (๔) วางตนสม่ำเสมอ และ (๕) ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

(๔.๒) หน้าที่มิตรสหายต่อกุลบุตร

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วนหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว (๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว (๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้ (๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย และ (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

คหบดี มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้องทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

(๕) ทิศเบื้องล่าง[๔๓]

(๕.๑) หน้าที่ของนายต่อกรรมกร

คณบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง (๒) ให้อาหารและค่าจ้าง (๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย (๔) ให้อาหารมีรสแปลก และ (๕) ให้หยุดงานตามโอกาส

(๕.๒) หน้าที่กรรมกรต่อนาย

ทาสกรรมการผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ตื่นขึ้นงานก่อนนาย (๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้ (๔) ทำงานให้ดีขึ้น และ (๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

---

[๔๒] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

[๔๓] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕-๒๑๖.

คหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องล้างนั้นเป็นอันชื่อว่า นายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี เรื่องหน้าที่นายจ้างพึงกระทำต่อลูกจ้าง ดังนี้

๑.จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง คือไม่ให้คนแก่ทำงานที่คน หนุ่มทำ หรือไม่ให้คนหนุ่มทำงานที่คนแก่ทำ ไม่ให้บุรุษทำงานที่สตรีควรทำ หรือไม่ให้สตรีทำงานที่บุรุษควรทำ (แต่) จัดหน้าที่การงานให้สมควรแก่กำลังของคนนั้น ๆ ๒. ให้อาหารและค่างจ้าง ได้แก่ ด้วยการกำหนดถึงความเหมาะสมของคนนั้น ๆ ว่า “ผู้นี้ยังมีลูกน้อย ผู้นี้อยู่เพียงคนเดียว” แล้วให้อาหารให้ค่าใช้จ่าย ๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ได้แก่ ด้วยการไม่ให้ทำงานในเวลาป่วยไข่ ให้ยาทำสบายเป็นต้น ดูแลรักษาพยาบาล ๔. ให้อาหารมีรสแปลก ได้แก่ ด้วยการที่ได้ของอร่อยอันมีรสแปลก ๆ แล้วไม่กินเสียเองทั้งหมด (แต่) แจกให้ทาสและกรรมกรเหล่านั้น ๕. ให้หยุดงานตามโอกาส ได้แก่ด้วยการหยุดงานในนิจจสมัย และในกาลสมัย ที่ชื่อว่าหยุดงานในนิจจสมัย ได้แก่ ทาสและกรรมกรทำงานหนักตลอดทั้งวันย่อมเหน็ดเหนื่อย เพราะเหตุนั้น การรู้เวลาแล้วหยุดงานโดยประการที่ทาสและกรรมกรจะไม่เหน็ดเหนื่อยจนเกินไป ที่ชื่อว่า หยุดงานในกาลสมัย ได้แก่ การให้เครื่องตบแต่งของเคี้ยวและของบริโภคเป็นต้น ในวันที่มีมหรสพ งานนักขัตฤกษ์และการเล่นกีฬาเป็นต้นแล้วหยุดงาน[๔๔]

ลูกจ้างผู้เป็นทิศเบื้องล้าง เมื่อนายจ้างบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ “ ๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ๒.เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย ๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๔. ทำงานให้ดีขึ้น ๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ”[๔๕]

พระอรรถกาจารย์ได้ อธิบายไว้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี เรื่องหน้าที่ของลูกจ้างที่พึงปฏิบัติต่อนายจ้าง ดังนี้

เมื่อนายจ้างบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ด้วย หน้าที่ ๕ ประการ คือ “ ๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ๒.เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย ๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ ได้แก่ ไม่เพ่งโทษว่า

---

[๔๔] **ที.ปา.อ.** (ไทย) ๑/๒๑๗/๒๒๒

[๔๕] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕

"เรื่องอะไรที่เราจะทำงานให้แก่เขา เราไม่เห็นจะได้อะไรเลย" แล้วมีจิตยินดีในการทำงาน เป็นผู้ทำการงาน โดยประการที่ทำดีที่สุด ๔. ทำงานให้ดีขึ้น ๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ ความว่า เมื่อถึงคราวสนทนาในท่ามกลางบริษัท ก็นำคุณของนายไปสรรเสริญว่า "ไม่มีใครเช่นกับนายของเรา เราไม่รู้ถึงความเป็นทาส(ลูกจ้าง)ของตน ไม่รู้สึกว่าท่านเหล่านั้นเป็นนาย นายอนุเคราะห์พวกเราถึงอย่างนี้"[๔๖]

(๖) ทิศเบื้องบน[๔๗]

(๖.๑) หน้าที่กุลบุตรต่อสมณพราหมณ์

กุลบุตรพึงบำพุงสมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา (๔) เปิดประตูต้อนรับ และ (๕) ถวายปัจจัยเป็นเครื่องยังชีพ

(๖.๒) หน้าที่สมณพราหมณ์ต่อกุลบุตร

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง และ (๖) บอกทางสวรรค์ให้

คหบดี สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตราบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล้ว ย่ออนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทิศเบื้องบนนั้น เป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ฯ

---

[๔๖] **ที.ปา.อ.** (ไทย) ๑/๒๑๗/๒๒๒-๒๒๓.

[๔๗] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๗๒/ ๒๑๖

๓.๑.๓.๖ สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม “แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน สาราณียธรรมนี้ เหตุให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข รักใคร่ กลมเกลียว เคารพนับถือ สงเคราะห์ช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันเป็นเอกีภาพ ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน เป็นธรรมที่ทำให้ทุกคนนึกถึงกันด้วยความชื่นชมยินดี”[๔๘]

ใน สังคีติสูตร[๔๙] และปฐมสารณียสูตร[๕๐] พระพุทธองค์ทรงตรัสหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ตั้งมั่นเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ‘คำว่า เมตตากรรม พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่าหมายถึง กายกรรมที่ควรทำด้วยเมตตาจิต แม้ในวจีกรรมและมโนกรรมก็นัยนี้เหมือนกัน”[๕๑](๒)ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำเป็นที่รัก...เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๓) ตั้งเมตตามโนธรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำเป็นที่รัก... เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต บริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้มีศีล ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก..เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ‘คำว่า ไม่แบ่งแยก พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า หมายถึงแบ่งแยกอามิสโดยคิดว่า “จะให้เท่านี้ๆ” และไม่แบ่งแยกบุคคลโดยคิดว่า “จะให้แก่คนนั้น ไม่ให้แก่คนนี้”[๕๒](๕) เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ทำให้เป็นที่รัก... เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๖) มีอริยทิฏฐิ อันเป็นธรรมเครื่องนำออก เพื่อความสิ้นทุกข์โดย

---

[๔๘] อ้างแล้ว, พระธรรมกิตติวงศ์, **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๑๑๒๓.

[๔๙] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๒๑-๓๒๒.

[๕๐] **องฺ.ฉกฺก.** (ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖-๔๒๗.

[๕๑] **องฺ.ฉกฺก.อ.** (ไทย) ๓/๑๑/๑๔๐.

[๕๒] **องฺ.ฉกฺก.อ.** (ไทย) ๒๒/๑๑/๑๔๑

ชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง‘คำว่าอริยทิฏฐิ ในที่นี้ได้แก่สัมมาทิฏฐิที่สัมปยุตด้วยองค์มรรค’[๕๓]

ในส่วนของรายละเอียดนั้นแต่ละข้อนั้น พึงทราบจากการอธิบายดังต่อไปนี้

ข้อที่ ๑ เมตตากายกรรม หมายถึง “จะทำอะไรทำต่อกันด้วยเมตตา ทำด้วยใจหวังดี เช่น เมื่อมีกิจการส่วนรวมก็มาร่วมกัน พร้อมเพรียงกันทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ด้วยหวังที่จะให้เกิดประโยชน์สุขต่อกัน”[๕๔] ในส่วนของการปฏิบัติต่อสังคม คือ “การตั้งเมตตากรรมในกลุ่มเพื่อน รวมทั้งในสมาชิกของหมู่คณะและสังคม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยมีการช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจ มีการแสดงกิริยาสุภาพอ่อนน้อม เคารพนับถือกันไม่ว่าจะอยู่ต่อหน้าและอยู่ในที่ลับหลังก็ตาม”[๕๕]

ข้อที่ ๒ เมตตาวจีกรรม หมายถึง “จะพูดอะไรที่พูดต่อกันด้วยเมตตา พูดด้วยความหวังดี มุ่งแก้ปัญหา มุ่งให้เกิดความสามัคคีและประโยชน์สุขร่วมกัน”[๕๖] กล่าวคือ “การตั้งเมตตาวจีกรรมในกลุ่มเพื่อน รวมทั้งในสมาชิกของหมู่คณะและสังคม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยการช่วยเหลือแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ช่วยแนะนำสั่งสอน และตักเตือนด้วยความปรารถนาดี และกล่าววาจาสุภาพ แสดงถึงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง”[๕๗]

ข้อที่ ๓ เมตตามโนกรรม หมายถึง“จะคิดอะไรก็ติดต่อกันด้วยเมตตา คิดด้วยใจหวังดี คิดในทางแก้ปัญหา ในทางสมัครสมานประสานส่งเสริม ในทางที่จะเอื้อเฟื้อช่วยเหลือสนับสนุนกันเพื่อจุดหมายที่ดีงาม ด้วยอาการยิ้มแย้มแจ่มใส”[๕๘] ในนัยของการปฏิบัติต่อสังคมนั้น คือ “การตั้งเมตตาในกลุ่มเพื่อน รวมทั้งสมาชิกของหมู่คณะและสังคมทั้งต่อหน้าและลับหลัง กล่าวคือ เป็นการตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กลุ่มเพื่อน และสมาชิกของหมู่คณะทั้งหลาย มองเพื่อน

---

[๕๓] **องฺ.ฉกฺก.อ.** (ไทย) ๒๒/๑๑/๑๔๗

[๕๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

[๕๕] สุเทพ สุวีรางกูร**,** อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๕.

[๕๖] อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, หน้า ๘๐.

[๕๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

[๕๘] สุเทพ สุวีรางกูร, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์,** หน้า ๑๓๕.

และสมาชิกของหมู่คณะในแง่ดี แสดงหน้าตายิ้มแย้มต่อกันและกัน รวมทั้งแสดงความชื่นชมยินดีในผลสำเร็จของเพื่อนและสมาชิกคนอื่นในหมู่คณะด้วยความจริงใจ”[๕๙]

ข้อที่ ๔ สาธารณโภคี หมายถึง “ได้มาแบ่งกันกินใช้ เรื่องผลประโยชน์นี้ท่านถือเป็นเรื่องสำคัญมาก หลายคนเข้าใจผิดว่า พระพุทธศาสนามองข้ามเรื่องนี้ ไม่เอาใจใส่เรื่องวัตถุ แต่แท้จริงพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องผลประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง แต่ในขอบเขตที่เรียกว่าเป็นปัจจัย เพราะฉะนั้น เรื่องการแบ่งปันลาภและเอื้อเฟื้อกันจึงมาในหลักการของการอยู่ร่วมกัน ซึ่งรวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์”[๖๐] ในวิธีของการปฏิบัติต่อสังคมนั้น คือ “การได้สิ่งของมาก็แบ่งปันกันใช้หรือบริโภค แต่ต้องเป็นของที่ได้มาด้วยความชอบธรรม แม้ของที่ได้มาด้วยความชอบธรรมนั้นมีจำนวนเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้แต่เพียงผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยเจือจานให้บุคคลอื่นได้มีส่วนใช้สอยหรือบริโภคร่วมกัน”[๖๑]

ข้อที่ ๕ สีลสามัญญตา หมายถึง การ“ตั้งอยู่ในหลักความประพฤติเสมอกัน คล้ายกับที่พูดกันว่ามีความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย หลักการนี้ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สีลสามัญญตา แปลว่า ความเป็นผู้เสมอกันในศีล ทุกคนต่อหน้าวินัยแล้วเสมอภาคกันหมด แม้แต่เป็นพระอรหันต์ก็ไม่ยกเว้น นอกจากมีกฎยกเว้นให้เป็นสิกขาบท จึงจะพ้นโทษทางวินัย ในเรื่องของวินัยจะอ้างธรรมไม่ได้ วินัยกำหนดไว้ให้เสมอภาคกัน และจึงต้องพยายามประพฤติตัวให้เสมอกันโดยศีล เพื่อไม่ให้เป็นที่รังเกียจแก่ชุมชน”[๖๒] หรือการ“เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับกลุ่มในหมู่คณะทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นผู้มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ”[๖๓]

ข้อที่ ๖ ทิฏฐิสามัญญตา ในหลักของสัมมาชีพนั้น หากบุคคลมีทัศนคติในการดำเนินประกอบอาชีพที่เหมือนกัน คือการ“เป็นผู้มีทิฏฐิหรือความเห็นที่ดีงามร่วมกับกลุ่มเพื่อนทั้งต่อหน้าและลับหลังก็ไม่มีความคิดเห็นเป็นอย่างอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความคิดเห็นถูกต้องและเห็นชอบร่วมกันในประเด็นที่เป็นหลักการสำคัญ...หรือแนวทางในการขจัดปัญหา” ในส่วนของการ

---

[๕๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

[๖๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**,พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

[๖๑] อ้างแล้ว, สุเทพ สุวีรางกูร, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์,** หน้า ๑๓๕.

[๖๒] อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, หน้า ๘๑.

[๖๓] อ้างแล้ว, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์,** หน้า ๑๓๖.

ปกครองนั้น คือบุคคลควร“ยึดถือหลักการและอุดมการณ์ของสังคมร่วมกัน สังคมใดไม่มีหลักการร่วมกัน เช่น สังคมประชาธิปไตย ถ้าประชาชนไม่ยึดถือหลักการแห่งประชาธิปไตยร่วมกัน ก็ถึงอวสาน เพราะฉะนั้นสมาชิกทุกคนจึงต้องมีอุดมการณ และมีหลักการร่วมกัน”[๖๔]

เมื่อบุคคลใด ดำรงตนตั้งมั่น และปฏิบัติตามหลักสาราณียธรรม ๖ ข้อนี้แล้ว บุคคลนั้นย่อมมีคุณลักษณะที่เด่นเฉพาะ เหมาะแก่การงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังมีปรากฏในภัณฑนสูตร[๖๕] ปฐมปัณณาสก์ ได้กล่าวถึงสาราณียธรรมกถา ว่าด้วยลักษณะของผู้มีสาราณียธรรม ๑๐ คือ “...(๑) มีศีล (๒) เป็นพหุสูตร (๓) มีกัลยาณมิตร (๔) ว่าง่าย (๕) ขยัน (๖) ใคร่ในธรรม (๗) ปรารภความเพียร (๘) สันโดษ (๙) มีสติ (๑๐) มีปัญญา...” จากพระสูตรนี้ทำให้ทราบว่า ผู้ใดที่บำเพ็ญเรื่องสาราณียธรรมแล้ว ผู้นั้นควรมีคุณธรรมภายในทั้ง ๑๐ ประการเป็นแน่นอนดังนั้น หลักสาราณียธรรมจึงเป็นหลักของการอยู่ร่วมกันในสังคม และช่วยเกื้อกูลให้สมาชิกในสังคมนั้นอยู่ด้วยกันอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ข้อดีของการปฏิบัติตามหลักสาราณียธรรม ๖ นั้นมีปรากฏในทุติยสารณียสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงข้อดีของหลักสาราณียธรรมไว้ ๖ อย่าง คือ “(๑) ทำให้เป็นที่รัก, (๒) ทำให้เป็นที่เคารพ, (๓) ทำให้เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน, (๔) เพื่อความไม่วิวาทกัน, (๕) เพื่อความพร้อมเพรียงกัน, และ (๖) เพื่อความเป็นอันหนึ่งเดียวกัน”[๖๖]

ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงข้อดีหรือความสำคัญของหลักธรรมสาราณียธรรมนี้ไว้ว่า

> ธรรม ๖ ข้อนี้เป็นหลักแห่งความสามัคคี ในระหว่างบุคคลก็เป็นปิยกรณ์ แปลว่าสร้างความรักกัน ครุกรณ์ สร้างความเคารพกัน สารณิย ทำให้ระลึกถึงกัน หรือยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และในแง่ส่วนรวมก็เป็นไปเพื่อสังคหะ คือ ทำให้รวมคนเข้าเป็นหมู่อยู่ได้ เพื่อเป็น อวิวาทะ ทำให้ไม่วิวาทกัน เพื่อสามัคคี คือ ความพร้อมเพรียง และเพื่อเอกีภาพ ที่เรียกว่า เอกภาพ คือทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน[๖๗]

---

[๖๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**,พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๑.

[๖๕] ดูรายละเอียด องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๐/๑๐๖-๑๐๙

[๖๖] องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๗

[๖๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

๓.๑.๓.๗ สัปปุริสธรรม ๗

สัปปุริสธรรม ๗ พระพุทธศาสนามีทัศนะเกี่ยวกับการแสวงหาในรูปการทำงานไว้มากมาย ดังแสดงออกมาในรูปของพุทธภาษิตต่าง ๆ เช่น อาฬวกสูตรว่า ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฐาตา วินฺทิเต ธนํ ฯ แปลว่า บุคคลผู้ทำความเหมาะเจาะ ไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้ ในสรภมิคชาดกว่า น หิ จินฺตามยา โภคา อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา แปลว่า ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย โภคะทั้งหลายสำเร็จได้เพราะความคิดไม่มีเลย ในทีฆชาณุสูตร ว่า อุฏฐาตา กมฺมเธยฺเยสุ อปฺปมตฺโต วิธานวา สมํ กปฺเปติ ชิวิกํ สมฺภตํ อนุรกฺขติ แปลว่า คนขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ จากพุทธภาษิตที่นำมาอ้างข้างตน จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การแสวงหาทรัพย์ หรือการทำงานเป็นอย่างมาก โดยสอนให้ผู้ที่ขวนขวายทั้งหลายไม่ว่าหญิงหรือชายต้องมีคุณธรรม คือความขยันหมั่นเพียร ดูแลเอาใจใส่กิจการงานของตนอย่างสม่ำเสมอ ไม่ท้อถอย สอนให้ลงมือกระทำด้วยความพยายามของตน ไม่สนับสนุนแต่เพียงการคิดโดยปราศจากการลงมือกระทำ นอกจากนี้ยังได้ให้น้ำหนักไปที่ความไม่ประมาทในการประกอบการผลิต หรือการทำงานต่าง ๆ และสอนเน้นให้รู้จักการดำเนินชีวิต รู้จักการใช้จ่าย และรักษาทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักการเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะพอดีกับตนเอง ดังนั้น ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดีมี ๗ ประการ[๖๘] คือ

๑.ธัมมัญญุตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ คือ รู้จักหลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น รู้ว่าอาชีพที่ตนประกอบนั้นมีคุณหรือมีโทษอย่างไร ให้คุณในด้านไหนบ้าง เมื่อดำเนินตามอาชีพนั้นแล้วส่งผลกระทบต่อชีวิตและสังคมอย่างไร หากเป็นโทษที่พึงละการหาเลี้ยงชีพด้านนั้น แต่หากเป็นคุณเป็นอาชีพที่สุจริต ไม่เป็นอาชีพที่เบียดเบียนใคร ๆ เมื่อประกอบอาชีพนั้นแล้ว ไม่เกิดทุกข์ภัยแก่ตนและบุคคลอื่นภายหลัง นี้แสดงว่ารู้จักเหตุและรู้จักธรรมนั่นเอง

---

[๖๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๑๓๔, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓. อ้างใน กฤต ศรียะอาจ และคณะ, **การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์กับการประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาล**, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๕.

๒.อัตถัญญุตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้น สืบเนื่องจากการประกอบอาชีพนั้น

๓.อัตตัญญุตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔.มัตตัญญุตา ความรู้ประมาณ คือ ความพอดี ไม่โลภจนเกินควร หากมีทรัพย์อันเกิดจากอาชีพ ก็รู้จักใช้จ่ายแต่พอเพียง เสียสละแบ่งปันและเหลือเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

๕.กาลัญญุตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น

๖. ปริสัญญุตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้ว่าอาชีพที่ตนทำนั้นถูกต้องตามหลักจริยธรรมของชุมชน รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างไร เป็นต้น

๗. ปุคคัญญุตา หรือ ปุคคปโรปรัญญุตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัยแล้ว ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติตนต่อบุคคลนั้นด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

๓.๑.๓.๘ อปริหานิยธรรม ๗

โดยพื้นฐานแล้ว“การที่พุทธศาสนามีหลักคำสอนที่โน้มน้าวนำให้ประชาชนมีความเชื่อและยึดถือเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตอย่างเดียวกัน เท่ากับเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้แก่สังคม สังคมที่มีบูรณาการทางความเชื่อทางเชื้อชาติและศาสนาเข้มแข็งจะทำให้มีความมั่นคงแก่ประเทศชาติโดยส่วนรวม”[๖๙] ดังนั้น หลักพุทธรรมที่ส่งเสริมให้มนุษย์เรียนรู้ในการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ เพื่อเกิดสันติสุขในสังคมนั้น เรียกว่า อปริหานิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม, ธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว”[๗๐]

หลักอปริหานิยธรรม นั้น ประกอบไปด้วย

ข้อ ๑ “ประชุมกันเนืองนิจ”[๗๑]

ข้อ ๒ “เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็อยู่จนเลิกโดยพร้อมเพรียงกัน และเมื่อมีกิจส่วนรวม คือ สังฆกรณีย์เกิดขึ้น ก็ต้องพร้อมใจกันทำ”[๗๒]

ข้อ ๓ “ไม่ถืออำเภอใจแล้วบัญญัติอะไรตามใจตัว หรือล้มเลิกถอนบทบัญญัติอะไรตามใจตัว”[๗๓]

ข้อ ๔ “เคารพนับถือยกย่องบุคคลที่เป็นหลัก ที่เรียกว่า สังฆบิดร มองเห็นความสำคัญของท่าน ในที่นี้ไม่ได้บอกว่าต้องเชื่อแต่ภิกษุใดเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู หมายความว่า ได้มีประสบการณ์ยาวนาน มีความรู้หลัก ต้องมองเห็นความสำคัญของถ้อยคำของท่าน และให้ความสำคัญว่าเป็นสิ่งอันพึงฟัง ไม่ใช่ลบหลู่ละเลยหรือมองข้ามไป”[๗๔]

ข้อ ๕ “ให้เกียรติและคุ้มครองสตรีไม่ให้มีการข่มเหงรังแกกุลกุมารี”[๗๕]

---

[๖๙] สมบูรณ์ สุขสำราญ, **การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา: กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๗.

[๗๐] อ้างใน พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ, หน้า ๑๕๙๐.

[๗๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๑.

[๗๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑-๘๒.

[๗๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

[๗๔] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[๗๕] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ข้อ ๖ “ให้ความสำคัญแก่ เจดีย์ หรืออนุสาวรีย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพ เป็นที่รวมใจของสังคม และเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม”[๗๖]

ข้อ ๗ “จัดการอารักขาคุ้มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ หมายความว่า พระสงฆ์ หรือนักบวชที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมา เป็นหลักใจของประชาชน เป็นตัวแทนของคุณธรรม เป็นหลักของศีลธรรม เป็นผู้รักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม ให้ถือเป็นหน้าที่ของบ้านเมืองจะต้องจัดการอารักขา คุ้มครองป้องกัน และยินดีต้อนรับท่าน”[๗๗]

๓.๑.๓.๙ อารยวัฒิ ๕

ความรับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง คือ มีความสัมพันธ์อันดีงาม อบอุ่นเป็นสุขภายในครอบครัว ตลอดถึงญาติมิตร ผู้ร่วมงาน และคนที่พึ่งพาอาศัยอยู่ในปกครองทั้งหมด โดยทำหน้าที่มิใช่เพียงนำประโยชน์ทางวัตถุมาให้เขาอย่างเดียว แต่นำประโยชน์สุขทางจิตใจมาให้ด้วย โดยประพฤติตนเป็นตัวอย่าง ช่วยชักจูงให้คนในครอบครัว และผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นด้วยคุณธรรมที่เรียกว่า อารยวัฒิ ทั้ง ๕ ดังต่อไปนี้

๑.งอกงามด้วยศรัทธา คือ ให้ความเชื่อมั่นใจในพระรัตนตรัย และในการที่จะทำความดี มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ

๒.งอกงามด้วยศีล คือ ให้ความประพฤติดีงาม สุจริต รู้จักเลี้ยงชีวิตมีวินัย และมีกิริยามารยาทอันงาม

๓.งอกงามด้วยสุตะ คือ ให้มีความรู้จากการเล่าเรียนสดับฟัง โดยแนะนำหรือขวนขวายให้ศึกษาหาความรู้ที่จะฟื้นฟูปรับปรุงชีวิตจิตใจ

๔.งอกงามด้วยจาคะ คือ ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และพอใจทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

๕.งอกงามด้วยปัญญา คือ ให้มีความรู้คิด เข้าใจเหตุผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มีวิจารณญาณ รู้จักใช้ปัญญาเหตุปัจจัย แก้ไขปัญหา และจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ให้ได้ผลดี[๗๘]

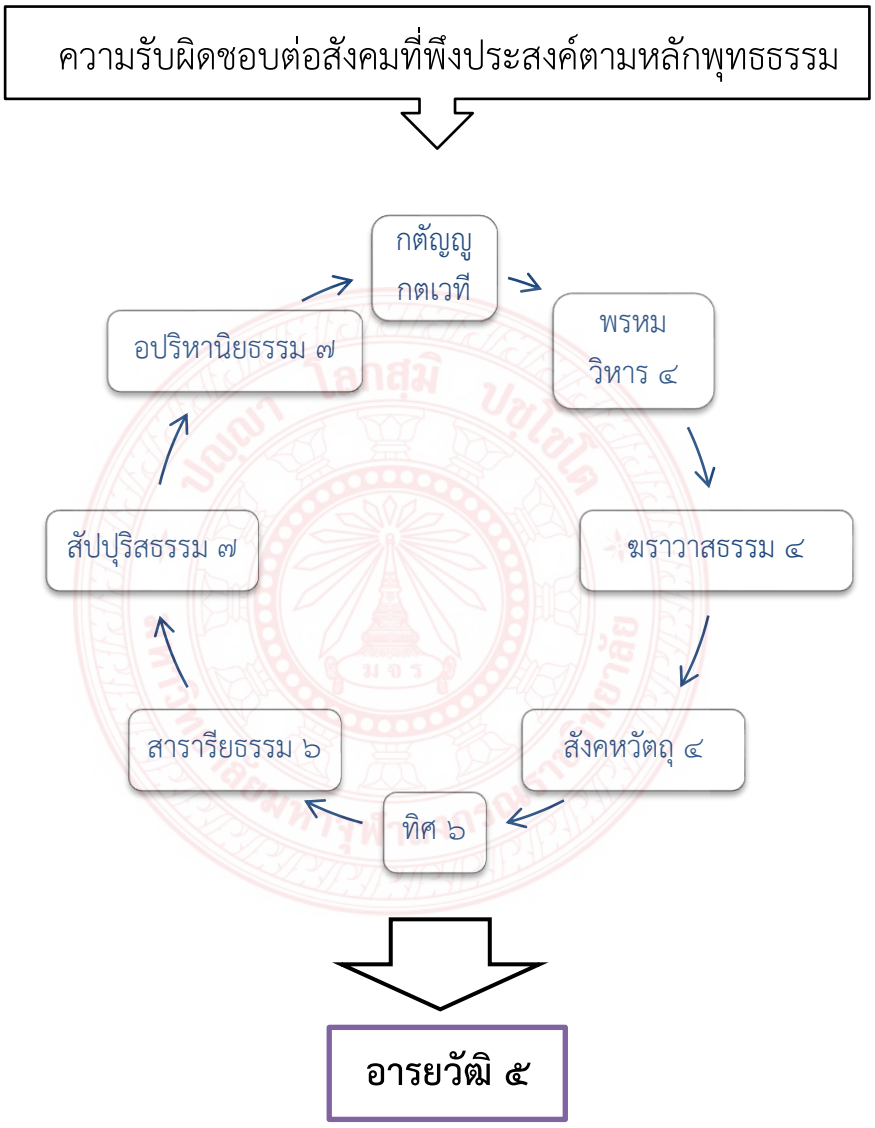
[๗๖] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[๗๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒-๘๓.

[๗๘] อ้างใน อุดมพร อมรธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

ดังนั้นแล้วประโยชน์ของความรับผิดชอบดังที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น สิ่งที่เป็นประโยชน์ก็คือ การมุ่งหวังให้สังคมนั้นเป็นสั่งคมที่มี ความยึดมั่นในคุณความดี (ศรัทธา) มีเรียบในการดำเนินชีวิต (ศีล) เป็นสังคมแห่งการใฝ่รู้ (สุตะ) และยินดีในการเสียสละ จิตอาสาเพื่อประโยชน์ของส่วนร่วม (จาคะ) และเป็นสังคมอุดมปัญญาในที่สุด (ปัญญา) และเป้าหมายปลายทางก็คือ เกิดความสันติสุขในสังคมนั่นเอง

จากแนวคิดหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบในสังคมนั้น สามารถเขียนเป็นแผนภูมิเพื่อให้เข้าใจง่าย ดังแผนภูมิรูปภาพที่ ๓ ดังนี้

แผนภูมิรูปภาพที่ ๓: แผนภูมิความสัมพันธ์ของหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบ

ที่มา: ผู้วิจัย

๓.๑.๔ ประเภทความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

ประเภทของความรับผิดชอบตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยได้แบ่งตามหลักของทิศ ๖ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่จะเพิ่มเติมรายละเอียด ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นเป็นภาพรวมทั้งหมด โดยผู้วิจัยได้แบ่งประเภทความรับผิดชอบตามทิศ ๖ ออกเป็น ๒ ประเภทหลัก คือ (๑) ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัวครัว ซึ่งมีอยู่ ๔ ประเภท และ (๒) ความรับผิดชอบผิดต่อบุคคลภายนอกครอบครัว ซึ่งมีอยู่ ๘ ประเภท ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑.๔.๑ ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคม ในสังคมมนุษย์นั้น ครอบครัวจะสมบูรณ์ขึ้นก็ต่อเมื่อมีสมาชิกในครอบครัวที่ครบ นั้นคือ ต้องมีพ่อแม่ และบุตรธิดา ดังนั้น การจะเป็นสถาบันครอบครัวที่สมบูรณ์ได้นั้น “...ครอบครัวในความหมายของพระพุทธศาสนา จึงต้องประกอบด้วยหลักที่สำคัญดังนี้

(๑) มีการอยู่ร่วมกันระหว่างชายหญิง

(๒) สมาชิกมีความผูกพันกันทางเพศ หรือสายสัมพันธ์ทางสายโลหิต ซึ่งเป็นการสืบต่อชาติตระกูล

(๓) มีการกำหนดหน้าที่บทบาท และสถานะของสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ หน้าที่ระหว่างมารดากับบุตรธิดา หน้าที่ระหว่างบุตรธิดากับมารดา หน้าที่ระหว่างสามีกับภรรยา หรือ หน้าที่ระหว่างครอบครัวกับสังคมภายนอก

(๔) เป็นพันธะหน้าที่หน้าศีลธรรม กล่าวคือ ครอบครัวต้องมีศีลธรมเป็นมงคลนำ ชีวิต[๗๙]

ดังนั้น “จุดเริ่มต้นของครอบครัว คือ การแต่งงานระหว่างชายและหญิง การที่ชายและหญิงจะแต่งงานกัน เพราะเหตุปัจจัยหลายประการ เช่น

๑. ความรัก และความปรารถนาจะเป็นคู่ครองกัน ซึ่งกันและกันตลอดทุกชาติ

---

[๗๙] พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, **หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๘๔-๘๕.

๒. ความเห็นอกเห็นใจในชาติปัจจุบัน ซึ่งข้อนี้เกี่ยวเนื่องด้วยการสงเคราห์ช่วยเหลือของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง รวมทั้งการทำความดีของฝ่ายหนึ่งจนอีกฝ่ายหนึ่งเห็นอกเห็นใจยอมรับเป็นคู่ครอง

๓. ผู้ใหญ่จัดให้แต่งงานกัน (Arranged Marriage) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การแต่งงานแบบคลุมถุงชน

๔. การแต่งงานโดยการแลกเปลี่ยนพี่น้องสาวหรือลูกสาว เพื่อเป็นภรรยาของตนหรือเป็นภรรยาของลูกชายหรือพี่น้องชาย

๕. การแต่งงานโดยการซื้อหรือจ่ายเงินค่าตัวหรือเจ้าบ่าว ให้แก่พ่อแม่ผู้ปกครองของฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชาย[๘๐]

จากคำกล่าวข้างต้นนี้ ก็แสดงให้เห็นว่า การจะทำสังคมหนึ่งให้เป็นครอบครัวที่ดี บุคคลที่อยู่ในครอบครัวต้องทำหน้าที่ ๒ ประการด้วยกัน ก็คือ

๑. ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ คือ เมื่อเรามีสถานภาพเป็นคนในครอบครัว เช่น ความเป็นพ่อ เป็นต้น เราก็ต้องทำหน้าที่แห่งความเป็นพ่อให้สมบูรณ์ เพราะมิฉะนั้นแล้วครอบครัวจะเกิดการแตกแยก หรือมิได้มีพัฒนาการ

๒. ทำหน้าที่ร่วมกับครอบครัวให้สมบูรณ์ คือ เมื่อเราอยู่กับครอบครัว หน้าที่ระหว่างกันและกัน เช่น ระหว่างภรรยากับสามี เป็นต้น ก็ต้องทำให้สมบูรณ์

ฉะนั้น สังคมขนาดเล็กหรือครอบครัว จะมีพัฒนาการที่ดี เอื้ออำนวยต่อความสุข บุคคลในครอบครัวก็ต้องมีศีลธรรม จริยธรรมเป็นเครื่องประกอบในการดำเนินชีวิตด้วย สำหรับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ก็ได้มีหลักจริยธรรมที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว เพื่อให้เกิดความสุขและบรรลุเป้าหมายการดำเนินชีวิตคู่[๘๑] อนึ่ง ในปฐมสัมปทาสูตร[๘๒] ได้กล่าวถึง ฆรสิสัมปทา กถา คือ คุณธรรมที่นำสุขมาให้แก่ผู้ครองเรือน ซึ่งมีอยู่ ๘ ข้อด้วยกัน คือ ...(๑) ถึงพร้อมด้วยความหมั่น (๒) ถึงพร้อมด้วยการรักษา (๓) ความมีเพื่อนเป็นคนดี (๔) ความเลี้ยงชีวิตตามสมควร (๕) ถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๖) ถึงพร้อมด้วยศีล (๗) ถึงพร้อมด้วยการบริจาค และ (๘) ถึงพร้อมด้วยปัญญา...

---

[๘๐] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๓.

[๘๑] วีระชัย ยศโสธร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๐.

[๘๒] ดูรายละเอียด **อง. อฏฐก.** (ไทย) ๒๓/๗๕/๓๘๘-๓๘๙.

ในประเด็นนี้ทำให้ทราบได้ว่า ครอบครัวที่ได้ชื่อว่าเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ ต้องตั้งอยู่ในคุณธรรมทั้ง ๘ ประการ ซึ่งคุณธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นคุณธรรมที่นำมาซึ่งความสุขของสมาชิกในครอบครัว ดังนั้น จากประเด็นตรงนี้ ผู้วิจัยของนำเสนอหน้าที่ความรับผิดชอบของบุตรที่มีต่อพ่อแม่ตามหลักพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อนำเสนอประเด็นความรับผิดชอบที่สมาชิกในครอบครัวพึงปฏิบัติ อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข ดังต่อไปนี้

ประเภทของความรับผิดชอบสมาชิกในครอบรัวนั้น แบ่งออกได้ ๔ ประเภท ดังนี้

(๑) ความรับผิดชอบของบุตรที่มีต่อพ่อแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

เมื่อความสมบูรณ์ของครอบครัวเกิดขึ้น ในฐานะของบุตรธิดา ก็พึงเลี้ยงดู ปรนนิบัติรับใช้พ่อแม่ เพราะว่า“การบำรุงเลี้ยงบิดามารดา บิดามารดาเป็นผู้เลี้ยงดูบุตร ให้เจริญเติบโต เป็นผู้ให้เกิดบุตร บุตรที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดาจัดว่าเป็นมงคล”[๘๓] ดังนั้น ในประเด็นนี้ เพื่อให้เห็นเป็นภาพรวมของสถานะของพ่อแม่ที่พึงแสดงบทบาทหรือหน้าที่ความรับผิดชอบ ตามนัยของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยขอเรียงตามลำดับ ดังนี้

ความหมายของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “บุตร” นี้ เป็นคำนาม (น.) แปลเป็นคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “ปุตฺต, อปจฺจ, อตฺตช, อตฺรช, โอรส, สุต, ตนุช, ตนย, ตนุย, นิย, นิยก, สุนุ, สูนุ, ทายก” แต่หากเป็นคำว่า “บุตรธิดา” คำภาษาบาลี คือ “ปชา”[๘๔] หากแปลตามรูปศัพท์แปลว่า ผู้ทำให้บิดามารดามีความรู้สึกเอิบอิ่ม เป็นสุขใจ (ผู้ที่ยังหทัยของบิดามารดาให้เต็ม)”[๘๕]

ลักษณะของบุตรที่ดีตามหลักพระพุทธศาสนา: ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น เน้นการแสดงความกตัญญูกตเวที เพื่อตอบแทนคุณต่อทุกสรรพสิ่งที่มีคุณกับตนเอง ดังนั้น บุตรที่มีมีลักษณะที่พึงประสงค์ตามหลักของพระพุทธศาสนา จะมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑.กตัญญู คือ รู้คุณท่านด้วยใจ ด้วยปัญญาว่า ท่านเป็นผู้อุปการะแก่เรามาอย่างจริงจัง ถ้าเราได้รู้เช่นนี้ จัดว่าเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของคนดี ขอบุตรที่ดี

---

[๘๓] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๗.

[๘๔] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๓๗๓.

[๘๕] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๖.

๒.กตเวที คือ ตอบแทนคุณท่าน มีกิจที่จะต้องทำอยู่ ๒ ประการ คือ

๒.๑ ประกาศคุณของท่าน โดยทำให้ผู้อื่นรู้ว่า มารดาบิดามีคุณแก่เราอย่างไรบ้าง ท่านดีอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่

๒.๒ สนองคุณของท่านโดยให้การรักษาคุ้มครอง เลี้ยงดูท่าน เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว หน้าที่ของบุตรจะต้องรับภาระจัดการเรื่องศพตามประเพณี ทำบุญอุทิศให้ท่านตลอดไปหรือตามโอกาสอันสมควร หรือการรักษาวงศ์ตระกูลชื่อเสียงความดีงามของตระกูล การรักษาทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกตกทอดก็จัดการเข้าในข้อนี้ได้[๘๖]

ประเภทของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา ความแตกต่างของบุคคลย่อมมี บุตรที่เกิดจากพ่อแม่ก็ย่อมมีด้วยเช่นกัน ดังนั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้การจัดประเภทของบุตรเอาไว้ ๓ ประเภท ดังที่ปรากฏในปุตตสูตร[๘๗] ว่าด้วยบุตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ดังนี้

๑. อภิชาตบุตร คือ บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา เป็นบุตรที่สูงส่งกว่าบิดามารดา ทางด้านคุณธรรม และจริยธรรม และมีความรู้ความสามารถทางสติปัญญาสูงส่งกว่าบิดามารดา ในแง่สังคม อาจจะรวมถึงบุตรที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าบิดามารดา

๒.อนุชาตบุตร คือ บุตรที่เสมอด้วยบิดามารดา ทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม ในระดับสังคมเป็นบุตรที่มีสถานภาพทางสังคมเท่าเทียมหรือเสมอกับบิดามารดา ระดับสติปัญญาและความรู้ ความสามารถก็ไม่เกินไปกว่าบิดามารดา

๓. อวชาตบุตร คือ บุตรที่ต่ำต่อยกว่าบิดามารดาในทุกด้าน แม้จะได้รับการฝึกอบรมหรือพัฒนาอย่างเต็มที่ก็ไม่สามารถก้าวหน้าเท่าเทียมกันกับบิดามารดาได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางสติปัญญา ทางคุณธรรม หรือทางสถานภาพสังคม

ในประเด็นประเภทของบุตรซึ่งเป็นความแตกต่างของบุตรนั้น จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “บิดามารดาโดยทั่วไปปรารถนาที่จะมีบุตรที่เป็นอภิชาติบุตร หรืออย่างน้อยก็อนุชาตบุตร แต่ไม่ปรารถนาบุตรที่เป็นอวชาตบุตร เพราะอวชาตบุตรไม่นำความยินดี ความภาคภูมิใจ

---

[๘๖] บุญมี แท่นแก้ว, **จริยธรรมกับชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๓-๖๔.

[๘๗] **ขุ.อิติ.** (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑-๔๓๓

และความสุขมาสู่บิดามารดา มีแต่จะนำความทุกข์..ฉะนั้น บิดามารดาจึงให้การศึกษาและฝึกอบรมบุตรให้เป็นบุตรดีที่สุด”[๘๘]

ความรับผิดชอบของบุตรต่อบิดามารดาตามหลักพระพุทธศาสนา: นอกจากจะต้องมีคุณธรรม คือ ความกตัญญูกตเวทีดังที่กล่าวมาแล้ว ยังต้องมี “**จริยธรรม**” ๕ ประการด้วยกัน คือ

(๑) ท่านได้เลี้ยงเรามาแล้วต้องเลี้ยงท่านตอบ คือ ลูกที่ดีจะต้องมีจิตสำนึกในพระคุณของพ่อแม่ด้วยความกตัญญูกตเวที คือ รู้พระคุณของท่านจริง ๆ และกตเวที คือกระทำตอบแทนด้วยความเต็มอกเต็มใจ

(๒) ช่วยทำการงานของท่าน คือ เมื่อเจริญเติบโตพอที่จะรับใช้การงานได้บ้างแล้ว ก็ต้องพยายามช่วยงานบ้านตามกำลังความสามารถ

(๓) ดำรงวงศ์ตระกูลไว้ให้ดี คือ ลูกที่ดีจำเป็นต้องพยายามศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้สูงแล้วนำความรู้ใหม่ ๆ มาประกอบอาชีพให้เจริญรุ่งเรือง และมีเกียรติยศชื่อเสียง

(๔) ประพฤติให้สมกับการที่จะเป็นทายาทในทรัพย์มรดก คือ พ่อแม่มีความพยายามโดยทุกวิถีทางที่จะหาเงินทองส่งเสียลูกได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนให้สูงที่สุดที่จะทำได้ ทั้งนี้ก็โดยหวังจะให้ลูกเป็นคนดี มีความรู้ มีคุณธรรม เพราะฉะนั้นลูกจะต้องรำลึกถึงพระคุณของท่านและประพฤติตนให้เป็นคนดี สมควรแก่การที่จะได้รับทรัพย์มรดก

(๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ คือ ทำบุญตอบแทนเมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว ตามคติความเชื่อและแนวปฏิบัติของแต่ละท้องถิ่น[๘๙]

ในปราภวสูตร[๙๐] อุรควรรค สุตตนิบาต ขุททกนิกาย“...คนผู้มีความสามารถเลี้ยงตนและผู้อื่นได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ผู้ผ่านวัยหนุ่มสาวแล้ว นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม...” และในวสลสูตร[๙๑] ก็กล่าวโดยนัยนี้เหมือนกัน คือ “...คนผู้มีความสามารถเลี้ยงตนเองและผู้อื่นได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาของตน ผู้แก่ชราผ่านวัยหนุ่มวัยสาวแล้ว พึงทราบว่าเป็นคนเลว...”

---

[๘๘] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, **อ้างแล้ว**, หน้า ๖๕.

[๘๙] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **จริยศาสตร์และจริยธรรม เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๗-๑๐๑.

[๙๐] ดูรายละเอียด **ขุ.สุต.** (ไทย) ๒๕/๙๘/๕๒๕.

[๙๑] ดูรายละเอียด **ขุ.สุต.** (ไทย) ๒๕/๑๒๔/๕๓๐.

นอกจากนั้น การบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดานั้น ยังจัดเป็นหนึ่งในอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์ จัดเป็นหนึ่งในคุณสมบัติหรือคุณธรรมของคนดี ทั้งยังเป็นคุณธรรมสำคัญข้อหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเป็นเทพอีกด้วยดังความที่ปรากฏในพรหมสูตร ดังนี้ “...เพราะการปรนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์...”[๙๒]

ดังนั้น ลูกที่ดีจึงควรมีความกตัญญูกตเวทีต่อพ่อแม่ ให้เกียรติยกย่องท่าน ให้ความเคารพรักท่านอย่างจริงใจ ซึ่งผลที่บุตรเลี้ยงดูบิดามารดานั้น มีปรากฏในชาดกเรื่องสุวรรณสาม ดังนี้ “...บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็เยียวยา รักษาบุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาบิดานั้น บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยธรรม แม้นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์...”[๙๓] แต่ผลจะตรงกันข้าม คือ หากว่าบุตรธิดาไม่ได้เลี้ยงดูมารดาบิดา “...บุตรคนนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในมารดา..ประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก ...แม้ทรัพย์ที่เกิดขึ้นแก่บุตรนั้น...ก็พินาศไปบ้าง บุตรนั้นย่อมถึงฐานะอันลำบากบ้าง เพราะไม่บำรุงมารดา..ไม่บำรุงบิดา..”[๙๔]

จากความรับผิดชอบซึ่งเป็นหน้าที่ที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาผู้เป็นบุพการี ซึ่ง “บิดามารดาเป็นผู้ที่มีอุปการคุณต่อบุตรเป็นอย่างมาก เป็นบุคคลที่หาได้ยากมากอย่างหนึ่งในโลกนี้ ดังนั้น บุตรที่ดีจะต้องปฏิบัติต้นต่อบิดามารดาอย่างถูกต้องและเหมาะสม โดยปฏิบัติตามทุกข้อที่กล่าวมานี้ทั้งหมด...จึงจะเรียกได้ว่าบุตรที่ดีอย่างแท้จริง...[๙๕]

สรุปความว่า ดังที่กล่าวมานี้ย่อมเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนานั้นเน้นหน้าที่ความรับผิดชอบของบุตรที่มีต่อมารดาบิดา เพราะเป็นบุคคลที่มีพระคุณ และสร้างคุณงามความดีอย่างมหาศาลต่อบุตร ดังนั้นจึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่บุตรจะต้องแสดงความกตัญญูกตเวที เพื่อตอบแทนคุณบิดามารดา ตามสมควรแก่ฐานะของตน

---

[๙๒] ดูรายละเอียด **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

[๙๓] **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๒๔๔.

[๙๔] **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๑๗๒-๑๗๔/๘๒-๘๓.

[๙๕] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๗.

(๒) ความรับผิดชอบของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

ในประเด็นนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมสถานะของพ่อแม่ที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จึงขออธิบายเรียงตามลำดับโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ความหมายของมารดาบิดาตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “มารดาบิดา” เป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “มาตาปิตโร” แต่หากแยกศัพท์กัน ได้จะดังนี้ (๑) คำว่า “มารดา” เป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “มาตุ, อมฺมา, อมฺพา, อมฺพิกา, ชนนี, ชเนตฺตี, ชนิกา, อกฺกา, มา,” หรือหากเป็นคำศัพท์ร่วมกัน คือ “มารดาบิดา” จะตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “มาตาปิตุ, พฺรหฺม, ครุ ก็ได้”[๙๖] คำว่า “มารดา” นี้ แปลว่า แม่[๙๗] (๒) คำว่า “บิดา” เป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “ปิตุ, ชนก, ตาต, อาวุก, อมฺพ, อมฺพก” อีกคำหนึ่ง คือ บิดาผู้ให้กำเนิด ซึ่งเป็นคำนามเหมือนกัน ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “ชนกปิตุ”[๙๘] คำว่า “บิดา” นี้ โดยภาษาทางการคือพ่อ โดยปริยายความหมายว่า ผู้ให้กำเนิด เช่น บิดาแห่งประวัติศาตร์...”[๙๙]

อนึ่ง ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ได้กล่าวเอาไว้ว่า “หญิงผู้ให้เกิด ชื่อว่ามารดา ชายผู้ให้เกิด ชื่อว่าบิดา บรรดามารดาบิดาทั้งสองนั้น มารดาเท่านั้น ทำกิจได้ยาก...”[๑๐๐]

ประเภทของมารดาบิดาตามหลักพระพุทธศาสนา: ผู้หญิงผู้ให้กำเนิดคือมารดานี้ในทางพระพุทธศาสนา จึงมีคำเรียกที่แตกต่างกัน ดังปรากฏมีในโสณนันทชาดก[๑๐๑] สันตตินิบาต คือ

(๑) สุหทา แปลว่า หญิงผู้ใจดี หมายถึง เมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้ เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแท้ท้อง

(๒) ชเนตฺตี แปลว่า หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด หมายถึง มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหน่อยกว่าบ้าง แล้วจึงคลอดบุตร

---

[๙๖] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๓๗๑.

[๙๗] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, **อ้างแล้ว**, หน้า ๙๐๕.

[๙๘] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๓๗๑.

[๙๙] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, **อ้างแล้ว**, หน้า ๖๗๓.

[๑๐๐] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๗.

[๑๐๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘. ดูรายละเอียด **ขุ.ชา.** ๒๘/๑๖๖-๑๖๙/๘๑-๘๒.

(๓) โตเสนฺตี แปลว่า หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี หมายถึง เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้ ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอกบ้าง

(๔) โปเสนฺตี แปล่วา หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร หมายถึง เมื่อลมแรงและแดดแรงกล้า มารดาก็ทำความรักอย่างจับใจ มองดูบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่

จากการศึกษา ดังที่กล่าวมานี้ มีเพียงประเภทของมารดาเท่านั้น ไม่มีปรากฏประเภทของบิดา

คุณสมบัติของมารดาบิดาตามหลักพระพุทธศาสนา: ในมโนรถปูรณี ได้กล่าวถึงชื่อเรียกบิดามารดาไว้ ๓ คำ คือ “...บิดามารดาผู้อนุเคราะห์ประชา (บุตร) ท่านเรียกว่า พรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตร...”[๑๐๒] คือ “...ผู้ที่สมควรรับคำนับบูชา และนมัสการของบุตร และเป็นคุณธรรมของบุตร...”[๑๐๓] ดังนั้น พระคุณของแม่ มีอยู่ ๔ ประการ ดังปรากฏในโสณนันทชาดกด้วยกัน คือ “...(๑) ให้น้ำนมลูกก่อน (๒) เลี้ยงดูลูก (๓) ชักชวนลูกให้ทำบุญ และ (๔) บอกทางสวรรค์ให้โลก...”[๑๐๔] เมื่อบิดามารดาได้ให้การสงเคราะห์บุตรตามหลักสังควัตถุ ๔ แต่หากว่าบิดามารดาไม่ได้สงเคราะห์บุตรด้วยสังคหะวัตถุ ๔ ผลก็คือ“...มารดาไม่พึงได้รับการนับถือหรือการบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรเลย หรือบิดาไม่พึงได้รับการนับถือหรือบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรเลย... ” แต่เมื่อมารดาบิดาสังเคราะห์บุตรด้วยสังคหะวัตถุ ๔ “...มารดาและบิดาทั้งหลายบัณฑิตกล่าวว่า (๑) เป็นพรหมของบุตร (๒) เป็นบูรพาจารย์ของบุตร (๓) เป็นผู้ควรของต้อนรับของบุตร (๔) เป็นผู้อนุเคราะห์หมู่สัตว์คือบุตร...”[๑๐๕]

ความรับผิดชอบของพ่อแม่ที่มีต่อบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา บิดามารดาจะได้ชื่อว่า เป็นบิดามารดาอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อได้อบรมเลี้ยงดูบุตรที่เกิดมาตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ห้ามปรามและป้องกันจากความชั่ว รวมทั้งห้ามปราม และป้องกันมิให้บุตรข้องเกี่ยวกับแหล่งความชั่วทุกประการ

๒. ดูแลฝึกอบรมให้บุตรตั้งอยู่ในความดี กล่าวคือ ให้บุตรทำแต่ความดีงามและมีความเชื่อฟังต่อคำแนะนำสั่งสอนของวิญญูชนและกัลยาณชนทั้งหลาย

---

[๑๐๒] **องฺ.ติก.อ.** (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓

[๑๐๓] บุญมี แท่นแก้ว, อ้างแล้ว, หน้า ๖๓.

[๑๐๔] **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๑๖๓-๑๖๔/๘๑

[๑๐๕] **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๑๗๘-๑๘๑/๘๓-๘๔.

๓. ให้บุตรได้มีการศึกษาศิลปวิทยา เพื่อให้มีความรู้และมีทักษะในการประกอบอาชีพการงานที่สุจริต สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวของตนเองได้ เมื่อมีคู่ครองและมีบุตรของตนเองในอนาคต

๔. เป็นธุระจัดการในเรื่องคู่ครองที่เหมาะสมแก่บุตรในเวลาอันสมควรที่บุตรจะมีคู่ครอง รวมทั้งให้คำแนะนำแก่บุตรในการเลือกคู่ครองที่เหมาะสม

๕. มอบทรัพย์สมบัติ (ที่มี) ให้แก่บุตร เมื่อถึงโอกาสอันสมควรจะมอบให้อย่างเหมาะสม และเป็นธรรม[๑๐๖]

สรุปความว่า มารดาบิดานั้นจัดเป็นบุคคลผู้มีพระคุณต่อบุตรธิดา แต่การเป็นมารดาบิดาจะชื่อได้ว่าเป็น “บุพการี” ก็ต่อเมื่อได้กระทำหน้าที่ด้วยการเลี้ยงดูและสงเคราะห์บุตรธิดาตามหน้าที่ความรับผิดชอบของตน คือ ห้ามทำชั่ว อบรมให้เป็นคนดี ให้การศึกษา จัดหาคู่ครอง และเมื่อถึงเวลาอันเหมาะสมก็มอบทรัพย์มรดกให้อย่างเป็นธรรมแก่บุตรธิดาทุกคน หากมารดาบิดา ครอบครัวใดได้กระทำหน้าที่ความรับผิดชอบของตนอย่างเต็มกำลังความสามารถแล้ว ครอบครัวนั้น ก็จะมีแต่ความสุข ความอบอุ่น สถาบันครอบครัวก็จะมั่นคงและเข้มแข็ง

(๓) ความรับผิดชอบของสามีต่อภรรยาตามหลักพระพุทธศาสนา

ในประเด็นนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมสถานะของสามีที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จึงขออธิบายเรียงตามลำดับโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ความหมายของสามีตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “สามี” นั้นเป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำภาษาบาลีว่า “สามิ, สามี, สามิก, ธว. ภตฺตุ, กนฺตุ, ปติ. วร. ปิย, อิน, ทารี, ภรุ แต่หากว่ารวมกัน คือ สามีภรรยานั้น จะตรงกับคำภาษาบาลีว่า ชายปติกา, ชายาปติ, ชานิปติ, ชยมฺปติ, ชมฺปตี, ตุทมฺปติ, ทมฺปติ”[๑๐๗] ซึ่งแปลโดยรวมได้ว่า “ผัว, เจ้าของ, มีทรัพย์, เป็นใหญ่, เป็นใหญ่ ก็ได้”[๑๐๘]

---

[๑๐๖] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๔-๖๕. ดูรายละเอียด **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๗/ ๒๑๒-๒๑๓

[๑๐๗] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), **อ้างแล้ว,** หน้า ๗๐๒.

[๑๐๘] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสฤต**, (พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๒๒.

ดังนั้นในบริบทนี้ คำนี้หมายถึง สามีในสถาบันครอบครัว หรือ “ชายที่เป็นคู่ครองของหญิง, คู่กับภรรยา หรือ ภริยา”[๑๐๙]

ประเภทของสามีตามหลักพระพุทธศาสนา: สำหรับประเภทของสามีนั้น ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาไม่ได้ระบุเอาเป็นการเฉพาะ แต่ในประเด็นนี้ ศ.จำนงค์ ทองประเสริฐ ได้แบ่งประเภทของสามีโดยอนุโลมตามประเภทของภรรยาทั้ง ๗ ประเภท ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) วธกภสดา คือ สามีเปรียบเหมือนเพชฌฆาต คำว่า “เพชรมาต” แปลว่า “ผู้ฆ่า” “ผู้ล้างผลาญ” ในที่นี้หมายถึงสามีหรือผัวที่เป็นคนใจร้าย ขี่โมโห มีใจมุ่งร้ายต่อภรรยาอยู่เสมอ ชอบทะเลาด่าว่าตอตีภรรยาเป็นประจำ

(๒) โจรภัสดา คือ สามีที่เปรียบเสมือนโจร คือ มีลักษณะชอบล้างผลาญทรัพย์สินที่ตนและภรรยาช่วยกันเก็บหอมรอมริบไว้ หรือสมบัติที่ได้เป็นมรดกตกทอดมาให้หมดไปด้วยการเสพสุราและของมึนเมาต่าง ๆ หรือ ด้วยการเล่นการพนันเป็นต้น

(๓) อัยยภัสดา คือ สามีเปรียบเสมือนนาย คำว่า “อัยยะ” แปลว่า “นาย” ในที่นี้หมายถึง สามีที่ชอบทำตนเป็นนายกดขี่ภรรยาของตนให้เป็นประดุจทาสหรือคนใช้ที่จะต้องเชื่อฟังตนอยู่ตลอดเวลา เวลาพูดกับภรรยาก็ใช้ถ้อยคำหยาบคายกักขฬะสามหาว ไม่ให้เกียรติภรรยา

(๔) ปิตาภัสดา คือ สามีเปรียบเสมือนพ่อ เป็นสามีประเภทที่มีความรักภรรยาเสมือนลูกของตน อาจจะเป็นเพราะสามีมีอายุมากกว่าภรรยาหลาย ๆ ปีก็ได้ หรืออาจจะมีอายุไล่เลี่ยกันก็ได้ แต่ตามปกรติสามีจะต้องมีอายุมากกว่าเสมอ สามีประเภทนี้จะมีความรักความกังวลห่วงใยภรรยาของตน มีความเมตตากรุณาต่อภรรยาของตนดุจพ่อที่มีความรักความเป็นห่วงลูกของตนฉะนั้น

(๕) ภาตาภัสดา คือ สามีเปรียบเสมือนพี่ชาย หมายถึง สามีประเภทที่มีความรักภรรยาดุจน้องสาวของตน สามีภรรยาประเภทนี้ มักจะมีอายุไล่เลี่ยกัน คือ ฝ่ายชายจะมีอายุมากกว่าฝ่ายหญิงไม่มากนัก...สามีประเภทนี้จะต้องมีความอดทน เพราะภรรยาซึ่งเปรียบเสมือนน้องสาวนั้น บางทีก็ทั้งซน ทั้งงอน ทั้งดื้อ ทั้งชอบยั่ว ชอบแหย่ บางครั้งสามีก็ต้องขู่ บางครั้งก็ต้อง

---

[๑๐๙] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๑๘.

ปลอบ...แต่สามีภรรยาแบบนี้จะมีความเห็นอกเห็นใจกัน รู้จักให้อภัยแก่กัน ไม่ทำเรื่องเล็กให้เป็นเรื่องใหญ่

(๖) สขาภัสดา คือ สามีที่เปรียบเสมือนเพื่อน คำว่า “สขา” เป็นคำบาลี แปลว่า “เพื่อนฝูง” สามีภรรยาประเภทนี้มักจะมีอายุเท่าๆ กัน หรืออาจจะแก่กว่ากันสักสองปีเท่านั้น บางทีก็เคยเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ มักจะมีนิสัยใจคอคล้ายๆ กัน มีรสนิยมตรงกัน

(๗) ทาสภัสดา คือ สามีเปรียบเสมือทาส คอยรับใช้ภรรยาทุกอย่างโดยไม่มีความรังเกียจ ช่วยทำการงานทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ สามีประเภทนี้จะเป็นผู้ขยันขันแข็งในการประกอบหน้าที่การงานหาเงินทองมาบำรุงเลี้ยงภรรยาของตนให้เป็นสุขโดยมิได้รังเกียจหรือเกี่ยงงอนใด ๆ ทั้งสิ้น[๑๑๐]

คุณสมบัติของสามีตามหลักพระพุทธศาสนา: สำหรับคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของสามีภรรยานั้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีปรากฏในปฐมสังวารสูตร[๑๑๑] ได้กล่าวถึง สังวาสกถา ซึ่งว่าด้วยลักษณะของคู่สามีภรรยา ๔ ประการ คือ (๑) ชายผีอยู่กับหญิงผี (๒) ชายผีอยู่ร่วมกับหญิงเทวดา (๓) ชายเทวดาอยู่ร่วมกันกับหญิงผี และ (๔) ชายเทวดาอยู่ร่วมกับหญิงเทวดา ในประเด็นนี้ พระธรรมกิตติวงศ์ ได้อธิบายเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “(๑) **ผัวผี เมียผี** หมายถึง ทั้งสองฝ่ายไม่มีศีลธรรม (๒) **ผัวผี เมียเทวดา** หมายถึง ฝ่ายชายไม่มีศีลธรรม ฝ่ายหญิงมีศีลธรรม (๓) **ผัวเทวดา เมียผี** หมายถึง ฝ่ายชายมีศีลธรรม ฝ่ายหญิง ไม่มีศีลธรรม และ (๔) **ผัวเทวดา เมียเทวดา** หมายถึง ทั้งสองฝ่ายต่างมีศีลเสมอกัน”[๑๑๒]

ดังนั้น เพื่อให้ชีวิตคู่มีความมั่นคง อยู่ด้วยกันยาวนาน ในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้ชีวิตคู่มีความมั่นคงและยั่งยืน เรียกว่า สมชีวิกถา ที่ว่าด้วยลักษณะของคู่ชีวิตที่ไม่พรากจากกัน ๔ ประการ ดังปรากฏในปฐมชีวิตสูตร[๑๑๓] ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน สูตรที่ ๑ ทุติยปัณณาสก์ คือ “...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดีและคฤหปาตี ถ้าภรรยาและสามีทั้งสองหวังจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้งสองฝ่ายนั่นแหละพึงเป็นผู้มี (๑) **สมสัทธา** มีศีลเสมอกัน (๒) **สมสีลา** มีศีลเสมอกัน (๓) **สมจาคา** มีจาคะเสมอกัน และ (๔) **สมปัญญา** มีปัญญา

---

[๑๑๐] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **อ้างแล้ว,** หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

[๑๑๑] ดูรายละเอียด **อง.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘-๙๐.

[๑๑๒] พระธรรมกิตติวงศ์, **คลังธรรม เล่ม ๒**, หน้า ๔๒.

[๑๑๓] รายละเอียด **อง.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓-๙๔

เสมอกัน..ฯ ในประเด็นนี้ ย่อมสื่อให้เห็นว่า ความคาดหวังของหนุ่มสาว ย่อมต้องการ “คนรักของตนจะต้องเป็นคนดี สมบัติครบถ้วนทุกรูปแบบทั้งในด้านรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ และคุณสมบัติ...ซึ่งหนุ่มสาวทุกคน ต่างก็คิดว่า ชีวิตสมรสหรือชีวิตการครองคู่ของตนคงจะเป็นเหมือนการเดินไปตามทางที่โรยด้วยกลีบกุหลาบ ซึ่งมีทั้งความหอมหวานและนิ่มนวล แต่ในชีวิตจริงบางทีอาจเป็นเหมือนเดินไปบนหนทางที่เต็มไปด้วยหนามกุหลาบก็ได้[๑๑๔] ดังนั้นแล้ว ชีวิตสมรสจะอยู่ยั่งยืนยาว สามีภรรยาพึงดำรงตนให้มั่นคงด้วยหลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้

หน้าที่ความรับผิดชอบของสามีต่อภรรยาตามหลักพระพุทธศาสนา: สามีที่ดีนั้นจะต้องมีความรับผิดชอบต่อภรรยา คือต้องมีจริยธรรมของสามี อีก ๕ ประการด้วยกัน คือ

๑. ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา เมื่อชายได้แต่งงานกับหญิงใดแล้ว จะต้องยกย่องหญิงนั้นว่าเป็น “ภรรยา” หรือ “เมีย” ของตนให้ถูกต้องตามกฎหมาย โดยไม่ปิดบังซ่อนเร้น เวลาพูดจาก็พูดด้วยถ้อยคำอ่อนโยนสุภาพเรียบร้อย เวลาเข้าสังคมก็ให้เกียรติแนะนำให้บุคคลอื่น ๆ ไม่รู้จักว่าเป็นภรรยาของตนโดยไม่ปิดปัง

๒. ไม่ดูหมิ่นถิ่นแคลนภรรยา แม้ว่าภรรยาจะเป็นคนที่มีฐานะต่ำต่อยกว่าตน มีการศึกษาต่ำกว่าตน ก็ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม เพราะถ้าสามีไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามแล้ว คนในครอบครัวทั้งหมดและคนอื่น ๆ ก็ไม่กล้าดูหมิ่นเหยียดหยามไปด้วย เพราะการที่เราดูหมิ่นภรรยาของตนเอง ก็เท่ากับเป็นการดูหมิ่นตัวเองที่เลือกผู้หญิงเช่นนั้นมาเป็นภรรยา อันอาจเป็นเหตุให้หน้าที่การงานของตนเสียหาย ตนเองก็จะเสื่อมศักดิ์ศรี และเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุขในครอบครัว

๓. ไม่ประพฤตินอกใจภรรยา เมื่อผู้ชายได้ตกลงรับหญิงคนใดเป็นภรรยาของตนแล้ว ต้องมีความรักใคร่ซื่อสัตย์ต่อภรรยาตน ไม่คิดนอกใจจะไปรับหญิงอื่นเป็นภรรยาของตนอีก เพราะการที่สามีนอกใจไปอภิรมย์สมสู่กับหญิงอื่น ย่อมทำให้หญิงผู้เป็นภรรยามีความรู้สึกหึงหวงและระทมขมขื่นใจ...ดังนั้น ผู้ชายผู้เป็นสามีจึงควรมีสันโดษ คือ ยินดีเฉพาะภรรยาของตนเท่านั้น

๔. มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้ภรรยา เมื่อชายได้รับหญิงใดเป็นภรรยาแล้ว ก็ต้องมอบความเป็นใหญ่ในบ้านเรือนให้ คือ ยกย่องให้เป็น “แม่บ้าน-แม่เรือน” ปกครองดูแลผู้คนและทรัพย์สินในบ้าน ในการจัดบ้านเรือนให้ดูสะอาดดูงามนั้น ควรเป็นหน้าที่ของภรรยาที่จะเป็นผู้ตัดสินใจว่าควรจะจัดจะทำอย่างไร สามีมีหน้าที่เพียงคอยให้คำปรึกษาแนะนำบ้างเท่านั้น

---

[๑๑๔] จำนงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๙.

๕. ให้เครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับแก่ภรรยา ผู้หญิงตามปรกติเป็นคนรักสวยรักงามชอบแต่งเนื้อแต่งตัว สามีที่ฉลาดในการที่จะบำรุงน้ำใจภรรยา จึงควรหาเสื้อผ้าที่สวย ๆ งามๆ หรือเครื่องแต่งตัวเครื่องประดับ ที่พอเหมาะสมดีกับกาลเทศะให้แก่ภรรยาให้สมกับฐานะของตน อย่าทำให้เกินฐานะ เพราะจะทำให้เกิดความเดือดร้อนในภายหลังได้

ถ้าชายใดผู้เป็นสามีได้บำเพ็ญ “จริยธรรมของสามี” ได้ครบถ้วนดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นที่รักที่ชื่นชมยินดีของหญิงผู้เป็นภรรยาอย่างแน่นอน[๑๑๕]

(๔) ความรับผิดชอบของภรรยาต่อสามีตามหลักพระพุทธศาสนา

ในประเด็นนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมสถานะของภรรยาที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จึงขออธิบายเรียงตามลำดับโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ความหมายของภรรยาตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “ภรรยา” นี้ เป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำภาษาบาลีว่า “ภริยา, สา, ทาร, ชายา, ชายิกา, กลตฺต., ฆรณี, ปิยา, ปชาปติ, ทุติยา, ทุติยิกา, ปาทปริจาริกา, ปตินี, ปาณิตคหิตา, สหธมฺมินี, วธุกา, วธู, เขตฺต., อิตฺถี, ทมยนฺตี”[๑๑๖] ซึ่งคำว่า “ภรรยา” หรือ “ภริยา” นี้ แปลว่า “หญิงอันสามีพึงเลี้ยง”[๑๑๗] หรือ “หญิงที่เป็นคู่ของชาย, คู่กับสามี”[๑๑๘] ก็ได้ “...อนึ่งคำว่า ‘ทาร’ หรือ ‘ภริยา’ หมายความว่า “คนควรเลี้ยง” ส่วนคำว่า “สามี” หมายถึง “ผู้เลี้ยง” หรือ “เจ้าของ” ถามว่า ทำไมสามีจึงควรเลี้ยงดูและให้ความรักเห็นอกเห็นใจสตรีผู้เป็นภรรยา?[๑๑๙] คำตอบ ก็เพราะว่า ผู้หญิงผู้ได้ชื่อว่า ภรรยานั้น เป็นสตรีเพศ ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากบุรุษเพศ ทั้งทางด้านกายภาพ สุขภาพ และจิตภาพ ดังนั้น ปัญหาต่าง ๆ ของสตรีเพศ ย่อมมีแตกต่างจากบุรุษเพศ ดังนั้น จึงปรากฏมีความทุกข์ของสตรีเพศ ซึ่งเรียกว่า มาตุคามทุกขกถา ที่มีปรากฏในอาเวณิกทุกขสูตร มาตุคามสังยุต ซึ่งได้กล่าวถึงความทุกข์ของสตรี ไว้ ๕ อย่างคือ “...(๑) พรากจากหมู่ญาติ เพราะแต่งงานไปอยู่กับสามี (๒) มีระดู (๓) มีครรภ์ (๔) คลอดบุตร และ (๕) ทำ

---

[๑๑๕] จำนงค์ ทองประเสริ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๒-๑๒๔, ดูรายละเอียด **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔

[๑๑๖] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๔๙๕.

[๑๑๗] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสฤต**, หน้า ๕๗๓.

[๑๑๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, **อ้างแล้ว**, หน้า ๘๖๕.

[๑๑๙] นวม สงวนทรัพย์, **สังคมวิทยาศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗.

หน้าที่ปรนนิบัติบุรุษ..."[๑๒๐] ดังนั้น จึงควรหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างยิ่งของบุรุษซึ่ง อยู่ในฐานะสามี คือผู้เป็นเจ้าของสตรี หรือภรรยานั้น จะต้องระมัดระวัง และเอาใจใส่อย่างรับผิดชอบต่อภรรยาของตนเอง ทั้งนี้ก็เพื่อความปกติสุขของครอบครัวนั่นเอง

ประเภทของภรรยาตามหลักพระพุทธศาสนา: ในความเป็นคู่สามีภรรยานั้น คู่สามีภรรยาใดจะเป็น "คู่ชื่นชม ระกำ หรือคู่บุญคู่กรรม คือ คู่ครองที่มีคุณธรรม ลักษณะนิสัยควาประพฤติปฏิบัติ การแสดงออกต่อกัน ที่ทำให้เกื้อกูลกันหรือถูกกันก็มี ต้องยอมทนกันหรืออยู่กันอย่างขมขื่น ก็มีในกรณีนี้ ท่านได้แสดงลักษณะภรรยาประเภทต่าง ๆ ไว้"[๑๒๑] ในภริยาสูตร[๑๒๒] ว่าด้วยภรรยา ได้แบ่งภรรยาเอาไว้ ๗ ประเภทคือ ...

(๑) ภรรยาใดคิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ยินดีต่อชายเหล่าอาน ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี ภรรยาเช่นนี้เรียกว่า **ภรรยาดุจเพชฌฆาต** (๒) ภรรยาใดมุ่งจะยักยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชกรรม และกสิกรรมได้มา ภรรยาเช่นนี้เรียกว่า **ภรรยาดุจนางโจร**

(๓) ภรรยาใดไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาบคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ข่มขี่สามี ผู้ขยันหมั่นเพียร ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า **ภรรยาดุจนายหญิง**

(๔) ภรรยาใดเป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเอ คอยทะนุถนอมสามี เหมือนมารดาทะนุถนอมบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า **ภรรยาดุจมารดา**

(๕) ภรรยาใดเป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน มีใจละลายต่อบาปประพฤติคล้อยตามอำนาจของสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า **ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว**

(๖) ภรรยาใดเห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า **ภรรยาดุจเพื่อน**

(๗) ภรรยาใดถูกสามีขู่จะฆ่า จะเฆี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุนเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า **ภรรยาดุจทาสี**...

ในจำนวนภรรยาทั้ง ๗ ประเภทนี้ สามารถแบ่งออกจากการประพฤติของภรรยาได้ ๒ กลุ่ม คือ

---

[๑๒๐] **สํ.สฬา.** (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕

[๑๒๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **อ้างแล้ว**, หน้า ๕๐.

[๑๒๒] **องฺ.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒-๑๒๔.

(๑) **กลุ่มไม่ดี** ได้แก่ ภรรยาดุชเพชฌฆาต ภรรยาดุจนางโจร ภรรยาดุจนายหญิง ซึ่งกลุ่มนี้ จัดได้ว่าเป็นภรรยาที่ทุศีล หยาบคาย ไม่เอื้อเฟื้อ เมื่อตายไป ย่อมไปสู่นรก

(๒) **กลุ่มดี** ได้แก่ ภรรยาดุจมารดา ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว ภรรยาดุจเพื่อน ภรรยาดุจทาสี ภรรยานั้น เพราะเป็นผู้ต้องอยู่ในศีล ยินดีและสำรวมมานาน เมื่อตายไป ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์[๑๒๓]

อนึ่ง นอกจากภรรยาทั้ง ๗ ประเภทดังที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏมีภรรยา ๒๐ จำพวกที่บุรุษไม่พึงเข้าไปเกี่ยวข้องดังปรากฏในวิภังค์แห่งสัญจริตตสิกขาบทอย่างนี้ว่า

> ...สตรีที่มารดารักษา สตรีที่บิดารักษา สตรีที่มารดาบิดารักษา สตรีที่พี่น้องชายรักษา สตรีที่พี่น้องหญิงรักษา สตรีที่ญาติรักษา สตรีที่โคตรรักษา สตรีที่ธรรมรักษา สตรีที่มีการรักษา สตรีที่มีอาชญารอบ สตรีที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ สตรีที่อยู่ด้วยความพอใจ สตรีที่อยู่ด้วยโภคะ สตรีที่อยู่ด้วยแผ่นผ้า สตรีที่จุ่มนิ้วมือในภาชนะน้ำ สตรีที่บุรุษสวมเทริดให้ สตรีที่เป็นทั้งทาสีและภรรยา สตรีที่ทำงานและเป็นภรรยา สตรีที่ธงนำมา สตรีที่บุรุษอยู่ร่วมเพียงครู่หนึ่ง...[๑๒๔]

คุณสมบัติของภรรยาตามหลักพระพุทธศาสนา: คุณลักษณะของภรรยาหรือมาตุคามนั้น มีปรากฏใน วิสารทสูตร[๑๒๕] ซึ่งว่าด้วยมาตุคามผู้แกล้วกล้า และ ปสัยหสูตร[๑๒๖] ซึ่งว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี นั้นได้กล่าวถึงพลังของภรรยาที่สามารถครองใจสามีอยู่ได้ ๕ ประการ คือ “...(๑) พลังรูป (๒) พลังโภคะ (๓) พลังญาติ (๔) พลังบุตร และ (๕) พลังศีล...” และนอกจากนี้ในมาตุคามสูตร มาตุคามสังยุต ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของสตรีที่บุรุษพอใจ ๕ ประการ คือ “...(๑) มีรูปสวย (๒) มีโภคสมบัติ (๓) มีมารยาทดี (๔) ขยันไม่เกียจคร้าน และ (๕) มีบุตรให้เข้าได้...” และนอกจากนี้ ในอิตถีกัณฑ์ โลกนิติ คาถาที่ ๑๐๖ ได้พรรณนาถึงลักษณะนารีที่ประเสริฐ ซึ่งเรียกว่าเสฏฐนารีกถา ซึ่งมีอยู่ ๗ ลักษณะด้วยกันคือ “...(๑) ในยามเสพอาหารและยามแต่งกาย ทำตัวดังมารดา (๒) ในสิ่งควรปิดบัง ก็เหนียมอายดุจน้องสาว (๓) ในยามมีงานมาถึงทำงานดุจช้างพัง (๔) ในยามเกิดภัยก็เป็นเพื่อนคู่คิดได้ (๕) ในยามหลับนอนก็ทำตัวให้น่ารื่นรมย์ (๖) ในยามทรวดทรงก็รู้จัก

---

[๑๒๓] **องฺ.สตฺตก**. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๔-๑๒๕.

[๑๒๔] ดูรายละเอียด **วิ.มหาวิ.** (ไทย) ๑/๓๐๓/๓๔๕-๓๔๗.

[๑๒๕] **สํ.สฬา**. (ไทย) ๑๘/๓๐๔/๓๒๗.

[๑๒๖] **สํ.สฬา.** (ไทย) ๑๘/๓๐๕/๓๒๗.

บำรุงรักษา และ (๗) ในยามโกรธก็รู้จักอดทน..."[๑๒๗] และนอกจากนี้ ในมนาปมาตุคามกถา[๑๒๘] ซึ่งว่าด้วย คุณสมบัติของสตรีที่บุรุษพอใจ ซึ่งกล่าวไว้ใน มาตุคามสูตร มาตุคามสังยุต ซึ่งมี ๕ ประการด้วยกัน คือ (๑) มีรูปสวย (๒) มีโภคทรัพย์ (๓) มีมารยาทดี (๔) ขยันไม่เกียจคร้าน (๕) มีบุตรให้เขาได้ ... อนึ่ง นอกจากนี้ในมหามงคลชาดก ทสกนิบาต[๑๒๙] ได้กล่าวถึง สุภริยากถา คือ กถาที่ว่าด้วยลักษณะของภรรยาที่ดี ๗ ประเภท คือ...(๑) มีวัยเสมอกัน (๒) อยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง (๓) ประพฤติตามใจกัน (๔) เป็นคนชอบธรรมะ (๕) สามารถให้กำเนิดบุตรได้ (๖) มีศีลโดยสมควรแก่ตระกูล และ (๗) รู้จักปรนนิบัติสามี... อนึ่ง นอกจากนี้ ในปฐมอิธโลกิกสูตร[๑๓๐] ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของสตรีที่มีศีลธรรม ซึ่งมีอยู่ ๘ ประการด้วยกัน คือ...(๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง (๓) ปฏิบัติถูกใจสามี (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้...(๕) ถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๖) ถึงพร้อมด้วยศีล (๗) ถึงพร้อมด้วยจาคะ และ (๘) ถึงพร้อมด้วยปัญญา... ดังนั้น จากที่พรรณนามาทั้งหมดนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้จัดคุณสมบัติของภรรยา ซึ่งภรรยาที่เพียบพร้อมนั้นต้องสมบูรณ์ทั้งคุณสมบัติภายนอก และคุณสมบัติภายใน

ข้อปฏิบัติของผู้หญิงตามหลักพระพุทธศาสนา: สำหรับข้อปฏิบัติของผู้หญิงผู้ไปเป็นภรรยาคู่ชีวิตของสามี ซึ่งต้องใช้ชีวิตอยู่ในตระกูลของพ่อสามีแม่สามี นั้นมีปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เรื่องนางวิสาขา ในกถาว่าด้วย สุณิสาธัมมกถา คือ กถาที่ว่าด้วยข้อปฏิบัติสำหรับหญิงสะใภ้ ซึ่งมีอยู่ ๑๐ ประการด้วยกันคือ

> ...(๑) ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก (๒) ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน (๓) พึงให้แก่คนที่ควรให้เท่านั้น (๔) ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ได้ (๕) พึงให้แก่คนทั้งที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ (๖) พึงนั่งให้เป็นสุข (๗) พึงบริโภคให้เป็นสุข (๘) พึงนอนให้เป็นสุข (๙) พึงบำเรอไฟ และ (๑๐) พึงนอบน้อมเทวาดาภายใน...[๑๓๑]

ในอรรถกถาธรรมบทได้กล่าวถึงความงามของผู้หญิง ไว้ในเรื่องนางวิสาขา ๕ ประการด้วยกัน คือ (๑) ผมงาม หมายถึง ผมของผู้หญิงผู้มีบุญมาก เป็นเช่นกับกำหางแห่งนกยูง (๒) เนื้องาม หมายถึง ริมฝีมากเช่นผลตำลึง (สุก) ถึงพร้อมด้วยวรรณะ เรียบชิดสนิทดี (๓) กระดูกงาม

---

[๑๒๗] พระธรรมกิตติวงศ์, **คลังธรรม เล่ม ๓,** หน้า ๙๑-๙๒.

[๑๒๘] **ส.สฬา.** (ไทย) ๑๘/๒๔๐/...

[๑๒๙] **ขุ.ชา.**(ไทย) ๒๗/๑๖๐/๑๔๙.

[๑๓๐] ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฺฐก**. (ไทย) ๒๓/๔๙/๓๒๔-๓๒๗.

[๑๓๑] **ขุ.ธ.อ.** (ไทย) ๑/-/๓๗๒

หมายถึง ฟันขาวเรียบไม่ห่างกัน งดงามดุจระเบียบแห่งเพชร ที่เขายกตั้งไว้ และดุจระเบียบแห่งสังข์ที่เขาขัดสีแล้ว (๔) ผิวงาม หมายถึง ผิวพรรณของหญิงดำไม่ลูบไล้ด้วยเครื่องประเทืองผิวเป็นต้นเลย ก็ดำสนิทประหนึ่งพวงอุบลเขียว ของหญิงขาว ประหนึ่งพวงดอกกรรณิการ์ และ (๕) ผิวงาม หมายถึง หญิงแม้คลอดแล้วตั้ง ๑๐ ครั้ง ก็เหมือนคลอดครั้งเดียว ยังสาวพลิ้งอยู่เทียว...[๑๓๒]

๑. หมายความว่า ..เห็นโทษของแม่สามี พ่อสามีและสามีของเจ้าแล้ว อย่าเฝ้ากล่าว ณ ภายนอกคือในเรือนนั้น ๆ เพราะ ขึ้นชื่อว่าไฟเช่นกับไฟชนิดนี้ย่อมไม่มี

๒. หมายความว่า ถ้าหญิงหรือชายทั้งหลายในบ้านใกล้เรือนเคียงของเจ้าพูดถึงโทษของแม่สามี พ่อสามี และสามี เจ้าอย่านำเอาคำที่ชนพวกนั้นพูดแล้วมาพูดอีกว่า คนชื่อโน้นพูดยกโทษอย่างนี้ของท่านทั้งหลาย เพราะขึ้นชื่อว่า ไฟเช่นกับไฟนั้นย่อมไม่มี

๓. หมายความว่า ควรให้แก่คนที่ถือเครื่องอุปกรณ์ที่ยืมไปแล้วส่งคืนเท่านั้น

๔. หมายความว่า ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ถือเอาเครื่องอุปกรณ์ที่ยืมไปแล้วไม่ส่งคืน

๕. หมายความว่า เมื่อญาติและมิตรยากจนมาถึงแล้ว ชนเหล่านั้นอาจจะใช้คืนหรือไม่อาจก็ตาม ควรให้แก่ญาติและมิตรเหล่านั้นนั่นแหละ

๖. หมายความว่า การนั่งในที่ ๆ เห็นแม่สามี พ่อสามี และสามีแล้วต้องลุกขึ้นไม่ควร

๗. หมายความว่า การไม่บริโภคก่อนแม่สามี พ่อสามีและสามี เลี้ยงดูท่านเหล่านั้น รู้สิ่งที่ท่านเหล่านั้นทุก ๆ คนได้แล้วหรือยังไม่ได้แล้ว ตนเองบริโภคทีหลังจึงควร

๘. หมายความว่า ไม่พึงขึ้นที่นอน นอนก่อนแม่สามีพ่อสามีและสามี ควรทำวัตรปฏิบัติที่ตนควรทำแก่ท่าเหล่านั้นแล้วตนเองนอนทีหลังจึงควร

๙. หมายความว่า การเห็นทั้งแม่สามีพ่อสามีและสามี ให้เป็นเหมือนกองไฟและเหมือนพญานาคจึงควร

---

[๑๓๒] **ขุ.ธ.อ.** (ไทย) ๑/๕๓/๓๖๓.

๑๐. หมายความว่า การเห็นแม่สามีพ่อสามี และสามี ให้เป็นเหมือนเทวาจึงควร[๑๓๓]

ความรับผิดชอบของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามีตามหลักพระพุทธศาสนา: ในความเป็นคู่สามีภรรยาที่ดีนั้น ภรรยาหรือเมียที่ดีนั้น จำเป็นต้องมีจริยธรรมของภรรยา ซึ่งเป็นความรับผิดชอบของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามี ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานภายในบ้านได้ดี ภรรยาที่ดีจะต้องเอาใจใส่ดูแล รับผิดชอบในหน้าที่การงานทุกอย่างภายในบ้าน เช่น การหุงต้ม ซักรีดเสื้อผ้า ทำความสะอาดและดูแลเหย้าเรือนให้เป็นที่เรียบร้อย ไม่ปล่อยปละละเลยให้การงานในบ้านคั่งค้าง ดูสกปรกเลอะเทอะ ไม่เป็นระเบียบจะต้องทำให้บ้านน่าอยู่ เช่น วิมาร ให้ได้

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี ภรรยาที่ดีนั้นไม่ใช่จะสงเคราะห์ดูแลเฉพาะญาติพี่น้องของตนเท่านั้น พอญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงของสามีมาเยี่ยมเยือนบ้างก็มีความรังเกียจไม่อยากต้อนรับขับสู้ อย่างนี้มีคำพังเพยว่า “ญาติข้างแม่เอาแคร่เข้าเข้าไปรับ ญาติข้างพ่อเอาถ่อค่ำไป” ภรรยาที่ดีจำเป็นต้องต้องรับขับสู้พูดจาปราศรัยต่อญาติและเพื่อนฝูงของสามีให้สนิทสนมกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดุจที่ต้อนรับญาติพี่น้องเพื่อนฝูงของตน

๓. ไม่ประพฤตินอกใจสามี ภรรยาที่ดีจะต้องมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีของตนเพียงผู้เดียว แม้สามีจะอยู่ในฐานะต่ำต้อยหรือบางครั้งต้องตกต่ำไปบ้าง ภรรยาที่ดีก็ต้องคอยปลอบประโลมใจ ให้กำลังใจสามี ไม่ใช่ดีตัวออกห่าง ไปคบหาชายอื่น

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้เป็นอย่างดี เมื่อสามีต้องไปทำการ ทำงานหาเงินทองมาใช้จ่ายในบ้าน ภรรยาที่ดีจะต้องรู้จักฐานะการเงินของครอบครัวว่าจะต้องจัดสรรให้ใช้จ่ายให้พอเหมาะพอดีอย่างไร และควรจะกันเงินส่วนหนึ่งเก็บไว้ใช้ในยามจำเป็นหรือยามฉุกเฉินบ้าง ไม่ใช่มีเท่าไหร่ก็ใช้หมด หรือใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุหร่ายจนเกินไป

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ภรรยาที่ดีจำเป็นจะต้องเป็นคนขยันขันแข็ง รับทำธุระอันเป็นภารกิจประจำวันให้สำเร็จลุล่วงโดยไม่ทอดทิ้งธุระ ทำงานตามเวลา ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง ต้องคำนึงถึงหน้าที่การงานในความรับผิดชอบของตนเป็นชีวิตจิตใจ ใช้เวลาให้เป็นความรู้ เป็นคุณความดี เป็นสมรรถนภาพ เป็นอำนาจและเป็นทรัพย์สินขึ้นมา ต้องเอาใจใส่ต่อหน้าที่พิจารณาตรวจตราการงานและบ้านเรือนโดยรอบคอบ เอาความอุตสาหะเป็นแรงสู้กับอุปสรรค

---

[๑๓๓] **ขุ.ธ.อ.** (ไทย) ๑/๕๓/๓๗๖-๓๗๗.

ข้อขัดข้อง เอาความพยายามเป็นแรงดันการกระทำให้ก้าวหน้า เอาความยากยิ่งเป็นแรงส่งให้บรรลุถึงผลสำเร็จเรียบร้อย[๑๓๔]

สรุปความได้ว่า หลักพุทธธรรม ซึ่งเป็นจริยธรรมเพื่อพัฒนาครอบครัว อันเป็นการแสดงความรับผิดชอบระหว่างสมาชิกในครอบครัวด้วยกันเองนั้น จึงเป็นจริยธรรมที่นับว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาครอบครัวเป็นอย่างมาก เพราะในสภาพความเป็นจริงของสังคมแล้ว ถือว่าครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด แต่ก็สำคัญที่สุด เพราะเมื่อสถาบันครอบครัวมีความมั่นคง คือ ไม่มีปัญหาในการครองเรือน ก็จะส่งผลบวกต่อสังคมขนาดใหญ่ และอื่น ๆ ตามมา เพราะเมื่อครอบครัวดี มีศีลธรรม มีจริยธรรมแล้ว ความมั่นคงของครอบครัว และสังคมอื่น ๆ ก็จะตามมา

๓.๑.๔.๒ ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว

นอกเหนือจากความรับผิดชอบที่บุคคลพึงมีต่อบุคคลผู้อยู่ในครอบครัวเดียวกันแล้ว ความรับผิดชอบที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือการสร้างความสัมพันธ์อันดี ด้วยการแสดงความรับผิดชอบกับบุคคลที่อยู่ภายนอกครอบครัว แต่เป็นบุคคลเหล่านี้นั้น เป็นบุคคลที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้วิจัยใช้หลักทิศ ๖ ที่เหลืออีก ๔ ทิศมาจัดแบ่ง และแยกย่อยได้เป็น ๘ ประเภทด้วยกัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ความรับผิดชอบของลูกศิษย์ต่ออาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหมายของลูกศิษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “ศิษย์” พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง “ผู้ศึกษาเล่าเรียนหรือผู้เยาว์ซึ่งอยู่ในความดูแลคุ้มครองของอาจารย์” การที่คนเราจะเก่งกล้าสามารถมากน้อยเพียงใดนั้น ประการสำคัญขึ้นอยู่กับครูอาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถและมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์มากน้อยเพียงใด และมีคุณธรรม มีจริยธรรมดีแค่ไหนเพียงใดด้วย[๑๓๕] ดังนั้นคำว่า “ศิษย์” คำนี้เป็นคำถาม และตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “สิสฺส, อนฺเตวาสี, อนฺเตวาสิก, สาวก”[๑๓๖]

---

[๑๓๔] จำนงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๘-๑๓๐.

[๑๓๕] อ้างใน จำนงค์ ทองประเสริ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๑.

[๑๓๖] พระมหาโพธิวงศาจารย์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๖๔.

ประเภทของลูกศิษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: ไม่ปรากฏเด่นชัดในการแบ่งประเภทลูกศิษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คุณสมบัติของลูกศิษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: ในโพธิราชกุมารสูตร[๑๓๗] ได้พรรณนาการถึงองค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ซึ่งมีคุณสมบัติในการเป็นลูกศิษย์ มี ๕ ประเภทด้วยกัน คือ...(๑) เป็นผู้มีศรัทธา (๒) เป็นผู้มีสุขภาพดี (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา (๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร และ (๕) เป็นผู้ปัญญา...

ความรับผิดชอบของศิษย์ต่อครูอาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ในสิสสกถา ว่าด้วยหน้าที่ศิษย์ต่อครูอาจารย์ แยกไว้ ๕ ประการด้วยกันคือ

๑. ลุกขึ้นยืนต้อนรับ เมื่อศิษย์เห็นครูอาจารย์เดินผ่านมา ต้องยืนแสดงความเคารพ

๒. เข้าไปคอยรับใช้ ในเวลาที่ว่างจากการเรียน ศิษย์สมัยก่อนซึ่งมักจะไปอยู่อาศัยครูอาจารย์ที่วัดบ้าง ที่โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยบ้าง ก็มักจะเข้าไปคอยรับใช้ครูอาจารย์ แล้วแต่ท่านจะบอก

๓. เชื่อฟังคำสั่งสอน ศิษย์ที่ดีจะต้องเป็นคนที่ “ว่านอนสอนง่าย” คือปฏิบัติตนอยู่ในโอวาทของท่าน เมื่อท่านแนะนำสั่งสอนอะไรก็ตั้งอกตั้งใจฟัง แล้วกำหนดจดจำไว้ให้ดี

๔. อุปัฏฐากบำรุง ศิษย์บางคนอยู่กับครูอาจารย์จนท่านอายุมาก แก่เฒ่า ไม่สามารถจะช่วยตัวเองได้ ศิษย์ที่ดีจะต้องหาโอกาสตอบแทนพระคุณท่านด้วยการอุปัฏฐากเลี้ยงดูท่าน

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เมื่อครูอาจารย์อบรมสั่งสอน ศิษย์ที่ดีจะต้องตั้งอกตั้งใจฟังคำสอนของท่านด้วยความเคารพ

---

[๑๓๗] ดูรายละเอียด **ม.ม.** (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗-๔๑๘.

(๒) ความรับผิดชอบของครูอาจารย์ต่อลูกศิษย์

ความหมายของอาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “ครู” ตามศัพท์แปลว่า “ผู้หนัก” หมายถึง ว่าเป็นที่ต้องมีภาระหนักในการที่จะอบรมสั่งสอนศิษย์และในการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ ส่วนคำว่า “อาจารย์” แปลว่า “ผู้ที่ศิษย์จะต้องประพฤติตอบด้วยความเอื้อเฟื้อ” คือ ความเคารพนบนอบ ในพระพุทธศาสนาถือว่า “ครูเป็นทิศเบื้องขวา” เพราะเป็นบุคคลที่สำคัญยิ่งในอันที่จะสร้างบุคคลในสังคมให้เป็นผู้ที่มีความรู้ มีคุณธรรม อันจะเป็นกำลังทางสังคมของประเทศชาติต่อไป[๑๓๘] ดังนั้นแล้ว คำว่า “ครู” นั้นเป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “ครู, ติตฺถ, คุรุ, สตฺถุ, อนุสาสก, อาจริย, อุปเทสก, อชฺฌาปก, ปาจริย”[๑๓๙] ส่วนคำว่า “อาจารย์” นั้น หากเป็นผู้ชาย ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “อาจริย, อาเจร, นิสฺสยทายก, อชฺฌาปก,” แต่หากเป็นอาจารย์ผู้หญิง ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลี คือ “อาจริยานี”[๑๔๐]

ประเภทของอาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: ในส่วนประเภทของอาจารย์นั้น มีปรากฏใน กัมมัฏฐานนัคคหณนิทเทส คัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่าด้วย อาจริยกถา ว่าด้วยอาจารย์ ๔ ประเภท คือ (๑) ปัพพัชชาจารย์ อาจารย์ในการบรรพชา (๒) อุปสมปทาจารย์ อาจารย์ในการอุปสมบท (๓) นิสสยาจารย์ อาจารย์ผู้ให้นิสสัย และ (๔) อุทเทสาจารย์ อาจารย์ผู้กล่าวสอนธรรม[๑๔๑]

คุณสมบัติของอาจารย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: คุณสมบัติที่พึงประสงค์ของอาจารย์ ผู้ทำหน้าที่สั่งสอน ให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะครูอาจารย์ จึงต้องประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

ก. เป็นกัลยาณมิตร คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ดังมีปรากฏในทุติยมิตตสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยองค์แห่งมิตร สูตรที่ ๒ ดังนี้... (๑) ปิโย น่ารัก คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยาก เข้าไปปรึกษาไต่ถาม (๒) ครุ น่าเคารพ คือ เป็น

---

[๑๓๘] จำนงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๒.

[๑๓๙] พระมหาโพธิวงศาจารย์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๗.

[๑๔๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๔.

[๑๔๑] วิสุทธิ. ๑/๑๐๑

ผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ และมี ความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่ง ได้ และปลอดภัย (๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และ เป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์ เอ่ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ (๔) วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี (๕) วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ มรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป (๖) คมภีรญจ กถำ กตฺตา แถลงเรื่องลึกซึ้งได้ คือ กล่าว ที่ยุ่งยากลึกซึ่งให้เข้าใจได้และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราว และ (๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชาเย ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่ชักจงไป เสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควรนายยักเยื้องไปต่าง ๆ[๑๔๒]

ข.ต้องตั้งใจสอน ในความเป็นอาจารย์ผู้สอนศิษย์นั้น ต้องตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรมที่เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม ๕ ประการ ดังมีปรากฏในอุทายีสูตร คือ (๑) ...แสดงธรรมไปตามลำดับ (๒)...แสดงอ้างเหตุ (๓)..แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู (๔)...เป็นผู้ไม่เพ่งอามิส แสดงธรรม และ (๕)...ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น... [๑๔๓]

ค. ต้องมีลีลาในการสอน มีลีลาครูครบทั้งสี่ ครูที่สามารถมีลีลาของนักสอนดังนี้ (๑) ๑. สันทัสสนา ชี้ให้ชัด จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะอธิบาย ให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา (๒) สมาทปนา ชวนให้ปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือ ทำหรือนำไปปฏิบัติ(๓) สมุตเตชนา เร้าให้กล้า คือ ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยหรือยากล้าน และ (๔) สัมปหังสนา ปลุกให้ร่าเริง คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่ม เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังแช่มชื่น มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ หลักการจำง่ายๆ ว่า สอนให้ แจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ร่าเริง[๑๔๔]

ง. ต้องมีหลักในการสอน หลักตรวจสอบสาม เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ครูอาจารย์สามารถตรวจสอบตนเอง ด้วยลักษณะการสอนของพระบรมครู ๓ ประการ คือ (๑) สอนด้วย

---

[๑๔๒] ดูรายละเอียด **องฺ.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

[๑๔๓] ดูรายละเอียด **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

[๑๔๔] ดูรายละเอียด **ที.สี.** (ไทย) ๔/๑๕๘/๑๖๑.

ความรู้จริง รู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา (๒) สอนอย่างมีเหตุผลให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง และ (๓) สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็นความจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น

อนึ่ง นอกจากนี้ ใน ปัญจวีสติอาจริยคุณปัญหา[๑๔๕] มิลินทปัญหา ซึ่งเป็นปัญหาที่ว่าด้วยคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นอาจารย์ ซึ่งมีอยู่ ๒๕ ข้อด้วยกัน คือ

> ...ผู้เป็นอาจารย์พึงปฏิบัติชอบในศิษย์ผู้ปฏิบัติชอบด้วยคุณเหล่านั้น คุณ ๒๕ ประการ คือ... (๑) ผู้เป็นอาจารย์พึงอุปัฏฐากรักษาศิษย์เป็นประจำสม่ำเสมอ (๒) พึงรู้จักเวลาที่ไม่ควรเสวนาและที่ควรเสวนา (๓) พึงรู้ว่าศิษย์หลงลืมหรือไม่หลงลืม (๔) พึงรู้จักโอกาสที่ดีกว่า (๕) พึงรู้ถึงความป่วยไข้ (๖) พึงรู้ว่าศิษย์ได้ของกินแล้วหรือยังไม่ได้ (๗) พึงรู้จักศิษย์ผู้มีความแตกต่าง (๘) พึงแบ่งปันอาหารในภาชนะ (๙) พึงปลอบโยนศิษย์อย่างนี้ว่า ‘เธออย่ากลัวเลย ผลที่ต้องการจะก้าวมาหาเธอ’ เป็นต้น (๑๐) พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยว่า ‘ศิษย์ติดต่ออยู่กับบุคคลนี้’ (๑๑) พึงรู้จักบุคคลที่ศิษย์ติดต่อด้วยในบ้าน (๑๒) พึงรู้จักบุคคลที่ศิษย์ติดต่อด้วยในวัด (๑๓) ไม่ควรเล่นคะนองกับศิษย์ (๑๔) ควรทำการทักทายปราศรัยกับศิษย์ (๑๕) พบเห็นความผิด (ของศิษย์) แล้วพึงอดกลั้น (ไม่ลุแก่โทสะ) (๑๖) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างเคารพ (๑๗) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ขาดตอน (๑๘) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ปิดบัง (๑๙) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่เหลือ (๒๐) พึงตั้งความคิดที่จะให้ศิษย์รู้อย่างนี้ว่า ‘เราจะให้ศิษย์ผู้นี้ได้รู้ในศิลปะทั้งหลาย’ (๒๑) พึงตั้งความคิดแต่จะให้ศิษย์เจริญอย่างนี้ว่า ‘ศิษย์ผู้นี้จะไม่พึงเสื่อมได้อย่างไร’ (๒๒) พึงตั้งความคิดไว้อย่างนี้ว่า ‘เราจะทำศิษย์ผู้นี้ให้เป็นคนมีกำลัง ด้วยกำลังคือการศึกษา’ (๒๓) พึงตั้งเมตตาจิต ไม่พึงละทิ้งศิษย์ในคราวมีอันตราย (๒๔) ไม่พึงหลงลืมในกิจที่ควรทำ (๒๕) ไม่พึงยกย่องในธรรมที่พลั้งพลาด...

หน้าที่และความรับผิดชอบของครูอาจารย์ที่มีต่อลูกศิษย์ตามหลักของพระพุทธศาสนา

๑. ครูอาจารย์ต้องแนะนำดี ครูอาจารย์ซึ่งได้รับมอบหมายจากพ่อแม่ของศิษย์ในการที่จะให้ความรู้ และอบรมสั่งสอนลูกของเขานั้นจำเป็นจะต้องมีความรับผิดชอบในความประพฤติของศิษย์ที่อยู่ในความปกครองดูแลของตนด้วย

---

[๑๔๕] ดูรายละเอียด **มิลินท.** (ไทย) ๖/๑๕๖-๑๕๗.

๒. ครูอาจารย์ต้องให้ศิษย์ได้ศึกษาเล่าเรียนดี ครูอาจารย์ที่ดีจะต้องรู้จักคิดหาวิธีการสอนให้ศิษย์มีความสนุกและเข้าใจในบทเรียนให้มากยิ่งขึ้นอยู่เสมอ ต้องมีศิลปะในการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ มาสอนศิษย์ เร้าใจให้ศิษย์มีความกระตือรือร้นที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมนอกห้องเรียน

๓. ครูอาจารย์ต้องบอกศิลปะวิทยาให้ศิษย์อย่างสิ้นเชิง ครูอาจารย์ที่ดีจะต้องไม่หวงความรู้ ไม่ปิดปิดความรู้ และจะต้องมีจิตสำนึกอยู่เสมอว่า ถ้าหากศิษย์ไม่เก่งกว่าครูอาจารย์แล้ว สังคมจะเสื่อมลงทุกที ครูอาจารย์จะต้องพยายามอบรมสั่งสอนศิษย์สร้างศิษย์ให้เป็นอภิชาตบุตร ของสังคมให้ได้ คือ จะต้องพยายามสร้างและส่งเสริมศิษย์ให้มีความรู้ ความสามารถยิ่งกว่าตนให้ได้

๔. ครูอาจารย์ต้องยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในหมู่เพื่อนฝูง ครูอาจารย์ที่ดีจะต้องพยายามจดจำศิษย์ทุกคนให้ได้ ยิ่งจำได้ทั้งชื่อนามสกุล และจำได้ว่าศิษย์คนใดมีความรู้ความสามารถเก่งในทางใดเป็นพิเศษด้วยแล้ว ยิ่งดีใหญ่

๕. ครูอาจารย์ต้องเป็นที่พึงพาอาศัยของศิษย์ได้ ในฐานะที่ครูอาจารย์ได้อบรมสั่งสอนศิษย์มาเป็นเวลานาน ย่อมมีศิษย์เป็นจำนวนมาก และศิษย์เหล่านั้นจะอยู่กระจัดกระจายกันในทุกหนแห่ง เพราะฉะนั้นครูอาจารย์จึงสามารถเป็นที่พึงอาศัยของศิษย์ได้ในหลาย ๆ กรณีด้วยกัน

ดังนั้นแล้ว การศึกษาจึงเป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างสรรค์พัฒนามนุษย์ มีอิทธิพลบทบาทต่อมนุษย์และสังคมทุกแง่มุม ดังนั้น ผู้ให้การศึกษาจะทำอย่างไร ให้ผู้เรียน เรียนแล้วเกิดความเข้าใจ สามารถคิดเป็น ทำถูกแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ให้มีความสุขไม่เบื่อหน่ายการเรียน ก่อเกิดกระบวนการเรียนรู้พัฒนาต่อเนื่อง สร้างพัฒนาลักษณะมนุษย์ให้สมบูรณ์แบบ เรียนแล้วนำไปประโยชน์ปฏิบัติ ก่อเกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนสังคมและประเทศชาติ บรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญของกระบวนการศึกษาได้อย่างแท้จริง

(๓) ความรับผิดชอบของกุลบุตรต่อมิตรตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหมายของกุลบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “กุลบุตร” ในที่นี้หมายถึง บุคคลทั่วไป เป็นทั้งหญิงทั้งชาย ซึ่งตรงกับคำภาษาบาลีว่า “กุลปุตฺต” หรือหากเป็นผู้หญิงก็จะตรงกับคำภาษาบาลีว่า “กุลลิตฺถี, กุลปาลิกา”[๑๔๖] ซึ่งก็คือบุคคลทั่วไป ทั้งผู้หญิงและผู้ชายนั่นเอง ประเภทของกุลบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา พึงดูประเภทของมิตรเพื่อเทียบเคียง คุณสมบัติของกุลบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา: พึงดูคุณสมบัติของมิตรเพื่อเทียบเคียง ความรับผิดชอบของกุลบุตรต่อเพื่อนตามหลักพระพุทธศาสนา

มิตตภารกถา ว่าด้วยหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อมิตร ๕ ประการ คือ (๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน (๒) เจรจาด้วยคำไพเราะ (๓) ทำประโยชน์ให้ (๔) วางตัวสม่ำเสมอ และ (๕) ไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากจากความเป็นจริง และในมิตตาทุพภกถา ได้พรรษาถึงด้วยอานิสงส์ของการไม่ประทุษร้ายมิตร ซึ่งมีปรากฏใน เตมิยชาดก[๑๔๗] มหานิบาต มีจำนวน ๑๐ ข้อด้วยกัน คือ ...(๑) ไปในที่ไหน ๆ ก็มีอาหารมากมาย เป็นที่อาศัยของคนเป็นอันมาก (๒)ได้รับการบูชาทุกแห่ง (๓) โจรก็ไม่ข่มเหง พระราชาก็ไม่ทรงดูหมิ่น ข้ามพ้นศัตรูได้ (๔) ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีทั้งในหมู่ญาติ และในหมู่มิตร (๕) ได้รับสักการะ ความเคารพ การสรรเสริญเกียรติคุณ (๖) ได้รับการบูชา การไหว้ตอบ ทั้งอิสริยยศและเกียรติยศ (๗) มีความรุ่งโรจน์และมีสิริ (๘) มีปศุสัตว์มากมาย และพืชพันธ์ธัญญาหารเจริญงอกงาม (๙) ย่อมได้ที่พึ่ง ไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใดเลย และ (๑๐) ศัตรูไม่ข่มขี่เบียดเบียนบีฑา...

(๔) ความรับผิดชอบของมิตรต่อกุลบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหมายของมิตรตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “มิตร” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เพื่อนรักใคร่คุ้นเคย” ส่วนคำว่า “สหาย” พจนานุกรมได้ให้ความหมายไว้ว่า “เพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์” จากบทนิยามความหมายทั้ง ๒ นี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า “สหาย” นั้น นับว่าเป็นเพื่อนที่ดี คือเป็นเพื่อนร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมเป็น ร่วมตาย ส่วนคำว่า “มิตร” หมายเพียงเพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยเท่านั้น คือ เพียงมีไมตรีจิตต่อกัน อาจจะร่วมสุข

---

[๑๔๖] พระมหาโพธิวงศาจารย์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๖.

[๑๔๗] **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๑๒-๒๑/๑๘๕-๑๘๖.

ร่วมทุกข์ด้วยหรือไม่ก็ได้[๑๔๘] ดังนั้นคำว่า “มิตร” ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “มิตฺต, มิตฺตตา, เมตฺตา, สามคฺคี, โสหชฺช,”[๑๔๙]

ประเภทของมิตรตามหลักพระพุทธศาสนา:ในพระพุทธศาสนานั้นได้แบ่งประเภทของเพื่อนออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ด้วยกันคือ กลุ่มมิตรแท้ และกลุ่มมิตรเทียม

คุณสมบัติของมิตรตามหลักพระพุทธศาสนา:

กลุ่มที่ ๑ มิตรแท้ ซึ่งคำว่า “มิตรแท้” คือ มิตรที่เป็นกัลยาณมิตร หมายถึง มิตรแท้ เป็นเพื่อนด้วยความจริงใจมีอยู่ ๔ ประเภท คือ

๑.มิตรอุปการะ มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

(๑) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน

(๒) ช่วยรักษาทรัพย์สินเพื่อน

(๓) เมื่อเพื่อนมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้

(๔) เพื่อนมีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่เอยปากขอ

๒.มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔ ประการได้แก่

(๑) บอกความลับแก่เพื่อน

(๒) ปิดความลับของเพื่อน

(๓) มีภัยอันตราย ไม่ละทิ้ง

(๔) แม้ชีวิตก็สละเพื่อเพื่อนได้

๓.มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔ ได้แก่

(๑) จะทำชั่วก็ต้องห้ามไว้

(๒) ให้ได้ฟังในเรื่องที่ไม่เคยได้ฟัง

(๓) ให้ได้ฟังในเรื่องที่ไม่เคยได้ฟัง

(๔) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔.มิตรมีน้ำใจ มีลักษณะ ๔ ได้แก่

(๑) เพื่อนมีทุกข์พลอยมีทุกข์ด้วย

---

[๑๔๘] อ้างใน จำนงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๓.

[๑๔๙] พระมหาโพธิวงศาจารย์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑๒.

(๒) เพื่อนมีสุขพลอยดีใจด้วย

(๓) เขาติเตียนเพื่อนคอยยับยั้งแก้แทนให้

(๔) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยกล่าวสนับสนุน

อนึ่งในปฐมสขสูตร[๑๕๐] ปฐมปัณณาสก์ ได้กล่าวถึง มิตตกถา ว่าด้วยคุณสมบัติของมิตรที่ควรคบ ๗ ประการ คือ ...(๑) ให้ของที่ให้ได้ยาก (๒) ทำสิ่งที่ทำได้ยาก (๓) อดทนถ้อยคำที่อดทนได้ยาก (๔) บอกความลับของตนแก่เพื่อน (๕) ปิดความลับของเพื่อนมิให้แพร่งพราย (๖) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ และ (๗) เมื่อเพื่อนสิ้นทรัพย์ ก็ไม่ดูหมิ่น... และนอกจากนี้ ในทุติยมิตตสูตร[๑๕๑] ก็ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของมิตรที่ควรคบอีก ๗ ประการด้วยเช่นกัน คือ ...(๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (๒) เป็นที่เคารพ (๓) เป็นที่ยกย่อง (๔) เป็นนักพูด (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ และ (๗) ไม่ชักนำในในอฐานะ... อนึ่ง นอกจากนี้ ในมิตตามิตตชาดก[๑๕๒] ได้พรรณนาถึงคุณลักษณะของมิตรแท้อีก ๑๖ ประเภทด้วยกัน คือ ...(๑) ระลึกถึงเพื่อนผู้จากไป (๒) ยินดีต้อนรับเพื่อนผู้มาหา (๓) หยอกล้อเพื่อน (๔) ชื่นชมยินดีด้วยคำพูด (๕) คบหาผู้ที่เป็นมิตรของเพื่อน (๖) ไม่คบหาผู้ที่ไม่ใช่มิตรของเพื่อน (๗) ห้ามปรามผู้ที่ตำหนิติเตียนเพื่อน (๘) สรรเสริญผู้ที่พรรณนาคุณความดีของเพื่อน (๙) บอกความลับแก่เพื่อน (๑๐) ปิดบังความลับของเพื่อน (๑๑) สรรเสริญการกระทำของเพื่อน (๑๒) สรรเสริญปัญญาของเพื่อน (๑๓) ยินดีในความเจริญของเพื่อน (๑๔) ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน (๑๕) ได้อาหารมีรสอร่อยมาก็ระลึกถึงเพื่อน และ (๑๖) ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนเสมอ...

เตมิยชาดก[๑๕๓] มหานิบาต ได้กล่าวถึง มิตตาทุพภกถา คือ อานิสงส์ของการไม่ประทุษร้ายมิตร มี ๑๐ ประการด้วยกัน คือ ...(๑) ไปในที่ไหน ๆ ก็มีอาหารมากมาย เป็นที่อาศัยของคนเป็นอันมาก (๒) ได้รับการบูชาทุกแห่ง (๓) โจรก็ไม่ข่มเหง พระราชาก็ไม่ทรงดูหมิ่น ข้ามพ้นศัตรูได้ (๔) ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีทั้งในหมู่ญาติ และในหมู่มิตร (๕) ได้รับสักการะ ความเคารพ การสรรเสริญเกียรติคุณ (๖) ได้รับการบูชา การไหว้ตอบ ทั้งอิสรยศและเกียรติคุณ (๗) มีความ

---

[๑๕๐] ดูรายละเอียด **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

[๑๕๑] ดูรายละเอียด **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๗.

[๑๕๒] ดูรายละเอียด **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๗/๑๒๘-๑๓๒/๓๙๔-๓๙๕.

[๑๕๓] ดูรายละเอียด **ขุ.ชา.** (ไทย) ๒๘/๑๒-๒๑/๑๘๕-๑๘๖.

รุ่งโรจน์และมีสิริ (๘) มีปศุสัตว์มากมาย และพืชพันธ์ธัญญาหารเจริญงอกงาม (๙) ย่อมได้ที่พึ่ง ไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใดเลย และ (๑๐)...ศัตรูไม่ข่มขี่เบียดเบียนบีฑา...

กลุ่มที่สอง มิตรเทียม คำว่า “มิตรปฏิรูป” คือ เพื่อนเทียม หรือคนเทียม มิตรมีอยู่ ๔ ประเภท ดังนี้

๑.คนปอกลอก มีลักษณะ ๔ คือ

(๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว

(๒) ยอมเสียน้อยหวังได้มาก

(๓) ตนมีภัย จึงขอให้เพื่อนช่วย

(๔) คบเพื่อนเพื่อประโยชน์ของตนเอง

๒.คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔ คือ

(๑) ยกแต่ของหมดแล้วมาปราศรัย

(๒) ดีแต่อ้างสิ่งที่ยังมาไม่ถึงมาพูด

(๓) สงเคราะห์เพื่อนด้วยของไม่มีสาระ

(๔) เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างมีเหตุขัดข้อง

๓.คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔ คือ

(๑) เพื่อนจะทำชั่ว ก็เอออ

(๒) เพื่อนจะทำดีก็เอออ

(๓) ต่อหน้าสรรเสริญ

(๔) ลับหลังแล้วนินทา

๔.เพื่อนชวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔ คือ

(๑) คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา

(๒) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน

(๓) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น

(๔) คอยเป็นเพื่อนเล่นการพนัน

ความรับผิดชอบของมิตรต่อกุลบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา

มิตตปฏิภารกถา ว่าด้วยหน้าที่มิตรที่พึงปฏิบัติตอบแทน ๕ ประการ คือ ... (๑) รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว (๒) รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว (๓) เมื่อมีภัย เป็นพึ่งพึงพำนักได้ (๔) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ และ (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร...

(๕) ความรับผิดชอบของนายจ้างต่อลูกจ้างตามหลักการพระพุทธศาสนา

ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง หรือ นายทุน ที่มีต่อลูกจ้าง หรือชนชั้นกรรมาชีพนั้นเกิดขึ้นเพราะ“...เอกลักษณ์ของมนุษย์ชาติทุกสังคม คือ “ความไม่เท่าเทียมกัน” ของคนในด้านกายภาพ ระดับสติปัญญา สถานภาพของสังคมและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ในระบบเศรษฐกิจนายทุนหรือลัทธิเสรีนิยม...บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีทั้งหลายย่อมมีโอกาสประสบความสำเร็จ...”[๑๕๔] ดังนั้น เมื่อต้นทุนทางสังคมของคนมีความแตกต่างกัน โอกาสที่คนในสังคมจะเท่าเทียมกันจึงเป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อองคาพยพของการประกอบการทุกประเภท ต้องอาศัยความร่วมมือและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ประกอบการหรือนายจ้างกับผู้รับจ้างผู้ประกอบการ หรือลูกจ้างซึ่งจัดเป็นชนชั้นกรรมาชีพ ทุกระดับชั้นในองค์กรนั้น ๆ จากประเด็นที่เป็น“...เหตุที่นายทุนและชนชั้นกรรมาชีพ “มีวัตถุประสงค์” แตกต่างกัน...ประวัติศาสตร์การขัดแย้งระหว่างนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพจึงอุบัติต่อเนื่อง” สิ่งจำเป็นต่อการประกอบการ คือ การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง “ดังนั้น มนุษยสัมพันธ์จึงมีความสำคัญต่อบุคคลอย่างยิ่ง”[๑๕๕] จากเหตุผลดังกล่าวนี้ “ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างในปัจจุบันต้องหันกลับมาทบทวนกันใหม่ ทั้งแนวคิด และวิธีการ ฝ่ายนายจ้างและฝ่ายลูกจ้างต้องพิจารณากฎเกณฑ์หรือกระบวนการทำงาน พร้อมทั้งการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการทำงาน ซึ่งต้องมีการปรึกษาหารือร่วมกัน”[๑๕๖] ในประเด็นนี้ “... พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนา“มนุษย์นิยม” พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้นายทุนและชนชั้น

---

[๑๕๔] นวม สงวนทรัพย์, **สังคมวิทยาศาสนา**, หน้า ๑๓๖.

[๑๕๕] สมพร สุทัศนีย์, **มนุษยสัมพันธ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔-๑๕.

[๑๕๖] สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘-๔๔.

กรรมาชีพปฏิบัติต่อกันบนรากฐานแห่งการประสานใจ.."[๑๕๗] ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของจำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า "พระพุทธศาสนายอมรับว่า ทุกคนในสังคมมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน แต่ทุกคนไม่สามารถจะมีสถานภาพทางสังคมเท่าเทียมกันได้ทั้งหมด ทั้งนี้ เพราะบุคคลมีความสามารถไม่เท่าเทียมกันนั่นเอง"[๑๕๘]

ดังนั้น เพื่อให้สถานะและความรับผิดชอบของนายจ้างหรือผู้ประกอบการให้ปรากฏเด่นชัด ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอสถานะทั่วไปและความรับผิดชอบของนายจ้างตามหลักการของพระพุทธศาสนา ตามลำดับดังต่อไปนี้

ความหมายของนายจ้าง: คำว่า "นายจ้าง" นี้ เป็นคำนาม (น.) ตรงกับคำภาษาบาลีว่า "เปสก, นิโยชก"[๑๕๙] แปลว่า "ผู้จ้างทำงาน, คู่กับ ลูกจ้าง" หรือ บุคคลที่ตกลงว่าจ้างบุคคลอีกคนหนึ่งซึ่งเรียกว่า ลูกจ้าง ให้ทำงานให้และจะให้สินจ้างตลอดเวลาที่ทำงานให้นั้น"[๑๖๐]

อนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคำที่มีนัยเหมือนกันกับคำว่านายจ้าง ดังนี้

(๑) คำว่า "นาย", คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ "เปสก, นิโยชก"[๑๖๑] คือ หมายถึง "ผู้ใหญ่ใหญ่, ผู้เป็นหัวหน้า, ผู้จ้าง"[๑๖๒]

(๒) คำว่า "เจ้านาย", คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ "สามิ, สามี, อยฺย, อิสฺสร, ปติ, อธิปติ, อธีส, นายก, ภวนฺต"[๑๖๓] หมายถึง "เชื้อสายของพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปและผู้ที่ได้รับสถาปนาอิสริยยศขึ้นเป็นเจ้า, เจ้าก็เรียก"[๑๖๔]

(๓) คำว่า "เจ้าของกิจการ หรือ เจ้าของร้าน", คำศัพท์ในภาษาบาลี "อาปณิก, ปาปณิก"[๑๖๕] คือ หมายถึง "ผู้มีสิทธิครอบครองใช้สอย เก็บผลประโยชน์ และจำหนายทรัพย์สิน"[๑๖๖]

---

[๑๕๗] อ้างแล้ว, นวม สงวนทรัพย์, **สังคมวิทยาศาสนา**, หน้า ๑๓๗.

[๑๕๘] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๘๑.

[๑๕๙] อ้างแล้ว, พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), หน้า ๓๔๒.

[๑๖๐] อ้างแล้ว, **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, หน้า ๖๒๒.

[๑๖๑] อ้างแล้ว, พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), หน้า ๓๔๒.

[๑๖๒] อ้างแล้ว, **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, หน้า ๖๒๒.

[๑๖๓] อ้างแล้ว, พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), หน้า ๑๗๒.

[๑๖๔] อ้างแล้ว, **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔,** หน้า ๓๓๕.

[๑๖๕] อ้างแล้ว, พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), หน้า ๑๗๑.

(๔) คำว่า “ผู้บังคับบัญชา”, คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “อาณาทายี, อาณาปก, อาญฺตฺติวาจก, อาณาสมฺปนฺน, มเหสกฺข”[๑๖๗] หมายถึง “ข้าราชการหรือพนักงานรัฐวิสาหกิจที่มีอำนาจปกครองดูแลผู้ใต้บังคับบัญชา”[๑๖๘]

(๕) คำว่า “ผู้ประกอบการ”, คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “ปยุตฺตก, ปโยชก”[๑๖๙] หมายถึง “บุคคลที่จัดตั้งธุรกิจใหม่ โดยเผชิญกับความเสี่ยงและความไม่แน่นอนทางธุรกิจ เพื่อแสวงหาผลกำไรและความเติบโต มุ่งหาความต้องการของตลาดเพื่อสนองความต้องการ”[๑๗๐]

(๖) คำว่า “นายทุน”, คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “วฑฺฒิกาหิ, มหาธนี”[๑๗๑] หมายถึง “ผู้เป็นเจ้าของทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้า, ผู้ลงทุนประกอบกิจการหรือออกทุนให้ผู้อื่นประกอบการ”[๑๗๒]

ประเภทของนายจ้าง: สำหรับประเภทของนายจ้างที่ปรากฏมีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ปรากฏเด่นชัดว่ามีกี่ประเภท ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอแบ่งตามสถานะทางสังคมแต่ละอาชีพของนายจ้าง ตามที่ปรากฏมีในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ดังนี้

๑. ประเภทการปกครอง เช่น พระราชา, เสนาบดี, เจ้าเมือง, เจ้าขุนมูลนาย อนึ่ง ในสมัยพุทธกาลนั้น ได้ปรากฏมีการแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๖ แว้นแคว้น ดังที่มีปรากฏในอุโบสถสูตร[๑๗๓] ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต นั้นก็หมายความว่า ต้องมีบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเป็นอาชีพสายนักการปกครอง เพื่อบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งปกครองแว้นแคว้นนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น พระเจ้าพิมพิสาร, พระเจ้าปเสนทิโกศล, พระเจ้าลิจฉวี, พระเจ้าอชาตศัตรู, เจ้าพันธุลเสนาบดี, พระเจ้าอุเทน, พระเจ้าจันทปัชโชต, พระเจ้าสุทโธทน เป็นต้น

---

[๑๖๖] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๓๓๔.

[๑๖๗] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๔๔๒.

[๑๖๘] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๗๘๕.

[๑๖๙] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๔๔๓.

[๑๗๐] https://th.wikipedia.org/wiki/ผู้ประกอบการ

[๑๗๑] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๓๔๓.

[๑๗๒] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔,** อ้างแล้ว, หน้า ๖๒๒.

[๑๗๓] ๑๖ แว้นแคว้น คือ ...อังคะ, มคธ, กาสี, โกสละ, วัชชี, มัลล, เจตี, วังสะ, กุรุ, ปัญจาละ, มัจฉะ, สุรเสนะ, อัสสกะ, อวันตี, คันธาระ, กัมโพชะ...” ดูรายละเอียด **องฺ.ติก.** (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘

๒. ประเภทผู้ประกอบการ เช่น เศรษฐี, คหบดี เจ้าของกิจการ ในส่วนสมัยพุทธกาลนั้น ยกตัวอย่างเช่น อนาถปิณฑิกเศรษฐี, โฆสกเศรษฐี, ราชคหเศรษฐี เป็นต้น อนึ่ง ผู้ประกอบการหรือนายจ้างในอยู่ในระดับแนวหน้าของสังคม ดังที่ปรากฏมีในสมัยพุทธกาลนั้น มีกล่าวเอาไว้ในมหาปรินิพพานสูตร[๑๗๔] เมื่อครั้งที่พระอานนท์ได้กล่าวถึง ในขณะที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ซึ่งมีจำนวน ๖ เมืองด้วยกัน คือ (๑) กรุงจัมปา (๒) กรุงราชคฤห์ (๓) กรุงสาวัตถี (๔) เมืองสาเกตุ (๕) กรุงโกสัมพี และ (๖) กรุงพาราณสี สาเหตุเพราะว่า...เมืองเหล่านี้ มี ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล.... นั่นก็หมายความว่า เมืองทั้ง ๖ เมืองนี้ เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองทางด้านการเมือง และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป

คุณสมบัติของนายจ้างตามหลักพระพุทธศาสนา: สำหรับคุณลักษณะของนายจ้าง หรือ นักธุรกิจผู้ประกอบการธุรกิจทุกระดับชั้นนั้น ในพระพุทธศาสนานั้นได้ปรากฏมีหลักธรรมเกี่ยวกับคุณสมบัติของการเป็นนายจ้างที่ดี หรือการเป็นนักธุรกิจที่ดีเอาไว้ใน ทุติยปาปณิกสูตร [๑๗๕]คือ พระสูตรที่ว่าด้วยคุณสมบัติของพ่อค่าสูตรที่ ๒ คือ “...พ่อค้าในโลกนี้ ๑.มีตาดี ๒. มีธุรกิจดี ๓. เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอิงอาศัย...”

พ่อค้าชื่อว่ามีตาดี เป็นอย่างไร

คือ พ่อค้าในโลกนี้รู้จักสินค้า “สินค้านี้ ซื้อมาเท่านี้ ขายไปเท่านี้ จักมีมูลค่าประมาณนี้ มีกำไรเท่านี้” พ่อค้าชื่อว่ามีตาดี เป็นอย่างนี้แล

พ่อค้าชื่อว่ามีธุรกิจ เป็นอย่างไร

คือ พ่อค้าเป็นคนฉลาด และขายสินค้าได้ พ่อค้าชื่อว่ามีธุรกิจดี เป็นนี้แล

พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอิงอาศัย เป็นอย่างไร

คือ คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคทรัพย์มาก ย่อมรู้จักพ่อค้าในโลกนี้อย่างนี้ว่า “พ่อค้านี้แลมีตาดี มีธุรกิจดี และสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรภรรยาได้ ทั้งใช้คืนให้แก่พวกเราได้ตามกำหนดเวลา” คหบดีหรือบุตรคหบดีเหล่านั้น ย่อมเชื่อเชิญพ่อค้านั้นด้วยโภคทรัพย์ว่า “นับแต่นี้ไป ท่านจงนำโภคทรัพย์ไปเลี้ยงดูบุตรภรรยา และใช้คืนพวกเราตามกำหนดเวลา” พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างนี้แล

---

[๑๗๔] ดูรายละเอียด **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘

[๑๗๕] **อง.ติก.** (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓-๑๖๔

พ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ ประการนี้แล ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบูลย์ในโภคทรัพย์....

จากคุณสมบัติข้างต้นเห็นได้ว่า การเป็นนายจ้าง หรือ เป็นพ่อค้าผู้ประกอบธุรกิจ ทุกอาชีพที่พึงประสงค์ และถูกต้องตามหลักพุทธธรรมนั้น นายจ้างหรือพ่อค้าผู้ประกอบธุรกิจนั้น จะต้องมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความเชี่ยวชาญในธุรกิจ และที่สำคัญ คือ ต้องให้สังคมพึ่งพาอาศัยได้ คือ ต้องเป็นผู้ประกอบการที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม หากนายจ้าง หรือพ่อค้าผู้ประกอบธุรกิจคนใดสามารถดำเนินธุรกิจภายใต้หลัก ๓ อย่างนี้ ย่อมประสบความสำเร็จที่หญิงใหญ่ เจริญด้วยโภคทรัพย์ และบริวารสมบัติ

(๖) ความรับผิดชอบของนายจ้างต่อลูกจ้าง ผู้เป็นทิศเบื้องล้าง ดังนี้

ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้กำหนดหน้าที่หรือความรับผิดชอบให้นาย, นายจ้าง, ผู้บริหาร, ผู้ประกอบการ, ผู้จัดการ ได้พึงสงเคราะห์และอนุเคราะห์ พนักงาน, ลูกจ้าง, กรรมการ, คนงาน, ผู้เป็นทิศเบื้องล้าง ดังที่ปรากฏในสิงคาลกสูตร โดยความรับผิดชอบตามภาระหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย และความสามารถ หมายถึง นายจ้างที่ดีจะต้องเป็นนักบริหารธุรกิจที่ดีด้วย นั่นคือ จะต้องมีความสามารถในการแต่งตั้งใครต่อใครให้ทำงานอย่างเหมาะสมกับ กำลัง เพศ วัย ความรู้ และความสามารถของเขา

๒. ให้ค่าจ้างรางวัลหรือเงินเดือนตามสมควรแก่งานและการครองชีพ หมายถึง ผู้ที่มารับจ้างทำงานก็หวังว่าคงจักได้รับเงินเดือนหรือค่าจ้างอย่างเหมาะสมะ และพอแก่การที่จะครองชีวิตอยู่ได้ อย่างน้อยก็ไม่ฝืดเคืองนัก นายจ้างจะต้องมีความเมตตากรุณาต่อลูกจ้าง และกำหนดเงินเดือนหรือค่าจ้าง ค่าแรงให้ลูกจ้างตามความเหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ของเขา

๓. จัดสวัสดิการ มีการช่วยรักษาพยาบาลใช้ยามเจ็บไข้ได้ป่วย หมายถึง นอกจากนายจ้างจะต้องให้เงินเดือนหรือค่าจ้างแก่ลูกจ้างตามกำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์แล้ว เรื่องที่นายจ้างจะต้องคำนึงถึงให้มากอีกประการหนึ่ง ก็คือ “สวัสดิการ” อันหมายถึง “สิ่งที่เอื้ออำนวย ให้ลูกจ้างมีชีวิต และสภาพการทำงานที่ดี และสะดวกสบาย

๔. เมื่อได้อะไรมาเป็นพิเศษก็แบ่งปันให้ หมายถึง เวลาที่นายจ้างเดินทางไปต่างจังหวัดหรือต่างประเทส ได้พบเห็นอะไรแปลก ๆ และน่าสนใจก็ควรซื้อมาฝากลูกจ้างบ้าง แม้จะเป็นของที่ไม่มีราคาค่างวดอะไรมากนัก แต่ก็แสดงให้เห็นว่านายจ้างยังระลึกถึงลูกจ้างอยู่ จึงได้ซื้อของมากฝากหรือไปพบเห็นผลไม้หรือของกินของใช้อะไรแปลก ๆ ซึ่งลูกจ้างอาจไม่มีปัญญาหาซื้อมากินมาใช้ได้ นายจ้างก็ควรจะซื้อมาฝากหรือแบ่งปันให้ได้กินได้ใช้บ้าง เป็นกรณีพิเศษ

๕. ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาส หมายถึง มนุษย์เรามิใช่เครื่องจักร เมื่อทำงานนาน ๆ ก็ย่อมเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า อยากพักผ่อนบ้างเป็นธรรมดา แม้แต่เครื่องจักรที่ไม่มีชีวิตจิตใจ เมื่อใช้มาก ๆ เข้า เจ้าของยังต้องพักใช้เครื่องเป็นการชั่วคราว ซึ่งจะทำให้เครื่องจักรเครื่องยนต์นั้นคงทน และรับใช้งานไปได้นาน ขอนี้ฉันใด ลูกจ้างคนงานก็ฉันนั้น สัปดาห์หนึ่งก็ควรจะให้เขาได้มีเวลาพักผ่อนบ้าง จะสักวันหนึ่ง หรือครึ่งวันก็ยังดี ถ้าเป็นลูกจ้างอยู่ในบ้าน หากเขาจะลาไปเที่ยว ไปดูภาพยนตร์ ฯลฯ บ้าง ก็ควรอนุญาตให้เป็นครั้งคราว[๑๗๖]

สรุปความว่า นายจ้างหรือผู้ประกอบการนั้นต้องมีคุณลักษณะโดดเด่นเฉพาะตัวในด้านการประกอบกิจการ ที่เป็นสัมมาชีพในด้านต่าง ๆ คือ ต้องคิดกว้างอย่างผู้มีวิสัยทัศน์ มีความเชี่ยวชาญในอาชีพหรือสายงานตองตนเอง และต้องมีทุนในการประกอบการที่มั่นคง รับผิดชอบต่อสังคม และสังคมสามารถพึ่งพาอาศัยได้ และการเป็นนายจ้าง หรือผู้ประกอบการที่ดีนั้น “...ต้องมีความเมตตากรุณา เห็นอกเห็นใจลูกจ้าง ไม่เอารัดเอาเปรียบลูกจ้าง อยู่กันฉันญาติพี่น้อง ไม่ถือเนื้อถือตัว ลูกจ้างก็จะอยู่ทำงานด้วยด้วย อย่าสบายอก สบายใจ จะมีความซื้อสัตย์ จงรักภักดีต่อนายจ้างตลอดไป...”[๑๗๗] หากนายจ้าง ดำรงตนอยู่ตามหลักคุณธรรม คือ มอบหมายงานให้เหมาะกับความสามารถ เมื่อลูกจ้างทำงานประสบความสำเร็จก็มอบรางวัลให้ และจัดหาสวัสดิการให้เหมาะสม เมื่อได้อะไรมาเป็นพิเศษก็แบ่งปันให้ รวมทั้งเมื่อครบกำหนดวันหยุด ก็ให้ลูกจ้างได้พักผ่อนตามโอกาส และแสดงความรับผิดชอบต่อลูกจ้างตามหลักพุทธธรรมดังกล่าวนี้ ย่อมประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ในส่วนของการบริหารงานบุคคลอย่างแน่นอน

---

[๑๗๖] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **อ้างแล้ว**, หน้า ๑๔๕-๑๖๗.

[๑๗๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

(๗) ความรับผิดชอบของลูกจ้างต่อนายจ้างตามหลักพระพุทธศาสนา

ในหลักความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในมิติของการทำงานนั้น “กลุ่มบุคคลที่ทำหน้าที่ตรงข้ามกับ “นายจ้าง” ก็คือ “ลูกจ้าง” และกลุ่มบุคคลที่มีหน้าที่ตรงข้ามกับ “นายทุน” ก็คือ “กรรมกร” หรือถ้าจะใช้ภาษาให้เพราะๆ หน่อย ก็เรียกว่า “ผู้ใช้แรงงาน” ความจริงแล้ว ทั้งนายจ้าง และลูกจ้าง หรือทั้งนายทุนและกรรมกรนั้น จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันเสมอ...”[๑๗๘]

ดังนั้น เพื่อให้สถานะและความรับผิดชอบของลูกจ้างหรือพนักงานให้ปรากฏเด่นชัด ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอสถานะทั่วไปและความรับผิดชอบของลูกจ้างหรือพนักงานตามหลักการของพระพุทธศาสนา ตามลำดับดังต่อไปนี้

ความหมายของลูกจ้างตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “ลูกจ้าง” เป็นคำนาม (น.) แปลตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า “นิยุตฺต, เวตนิก, ภฏก, ภตก, ภติก, กมฺมกร”[๑๗๙] ซึ่งแปลว่า ลูกจ้าง หรือ กรรมกร ในที่นี้ หมายถึง “...ผู้รับจ้างทำงานโดยได้รับค่าตอบแทน...”[๑๘๐]

อนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกันกับคำว่า “ลูกจ้าง” ซึ่งมีดังต่อไปนี้

(๑)คำว่า “กรรมกร” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “กมฺมกร, กมฺมการ, เวตนิก, ภฏก, ภตก”[๑๘๑] หมายถึง คนงาน, ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน[๑๘๒]

(๒)คำว่า “ชนชั้นกรรมาชีพ” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “ทุคฺคตชน, ทุคฺคตชนตา”[๑๘๓] หมายถึง คำเรียกชนชั้นกรรมกรหรือลูกจ้างผู้หาเลี้ยงด้วยค่าแรง ค่าจ้างแรงงานว่า ชนชั้นกรรมาชีพ[๑๘๔]

(๓) คำว่า “คนใช้” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “กีกร, กิงฺกร, ทาส, เจฏก, เจตก, เปสส, ภจฺจ, ปริจาริก, ภฏ, ภตก, ปริจรณก, มูลิก, อนุชีวี, เปสนกร, ปเหณก, เสวก, ปทาติกฏ,

---

[๑๗๘] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **อ้างแล้ว**, หน้า ๑๔๙.

[๑๗๙] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๖๓๑.

[๑๘๐] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

[๑๘๑] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๖๓๑.

[๑๘๒] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

[๑๘๓] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๕.

[๑๘๔] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

เคหปาลก, (หญิง) ธาตี, ทาสี, ปริจาริกา”[๑๘๕] หมายถึง คนที่มีหน้าที่คอยรับใช้, ลูกจ้างที่รับใช้ทำงานบ้าน[๑๘๖]

(๔) คำว่า “คนงาน” คำศัพท์ในภาษาบาลี “ กมฺมกร, กมฺการ, เวตนิก, ภฏก, ภติก, นิยุตฺต, เปสนกร, ปเหนก”[๑๘๗] คือ หมายถึง ผู้ใช้แรงงานในการทำงานเพื่อรับค่าตอบแทน[๑๘๘]

(๕) คำว่า “บ่าว” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “ (ชาย) กิงฺกร, เจฏก, เจตก, ทาส, ภจจ, ภฏ, เปสฺส, ปริจาริกา, เสวก, ปเหณก, เปสนกร, (หญิง) เจฏี, ทาสี, ปุฏธาริกา, ปริจาริกา”[๑๘๙] หมายถึง คนรับใช้[๑๙๐]

(๖) คำว่า “ไพร่” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “หีน, นหีน, ลามก, ปติกิฏฺฐ, นิกิฏฺฐ, อิตฺตร, ชมฺม, กุจฺฉิต, กุ, อธม, โอมก, คารยฺห, คมฺม, นีจ, อสพฺภ, นินฺทีย, หีนชาติก, หีนชจฺจ”[๑๙๑] หมายถึง “พลเมือง, ประชาชน, ราษฎรสามัญ”[๑๙๒]

(๗) คำว่า “ทาส” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “ทาส”[๑๙๓] หมายถึงผู้ที่อุทิศตนแก่สิ่งที่เลื่อมใส่ศรัทธา เช่น ผู้ที่วางตัวเป็นคนรับใช้หรือที่นายใช้เงินไถ่ตัวมา หรือ ผู้ที่อุทิศตนแก่สิ่งที่เลื่อมใสศรัทธา, ผู้ที่ยอมตนให้ตกอยู่ในอำนาจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือ ทาสี หมายถึง ทาสผู้หญิง หรือ บ่าวผู้หญิง, หญิงผู้เป็นบ่าว, คนรับใช้หญิง, คนใช้หญิง, หญิงคนใช้[๑๙๔]

(๘) คำว่า “ลูกจ้าง” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “นิยุตฺต, เวตนิก, ภฏก, ภตก , ภติก, กมฺมกร”[๑๙๕] หมายถึง “ผู้รับจ้างทำการงานโดยได้รับค่าตอบแทน”[๑๙๖]

---

[๑๘๕] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), **อ้างแล้ว**, หน้า ๙๖-๙๗.

[๑๘๖] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๖.

[๑๘๗] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), **อ้างแล้ว**, หน้า ๙๖.

[๑๘๘] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๖.

[๑๘๙] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), **อ้างแล้ว**, หน้า ๓๗๐.

[๑๙๐] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๖๗๑.

[๑๙๑] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๔๘๙.

[๑๙๒] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๘๕๔.

[๑๙๓] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๒๙๖.

[๑๙๔] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, อ้างแล้ว, หน้า** ๕๖๗.

[๑๙๕] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๖๓๐.

[๑๙๖] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖๘-๑๐๖๙.

(๙) คำว่า “พนักงาน” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “อชฺฌกฺข, อธิกต, อธิก, อาเฉยฺย, กิจฺจกร, กิจฺจการ, กิจฺจสมฺปาทก, ราชปุริส, ธุรนฺธร”[๑๙๗] หมายถึง “บุคคลผู้ได้รับการแต่งตั้งให้มีหน้าที่ปฏิบัติการและบังคับการให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด”[๑๙๘]

(๑๐) คำว่า “ลูกน้อง” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “อนุจร, อนุยาย, อุปชีวิ, อนุชีวี, อนาวี, ปริวาร, ปริชน, ปริจาริก, มูลิก, นิจฺจุปฏฺฐาก, ปาลนสหาย”[๑๙๙] หมายถึง “บริวาร, ผู้อยู่ในปกครองหรือใต้บังคับบัญชา, ผู้ใกล้ชิดเป็นกำลังสำคัญในการทำงาน”[๒๐๐]

(๑๑) คำว่า “แรงงาน” คำศัพท์ในภาษาบาลี “กมฺมกร, กมฺมการ, เวตนิก, ภฏก, ภตก”[๒๐๑] คือ หมายถึง คนงาน, ผู้ใช้แรงในการทำงาน, เช่น การพัฒนาชนบทต้องอาศัยแรงงานจากท้องถิ่น งานก่อสร้างต้องการแรงงานเพิ่ม, ประชากรในวัยทำงานไม่รวมถึงคนพิการ คนวิกลจริต นักเรียน นักศึกษา แม่บ้าน นักบวช ทหาร ผู้ต้องขัง และผู้ประกอบกิจการเพื่อหากำไร[๒๐๒]

(๑๒) คำว่า “กุลี” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “กมฺมกร, กมฺมการ, เวตนิก, ภฏก, ภตก, ภติก”[๒๐๓] หมายถึง คนรับจ้างทำงานหนักมีหาบหาม เป็นต้น[๒๐๔]

(๑๓) คำว่า “คนงานวัด หรือ เลกวัด” คำศัพท์ในภาษาบาลี คือ “ อารามิก, อารามกมฺมิก”[๒๐๕] หมายถึง ชายฉกรรจ์ที่มีผู้อุทิศถวายให้แก่วัด[๒๐๖]

ประเภทของลูกจ้างตามหลักพระพุทธศาสนา: สำหรับประเภทของลูกจ้างที่ปรากฏมีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีการแบ่งไว้ว่ามีกี่ประเภท ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร[๒๐๗] ที่ได้ระบุเพียงอาชีพที่มีในครั้งพุทธกาลเอาไว้ ดังนั้น ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงขอแบ่งลูกจ้างตามสถานะทางสังคมแต่ละสายอาชีพของลูกจ้าง ดังนี้

---

[๑๙๗] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๘๐๓.

[๑๙๘] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๖.

[๑๙๙] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๓๖๑.

[๒๐๐] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๗๑.

[๒๐๑] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๖๓๑.

[๒๐๒] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๒๓.

[๒๐๓] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๔๖.

[๒๐๔] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๘.

[๒๐๕] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๙๖.

[๒๐๖] **พจนานุกรฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๗๖.

[๒๐๗] ดูรายละเอียด **ที.สี.** (ไทย) ๙/๑๘๒/๖๐

๑. **ประเภทลูกจ้างสายการปกครอง** เช่น พลช้าง, พลม้า, พลรถ, พลธนู, พนักงานเชิญธง, พนักงานจัดกระบวนทัพ, พวกจัดส่งเสบียง, ราชนิกูลผู้ทรงเป็นนายทหารระดับสูง, พลอาสา, ขุนพล, พลกล้า, พลสวมเกราะ, ช่างกัลบก, พนักงานเครื่องสรง เป็นต้น

๒. **ประเภทลูกจ้างผู้ประกอบการ** เช่น พ่อครัว, ช่างดอกไม้, ช่างย้อม, ช่างหูก , ช่างจักรสาร, ช่างหมอ, นักคำนวณ, นักบัญชี, นักทำขนม, ช่างกัลบก

๓. **ประเภทเกษตรกรรม** เช่น เกษตรกร เป็นต้น

๔. **ประเภทอาชีพระดับต่ำ** เช่น พวกทาสเรือนเบี้ย เป็นต้น

คุณสมบัติของลูกจ้างตามหลักพระพุทธศาสนา: ในฐานะที่เป็นลูกจ้าง หรือกรรมกรจำเป็นต้องมี “คุณธรรมของลูกจ้าง” หรือกรรมกร ซึ่งเป็นคุณสมบัติของลูกจ้างตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในอุปัฏฐากกถา[๒๐๘] ว่าด้วยคุณสมบัติของคนรับใช้หรือกรรมกรที่ดี ๕ ประการ คือ “...(๑) ตื่นก่อน (๒) นอนทีหลัง (๒) คอยฟังรับใช้ (๔) ประพฤติพอใจ และ (๕) พูดจาไพเราะ...” และนอกจากนี้ต้องคุณธรรมสำหรับลูกจ้าง ที่เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกสังวัตตนิกธรรม ดังที่ปรากฏในทีฆชานุสูตร อีก ๔ ประการ ดังนี้

๑. อุฏฐานะสัมปทา ต้องมีความขยันหมั่นเพียร คือ ขยันหมั่นเพียร ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพที่สุจริต ฝึกฝนให้มีความชำนิชำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาวิธีการที่เหมาะที่ดีจัดการ และดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ต้องรู้จักเก็บหอมรอบริบ คือ รู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดบชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา ต้องรู้จักคบเพื่อนที่ดี คือ รู้จักเสวนาคบคนหาคน ไม่คบ ไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้น่าเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

---

[๒๐๘] **สำ.ข.** (ไทย) ๑๗/๘๕/๑๔๗-๑๕๓

๔. สมชีวิตา ต้องรู้จักดำรงชีวิตในทางที่ชอบ คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้[๒๐๙]

ความรับผิดชอบของลูกจ้างต่อนายจ้างตามหลักพระพุทธศาสนา:

ในสถานะของความเป็นลูกน้อง หรือลูกจ้าง ที่ดีนั้น จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบตามหน้าที่ ดังที่มีปรากฏในสิงคาลกสูตร ซึ่งเรียกว่า “จริยธรรมสำหรับลูกจ้าง” มี ๕ ประการด้วยกัน คือ

๑. เริ่มทำงานก่อนนาย ในการทำงานที่จะให้นายจ้างโปรดปรานนั้น ลูกจ้างจะต้องเป็นคนขยันขันแข็งในการทำงาน ลุกขึ้นมาทำงานก่อนนายจ้าง ไม่ต้องให้นายจ้างปลุกหรือเตือนจึงจะทำ ลูกจ้างบางคน ชอบอู้งาน ไม่ตั้งอกตั้งใจในการทำงาน หรือทำไปอย่างเสียไม่ได้ทำงานอย่างไม่มีประสิทธิภาพ...หากลูกจ้างตั้งอกตั้งใจในการทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร รู้จักหน้าที่ของตน ทำให้โดยไม่ขาดตกบกพร่อง และเสร็จเรียบร้อยตามกำหนด อย่างนี้นายจ้างย่อมเมตตาโปรดปราน เพิ่มเงินเดือนให้เองโดยมิต้องขอร้อง

๒.เลิกงานภายหลังนาย ถ้าเป็นลูกจ้างอยู่ในบ้านในโรงเรียนทำงานด้วยคาวมขยันขันแข็ง แม้พ้นเวลาทำงานแล้ว ถ้างานยังไม่เสร็จเรียบร้อย ก็ทำไปจนเสร็จ โดยมิได้รังเกียจหรือเกี่ยงงอน และไม่อู้งาน ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย...นายจ้างที่ดีเมื่อเห็นลูกจ้างทำงานด้วยความขยันอดทน มีหน้าตาแช่มชื่น ก็ย่อมสบายใจ และเพิ่มความเอ็นดูรักใคร่มากขึ้น

๓.ถือเอาเฉพาะสิ่งของที่นายให้ ลูกจ้างที่ดีขึ้น จะต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ ต้องถือว่าทรัพย์สินของผู้อื่นเป็นดุจอสรพิษหรือของปฏิกูลไม่ควรไปแตะต้องจะต้องถือเอาเฉพาะสิ่งของที่นายจ้างให้เท่านั้น...ถ้าลูกจ้างเป็นคนซื้อสัตย์สุจริต ไม่มือไวใจเร็ว ไม่เห็นแก่ได้ หรือไม่เห็นแก่เล็กแก่น้อย นายจ้างก็จะไว้วางใจ และจะเป็นที่โปรดปรานของนายจ้าง ต่อไป ก็จะมีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น

๔.ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น การทำงานที่จะให้นายจ้างพอใจเมตตาและโปรดปรานนั้น ลูกจ้างจะต้องตั้งอกตั้งใจและเต็มใจทำงานโดยไม่รังเกียจหรือทำอย่างเสีย

---

[๒๐๙] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๓๘. ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๕

ไม่ได้ ต้องพยายามทำงานให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทำสุดกำลังความรู้ ความสามารถของตน และพยายามทำงาน ให้ดีและเรียบร้อยยิ่งขึ้นตามลำดับ

๕.นำความดีของนายและกิจการต่าง ๆ ไปเผยแพร่ เมื่อลูกจ้างเห็นว่านายจ้างของตนเป็นคนดี มีความยุติธรรม มีความเมตตากรุณา ไม่เอารัดเอาเปรียบลูกจ้าง ก็ควรนำความดีของนายไปกล่าวยกย่องในที่ต่าง ๆ หรือนำเอากิจการต่าง ๆ ของนายไปช่วยโฆษณาเผยแพร่ให้รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ความดีนี้ก็คงสะท้อนกลับมาถึงหูนายจ้างไม่วันใดก็วันหนึ่ง นายจ้างก็จะยิ่งเมตตาและโปรดปรานยิ่ง ๆ ขึ้นไป นั่นหมายถึง อนาคตอันสุกใสก้าวหน้าของผู้ที่เป็นลูกจ้างที่ดีนี้เอง[๒๑๐]

ถ้าลูกจ้างหรือกรรมกรใดประกอบด้วย “จริยธรรมของลูกจ้าง” ซึ่งเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ชีวิตของเขาก็มีแต่จะเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าต่อไปอย่างแน่นอน

ดังนั้นแล้ว ความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ของทิศเบื้องล่าง (เหฏฐิมทิศ) ตามหลักทิศ ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ยังเอื้อต่อการประกอบการธุรกิจทุกประเภท และช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง เพราะหน้าที่ความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างนี้ เกิดขึ้นเพื่อให้ “นายจ้างและลูกจ้างสามารถอยู่กันได้อย่างเหมาะสม และด้วยความพอใจกันทั้งสองฝ่าย หลักการดังกล่าวเป็นแนวทางที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ซึ่งไม่เป็นเพียงแค่คำพูด...ทั้งสองฝ่ายต้องมองเห็นมโนธรรมทั้ง ๒ ฝ่าย คือ สันติสุข สันติธรรม สันติวิธี...”[๒๑๑] ดังนั้น หลักพุทธธรรมนั้นเอื้อประโยชน์ให้กับคนทุกชนชั้น ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์สุขและความสามัคคี เพิ่มความสนิทใจให้นายจ้างและลูกจ้าง ลดช่องว่างระหว่างคำว่า นายและคำว่าบ่าว แล้วเปลี่ยนมาเป็นคำว่า ผู้ประกอบการ กับผู้สนับสนุนผู้ประกอบการ วิธีของนักทำงานก็จะเกิดสันติสุข

---

[๒๑๐] จำนงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๒-๑๕๔.

[๒๑๑] ยุทธการ โกษากุล, **แรงงานสัมพันธ์เชิงบริหาร: เส้นทางการอยู่ร่วมกันของนายจ้างลูกจ้าง,** กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๓.

(๘)ความรับผิดชอบของพุทธศาสนิกชนต่อสมณพราหมณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหมายของพุทธศาสนิกชนตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า “พุทธศาสนิกชน” ก็คือ “ชาวบ้าน” ในที่นี้หมายถึง บุคคลผู้ยังครองเรือน ซึ่งตรงกับคำศัพท์ทางภาษาบาลีว่า “คาม, คามก, คามวาสี, ชนตา, ชนสมูห”[๒๑๒] หรือหากกล่าวอีกนัยหนึ่งในประเด็นทางพระพุทธศาสนานั้นก็คือ “ชาวพุทธ” ซึ่งคำนี้ หากแปลเป็นภาษาบาลี ก็คือคำว่า “พุทฺธมามก, พุทฺธสาสนิก, พุทฺธภตฺติก”[๒๑๓] ก็ได้

ประเภทของพุทธศาสนิกชนตามหลักพระพุทธศาสนา: ในส่วนของประเภทชาวบ้านนั้น ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีการแบ่งเอาไว้ชัดเจนในหลายพระสูตร เช่น ในอุคติตัญญูสูตร[๒๑๔] ซึ่งมาด้วยบุคคลผู้เข้าใจได้ฉับพลัน ได้กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวก คือ

ข้อที่ ๑ อุคฆฏิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรม เพียงท่านยกตัวอย่างเพียงหัวข้อนี้มา เพราะตนเองมีสติปัญญา หรือปฏิภาณเฉียบแหลมอยู่แล้ว

ข้อที่ ๒ วิปจิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรม ต่อเมื่อท่านอธิบาย ขยายหัวข้อธรรมออกไปแล้ว

ข้อที่ ๓ เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ หมายเอาบางคนบางพวกผู้มีอุปนิสัยพอจะฝึกฝนได้เหมือนสามัญชน

ข้อที่ ๔ ปทปรมะ ผู้มีบทอย่างยิ่ง หมายถึง ผู้ไม่มีอุปนิสัยฟังธรรมที่สักว่าฟัง ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จในการฟัง

คุณสมบัติของพุทธศาสนิกชนตามหลักพระพุทธศาสนา:

(๑) คุณสมบัติที่พึงประสงค์ คือ

อนึ่ง นอกจากนี้ใน ในปัตตติกุชชสูตร[๒๑๕] ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของอุบาสกที่พึงประสงค์ คือ (๑) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๒) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่

---

[๒๑๒] พระมหาโพธิวงศาจารย์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๕.

[๒๑๓] เรื่องเดียวกัน.

[๒๑๔] ดูรายละเอียด **อง.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

[๒๑๕] ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๓/๘๗/๔๑๕-๔๑๖.

ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย (๓) ไม่ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้ของภิกษุทั้งหลาย (๔) ไม่ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย (๕) ไม่ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน (๖) กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า (๗) กล่าวสรรเสริญพระธรรม และ (๘) กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์...

กุลสูตร ปฐมปัณณาสก์ สัตตกนิบาต[๒๑๖] ได้กล่าวถึงตระกูลคฤหัสถ์ที่ภิกษุควรเข้าไปหา ...(๑) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ (๒) ไหว้ด้วยความเต็มใจ (๓) ให้อาสนะด้วยความเต็มใจ (๔) ไม่ซ่อนของที่มีอยู่ (๕) มีของมาก ก็ให้มาก (๖) มีของประณีต แต่ให้ของประณีต (๗) ให้ด้วยความเคารพ ไม่ให้ด้วยความไม่เคารพ และใน กุลสูตร ปฐมปัณณาสก์ นวกนิบาต[๒๑๗] ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกัน แต่เพิ่มมาอีก ๒ ประเด็น คือ ....(๘) นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม (๙) ยินดีคำพูดของภิกษุนั้น...

ใน ปราภวสูตร[๒๑๘] ว่าด้วยความเสื่อมและความเจริญของอุบาสก และ ทุติยปริหานิสูตร[๒๑๙] ได้กล่าวถึง อุปาสกสัมภวกถา ว่าด้วยความเจริญของอุบาสกอุบาสิกา ๗ ประการ คือ ... (๑) ไม่ขาดการเยี่ยมเยือนภิกษุ (๒) ไม่ละเลยการฟังธรรม (๓) ศึกษาในอธิศีล (๔) มากด้วยความเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย (๕) ไม่มีจิตคิดแข่งดีจ้องหาข้อผิดฟังธรรม (๖) ไม่แสวงหาเขตนอกบุญพระพุทธศาสนา และ (๗) บำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนาก่อน...

(๒)คุณสมบัติที่ไม่พึงประสงค์: สำหรับคุณสมบัติที่ไม่พึงประสงค์ของอุบาสกนั้น มีปรากฏในปัตติกุชชสูตร[๒๒๐] ซึ่งว่าด้วย เหตุแห่งการคว่ำบาตรและหงายบาตร ต่ออุบาสก ดังนี้ ... (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๒) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย (๓) ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้ของภิกษุทั้งหลาย (๔) ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย (๕) ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน (๖) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า (๗) กล่าวติเตียนพระธรรม และ (๘) กล่าวติเตียนพระสงฆ์...

กุลสูตร ปฐมปัณณาสก์ สัตตกนิบาต[๒๒๑] ได้กล่าวถึง ตระกูลของคฤหัสถ์ที่ภิกษุไม่ควรเข้าไปหาด้วย ซึ่งมีอยู่ ๗ ประการคือ ...(๑) ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ (๒) ไหว้ด้วยความไม่เต็มใจ (๓) ให้อาสนะด้วยความไม่เต็มใจ (๔) ซ่อนของที่มีอยู่ (๕) มีของมาก แต่ให้น้อย (๖) มี

---

[๒๑๖] ดูรายละเอียด **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๑๓/๑๙.

[๒๑๗] ดูรายละเอียด **อง.นวก.** (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕-๔๖๖.

[๒๑๘] ดูรายละเอียด **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๓๑/๔๗-๔๘.

[๒๑๙] ดูรายละเอียด **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๒๙/๔๔-๔๕.

[๒๒๐] ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๓/๘๗/๔๑๕-๔๑๖.

[๒๒๑] ดูรายละเอียด **อง.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๑๓/๑๙.

ของประณีต แต่ให้ของปอน ๆ (๗) ให้ด้วยความไม่เคารพ ไม่ให้ด้วยความเคารพ และในกุลสูตร ปฐมปัณณาสก์ นวกนิบาต[๒๒๒] ก็กล่าวเช่นนี้เหมือนกันแต่ ก็เพิ่มเติมมาอีก ๒ ข้อคือ...(๘) ไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม (๙) ไม่ยินดีคำพูดของภิกษุนั้น...

อนึ่ง นอกจากนี้ ก็ยังมีปรากฏมีคุณลักษณะที่ไม่พึงประสงค์ของอุบาสก ดังมีพรรษาในทุติยปริหนิสูตร[๒๒๓] ซึ่งได้กล่าวถึง อุปาสกหานิกถา ว่าด้วยความเสื่อมของอุบาสกอุบาสิกา ๗ ประการ คือ ...(๑) ขาดการเยี่ยมเยือนภิกษุ (๒) ละเลยการฟังธรรม (๓) ไม่ศึกษาในอธิศีล (๔) ไม่มากด้วยความเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย (๕) มีจิตคิดแข่งดี จ้องหาข้อผิดฟังธรรม (๖) แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา (๗) บำเพ็ญบุญในศาสนาอื่นก่อน...

ความรับผิดชอบของชาวบ้านต่อสมณพราหมณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ในกุลปุตตภารกถา ว่าด้วยหน้าที่ของชาวบ้านหรือกุลบุตรต่อสมณพราหมณ์ มี ๕ ประการด้วยกัน คือ (๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา (๔) ไม่ปิดประตูห้ามเข้าบ้าน (ต้อนรับด้วยความเต็มใจ) และ (๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ และนอกจากนี้บุคคลผู้ได้ชื่อว่าอุบาสก และอุบาสิกา ในพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีคุณสมบัติ ๕ ประการด้วยกันคือ

(๑) เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธสาสนาอย่างแท้จริง นั่นคือ จะต้องมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนานั้นเป็นมนุษย์ที่ได้ใช้ความเพียรพยายามศึกษาและปฏิบัติ จนกระทั่งได้ตรัสรู้สัจธรรม คือ ความจริงอันสูงสุด เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วได้เสด็จออกประกาศพระศาสนาด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อประชาชนชาวโลก โดยไม่ได้ทรงเห็นแก่ความยากลำบากใด ๆ

(๒) เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ผู้เป็นอุบาสก และอุบาสิกาที่ดีนั้นจะต้องเป็นคนมีศีล มีธรรม แม้จะไม่สามารถรักษาศีล ๕ ได้ตลอดเวลา แต่ก็ควรจะต้องยึดมั่นในศีลไว้บ้าง

(๓) เชื่อกรรมและผลของกรรม ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว พุทธศาสนิกชนคือ อุบาสก อุบาสิกาที่ดีนั้นจะต้องมีความเชื่อในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ที่ว่า “ทำดีได้ดี

---

[๒๒๒] รายละเอียด **องฺ.นวก.** (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕-๔๖๖.

[๒๒๓] ดูรายละเอีย **องฺ.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๒๙/๔๔-๔๕.

ทำชั่วได้ชั่ว” คนเราจะดีหรือชั่วนั้นอยู่กับ “กรรม” คือ การกระทำของตนเอง หาใช่เพราะมีพระพรหมหรือพระเจ้าองค์ใดเป็นผู้ลิขิตชีวิตเราไม่

(๔) ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาสอนให้ทำความดี สอนให้มีเหตุผล สอนให้เชื่อในกฎแห่งกรรม พุทธศาสนิกชนที่ดีควรยึดมั่นในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แสวงหาบุญกุศลตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาตามแบบพระพุทธศาสนา

(๕) ขวนขวายในการให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนานั้น ก็คือ การถวายอาหารบิณฑบาต และจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสามเณร เพื่อให้ท่านสามารถดำรงชีวิต เพื่อศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย แล้วจะได้นำหลักธรรมคำสอนนั้นมาเทศนาสั่งสอนให้ประชาชนได้ทราบต่อไป[๒๒๔]

สรุปความได้ว่า การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีนั้น ต้องมีจริยธรรมขั้นพื้นฐาน คือต้องมีความเมตตา หรือ ไมตรี คือ ความรัก หรือความปรารถนาดีที่ต่อพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อคนเรามี “เมตตา” ประจำใจแล้ว ไม่ว่าจะทำ จะพูด หรือจะคิดอะไร ก็จะต้องประกอบด้วยเมตตาจิตและเมตตาธรรมเสมอ ไม่ทำ ไม่พูด และไม่คิดที่จะเบียดเบียนหรือทำร้ายใครหรือสัตว์ใด ๆ ให้ได้รับความเดือดร้อนทั้งสิ้น ยิ่งในการปฏิบัติต่อพระภิกษุสามเณรผู้เป็นศาสนทายาทด้วยแล้ว ก็ยิ่งควรมี “เมตตาจิต” และ “เมตตาธรรม” ต่อท่านเป็นพิเศษ เพราะการที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมามาก ๒,๕๐๐ ปีนั้น ก็เพราะพระภิกษุสามเณรเป็นกำลังที่สำคัญที่สุดในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนานั่นเอง

(๙) ความรับผิดชอบของสมณพราหมณ์ต่อพุทธศาสนิกชนตามหลักพระพุทธศาสนา

ความหมายของสมณพราหมณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา: คำว่า สมณพราหมณ์ ในบริบทของพระพุทธศาสนา คือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นเอง ซึ่งคำว่า “ภิกษุ” นี้

[๒๒๔] จำนง ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว,หน้า ๑๖๓-๑๖๕.

เป็นคำนาม (น.) ตรงกับกลุ่มคำในภาษาบาลี คือ “ภิกฺขุ, ยติ, วสี, สมณ, ตปสฺสี, ตโปธน และบรรพชิต”[๒๒๕] หมายถึง “ชายที่บวชในพระในพระพุทธศาสนา”[๒๒๖]

ประเภทของสมณพราหมณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา: สมณะ หรือพราหมณ์ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นในที่นี้หมายถึง พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ ประเภทของพระภิกษุนั้น แบ่งออก ๒ ประเภท คือ

(๑) สมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ มีการอุปสมบทตามพระวินัย และยังศึกษาและปฏิบัติเพื่อบรรลุการเป็นพระอริยบุคคล

(๒) อริยสงฆ์ สงฆ์ผู้เป็นอริยะบุคคล ซึ่งแบ่งออกไปอีกได้ ๔ ประเภท คือ

(๒.๑) พระโสดาบัน[๒๒๗] คือ ผู้ถึงกระแสพระนิพพาน แบ่งออก ๓ กลุ่ม คือ (๑) เอกพีชี ผู้เกิดอีกครั้ง (๒) โกลังโกละ คือ เกิดอีก ๒-๓ ครั้ง และ (๓) สัตตักขันตุปรมะ คือ ผู้เกิดอีกเจ็ดครั้ง ก็บรรลุ

(๒.๒) พระสกทามี คือ ท่านผู้กลับมาอีกครั้งเดียว

(๒.๓) พระอนาคามี[๒๒๘] คือ ท่านผู้ไม่เวียนกลับมาอีก ซึ่งแบ่งออก ๕ กลุ่ม คือ (๑) อันตราปรินพพายี คือ ผู้ปรินิพพานในระหว่าง (๒) อุปหัจจปรินิพพายี คือ ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพาน (๓) อสังขารปรินิพพายี คือ ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง (๔) สสังจารปรินิพพพายี คือ ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูง และ (๕) อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี คือ ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ

(๕) อรหันต์[๒๒๙] คือ ผู้บรรรลุอรหันต์แล้ว แบ่งออก ๒ ประเภทบ้างคือ (๑) สุขวิปัสสก คือ ผู้เห็นแจ้งอย่างแห้งแล้ง (๒) สมถยานิก คือ ผู้มีสมถเป็นยาน และแบ่งออกเป็น ๔ ประเภทบ้าง คือ (๑) สุกฺขวิปสฺสโก ผู้เจริญวิปัสสนาสาม (๒) เตวิชฺโช ผู้ได้วิชชา ๓ (๓) ฉฬภิญฺโญ ผู้ได้อภิญญาหก และ (๔) ปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต ผู้บรรลุปฏิสมฺภิทา...

---

[๒๒๕] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), อ้างแล้ว, หน้า ๔๙๘.

[๒๒๖] พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, อ้างแล้ว, หน้า ๘๗๐.

[๒๒๗] ดูรายละเอียด **อง.ติก.** (ไทย) ๒๐/๕๒๘/๓๐๒.

[๒๒๘] ดูรายละเอียด **อง.ติก.** (ไทย) ๒๐/๕๒๘/๓๐๒.

[๒๒๙] ดูรายละเอียด **วิสุทธิ.** ๓/๓/๓๗๓.

คุณสมบัติของสมณพราหมณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา:

๑) คุณสมบัติที่พึงประสงค์ของสมณพราหมณ์:

คุณสมบัติที่พึงประสงค์ของสมณพราหมณ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญภิกษุผู้คุณลักษะเป็นไปตามอริยวงศ์ คือ มีปฏิปทาของพระอริยบุคคล ผู้เป็นสมณะ ดังมีปรากฏในอริยวังสูตร[๒๓๐] ซึ่งว่าด้วย อริยวงศ์ ซึ่งจำแนกออกเป็น ๔ คือ ต้องมีความสันโดษในปัจจัย ๔ ประการ คือ (๑) สันโดษด้วยจีวร (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาต (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) สันโดษ ด้วยการเจริญกุศล... ดังนั้น หากภิกษุ หรือสมณพราหมณ์ใด มีความสันโดษ คือยินดีด้วยปัจจัยตามได้ สรรเสริญคุณแห่งสันโดษนั้น และไม่ทำอเนสนา คือ การแสวงหาอันไม่สมควร พร้อมให้ยินดีในภาวนา คือ การบำเพ็ญกุศลให้เกิดขึ้น และปหานะ คือการละบาปอกุศล ในขณะเดียวกันด้วย จึงจะสมควรเรียกว่าเป็นวงศ์แห่งอริยะ... และนอกจากนี้ ในปัพพชิตอภิญหสูตร[๒๓๑] ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ได้ปรากฏคุณลักษณะที่พระพุทธเจ้าให้ทรงให้บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ๑๐ ประการด้วย กันคือ (๑) เราถึงความมีเพศต่างจากคฤหัสถ์ (๒) การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น (๓) เรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ (๔) เราติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่ (๕) เพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งลายพิจารณาแล้วติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่ (๖) เราต้องมีความพลักพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น (๗) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึงอาศัย เราทำกรรใดไว้ จะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น (๘) วันคืนล่วง ๆ ไป บัดนี้เราทำอะไรอยู่ (๙) เรายินดียิ่งในเรือนว่าง อยู่หรือไม่ (๑๐) ญาณทัศนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ที่เราบรรลุแล้วจักซึ่งเป็นเหตุให้เราไม่เก้อเขินเมื่อเพื่อนพรหมจารีถามในภายหลัง มีอยู่หรือไม่...

อนึ่ง ในอัปปสาทปเวทียสูตร[๒๓๒] ได้กล่าวถึง คุณลักษณะของภิกษุที่เป็นที่ตั้งแต่ความศรัทธาเลื่อมใส่ ซึ่งมีอยู่ ๘ ประการด้วยกัน คือ ...(๑) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๒) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๓) ไม่ด่าไม่บริภาษคฤหัสถ์

---

[๒๓๐] ดูรายละเอียด **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

[๒๓๑] **องฺ.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔-๑๐๕.

[๒๓๒] ดูรายละเอียดใน **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๓/๘๘/๔๑๖-๔๑๗.

ทั้งหลาย (๔) ไม่ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกกัน (๕) กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า (๖) กล่าวสรรเสริญพระธรรม (๗) กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์ และ (๘) อุบาสกทั้งหลายเห็นภิกษุนั้นในที่โคจร...

ดังนั้นแล้ว การเป็นสมณะหรือการเป็นบรรพชิต ต้องยึดมั่นในหลักการ คือ การเป็นสมณะที่ดีนั้นต้อง ต้องไม่เบียดเบียนใคร และไม่เข้าไปทำร้ายใคร ยึดมั่นในหลักปาติโมกขสังวร

อนึ่ง นอกจากนี้ หลักคุณธรรมของผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นภิกษุ ยังมีปรากฏในหังฆาตกภิกขุ ภิกขุวรรค[๒๓๓] ซึ่งได้กล่าวถึง ภิกขุคุณกถา ว่าด้วยองค์คุณของผู้ได้นามว่าภิกษุ ๘ อย่าง คือ ...(๑) สำรวมมือ (๒) สำรวมเท้า (๓) สำรวมวาจา (๔) สำรวมตน (๕) ยินดีธรรมภายใน (๖) มีจิตตั้งมั่น (๗) สันโดษ และ (๘) อยู่ผู้เดียว...

สำหรับคุณธรรมของผู้เป็นภิกษุ นั้นในคัมภีร์ได้มีปรากฏในสิปปสูตร[๒๓๔] นันทวรรค คือ ภิกขุธัมมกถา ว่าด้วยคุณธรรมของผู้เป็นภิกษุ ๑๐ ประการ คือ ...(๑) ไม่อาศัยศิลป์เลี้ยงชีพ (๒) เป็นผู้เบา (๓) มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ (๔) สำรวมอินทรีย์ (๕) หลุดพ้นในธรรมทั้งปวง (๖) ไม่แล่นไปตามตัณหา (๗) ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าของเรา (๘) ไม่มีความหวังอะไร (๙) ละความถือตัวได้ และ (๑๐) เที่ยวไปแต่ผู้เดียว... ในสูตรนี้จะเห็นได้ว่า คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของพระภิกษุนั้น ต้องยึดหลักสัมมาชีพของภิกษุ และมุ่งบำเพ็ญประโยชน์อันจะพึงมีต่อสังคม คือความรับผิดชอบต่อสังคม อันเป็นการอนุเคราะห์ตามหลักที่บรรพชิตพึงกระทำต่อพุทธศาสนิกชน

อนึ่ง นอกจากนี้ในมิลินทปัญหา ยังได้พรรณนาที่คุณธรรมที่ทำให้เป็นสมณะดังปรากฏใน เสฏฐธัมปัญหา[๒๓๕] เมฆกปัญหภัณฑ์ ซึ่งแบ่งได้ ๒๐ ประเภท ดังนี้คือ

> ...(๑) มีความยินดีในธรรม (๒) มีความนิยมอันเลิศ (๓) มีความประพฤติดี (๔) มีวิหารธรรม (๕) มีความสำรวม (๖) มีธรรมเครื่องป้องกัน (๗) มีความอดกลั้น (๘) มีความสงบเสงี่ยม (๙) ประพฤติในอารมณ์ที่มีความเป็นหนึ่ง (๑๐) ยินดีในอารมณ์ที่มีความเป็นหนึ่ง (๑๑) มีความประพฤติหลีกเร้น (๑๒) มีความละอายและเกรงกลัวบาป (๑๓) มีความเพียร (๑๔) มีความไม่ประมาท (๑๕) มีสิกขาสมาทาน (๑๖) มีการเรียนพระบาลี (๑๗) มีการสอบถาม (หรือการ

---

[๒๓๓] ดูรายละเอียด **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๓๖๒/๑๔๖.

[๒๓๔] ดูรายละเอียด **ขุ.อุ.** (ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๖-๒๒๘.

[๒๓๕] รายละเอียด **มิลินท.** (ไทย) ๑/๒๔๘-๒๕๑.

เรียนอรรถกถา) (๑๘) มีความยินดีในคุณมีศีลเป็นต้น (๑๙) ไม่มีอาลัย และ (๒๐) เป็นผู้ทำสิกขาบทให้บริบูรณ์...

อนึ่ง ในเถรสูตร[๒๓๖] ว่าด้วยเหตุให้ภิกษุอยู่สบายทั่วทิศ ซึ่งมีคุณลักษณะ ๑๐ ประการด้วยกันคือ ...(๑) เป็นเถระผู้รัตตัญญู (๒) มีศีล (๓) เป็นพหุสูตร (๔) จำพระปาติโมกข์ได้แม่นยำ (๕) ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ (๖) ใคร่ในธรรม (๗) สันโดษด้วยปัจจัย ๔ (๘) มีกิริยาน่าเลื่อมใส่ (๙) ได้ฌาน ๔ และ (๑๐) สิ้นอาสาวกิเลส...ดังนั้น หากภิกษุผู้อุทิศตนบวชในพระบวรพระพุทธศาสนา หากประสงค์จะอยู่สบายในทุกสถาน ควรยึดแนวทางตามเถรสูตร ดังที่กล่าวมา

สำหรับลักษณะของภิกษุผู้น่าเลื่อมใสรอบด้านนั้นมีอยู่ ๑๐ ประการด้วยกัน ดังที่มีพรรณนาไว้ใน ฌานสูตร[๒๓๗] สูตรว่าด้วยภิกษุผู้มีฌาน ดังมีรายละเอียดดังนี้ “....(๑) มีศรัทธา มีศีล (๓) เป็นพหุสูตร (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เข้าหาบริษัท (๖) แกล้วกล้าแสดงธรรม (๗) ทรงวินัย (๘) อยู่ป่าเป็นวัตร (๙) ได้ฌาน ๔ และ (๑๐) สิ้นอาสวกิเลส..” ดังนั้นแล้ว เราสามารถสังเกตลักษณะทั้ง ๑๐ ประการนี้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ว่าน่าเลื่อมใส่หรือไม่

เขตตสูตร[๒๓๘] ว่าด้วยลักษณะของสมณพราหมณ์ที่ดี ๘ คือ ...(๑) เห็นชอบ (๒) ดำริชอบ (๓) เจรจาชอบ (๔) กระทำชอบ (๕) เลี้ยงชีพชอบ(๖) พยายามชอบ (๗) ระลึกชอบ และ (๘) ตั้งใจชอบ..

๒)คุณสมบัติที่ไม่พึงประสงค์ของสมณพรหมณ์: สำหรับคุณสมบัติของสมณพราหมณ์ รวมถึงบรรพชิตในพระพุทธศาสนานั้น แยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ คุณสมบัติฝ่ายนอก คือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น หากมีโรค ๕ ประการ จะไม่สามารถบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้ โรค ๕ ประการนี้ ปรากฏใน ปัญาอาพาธวัตถุ[๒๓๙] ว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด คือ (๑) โรคเรื้อน (๒) โรคฝี (๓) โรคกลาก (๔) โรคมองคร่อ (๕)

---

[๒๓๖] ดูรายละเอียด **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๑-๒๓๒.

[๒๓๗] ดูรายละเอียด **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๘/๑๒-๑๓.

[๒๓๘] ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฺฐก.** (ไทย) ๒๓/๒๙๐-๒๙๑.

[๒๓๙] ดูรายละเอียด **วิ.ม.** (ไทย) ๔/๘๘-๘๙/๑๔๒-๑๔๔.

โรคลมบ้าหมู หากบุคคลใด มีอาการโรคทั้ง ๕ ชนิดนี้ ไม่สามารถบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้

นอกจากนี้ใน ปัพพาเชตัพพทวัตติงสรวาร[๒๔๐] มหาขันธกะ วินัยปิฎก ได้พรรณนาถึงคุณลักษณะภายนอกของบุคคลที่ห้ามเป็นนักบวชหรือเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจำนวน ๓๒ ประเภทด้วยกัน คือ

... (๑) คนมือด้วน (๒) คนเท้าด้วน (๓) คนทั้งมือทั้งเท้าด้วน (๔) คนหูขาด (๕) คนจมูกแหว่ง (๖) คนทั้งหูขาดทั้งจมูกแหว่ง (๗) คนนิ้วมือนิ้วเท้าขาด (๘) คนง่ามมือง่ามเท้าขาด (๙) คนเอ็นขาด (๑๐) คนมือเป็นแผ่น (๑๑) คนค่อม (๑๒) คนเตี้ย (๑๓) คนคอพอก (๑๔) คนถูกสักหมายโทษ (๑๕) คนมือรอยเฉี่ยนด้วยหวาย (๑๖) คนมีหมายจับ (๑๗) คนเท้าปุก (๑๘) คนมีโรคเรื้อรัง (๑๙) คนมีรูปร่างไม่สมประกอบ (๒๐) คนตาบอดข้างเดียว (๒๑) คนง่อย (๒๒) คนกระจอก (๒๓) คนเป็นโรคอัมพาต (๒๔) คนมีอิริยาบถขาด (๒๕) คนชราทุพพลภาพ (๒๖) คนตาบอดสองข้าง (๒๗) คนใบ้ (๒๘) คนหูหนวก (๒๘) คนทั้งบอดทั้งใบ้ (๒๙) คนหูหนวก (๓๐) คนทั้งบอกทั้งหนวก (๓๑) คนทั้งใบทั้งหนวก (๓๒) คนทั้งบอกใบทั้งหนวก...อาการของภิกษุที่ยังจัดว่าเป็นพระปุถุชน ยังไม่ได้เป็นพระอริยบุคคล ซึ่งมีปรากฏใน อุทธตสูตร[๒๔๑] เมฆิยวรรค ในปุถุชนภิกขุกถา ว่าด้วยลักษณะของภิกษุผู้เป็นปุถุชน มีอยู่ ๑๐ ประเภท คือ (๑) อุทธตะ ฟุ้งซ่าย (๒) อุนนฬะ เย่อหยิ่ง (๓) จปละ กลับกลอก (๔) มุขระ ปากกล้า (๕) วิกิณณวาจะ แก่คุย (๖) มุฏฐสติ ลืมสติ (๗) อสัมปชนานะ ขาดสัมปชัญญะ (๘) อสมาหิตะ มีจิตไม่ตั้งมั่น (๙) วิพภันตจิตตะ มีจิตไม่มั่นคง (๑๐) ปากตินทรียะ ไม่สำรวมอินทรีย์...

ส่วนที่ ๒ คุณสมบัติภายใน คือ คุณสมบัติของนักบวชหรือภิกษุที่ไม่นับถือพระพุทธเจ้านั้น มีปรากฏในกุหสูตร[๒๔๒] จตุกกนิบาตร ซึ่งว่าด้วยภิกษุผู้หลอกลวง มีอยู่ ๖ ประการด้วยกัน คือ ...(๑) ชอบหลอกลวง (๒) กระด้าง (๓) ประจบประแจง (๔) ชอบวางท่า (๕) ชอบอวดดี และ (๖) มีจิตไม่มั่นคง... และนอกจากนี้ยังมีปรากฏความประพฤติของนักบวชที่ทำให้นักบวชทั้งหลายเศร้าหมอง ดังมีในสมณพราหมรูปกิเลสกถา[๒๔๓] ว่าด้วยเครื่องมัวหมองของสมณพราหมณ์ ๔

---

[๒๔๐] ดูรายละเอียด **วิ.มหา.** (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๔-๑๘๗.

[๒๔๑] ดูรายละเอียด **ขุ.อุ.** (ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๗.

[๒๔๒] ดูรายละเอียด **ขุ.อิติ.** (ไทย) ๒๕/๑๐๘/๔๘๘.

[๒๔๓] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๕๐/๘๑-๘๓.

ข้อ คือ... (๑) การดื่มสุราเมรัย (๒) การเสพเมถุนธรรม (๓) การยินดีรับเงินรับทอง และ (๔) การเลี้ยงชีพในทางที่ผิด... และนอกจากนี้ ยังปรากฏคุณลักษณะของภิกษุที่ไม่พึงประสงค์ ดังปรากฏมีใน มหาโรจกถา[๒๔๔] ซึ่งว่าด้วยภิกษุมหาโจร ๕ ประการ ในวินัยปิฎก มหาวรรค ดังนี้ ...(๑) ปรารถนาให้ผู้มีแวดล้อมเพื่อได้ลาภสักการะ (๒) กล่าวตู่พระพุทธพจน์ว่าเป็นของตน (๓) จ้องกำจัดเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ผู้มีศีลบริบูรณ์ (๔) สงเคราะห์ประจบคฤหัสถ์ด้วยของสงฆ์ และ (๕) กล่าวอุตริมนุษยธรรมอันไม่มีจริง...และนอกจากนี้ ในสุธัมมเถรวัตถุ[๒๔๕] ได้กล่าวถึงลักษณะของภิกษุพาล ๖ ประการ คือ ... (๑) ปรารถนาความสรรเสริญที่ไม่มีจริง (๒) ปรารถนาความห้อมล้อมในหมู่ภิกษุ (๓) ปรารถนาความเป็นใหญ่ในอาวาส (๔) ปรารถนาการบูชาในตระกูลของคนเหล่าอื่น (๕) ปรารถนาให้คนเข้าใจกิจที่คนอื่นทำว่าเป็นของตัว และ (๖) ปรารถนาให้ผู้อื่นอยู่ในอำนาจตนแต่ผู้เดียว...และในเขตตสูตร[๒๔๖] ทุสสมณพราหรมณังคกถา ว่าด้วยลักษณะของสมณพราหมณ์ที่ไม่ดี ๘ คือ ...(๑) เห็นผิด (๒) ดำริผิด (๓) เจรจาผิด (๔) กระทำผิด (๕) เลี้ยงชีพผิด (๖) พยายามผิด (๗) ระลึกผิด และ (๘) ตั้งใจผิด...

ในกากสูตร[๒๔๗] ทุติยปัณณาสก์ ว่าด้วยคุณลักษณะของพระภิกษุที่ไม่พึงประสงค์ ในปาปภิกขุกถา ว่าด้วยลักษณะของภิกษุเลาวที่มีนิสัยเหมือนกา มีอยู่ ๑๐ ประการด้วยกัน คือ ...(๑) ธังสี ชอบกำจัด (๒) ปคัพภะ คะนอง (๓) ติณติณะ ทะเยอทะยาน (๔) มหัคฆสะ กินจุ (๕) ลุทธะ หยาบช้า (๖) อการุณิกะ ไม่มีกรุณา (๗) ทุพพละ ไม่เข้มแข็ง (๘) โอรวี มักร้อง (๙) มุฏฐัสสะติ เผลอสติ และ (๑๐) เนจนิกะ ชอบสะสม... และนอกจากนี้ ในอานันทสูตร[๒๔๘] ยังปรากฏมีลักษณะของภิกษุที่เจริญในพระธรรมวินัยไม่ได้ ๑๐ ประการ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) เป็นผู้ทุศีล (๓) มีการสดับน้อย (๔) ว่ายาก (๕) มีมิตรชั่ว (๖) เกียจคร้าน (๗) มีสติหลงลืม (๘) ไม่สันโดษ (๙) ปรารถนาชั่วช้า และ (๑๐) มีความเห็นผิด...

อนึ่ง ในอัปปสาทเวทนียสูตร[๒๔๙] ทุติยปัณณาสก์ ได้กล่าวถึง ลักษณะของภิกษุที่ควรเลิกเลื่อมใส่ ๘ ประการ ด้วยกัน คือ (๑) พยายามเพื่อความเสื่อมลาภแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย

---

[๒๔๔] ดูรายละเอียด **วิ.มหา.** (ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๐-๑๘๑.

[๒๔๕] ดูรายละเอียด **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๗๓-๗๔/๕๐.

[๒๔๖] ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฐก.** (ไทย) ๒๓/๒๘๙-๒๙๐.

[๒๔๗] ดูรายละเอียด **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๗๗/๑๗๖.

[๒๔๘] ดูรายละเอียด **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๘๒/๑๘๑-๑๘๓.

[๒๔๙] ดูรายละเอียด **องฺ.อฏฐก.** (ไทย) ๒๓/๘๘/๔๑๖-๔๑๗.

(๒) พยายามเพื่อความฉิบหายแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย (๓) ด่าว่าบริภาษคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๔) ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกกัน (๕) ติเตียนพระพุทธเจ้า (๖) ติเตียนพระธรรม (๗) ติเตียนพระสงฆ์ และ (๘) ปรากฏตัวในที่อโคจร... ลักษณะทั้ง ๘ ประการนี้ หากปรากฏในนักบวชใด นักบวชนั้นย่อมเสื่อมจากความศรัทธาของสาธุชนทั่วไป

เพราะฉะนั้นแล้ว คุณลักษณะภายในดังที่พรรณนามานี้ จัดได้ว่าเป็นคุณสมบัติภายในที่ไม่พึงประสงค์ของนักบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งภิกษุใดประพฤติหรือคุณลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมมีแต่ทางเสื่อมอย่างเดียว

ความรับผิดชอบของสมณพราหมณ์ต่อพุทธศาสนิกชนตามหลักพระพุทธศาสนา

ความรับผิดชอบตามหน้าที่ของสมณพราหมณ์ที่ต่อชาวบ้าน ในนัยนี้รวมถึง “พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องมีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสั่งสอน สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักธรรม ความประพฤติที่ต้องปฏิบัติมากมาย แต่ในที่นี่จะแสดงเฉพาะหน้าที่ที่สัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ซึ่งมีอยู่ ๖ ประการ ดังนี้ คือ

๑.ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว

พระภิกษุสามเณรจะต้องสั่งสอนให้ประชาชนรู้ว่าความชั่วคืออะไร เมื่อกล่าวโดยย่อก็คือ ความชั่วได้แก่ การกระทำใด ๆ ที่เมื่อลงมือทำไปแล้วจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนหรือผู้อื่น หรือทั้งตนและผู้อื่น ทั้งนักปราชญ์ยังไม่สรรเสริญอีกด้วย

๒.แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี

เมื่อห้ามไม่ให้เขาทำความชั่วเพราะจะทำให้ตนหรือผู้อื่น หรือทั้งตนและผู้อื่นเดือดร้อนแล้ว ก็ต้องสั่งสอนให้เขาตั้งอยู่ในธรรม คือ คุณงามความดี นั่น คือ ให้ทำความดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

๓.อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี

เมื่อชาวบ้านมีความเดือดร้อนจะในเรื่องใด ๆ ก็ตามพระภิกษุสามเณรจะต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ อย่างน้อยก็ช่วยแนะนำหาวิธีที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยความเห็นอกเห็นใจ ถ้าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ พระภิกษุสามเณรจะต้องทำตนให้เป็นเสมือนจิตแพทย์ ช่วยบำบัดทุกข์ใจให้กับเขา

๔.ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง

ในฐานะที่พระภิกษุสามเณรโดยทั่ว ๆ ไปมีการศึกษาดีกว่าชาวบ้าน เพราะมีเวลาว่างที่จะหาความรู้ได้มากกว่า เพราะฉะนั้น ถ้ามีอะไรที่ตนได้เคยศึกษาเล่าเรียนมา หรือได้เคยได้ยินได้ฟังมา แต่เรื่องเช่นนั้นชาวบ้านยังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน พระภิกษุสามเณรก็ต้องนำเรื่องต่าง ๆ เหล่านั้นที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมาหรือประสบการณ์มาแล้วมาเล่าให้ชาวบ้าน ได้ยินได้ฟังบ้าง เพื่อชาวบ้านจะได้เป็นคนมีสติปัญญามากขึ้น นับว่าเป็นการช่วยพัฒนาชาวบ้านให้ได้รู้ได้ยินได้ฟัง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะโดยตรงหรือเรื่องเกี่ยวกับทางโลก

๕.ชี้แจงแล้วอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้ว ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

ธรรมะบางข้อหรือเรื่องราวบางเรื่องเมื่อได้ฟังเพียงครั้งหนึ่ง หรือ ๒ ครั้ง บางทีก็ยังไม่เข้าใจชัด ถ้าชาวบ้านยังไม่เข้าใจ พระภิกษุสามเณรก็จะต้องหาทางอธิบายหรือชี้แจงให้เข้าใจให้ได้

๖.บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสุขความเจริญ

คำว่า “สวรรค์” ในที่นี้ ไม่ได้ หมายถึง สวรรค์ชั้นฟ้าอย่างคนทั่ว ๆ ไปเข้าใจเท่านั้น หากหมายถึงทางดำเนินชีวิตไปสู่ความสุข ทุกคนต่างก็ต้องการหนีทุกข์และประสบสุขด้วยกันทั้งสิ้น ถ้าทางใดที่จะทำให้ชาวบ้านมีความสุขความเจริญทั้งในชาตินี้และชาติหน้า พระภิกษุสามเณรจะต้องช่วยแนะนำหรือชี้ทางให้ชาวบ้านมีความรู้ ความเข้าใจ และปฏิบัติตามเพื่อทำให้ชีวิตของเขามีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

สรุปความได้ว่า ถ้าพระภิกษุสามเณรซึ่งเป็นตัวแทนของ “วัด” กับอุบาสกอุบาสิกา หรือพุทธศาสนิกชนซึ่งเป็นตัวแทนของ “บ้าน” ได้พึ่งพาอาศัยกันและกัน ความสุขและความเจริญรุ่งเรืองก็จะมีด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย สมดังที่นักปราชญ์ท่านได้ประพันธ์บทร้อยกรองไว้ดังนี้

“วัดจะดี มีหลักฐาน เพราะบ้านช่วย
บ้านจะสวย เพราะมีวัด ดัดนิสัย
บ้านกับวัด ผลักกันช่วย ยิ่งอวยชัย
ถ้าขัดกัน ก็บรรลัย ทั้งสองทาง”[๒๕๐]

---

[๒๕๐] อ้างใน จำนง ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๙.

ดังนั้นแล้ว องคาพยพทุกส่วนในสังคมย่อมมีความสำคัญตามบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบอันจะพึงมีของแต่ละฝ่าย ดังนั้นแล้ว หากแต่ละฝ่ายได้ปฏิบัติหน้าที่ตามความรับผิดชอบของตนเองโดยสมบูรณ์ และถูกต้องแล้ว ย่อมยังความเจริญและความสงบสุขมาให้แก่สังคมโดยภาพรวม

๓.๑.๕ วิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพุทธธรรม

๓.๑.๕.๑ การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับบุคคล

มนุษย์หรือบุคคล (man) เป็นภาวะ (Being) อย่างหนึ่งซึ่งประกอบไปด้วยรูปกับนาม โดเรียกรวมว่าเป็นภาษาทั่วไปว่า คน หรือสัตว์โลกที่มีชีวิตอย่างหนึ่ง โดยมีความแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นในเรื่องของความคิด ความมีสติปัญญา รู้จักพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักเหตุผล[๒๕๑] ดังนั้น การที่บุคคลจะสามารถดำเนินชีวิตให้ถูกต้องนั้น ต้องอาศัยหลักธรรม ซึ่ง“ธรรมะนี้ก็คือหลักของศาสนา คำสอนของศาสนาเกี่ยวกับแนวทางศาสนาเห็นว่าดีงาม สำหรับมนุษย์ที่จะยึดถือปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่ตนและประโยชน์แก่สังคม ทำให้คนมีความสุขความเจริญ ในขณะเดียวกันก็ไม่เบียดเบียนก้าวกายผู้อื่น ตรงกันข้าม ทำให้สังคมมีระเบียบและเป็นสุขตามอัตภาพของตนด้วย ดังนั้น แนวความคิดเรื่องความรับผิดชอบนั้น ในทางพระพุทธศาสนาให้ทัศนะว่า “การที่บุคคลในสังคมจะดำรงชีวิตอยู่ได้จะต้องมีอาชีพหรือมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติ การปฏิบัติหน้าที่ย่อมจะเป็นผลดีแก่ผู้ปฏิบัติทำให้ผู้ปฏิบัติมีความสุขความเจริญ การปฏิบัติหน้าที่จึงเป็นการทำดีอย่างหนึ่ง และถ้าทุกคนในสังคมปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องเหมาะสม สังคมก็พลอยได้ผลดีงามไปด้วย”[๒๕๒] ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของท่านองค์ทะไล ลามะ องค์ที่ ๑๔ ซึ่งได้เสนอแนวคิดว่า “ความรับผิดชอบสากล” (Universal Responsibility) และแนวคิดแบบ “จิตใจที่หวังประโยชน์เพื่อผู้อื่น” (Altruistic Mind) ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของการอิงอาศัยกันและสิ่งทั้งหลาย กล่าวคือ สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกันและเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน (อิทัปปัจจยตา) ไม่ว่าจะเป็นการการคิด การพูด และการกระทำ รวมทั้งสรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแต่รวมอยู่ในข่ายใยแห่งชีวิตนี้ทั้งสิ้น (The Web of Life) ดังนั้นแล้ว การเสริมสร้างความ

---

[๒๕๑] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

[๒๕๒] สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **พุทธสังคมวิทยา,** (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๓, เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙.

รับผิดชอบในระดับบุคคลนั้น แยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ ภายนอก อันได้แก่บุคคลต้องยึดหลักปรโตโฆสะ คือ ฟังเสียงของคนอื่น ในนัยนี้หมายถึง ฟังความต้องการของสังคม อันเป็นการกระตุ้นจากภายนอก คือ รับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน และฟังจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรในการประกอบสัมมาชีพ ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยชักจูงและกระตุ้นให้เกิดปัญญา อันจะเป็นประโยชน์ในการประกอบสัมมาชีพในทางที่ถูกต้อง ส่วนที่ ๒ ภายนอก อันได้แก่โยนิโสมนสิการ คือ เมื่อบุคคลได้รับข้อมูลข่าวสารแล้ว การส่งเสริมความรับผิดชอบในระดับบุคคลนั้น บุคคลผู้ประกอบสัมมาชีพ หรือประกอบกิจการงานทั้งปวง ต้องมีการพิจารณาโดยใช้หลักปัญญาเข้ามาใช้ในการดำเนินธุรกิจ เพราะ “...คนที่มีสติปัญญา มีความขยันหมั่นเพียร รู้จักแวงหาบางทีสิ่งที่ไม่มีค่า ก็ทำให้มีคุณค่าขึ้นมาได้ สิ่งที่ไม่มีประโยชน์ ก็ทำให้มีประโยชน์ขึ้นมาได้...”[๒๕๓] และนอกจากนี้บุคคลจะประสบความสำเร็จในกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ต้องตั้งตนไว้ชอบ คือ ดำเนินชีวิตตามหลักจริยธรรมทางศาสนา มีการปฏิบัติตนตามหลักทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตธรรม คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน อันประกอบด้วย (๑) ขยันหา (๒) ขยันเก็บ (๓) คบคนดี และ (๔) ใช้ชีวิตอย่างพอเพียง และต้องมีการเว้นจากกรรมกิเลส ๔ เว้นจากอคติ ๔ เว้นจากอบายมุข ๖ เป็นต้น

๓.๑.๕.๒ การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับครอบครัว

การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับครอบครัวนั้น ในความเป็นครอบครัว คือ การมีสมาชิกที่ใช้ชีวิตร่วมกัน อันประกอบด้วย สามีภรรยา และลูก หลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมความรับผิดชอบได้นั้น คือหลัก สมชีวิตธรรม ๔ ประการ อันประกอบด้วย (๑) ความเชื่อที่เสมอกัน คือ บุคคลต้องมีทัศนคติหรือความเชื่อที่เหมือนกัน คือ เชื่ออย่างมีเหตุผล เชื่อจริงสิ่งดีงาม เชื่อหนักแน่นในสิ่งเดียวกัน (๒) มีความประพฤติที่เสมอกัน คือ มีศีล อันเป็นกรอบทางจริยธรรมให้บุคคลดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้อง บุคคลต้องเท่าเทียมกันในด้านความประพฤติ จึงสามารถนำพาครอบครัวไปได้ (๓) ต้องมีจาคะที่เสมอกัน คือ มีความเสียสละที่เท่าเทียมกัน ทั้งเรื่องส่วนตัว และเรื่องทรัพย์สินเงินทาง ทั้งสามีภรรยาต้องมีความเอื้อเฟื้อเสียสละ มีความโอบอ้อมอารี และมีความเอื้ออาทรห่วงใยกัน และ (๔) ต้องมีปัญญาเสมอกัน คือ มีการศึกษาความรู้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นคนที่มีเหตุผล รู้ว่าอะไรควรและไม่ควร แยกแยะปัญหาทุกอย่างได้ หากครอบครัวใดมีหลักสมชีวิต

---

[๒๕๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **กระแสธรรม เพื่อชีวิตและสังคม,** อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

ธรรมทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้ ครอบครัวนั้น ก็สามารถเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหน้าที่อันจะพึงมี และสมาชิกในครอบครัวก็อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข

๓.๑.๕.๓ การเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับสังคม

สังคม (Society) คือ กลุ่มบุคคลที่ร่วมตัวกัน มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างเต็มไปด้วยความหมายและความเข้าใจ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่นผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยตรง เช่น คำสอนสำหรับคนที่ดำรงสถานภาพต่างกันย่อมมีหน้าที่ต่างกัน เหมือนดังที่ปรากฏในสิงคาโลวาทสูตร[๒๕๔] ดังนั้น หลักการเสริมสร้างความรับผิดชอบในระดับสังคมนั้น มุ่งเน้นให้คนในสังคมมีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยส่งเสริมสังคมให้อยู่อย่างมีสุขและสันติภาพ เสริมสร้างความเสริมสร้างความเท่าเทียม ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน และส่งเสริมสร้างสังคมให้มีความเป็นอยู่ด้วยความสามัคคี โดยยึดหลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นฐานการดำเนินชีวิต คือ (๑) หลักการแบ่งบัน (๒) หลักการมีสัมมาวาจา (๓) หลักทำตนให้เป็นประโยชน์ และ(๔) หลักการวางตัวเหมาะสม และเอาหลักทิศ ๖ หมายถึงบุคคลทั้ง ๖ ประเภทที่เราจะต้องมีความปฏิสัมพันธ์กัน มีหน้าที่ที่จะต้องกระทำต่อกัน ได้แก่ บิดามารดา ครูอาจารย์ บุตรภรรยา มิตรสหาย ทาสกรรมกร สมณพราหมณ์[๒๕๕] ซึ่งพระพุทธองค์ได้ระบุวิธีการปฏิบัติต่อบุคคลในฐานะ ๆ เหล่านี้เอาไว้แล้ว โดยแต่ละความสัมพันธ์จะส่งผลต่อด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ จะสร้างภาพลักษณ์ที่ดี จะมีบุคคลเหล่านี้คอยสนับสนุนการดำเนินการทางธุรกิจในด้านต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

๓.๑.๖ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพุทธธรรม

ความรับผิดชอบตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น มีประโยชน์โดยตรงและประโยชน์โดยอ้อมในการช่วยให้บุคคลดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข เพราะเมื่อบุคคลได้ทำหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองตามแต่ละหน้าที่โดยสมบูรณ์แล้ว ปัญหาสังคมในด้านต่าง ๆ ย่อมไม่บังเกิดขึ้นแน่นอน ดังนั้น ในส่วนของประโยชน์ของความรับผิดชอบในการวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้มุ่งในการนำเสนอประโยชน์ของความรับผิดชอบที่มีต่อการจัดการทรัพย์ ซึ่งเป็นสอดรับกับบทที่ ๒ ที่ได้กล่าวถึงเรื่อง

---

[๒๕๔] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

[๒๕๕] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐.

ของหลักสัมมาชีพ อันเกี่ยวข้องกับทรัพย์โดยตรงนั้นเอง โดยผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๔ ประเด็นหลัก ๆ ได้ดังนี้

๓.๑.๖.๑ ประโยชน์ด้านการแสวงหาทรัพย์

พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธการแสวงหาทรัพย์จากการดำเนินธุรกิจ แต่การหากำไรนั้นต้องมีขอบเขต กล่าวคือ ต้องมีความถูกต้องทั้งทางกฎหมายและทางศีลธรรม สุจริตธรรม และไม่เป็นการเบียดเบียนฝ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะความไม่เบียดเบียนทำให้เกิดสุข[๒๕๖] สัตว์ทั้งหลายในโลกล้วนรักสุข เกลียดทุกข์และรักตนยิ่งกว่าผู้ใด ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น[๒๕๗] ดังนั้น...การปฏิบัติถูกต้องต่อทรัพย์สินเงินทอง ประการหนึ่ง คือ การรู้จักทำให้ทรัพย์สมบัตินั้น เกิดมีและเจริญเพิ่มพูนโดยชอบธรรม คนอยู่ในโลก ก็จำเป็นจะต้องมีทรัพย์สินเงินทองบ้าง โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ ต้องอาศัยทรัพย์สินเงินทองเป็นอย่างมาก แต่ไม่ใช่เฉพาะการดำเนินชีวิตของบุคคล แม้แต่กิจการของส่วนร่วม ความเจริญก้าวหน้าของสังคม ก็ต้องอาศัยทรัพย์สินเงินทอง แต่ทรัพย์สินเงินทองก็มิใช่เกิดขึ้นมาได้เฉย ๆ โดยเลื่อนลอย วิธีการที่จะให้เกิดทรัพย์สินเงินทองนั้น จะต้องอาศัยความมีสติปัญญา ความขยันมั่นเพียร ความอดทน ทีเป็นคุณธรรมในจิตใจของบุคคล บุคคลใดรู้จดทำให้ทรัพย์สินเกิดมีขึ้นมาได้ และเจริญเพิ่มพูนขึ้นโดยชอบธรรม อันนั้นถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติธรรมชั้นหนึ่งในแง่ที่เกี่ยวกับทรัพย์เงินทอง[๒๕๘] ความรับผิดชอบนั้น ช่วยให้บุคคลมีหลักในการดำเนินธุรกิจ คือ “...เป็นการดำเนินธุรกิจควรเป็นไปเพื่อแสวงหากำไร โดยไม่เอารัดเอาเปรียบส่วนรวม ไม่ทำลายแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม และต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อความเป็นมนุษย์ ได้แก่ ความเสมอภาค ความเคารพศักดิ์ศรี ความมีเมตตาต่อกัน การเคารพสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพที่ระหว่างมนุษย์...”[๒๕๙] ดังจะเห็นได้ชัดจากการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแนะนำอาชีพที่ไม่ควรประกอบ ๕ ประการ (มิจฉาวณิชชา) เพราะเป็นเหตุให้เกิดการเบียดเบียด และทำลายซึ่งกันและกัน อันเป็นต้นตอของสาเหตุปัญหาสังคมทั้งปวง

---

[๒๕๖] **ขุ.อุ.** (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐.

[๒๕๗] **ขุ.อุ.** (ไทย) ๒๕/๔๑/๒๕๔.

[๒๕๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **กระแสธรรม เพื่อชีวิตและสังคม,** (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙-๕๐.

[๒๕๙] วารีญา, ภูวตานนท์ ณ มหาสารคาม, “จริยธรรมในวิชาชีพนักธุรกิจ”, ใน **จริยธรรมในวิชาชีพ**, รวบรวมโดย วริยา ชินวรรโณ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๙.

๓.๑.๖.๒ ประโยชน์ด้านการบริหารทรัพย์

นอกจากนี้ ความรับผิดชอบยังเอื้อประโยชน์ต่อการบริหารทรัพย์ อันเป็นหลักของการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อทรัพย์สินเงินทอง ก็คือ “....ความสามารถในการจัดสรร และบริหารโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ขึ้นมาสมกับความมุ่งหมาย ทรัพย์สินเงินทองนั้น แม้เกิดขึ้นแล้ว และแม้จะมีจำนวนมากมาย แต่ถ้าไม่รู้จักบริหาร ไม่รู้จักจัดสรร ก็ไม่เกิดประโยชน์กว้างขวาง...”[๒๖๐] ดังนั้นแล้วในทางกลับกัน หากบุคคลหาทรัพย์ได้มาไม่ใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์อันใด เพียงแค่เก็บสะสมเอาไว้เฉย ๆ ทรัพย์นั้น ก็จะปราศจากคุณค่า และความหมายทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาให้แนวทางการใช้จ่ายทรัพย์หรือหลักการบริหารทรัพย์ เรียกว่า หลักโภคอาทิยะ[๒๖๑] (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์) ได้แก่ ใช้จ่ายทรัพย์เพื่อเลี้ยงตนเอง คนในครอบครัว บริวาร มิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานทั้งหลายให้เป็นสุข ป้องกันอันตรายต่าง ๆ ให้มั่นคงปลอดภัย ทำพลี (สละเพื่อบำรุงและบูชา เช่น สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับแขก ทำบุญอุทิศ เสียภาษี บูชาสิ่งที่เคารพ) และอุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

๓.๑.๖.๓ ประโยชน์ด้านการออมทรัพย์

หลักการออมทรัพย์อันพึงมีตามหลักพุทธศาสนานั้น เรียกว่า หลักโภควิภาค ๔[๒๖๒] คือ หลักการการแบ่งทรัพย์ออกเป็นส่วน ๆ เพื่อประโยชน์ในการใช่สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายว่าจะใช้ในยามมีอันตราย โดยที่ความรับผิดชอบต่อสังคม หรือหลักซีเอสอาร์ถือเป็นการลงทุนทางธุรกิจในส่วนที่ ๒ และ ๓ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินธุรกิจนั่นเอง ดังนั้นแล้ว ความรับผิดชอบในด้านการออมทรัพย์นั้น ก็คือ ส่วนที่ ๔ อันเป็นส่วนที่กามโภคีบุคคลควรเก็บเอาไว้ใช้ในยามจำกัด ซึ่งสอดรับกับหลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ที่ว่าด้วย การรู้จักใช้จ่ายเก็บรักษาทรัพย์ (อารักขสัมปทา) คือ รู้จักวิธีเก็บรักษาคุ้มครองป้องกันทรัพย์สมบัติที่หามาได้เอาไว้ ไม่ให้เสียไม่ให้สูญหายไป รู้จักใช้จ่ายทรัพย์สมบัติที่มีอย่างถูกต้องมีเหตุผลมีประโยชน์ ใช้สอยจับข่ายเลี้ยงชีพเพื่อประโยชน์ความสุขของครอบครัว รู้จักประหยัดอดออม ออมเอาไว้เป็นหลักประกันชีวิตทางสังคม ออมเอาไว้ป้องกันภัยอันตรายในยามเจ็บป่วยหรือประสบอุบัติเหตุในอนาคต ออมเอาไว้เป็นทุนในการ

---

[๒๖๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **กระแสธรรม เพื่อชีวิตและสังคม,** อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

[๒๖๑] **องฺ.ปญฺจก.** (ไทย) ๒๒/๒๒๗/๓๖๙.

[๒๖๒] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

ลงทุนประกอบอาชีพธุรกิจการ ออมเอาไว้เสียภาษีทางสังคมทำบุญบำเพ็ญประโยชน์สังคมสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลบิดารมารดาญาติสนิทมิตรสหาย เพื่อสร้างรักษาความสัมพันธ์มั่นคงอันดีงามทางสังคม[๒๖๓]

๓.๑.๖.๔ ประโยชน์ด้านการบริโภคทรัพย์

พระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของผู้ครองเรือน (กามโภคีบุคคล) ตามลักษณะของการแสวงหาและการใช้จ่ายทรัพย์ออกเป็น ๑๐ ประเภท เรียกว่า กามโภคีบุคคล ๑๐ พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญบุคคลประเภทสุดท้ายสุดว่าเป็นผู้ที่ “แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น”[๒๖๔] เพราะบุคคลควรสรรเสริญทั้ง ๔ สถาน คือ (๑) แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด (๒) บำรุงตนให้เป็นสุขอิ่มหนำสำราญ (๓) แจกจ่ายทำบุญ (๔) ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้นอยู่ โดยนัยนี้ จะได้หลักการใช้จ่ายทรัพย์ที่ถูกต้อง

ดังนั้นแล้ว เมื่อบุคคลมีหน้าที่ความรับผิดชอบอันพึงปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว หลักความรับผิดชอบนี้ยังเอื้อประโยชน์ให้บุคคลรู้จักการบริโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยไม่ได้หวังเพียงแค่กอบโกยทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อตนเองแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่หลักความรับผิดชอบตามหลักพุทธธรรมนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลาง แต่ยึดมั่นผู้อื่น (ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย) เป็นศูนย์กลาง เป็นการยกระดับและพัฒนาจิตใจให้เจริญงอกงามมีจิตสำนึกเพื่อสังคมยิ่งขึ้น

---

[๒๖๓] สุเทพ สุวีรางกูร, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

[๒๖๔] **สํ.สฬา.** (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๖-๔๒๗. , **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑-๒๑๒.

๓.๒ แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ทั่วไป

๓.๒.๑ ที่มาของแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

ในยุคโลกาภิวัตน์บทบาทของการเป็นบรรษัทภิบาล และความรับผิดชอบต่อสังคมของกลุ่มบรรษัทและกิจการธุรกิจ (Good Corporate and Corporate Social Responsibility) มีความสำคัญมากขึ้นทั้งในแง่ของการเป็น “แนวคิด” “กลไก” และ “เครื่องมือ” ที่สำคัญของการพัฒนาองค์กรธุรกิจ และการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมของโลกอย่างยั่งยืน แนวคิดและหลักการความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น การใช้หลักธรรมาภิบาล การผลิตสินค้าและบริการที่ปลอดภัยและเป็นมิตรต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดบ้อม การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน แรงงาน การมีส่วนร่วม และการเรียนรู้ของชุมชน รวมถึงความเท่าเทียมในสังคม ซึ่งเป็นการสร้าง “คุณค่า” ให้กับองค์กรธุรกิจ นอกจาก “มูลค่า” ทางธุรกิจที่เกิดขึ้นจากการประการทางธุรกิจแล้ว แนวคิดดังกล่าว ยังสนับสนุนการเติบโตทางธุรกิจควบคู่ไปกับการพัฒนาทางสังคมที่เต็มไปด้วย “ความเก่ง” และ “ความดี” ความรับผิดชอบต่อสังคมของบรรษัทและกิจการธุรกิจ (Corporate Social Responsibility = CSR) มุ่งเน้นให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการทางธุรกิจที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อองค์กรและสังคมโดยส่วนรวม มีความรับผิดชอบต่อการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางการค้าและการลงทุนเพื่อชุมชนที่องค์กรตั้งอยู่ และการสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชุมชน การเสริมสร้างรายได้ การเสริมสร้างกิจกรรมสุขภาพของคนในท้องถิ่น เป็นต้น โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับลักษณะของธุรกิจที่องค์กรดำเนินการและเน้นการมีส่วนร่วมของบุคลากรในองค์กรที่นอกเหนือจากการสนับสนุนกิจกรรมและงบประมาณไปสู่ชุมชนเพื่อภาพลักษณ์ขององค์กร กล่าวคือ CRS เป็นการดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กรธุรกิจที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมทั้งในระดับใกล้และไกล ด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กรธุรกิจหรือทรัพยากรภายนอกองค์กร ในอันที่จะส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งและการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข...ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วคำที่ใช้เรียกกันคือ “Corporate Citizenship” หรือ “responsible corporate citizenship” หรือ “corporate social responsibility” เรียกกันย่อ ๆ ว่า “CSR”[๒๖๕]

---

[๒๖๕] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, CSR: **บทบาทและความสัมพันธ์กับองค์กรพระพุทธศาสนา**, ในพระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์ รวมบทความวิชาการด้านพระพุทธศาสนา การประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาทางวิชาการนานาชาติครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐.

ดังนั้น ถึงแม้ว่าการดำเนินกิจกรรมทางสังคม ภาคธุรกิจนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับสังคม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า มีส่วนสำคัญในการสร้างผลเสียหายแก่สังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย กระแสสังคมในการเรียกร้องให้ธุรกิจดำเนินงานในทุกขั้นตอนอย่างรับผิดชอบจึงได้กำหนดขึ้น ดังที่ สุทธิชัย เอี่ยมเจริญยิ่ง กล่าวถึงที่มาว่า

> CSR โดยเนื้อแท้ จิตวิญญาณ ซึ่งเป็นวิธีคิดนั้นมีที่มาที่ไปจากการที่องค์กรธุรกิจซึ่งเป็น ผู้ที่มีส่วนในการสร้างความเจริญทางวัตถุและสุขภาพที่ดีของสังคม แต่ก็เป็นผู้ที่มีส่วนอย่าง ยิ่งในการทำให้สังคมเสื่อมลงทั้งกายภาพและจิตวิญญาณ รวมถึงสิ่งแวดล้อมภายในและ ภายนอกองค์กร CSR จึงเป็นข้อเรียกร้องจากทุกฝ่ายให้ประกอบธุรกรรมทางธุรกิจ โดยมี ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น[๒๖๖]

อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวมีมานานกว่า ๒๐๐ ปีแล้ว แต่ยังไม่มีการใช้คำนี้อย่างเป็นทางการ ดังตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญ ได้แก่ (๑) ปี พ.ศ.๒๓๓๓ บริษัท อีสท์ อินเดีย ประเทศอังกฤษถูกต่อต้านจากประชาชนในประเทศจากการที่บริษัทกดขี่ใช้แรงงานทาส ทำให้บริษัทต้องหันมาใส่ ใจกับสวัสดิการแรงงานและสิทธิมนุษยชนมากขึ้น กระแสเรียกร้องนี้เน้นไปที่ความเสมอภาคของแรงงาน (๒) ต่อมา ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ เกิดกระแสต่อต้านการทำลายสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นผลกระทบจากการใช้สารดีดีที (สารหลักในการปราบวัชพืช) ที่เป็นพิษต่อสิ่งมีชีวิตและทำลายสภาวะสมดุลของธรรมชาติ โดยบริษัทในประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ผลิตและส่งออก ทำให้สภาพแวดล้อม ปนเปื้อนสารพิษ ทำลายสุขภาพและการดำรงชีวิตของคนในชุมชน นำไปสู่ข้อเรียกร้องเรื่อง สิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง (๓) ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ บริษัท เนสท์เล่ ได้จัดกิจกรรมรณรงค์ให้ดื่มนม เนสท์เล่แทนนมมารดา นำไปสู่การประท้วงและการต่อต้านผลิตภัณฑ์ของประชาชนเพื่อให้บริษัท เปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าว (๔) ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เรือบรรทุกน้ำมันของ Ex. xon Waldez ล่มกลาง ทะเล เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสัตว์น้ำาอย่างรุนแรง เป็นต้น

จากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเพียงบางส่วนของปัญหาที่นำไปสู่กระแสเรียกร้องให้ภาคธุรกิจหันมาดำเนินกิจการอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แนวคิดดังกล่าว จึงได้รับการพัฒนาเรื่อยมาจากความร่วมมือกันของหลาย ๆ ประเทศ จนขยายใหญ่ขึ้นเป็นความ ร่วมมือระดับ

---

[๒๖๖] อ้างใน วรัญญา ศรีเสวก, **ถอดรหัส...สร้างแบรนด์ให้ยั่งยืนด้วย CSR,** (นนทบุรี): โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘.

โลก กล่าวคือ ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ หลังการประชุมสุดยอดระดับโลกด้านสิ่งแวดล้อม (Earth Summit) ครั้งแรกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกต่างเริ่ม ตื่นตัวกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งเป็นทิศทางใหม่ของการพัฒนา มุ่งสร้างความสมดุลทั้ง ๓ ด้านไปพร้อม ๆ กัน ได้แก่ เศรษฐกิจ (Profit) สังคม (People) และสิ่งแวดล้อม (Planet) ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีกระแสกดดันภาคธุรกิจให้คำนึงถึงเรื่องดังกล่าวด้วย เช่นกัน

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ในการประชุม World Economic Forum ที่เมืองดาวอส ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ท่านเลขาธิการสหประชาชาติ โคฟี อันนั้น (Kota Annan) ได้เรียกร้องให้ธุรกิจ แสดงความเป็นพลเมืองที่ดีของโลก (Good Global Citizenship) และประกาศหลัก The UN Global Compact ให้ธุรกิจใช้เป็นกรอบดำเนินการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับองค์กรธุรกิจ โดยแบ่งเป็นหมวดว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Human Rights) มาตรฐานแรงงาน (Labour) และสิ่งแวดล้อม (Environment) รวมเป็นบัญญัติ ๕ ประการ ต่อมาเพิ่มเป็น ๑๐ ประการคือเรื่องการต่อต้านการคอร์รัปชั่น (Anti-Corruption) ในปี พ.ศ.๒๕๔๓ กระแสของโลกในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจเริ่มจริงจังและรุนแรงยิ่งขึ้นโดยองค์กรเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการ พัฒนา (OECD) ได้ออกแนวปฏิบัติสำหรับบรรษัทข้ามชาติ หรือที่เรียกว่า OECD-Consensus แนว ปฏิบัตินี้มีการปรับปรุงโดยเน้นในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ (ซีเอสอาร์) อย่าง เข้มข้น มีการเสนอให้บรรษัทข้ามชาติทำธุรกิจกับคู่ค้าทั่วโลกเฉพาะที่มีซีเอสอาร์เท่านั้น ธุรกิจใด ไม่ทำซีเอสอาร์จะไม่สามารถส่งสินค้าไปขายให้บรรษัทข้ามชาติเหล่านี้ได้

นอกจากนี้ องค์การระหว่างประเทศว่าด้วยการมาตรฐาน (International Organization for Standardization : ISO) ได้กำหนดมาตรฐานความรับผิดชอบต่อสังคม หรือเรียกว่า ISO ๒๖๐๐๐ ซึ่งเป็นข้อแนะนำ หลักการ และวิธีการของความรับผิดชอบต่อสังคมที่องค์กรพึงปฏิบัติโดยสมัครใจ มิใช่เป็นข้อกำหนดหรือมาตรฐานเพื่อการรับรอง ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้องค์กรธุรกิจ ดำเนินการอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม มาตรฐาน ISO ๒๖๐๐๐ นี้ได้มีการประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๓ ประกอบด้วยประเด็นหลักของความรับผิดชอบต่อสังคม ๗ ประการ ได้แก่ การกำกับดูแลองค์กร (Organizational Governance) , สิทธิมนุษยชน (Human Rights) , การปฏิบัติด้านแรงงาน (Labour Practices) , สิ่งแวดล้อม (Environment) การดำเนินกิจการอย่าง เป็น

ธรรม (Fair Operating Practices) , ประเด็นเกี่ยวกับผู้บริโภค (Consumer Issues) การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน (Community Involvement and Development)

จะเห็นได้ว่า จากความตระหนักและความร่วมมือในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจตั้งแต่ระดับประเทศจนถึงระดับโลก จนกลายเป็นแนวปฏิบัติและข้อกีดกันทางการค้า ประกอบกับกระแสสังคมที่เรียกร้องให้ใส่ใจในผลกระทบที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ทำให้ภาค ธุรกิจกิจต่างๆ ให้ความสนใจและปฏิบัติกันมากขึ้น ดังผลสำรวจที่ ฟิลิป คอทเลอร์ และ แนนซี่ ลี ได้รวบรวมไว้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น กล่าวคือ Come Roper's Executive Study ในปี ๒๐๐๐ สำรวจทัศนะขององค์กรในเรื่องของการกำหนดประเด็นเพื่อบริการสังคมพบว่า ร้อยละ ๕๖ ของบริษัทที่สำรวจมีแผนการที่จะเพิ่มพันธกิจด้านบริการสังคมในอนาคต และ KPMG บริษัท บริการมืออาชีพของสหรัฐฯ ระบุว่า รายงานสำรวจการจัดอันดับบริษัทระดับทอป ๒๕๐ บริษัท อเมริกันของ Global Fortune ในปี ๒๐๐๐ บ่งชี้ให้เห็นว่ามีบริษัทอเมริกันรายงานถึงกิจกรรม CSR เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปี ๒๐๐๒ ร้อยละ ๔๕ ของบริษัทเหล่านี้ทำรายงานกล่าวถึงประเด็น สิ่งแวดล้อม สังคม หรือพัฒนาการที่ยั่งยืนเพิ่มสูงขึ้นจากที่เคยสำรวจไว้ในปี ๒๕๕๕ ซึ่งมีจำนวนแค่ร้อยละ ๑๕

สำหรับความเป็นมาและพัฒนาการซีเอสอาร์ในสังคมไทย ที่ผ่านมาปรากฏในรูปของ การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันในงานที่ทำจนกลายเป็นประเพณีที่เรียกว่า "การลงแขก" ๔ อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่การพัฒนาประเทศไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ถึง ฉบับที่ ๕ ได้สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดด (อัตราการเติบโตของจีดีที่มีค่าเป็นสอง หลัก เช่น ช่วงแผนฯ ฉบับที่ ๖ อัตราการเติบโตของจีดีพีสูงถึงร้อยละ ๑๐-๑๑) แต่เป็นการพัฒนาที่ ขาดดุลยภาพในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาของประเทศในระยะหลังจึงให้ความสำคัญ กับการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยแผนฯ ฉบับที่ ๒ ได้ให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติไป พร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แผนฯ ฉบับที่ ๑ ได้มุ่งเน้นการพัฒนาคนซึ่งเป็นทรัพยากร ที่สำคัญที่สุด และแผนฯ ฉบับที่ ๖ ได้อัญเชิญแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นกรอบ การพัฒนา ประกอบกระแสซีเอสอาร์ในสังคมโลก แนวคิดซีเอสอาร์จึงได้ถูกจุดประกายขึ้นอย่าง เป็นรูปธรรมในภาคธุรกิจไทยในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ และถูกบรรจุเป็นแนวปฏิบัติที่ผนวกเข้ากับการ ดำเนินธุรกิจในทุกขั้นตอน ซึ่งปัจจุบันจะเห็นได้ถึงแนวโน้มการดำเนินธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อ สังคมในวงการธุรกิจไทยที่จริงจัง

และเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากผลการจัดอันดับองค์กรที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมของสถาบัน CSR Asia ใน พ.ศ.๒๕๕๔ พบว่า คะแนนของบริษัทอยู่ในอันดับที่ ๒ สูงขึ้นจากปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ซึ่งอยู่ในอันดับที่ ๔ จากทั้งหมด ๑๐ ประเทศ

๓.๒.๒ ความหมายของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

คำว่า “ความรับผิดชอบต่อสังคม” ตัวย่อในภาษาอังกฤษ คือ “CSR” ซึ่งย่อมาจากคำว่า Corporate Social Responsibility แปลเป็นไทย หมายถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในองค์กร ความหมายโดยรวมของ CSR ก็คือ การดำเนินกิจกรรมทั้งภายในและภายนอกองค์กรที่ให้ความสำคัญและคำนึงถึงผลกระทบต่อสังคม ด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กร หรือนำทรัพยากรที่อยู่นอกองค์กรมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อองค์กรและส่วนร่วม เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขและยั่งยืน

การดำเนินกิจกรรม CSR ไม่มีรูปแบบหรือแบบแผนตายตัว จากความหมายของ CSR เป็นอักษรย่อของคำว่า Corporate Social Responsibility ซึ่งแต่ละประโยคเป็นกิจกรรมที่มีความหมายดังนี้

- C (Corporate) หมายถึง กิจกรรมต่างๆที่ดำเนินไปเพื่อแสวงหาผลกำไร
- S (Social) หมายถึง กลุ่มคนหรือสังคม มีวิถีร่วมกันทั้งโดยธรรมชาติหรือโดยเจตนา รวมถึงสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รายรอบที่มีความสัมพันธ์กัน
- R (Responsibility) หมายถึง การยอมรับทั้งผลดีผลเสียข้อดีข้อด้อยในกิจกรรมที่ได้ทำ รวมถึงการสร้างสรรค์และบำรุงรักษา แก้ไข สิ่งที่ส่งผลกระทบไปยังผู้ที่มีส่วนได้เสียในสังคมนั้น ๆ

ดังนั้น การดำเนินกิจกรรม CSR องค์กรจึงต้องเป็นผู้กำหนดรูปแบบหรือกิจกรรมรวมทั้งรายละเอียดและวิธีปฏิบัติที่เหมาะสมกับองค์กร โดยหลักการสำคัญของ CSR ก็คือ ความรับผิดชอบทางสังคม โดยเฉพาะการทำธุรกิจกับสังคมจะต้องอยู่ร่วมกันช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน[๒๖๗]

---

[๒๖๗] IM2 “CSR คืออะไร?” <IM2Market https://www.im2market.com/2016/08/02/3452> เข้าถึงเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

จากประเด็นของฐานคิดและกระบวนการของ CSR ในระดับโลกและในประเทศดังกล่าว แสดงให้ว่าแนวคิดและกระบวนการ ของ CSR มีความสำคัญมากขึ้นและจะเป็นประเด็นหลักในการดำเนินการทางธุรกิจและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเชื่อมต่อกับกระบวนการพัฒนาสังคม ที่องค์กรเหล่านั้นตั้งอยู่และร่วมดำเนินการ เพื่อพัฒนาประเทศไปสู่ ความยั่งยืน

ห้องสมุด Wikipedia ให้คำนิยามของ CSR หมายถึง “is an expression used to describe what some see as a company's obligation to be sensitive to the needs of all of the stakeholders in its business operations World Business Council for Sustainable Development ให้คำจำกัดความไว้ว่า CSR คือคำมั่นของบริษัทที่ จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนโดยทำงานร่วมกับลูกจ้างและครอบครัวของพวกเขา ชุมชนและสังคมโดยกว้าง เพื่อ จะพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของสังคมโดยรวม

European Commission Green Paper ให้นิยามว่า CSR ว่าเป็นแนวคิดที่บริษัทธุรกิจจะบูรณาการงานด้าน สังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าไปในกิจการขององค์กรและการพัฒนาประเทศรวมทั้งการปฏิสัมพันธ์ของผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder โดยสมัครใจในขณะที่ ISO ระบุว่า CSR เป็นเรื่องของการที่องค์กรตอบสนองในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดย มุ่งที่การให้ประโยชน์กับ คน ชุมชน และสังคม นอกจากนั้น ยังเป็นเรื่องของบทบาทขององค์กรธุรกิจในสังคมและความ คาดหวังของสังคมที่มีต่อองค์กรธุรกิจซึ่งจะต้องทำด้วยความสมัครใจและผู้บริหารจะต้องมีบทบาทเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่าง ๆ โดยสามารถวัดผลได้ใน ๓ มิติ คือ การวัดผลทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

The European Commission มองว่า CSR เป็นแนวคิดที่ผสานความใส่ใจต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมไว้ใน กระบวนการดำเนินธุรกิจ และการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) ภายใต้พื้นฐานการกระทำตามความสมัครใจ และหากกล่าวถึงผู้มีส่วนได้เสียในที่นี้ก็กินความหมายกว้างมาก รวมทั้งลูกค้า พนักงาน นักลงทุน รัฐบาล องค์กร พัฒนาเอกชน ฯลฯ เครือข่ายธุรกิจร่วมรับผิดชอบต่อสังคมไทย (Thai CSR) อธิบายความหมายของ CSR ไว้ว่า เป็นความรับผิด ชอบต่อสังคมเชิงบรรษัท หมายถึง การดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กร ที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมทั้งใน ระดับใกล้และไกล ด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กรหรือทรัพยากรจากภายนอกองค์กร ในอันที่จะทำให้อยู่ร่วมกันใน สังคมได้อย่างเป็นปกติสุข พัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กร

ที่ดีทั้งในแง่ของการเจริญเติบโตทางธุรกิจที่ต้อง “เก่ง” ขณะเดียวกัน ก็ต้องเป็นองค์กรที่ “ดี” หมายถึงการมีคุณธรรมจริยธรรมเชิงบรรษัท (CSR) และ SRI (SOCIAL RESPONSIBILITY INVESTING) หรือการลงทุนแบบรับผิดชอบต่อสังคม[๒๖๘]

สภาธุรกิจโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Business Council Sustainable Development) (CSR: Meeting Changing Expectations, ๑๙๙๙: ๗๖) ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์ คือ ความมุ่งมั่น หรือ พันธะสัญญาที่ธุรกิจมีอยู่อย่างต่อเนื่องในการที่จะประพฤติอย่างมีจริยธรรมและมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ใช้แรงงาน รวมถึงครอบครัวของเขาเหล่านั้น ตลอดจนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคมในวงกว้าง[๒๖๙]

ในส่วนของ องค์การสหประชาชาติ ว่าด้วยการค้าและการพัฒนา (UNTAD) ได้อธิบายว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ คือ การที่บริษัทเข้าไปเกี่ยวข้องและมีผลกระทบเชิงบวกต่อความต้องการ และเป้าหมายของสังคมคณะกรรมาธิการยุโรป (European Commission Green Paper) ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (CSR) คือ แนวคิดที่บริษัทจะบูรณาการงานด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าไปในกิจการของประเทศ และการปฏิสัมพันธ์ของผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder) โดยสมัครใจ[๒๗๐]

ในขณะที่ องค์การระหว่างประเทศ ว่าด้วยการมาตรฐาน (ISO) กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (CSR) คือ การที่องค์กรตอบสนองต่อประเด็นด้านเศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งที่การให้ประโยชน์หลัก คน ชุมชน และสังคม นอกจากนั้นยังเป็นเรื่องของบทบาทขององค์กรธุรกิจในสังคม และความคาดหวังของสังคมที่มีต่อองค์กรธุรกิจ โดยจะต้องทำด้วยความสมัครใจ และผู้บริหารจะต้องมีบทบาทเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่าง ๆ โดยสามารถวัดผลได้ใน ๓ มิติ คือ การวัดผลทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน[๒๗๑]

---

[๒๖๘] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, อ้างแล้ว,หน้า ๓๔-๓๕.

[๒๖๙] อ้างใน กัลยารัตน์ ธีระธนชัยกุล, **จริยธรรมทางธุรกิจ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖๙.

[๒๗๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

[๒๗๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

นอกจากนี้ สถาบันธุรกิจเพื่อสังคม (Corporate Social Responsibility Institute (CSRI**)** กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (Corporate Social Responsibility) คือ การดำเนินธุรกิจควบคู่ไปกับการใส่ใจและดูแลรักษาสังคมและสิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักจริยธรรม การกำกับดูแลรักษากิจการที่ดี และการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาบูรณาการ เพื่อนำไปสู่การดำเนินธุรกิจที่ประสพความสำเร็จอย่างยั่งยืน

สถาบันไทยพัฒน์ ก็ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “CSR” หมายถึง การดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กรที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมทั้งในระดับใกล้ (ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับลูกค้า เช่น ลูกค้า คู่ค้า ครอบครัว พนักงาน ชุมชนท้องถิ่นที่องค์กรตั้งอยู่) และระดับไกล (ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์กรทางอ้อม เช่น คู่แข่งทางธุรกิจประชาชนโดยทั่วไป) การใช้ทรัพยากรทั่งในองค์กรและภายนอกองค์กร ทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสมดุล[๒๗๒]

อนึ่งจากจากการให้ความหมายจากสถาบันหรือหน่วยงานด้านธุรกิจหรือด้านองค์กรระหว่างประเทศแล้ว ก็ยังมีนักวิชาการ ได้ให้ความหมายของ CSR ไว้ดังนี้

Smuel C. Certo ได้ให้ความหมายความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจเอกชนว่า หมายถึง การบริหารจัดการที่เป็นการปกป้องและปรับปรุงสวัสดิการของสังคม (Welfare of Society) โดยรวมและผลประโยชน์ขององค์กร (Interest of Organization)

ฟิลิป คอตเลอร์ (Kotler, ๑๙๗๒) “CSR” หมายถึง รูปแบบการตลาดแนวใหม่ การดำเนินธุรกิจเพียงแค่หวังผลกำไรไม่เพียงพอ ควรวางแผนกลยุทธการตลาดอย่างมีจริยธรรม ห่วงใยต่อสังคม นำไปสู่ความพึงพอใจของลูกค้า ก่อให้เกิดผลกำไรที่ยั่งยืนยกระดับคุณภาพชีวิต[๒๗๓]

ในส่วนของนักวิชาการประเทศไทยนั้น ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ได้อธิบายความหมายของความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (CSR) อย่างครอบคลุม ดังนี้ คือ

๑) ไม่ทำสิ่งที่เป็นผลเสียต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒) ทำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

---

[๒๗๒] อ้างใน ปิยะนารถ สิงห์ชู, **“ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ”** วารสารศรีปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ กรกฎคม-ธันวาคม ๒๕๕๗, หน้า ๑๒๓.

[๒๗๓] เรื่องเดียวกัน.

๓) พัฒนาตัวเองให้มีคุณธรรม คุณภาพ และประสิทธิภาพอย่างดีที่สุด

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์ ได้ให้ความหมายของ CSR ว่าเป็นเรื่องระดับองค์กรที่คำนึงถึงการดำเนินงานอย่างรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม สามารถใช้เป็นเครื่องมือขององค์กร ทั้งในการสร้างความยั่งยืนให้แก่องค์กรและในการสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน[๒๗๔]

กล่าวโดยสรุปแล้ว CSR ก็คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นใครหรือเมื่อใด ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผล กำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่า จะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับทั้งหลักการเศรษฐกิจพอเพียงที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นในประเทศไทย โดยเป็นทั้งกระบวนการ และเป้าหมายที่จะทำให้เกิดดุลยภาพทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

๓.๒.๓ หลักการดำเนินกิจกรรมของ (CSR)

แนวคิดและทฤษฎีทางธุรกิจที่ได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดสู่องค์กรโดยส่วนใหญ่ ล้วนมุ่งไปที่การ เป็นองค์กรที่ “เก่ง” ตัวอย่างทฤษฎีที่รู้จักกันดี ได้แก่

๑) SWOT Analysis (Ansoff ๑๙๖๕) สำหรับการกำหนดตำแหน่งและการสร้างความสำเร็จขององค์กร หรือ

๒) Boston Matrix (BCG ๑๙๗๒) สำหรับการกำหนดความสำคัญและการสร้างความสำเร็จในผลิตภัณฑ์ หรือ

๓) Five Forces (Porter ๑๙๘๒) และ Diamond Model (Porter ๑๙๙๒) สำหรับการสร้างความได้เปรียบใน แข่งขัน เป็นต้น

สำหรับแนวคิดในเรื่อง CSR จะมุ่งไปที่การพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรที่ “ดี” และเป็นแนวคิดที่มิได้มีจุดกำเนิด จากดินแดนตะวันตก แต่เป็นภูมิปัญญาที่ฝังรากลึกในภูมิภาคเอเชียมาอย่างยาวนาน เนื่องเพราะ ปรัชญาของ CSR นั้น มี รากฐานมาจากหลักทางศาสนา ซึ่งหากนับย้อนเวลา

---

[๒๗๔] พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ, **“ตั้งไข่ให้ CSR”**, <http: pipatory.blogspot>, เข้าถึงเมื่อ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๒.

เฉพาะในพระพุทธศาสนาก็ล่วงมากว่า ๒,๕๒๒ ปีแล้ว เป็นแต่เพียงได้มี การบัญญัติคำใหม่ว่า CSR ขึ้นใช้ในวงการธุรกิจเมื่อไม่กี่สิบปีที่ผ่านมานี้เอง ความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตและ ความยั่งยืนขององค์กร กับความเก่งและความดีที่องค์กรสร้างขึ้น สามารถพิจารณาได้ว่า การเจริญเติบโต (Growth) ของ ธุรกิจหนึ่งๆ มาจากการพัฒนาองค์กรให้มีความ “เก่ง” อยู่ในตัว ในขณะที่การพัฒนาองค์กรให้มีความ “ดี” อยู่ในตัว จะก่อ ให้เกิดความยั่งยืน (Sustainability) ของธุรกิจนั้นๆ

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม อดีตรองนายกรัฐมนตรีของไทยกล่าวถึงหลักการ หรือคุณลักษณะของ CSR ไว้ว่าความ รับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ หรือ CSR อาจสรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ไม่ทำสิ่งที่เป็นผลเสียต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒) ทำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

๓) พัฒนาตัวเองให้มีคุณธรรม คุณภาพ และประสิทธิภาพ อย่างดีที่สุด

สถาบันรับรองมาตรฐานไอเอสโอ กล่าวถึงหลักการสำคัญของ CSR ในรายงานสารสนเทศมาตรฐานระบบการ ประจำไตรมาส ฉบับที่ ๑ (เดือนเมษายน - มิถุนายน ๒๕๔๙) ว่า

๑) เคารพสิทธิมนุษยชน : ใช้หลักสิทธิมนุษยชนในการดำเนินงานขององค์กร

๒) ส่งเสริมการดำเนินธุรกิจแบบยั่งยืน : เชื่อมโยงแนวทางเพิ่มผลกำไรขององค์กรเข้ากับชุมชนท้องถน การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนให้เจริญเติบโตไปพร้อมกับองค์กรอย่างยั่งยืน

๓) ยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติ วัฒนธรรม ศาสนา : ดำเนินธุรกิจพร้อมกับถึงความแตกต่างทางสังคม อาทิ เพศ เชื้อชาติ วัฒนธรรม หลักศาสนา ความพิการ ฯลฯ โดยเคารพคุณ" วัฒนธรรมที่แตกต่างกันเหล่านั้น

๔) ประกาศเจตนารมณ์ให้สังคมได้รับทราบ : สื่อสารให้สังคมรับทราบว่าองค์กรมุ่งมั่นพัฒนาสังคม เพื่อให้ มั่นใจว่ากิจกรรมต่างๆ ขององค์กรได้ถูกปรับให้เข้ากับความต้องการของคนในสังคม และการดำเนินธุรกิจจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อทั้งองค์กรและสังคมด้วย

๕) มีความซื่อสัตย์ในการดำเนินงาน ดำเนินงานด้วยความซื่อสัตย์และยุติธรรมในทุกๆ กิจกรรมขององค์กร หลัก เลี่ยงการคอรัปชั่น และการติดสินบนทุกรูปแบบ

กล่าวโดยสรุปหลักการของ CSR ก็ คือ การนำความ “เก่ง” ของบริษัทไปสู่การพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นการเสริมสร้าง “ความดี” ขององค์กร เป็นการสร้างองค์กรบริษัทให้มีทั้ง “ความเก่ง”

และ “ความดี” โดยบริษัทที่ปรึกษาชั้นนำของโลก Arther D Little ได้ทำการศึกษาพบว่า การทำ CSR มีผลดีต่อธุรกิจถึง ๘ ประการ คือ

๑) การบริหารความน่าเชื่อถือ

๒) ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง

๓) ประโยชน์ด้านการคัดเลือกและสร้างแรงจูงใจในการทำงานและรักษาพนักงานดีๆ ให้อยู่กับบริษัท

๔) ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงินทุน

๕) การเรียนรู้และนวัตกรรม

๖) ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด (Market Positioning)

๗) ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน (Operational Efficiency)

๘) การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงานของบริษัท (License to Operate)

๓.๒.๔ ความสำคัญของความรับผิดชอบ (CSR)

ธุรกิจเป็นหน่วยย่อยและเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดำรงอยู่ในสังคม และใช้ทรัพยากร เช่นๆ จากสังคมเพื่อประโยชน์ของธุรกิจ การดำเนินงานของธุรกิจจะส่งผลกระทบต่อสังคมทุกภาค ส่วนซึ่งมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ตลอดจนส่งผลกระทบต่อวิถีความเป็นอยู่ของสังคม โดยรวม ธุรกิจจึงควรแสดงความรับผิดชอบต่อการดำเนินงานของตนเมื่อสังคมเกิดปัญหา ทั้งนี้เพื่อ พัฒนาคุณภาพสังคมให้ดำรงอยู่ด้วยดีและเอื้อต่อการดำเนินธุรกิจต่อไปได้อย่างราบรื่น จะเห็นได้ว่า ธุรกิจและสังคมต่างพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลต่อกัน หากสังคมอยู่ไม่ได้ ธุรกิจซึ่งเป็น “ส่วนหนึ่ง” ของสังคมย่อมอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังคำกล่าวของ Bjorn Stiggon ประธานสภาธุรกิจโลกเพื่อการ พัฒนาที่ยั่งยืน (WBCSD) ที่ว่า “ธุรกิจไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ในสังคมที่ล้มเหลว”

ธุรกิจใช้ทรัพยากรต่าง ๆ จากสังคมในการผลิตสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม หากธุรกิจได้รับการสนับสนุนจากคนในสังคมย่อมจะดำเนินธุรกิจในสังคม ต่อไปได้อย่างดี แต่หากธุรกิจสร้างความเสียหายแก่สังคมซึ่งถือเป็นการดำเนินงานที่ไม่มีความ รับผิดชอบ การดำเนินธุรกิจก็จะไม่ราบรื่นและเกิดการต่อต้านจากสังคม เช่น ลูกค้าไม่ซื้อสินค้า และบริการ ขาดแคลนพนักงานคุณภาพดีมาทำงานร่วมด้วย คู่แข่งขันนำจุดอ่อนมาโจมตี เป็นต้น ดังนั้นการดำเนินงาน

ที่มีความรับผิดชอบจะทำให้สังคมรู้สึกดีกับองค์กร คือ เป็นองค์กรที่ดีของ สังคม (Good Corporate Citizenship-พลเมืองบรรษัทที่ดี) และถือว่าได้รับการอนุญาตจากสังคมเพื่อ ดำเนินการ (License to Operate) ในสังคมต่อไปได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

นอกจากนี้ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจยังเป็นเงื่อนไขในการกีดกันทางการค้าโดยเฉพาะการค้าระหว่างประเทศได้ หากธุรกิจขาดความรับผิดชอบดังกล่าว อาจเป็นอุปสรรคต่อ การดำเนินงานของธุรกิจ ดังเช่นที่องค์กรเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) ได้ออกแนวปฏิบัติสำหรับบรรษัทข้ามชาติ โดยเสนอให้บรรษัทข้ามชาติของประเทศสมาชิก OECD ใช้แนวปฏิบัติซีเอสอาร์และติดต่อค้าขายเฉพาะกับคู่ค้าที่มีการปฏิบัติซีเอสอาร์ด้วยกันเท่านั้น ธุรกิจ ที่ไม่มีซีเอสอาร์จะไม่ทำการค้าด้วย ในเรื่องนี้ ไมเคิล อี. พอร์เตอร์ (Michael E. Porter) ศาสตราจารย์ จากมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด ได้แสดงทัศนะเพิ่มเติมว่า “แนวโน้มธุรกิจในอนาคตข้างหน้าจะต้องให้ความสนใจซีเอสอาร์ เพราะต่อจากนี้ไป ประเด็นความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจจะ ลายเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของประเทศที่พัฒนาแล้ว ที่นำมาใช้เป็นเงื่อนไขในการทำการค้ากับหลายประเทศ

กล่าวโดยสรุป ธุรกิจจำเป็นต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งเปรียบเสมือนพาหนะที่จะป่าพาองค์กรประสบความสำเร็จ เนื่องจากธุรกิจจะได้รับความร่วมมือที่ดีจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกฝ่ายและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีที่เอื้อต่อการเกื้อกูลกันในสังคม เช่น ได้รับความภักดีในสินค้า จากลูกค้าอย่างมั่นคง ลูกค้าไว้วางใจในการบริโภค พนักงานมีความภาคภูมิใจและเกิดความผูกพัน กับองค์กร ทำให้ทุ่มเทความพยายามในการทำงานได้มากขึ้น องค์กรมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน สังคมและรัฐบาล สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไม่เป็นอันตรายต่อคุณภาพชีวิต เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ จะนำไปสู่ความยั่งยืนของสังคมและธุรกิจสืบไป

๓.๒.๕ ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

การดำเนินงานด้าน CSR มีขอบเขตของความรับผิดชอบ ต่อสังคมหลายระดับ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหรือตัวแปร พิจารณาออกเป็น ๔ ระดับ ดังนี้

๑. แกนหลักความรับผิดชอบต่อสังคม (Core of Social Responsibility) ความรับผิดชอบต่อสังคมต้องเริ่มจาก ภายในที่เป็นแกนสำคัญขององค์กร ซึ่งมี ๔ องค์ประกอบหลักที่ต้อง

รับผิดชอบ คือ สินค้า และบริการ พนักงานและบุคลากร ผู้บริโภคและลูกค้า เจ้าของกิจการ และผู้ถือหุ้น

๒. ความรับผิดชอบต่อเนื่องที่มีต่อสังคม (Chain of Social Responsibility) ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจขององค์กร กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือมีผลประโยชน์ร่วมในการดำเนินธุรกิจ ประกอบด้วย คู่ค้า ภาครัฐ นักลงทุน คู่แข่งในตลาดและองค์กร ที่เกี่ยวข้องในเชิงกฎหมายหรือข้อบังคับต่าง ๆ

๓. ความรับผิดชอบในวงกว้างต่อสังคมของธุรกิจ (Boundary of Social Responsibility) ความสัมพันธ์ขององค์กรกับ สิ่งรอบตัวภายนอก ผลกระทบที่ส่งผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาว การป้องกันแก้ไขแบบยั่งยืนได้แก่ ความเป็นอยู่ของชุมชน สังคม จารีต ประเพณี สิ่งแวดล้อมองค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชนและนักวิชาการ

๔. ความรับผิดชอบสากลที่มีต่อสังคม (Universe of Social Responsibility) ความรับผิดชอบที่อยู่วงนอกสุด การช่วย ปกป้องรักษาเสริมสร้างความสมดุลแห่งโลก ระบบนิเวศวิทยา สิ่งมีชีวิต การพัฒนาแบบยั่งยืนอย่างปราศจากความขัดแย้งของสังคม คลอบคลุมถึงอุณหภูมิโลกที่เปลี่ยนแปลง ทรัพยากรธรรมชาติ และชีวิตสังคมโลก (Life on Earth)[๒๗๕]

อนึ่ง นอกจากนี้ ความรับผิดชอบต่อสังคมนั้น มีขอบเขตที่ครอบคลุมทั้ง ๗ ด้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. ด้านชุมชน (The Community) องค์กรที่รับผิดชอบต่อสังคมจะต้องสร้างจุดเด่นขึ้นใน ชุมชน เช่น เป็นผู้นำในการช่วยเหลือและแก้ปัญหาให้กับสังคม

๒. ด้านสุขภาพและสวัสดิการ (Health and Welfare) องค์กรมีความเชื่อว่า การลงทุนใน สุขภาพและการจัดสวัสดิการให้กับชุมชน เป็นความรับผิดชอบด้านสังคมที่มีคุณค่าและจำเป็นสำหรับพนักงานบริษัท และชุมชนขนาดใหญ่ ตัวอย่างโครงการด้านสุขภาพและสังคมจะสร้างค่านิยมในชุมชน ซึ่งจะทำให้บริษัทมีอิทธิพลต่อผู้ลงทุนและสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับบริษัทด้วย

๓. ด้านการศึกษา (Education) องค์กรจำนวนมากที่มีความสนใจในความรับผิดชอบด้าน การศึกษา ผู้บริหารมีความตระหนักว่าจะต้องปรับปรุงการศึกษาทั้งระดับประถม

---

[๒๗๕]อ้างใน ปิยะนารถ สิงห์ชู, อ้างแล้ว,หน้า ๑๒๔.

มัธยมศึกษา วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ทั้งในด้านการบริจาคเงินด้านการศึกษา การประชาสัมพันธ์ และด้านอื่น ๆ

๔. ด้านสิทธิมนุษยชน (Human Rights) บางองค์กรมุ่งความรับผิดชอบด้านสังคมในการ รณรงค์สิทธิมนุษยชน เช่น ความเท่าเทียมกันของเขตชายและเพศหญิงในการได้รับการจ้างงาน

๕. ด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (The Natural Environment) องค์กรจำนวนมากได้ ตัดสินใจเลือกการแก้ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การอนุรักษ์ทรัพยากรแรรมชาติ และการสร้างจิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น ผลิตสินค้าที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การไม่ใช้สาร CFC เครื่องปรับอากาศและตู้เย็น

๖. ด้านสิทธิของผู้บริโภค (Consumer Rights) บางองค์กรได้เน้นในเรื่องของสิทธิผู้บริโภคโดยคำนึงถึงผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัย และการโฆษณาที่เป็นความจริง (Truthful Advertising)

๗. ด้านวัฒนธรรม (Culture) เป็นการเรียนรู้และการคิดร่วมกัน ตลอดจนการแสดงออก ระหว่างกลุ่มบุคคลหรือสังคม ธุรกิจที่ให้การสนับสนุนด้านศิลปวัฒนธรรมเชื่อว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งสามารถส่งเสริมการรู้จักบริษัท ตลอดจนสร้างความรู้สึกและทัศนคติที่ดีให้เกิดกับบริษัทได้ แนวติดที่ให้การสนับหนุนเหตุการณ์ด้านวัฒนธรรมถือว่าเป็นการลงทุนด้านคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นสำหรับลูกค้าชุมชนในท้องถิ่น บุคลากร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์กรถือว่าสามารถสร้างวัฒนธรรมที่ดีให้กับกลุ่มเหล่านี้ได้

ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคมตามมาตรฐานว่า ด้วยความรับผิดชอบต่อสังคมประกอบด้วย ๗ ประการ ได้แก่

๑. การกำกับดูแต่กิจการที่ดี (Organization Governance) คือ การกำหนดหน้าที่ให้ คณะกรรมการฝ่ายจัดการ ผู้ถือหุ้น และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถสอดส่องดูแลผลงานและการปฏิบัติงานขององค์กรได้ เพื่อแสดงถึงความโปร่งใส พร้อมรับการตรวจสอบ และสามารถชี้แจงให้ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้รับทราบถึงผลการปฏิบัติงานได้

๒. การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน (Human Rights) คือ การคำนึงถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของ มนุษย์ โดยสิทธิ์ดังกล่าวควรครอบคลุมถึงสิทธิความเป็นพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และสิทธิ์ตามกฎหมายระหว่างประเทศด้วย

๓. ข้อปฏิบัติด้านแรงงาน (Liber Practices) คือ การดำเนินนโยบายและดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

๔. การดูแลสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การทำนึงถึงหลักการป้องกันปัญหามลพิษ การบริโภคอย่างยั่งยืน (Sustainable Consumption) แฮะการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทจิภาพในการ ดำเนินการผลิตและบริการ

๕. การดำเนินธุรกิจอย่างเป็นธรรม (Fair Operating Practices) คือ การแข่งขันกันทาง จะศิลอย่างเป็นธรรมและเปิดคร้าง ซึ่งจะช่วยส่งเสริมประสิทธิ์ภาพในการลดต้นทุนสินค้าและบริการ นวัตกรรมการพัฒนาสินค้าหรือกระบวนการใหม่ ๆ รวมถึงจะช่วยขยายคารเติบโตทางเศรษฐกิจและมาตรฐานการครองชีพในระยะยาว

๖. เอาใจใส่ต่อผู้บริโภค (Consumer Issues) คือ เปิด โอกาสให้ผู้บริโภคได้รับทราบข้อมูลในการใช้สินค้า และบริการอย่างเหมาะสม ทั้งยังต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาสินค้าและบริการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยคำนึงถึงความปลอดภัยในการใช้งานและสุขภาพของผู้บริโภค นอกจากนี้เมื่อพบว่าสินค้าไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด องค์กรก็จะต้องมีกลไกในการเรียกคืนสินค้า พร้อมทั้งยังต้องให้ความสำคัญกับกฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค และถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดอีกด้วย

๗. การแบ่งปันสังคมและชุมชน (Contribution to the Community and Society) คือ การดำเนินการตามระเบียบและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม โดยปฏิบัติตามกฎหมาย การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและสังคม รวมไปถึงการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างองค์กร

๓.๒.๖ ชนิดและประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR

ชนิดของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

Philip Kotler; &Nancy Lee (๒๒๒๕: ๒๕) ได้จำแนกความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร (CSR) เป็น ๖ ชนิดกิจกรรม ได้แก่

๑. การส่งเสริมการรับรู้ประเด็นปัญหาทางสังคม (Cause Promotion) เป็นการจัดหาเงินทุน วัสดุสิ่งของ หรือทรัพยากรอื่นขององค์กร เพื่อขยายการรับรู้และความห่วงใยต่อประเด็นปัญหาทางสังคมนั้น ตลอดจนสนับสนุนการระดมทุน การมีส่วนร่วม หรือการเฟ้นหาอาสาสมัครเพื่อการดังกล่าว องค์กรธุรกิจอาจริเริ่มและบริหารงานส่งเสริมนั้นด้วยตนเอง หรือร่วมมือกับองค์กรหนึ่งองค์กรใด หรือกับหลายๆ องค์กรก็ได้

๒. การตลาดที่เกี่ยวโยงกับประเด็นทางสังคม (Cause-Related Marketing) เป็นการอุดหนุน หรือการบริจาครายได้ส่วนหนึ่งจากการขายผลิตภัณฑ์เพื่อช่วยเหลือ หรือร่วมแก้ไขประเด็นปัญหาทางสังคมจำเพาะหนึ่งๆ ซึ่งมักมีช่วงเวลาที่จำกัดแน่นอน หรือดำเนินการแบบจำเพาะผลิตภัณฑ์หรือให้แก่การกุศลที่ระบุไว้เท่านั้น กิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมของ องค์กร (CSR) ชนิดนี้องค์กรธุรกิจมักร่วมมือกับองค์กรที่ไม่มีวัตถุประสงค์หากำไรเพื่อสร้าง สัมพันธภาพในประโยชน์ร่วมกัน ด้วยวิธีการเพิ่มยอดขายผลิตภัณฑ์ เพื่อนำเงินรายได้ไป สนับสนุนกิจกรรมการกุศลนั้น ๆ ในขณะเดียวกันก็เป็นการเปิดโอกาสให้แก่ผู้บริโภคได้มีส่วน ร่วมในการช่วยเหลือการกุศลผ่านทางการซื้อผลิตภัณฑ์โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอื่นใดเพิ่ม

๓. การตลาดเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาสังคม (Corporate Social Marketing) เป็นการสนับสนุนการพัฒนาหรือการทำให้เกิดผลจากการรณรงค์เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในด้านสาธารณสุข ด้านความปลอดภัย ด้านสิ่งแวดล้อม หรือด้านสุขภาว ความแตกต่างสำคัญระหว่างการตลาดเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาสังคมกับการส่งเสริมการรับรู้ปัญหาทางสังคม คือ การตลาดเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาสังคมจะเน้นที่การเปลี่ยนแปลง Change) เป็นหลัก ในขณะที่การส่งเสริมการรับรู้ประเด็นปัญหาทางสังคมจะเน้นที่การสร้างความตระหนัก (Awareness) ตลอดจนการสนับสนุนทรัพยากรด้านทุน และอาสาสมัครเพื่อให้รับรู้ถึงประเด็นปัญหาดังกล่าว

๔. การบริจาคเพื่อการกุศล (Corporate Philanthropy) เป็นการช่วยเหลือไปที่ประเด็นปัญหาทางสังคมโดยตรง ในรูปของการบริจาคเงิน หรือวัตถุสิ่งของ เป็นกิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร (CSR) ที่พบเห็นในแทบทุกองค์กร และโดยมากมักจะเป็นไปตามกระแสความต้องการจากภายนอก หรือมีผู้เสนอให้ทำมากกว่าจะเกิดจากการวางแผน หรือออกแบบกิจกรรมจากภายในองค์กรเองทำให้ไม่เกิดการเชื่อมโยงเข้ากับกลุ่มเป้าหมาย หรือพันธกิจขององค์กรเท่าใดนัก

๕. การอาสาช่วยเหลือชุมชน (Community Volunteering) เป็นการสนับสนุนหรือจูงใจให้พนักงาน คู่ค้าร่วมสละเวลาและแรงงานในการทำงานให้แก่ชุมชนที่องค์กรตั้งอยู่ และเพื่อตอบสนองต่อประเด็นปัญหาทางสังคมที่องค์กรให้ความสนใจ หรือห่วงใย องค์กรธุรกิจอาจเป็นผู้ดำเนินการเองโดยลำพัง หรือร่วมมือกับองค์กรหนึ่งองค์กรใด และอาจเป็นผู้กำหนดกิจกรรมอาสาดังกล่าวนั้นเอง หรือให้พนักงานเป็นผู้คัดเลือกกิจกรรมแล้วนำเสนอต่อองค์กร เพื่อพิจารณาให้การสนับสนุนโดยที่พนักงานสามารถได้รับการชดเชยในรูปของวันหยุดหรือ วันลาเพิ่มเติม

๖. การประกอบธุรกิจอย่างรับผิดชอบต่อสังคม (Socially Responsible Business Practices) เป็นการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจอย่างพินิจพิเคราะห์ทั้งในเชิงป้องกันด้วยการหลีกเลี่ยงการก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม หรือในเชิงร่วมกันแก้ไขด้วยการช่วยเหลือเยียวยาปัญหาทางสังคมนั้น ๆ ด้วยกระบวนการทางธุรกิจ เพื่อการยกระดับสุขภาวะของชุมชน และการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม โดยที่องค์กรธุรกิจสามารถที่จะดำเนินการเอง หรือเลือกที่จะร่วมือกับพันธมิตรภายนอกก็ได้

ประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ แบ่งออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

(๑) การแบ่งตามทรัพยากรที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมทางซีเอสอาร์ มี ๒ ประเภท ได้แก่ (๑.๑) ซีเอสอาร์ที่ขับเคลื่อนด้วยองค์กร (Corporate-Driven CSR) เป็นการดำเนินกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ภายในองค์กรเป็นหลัก อาจอยู่ในรูปของการบริจาคกำไร สินค้าและบริการหรือพนักงานขององค์กรเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยหรืองานสาธารณประโยชน์ (๑.๒) ซีเอสอาร์ที่ขับเคลื่อนด้วยสังคม (Social-Driven CSR) เป็นการดำเนินกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรนอกองค์กรเป็นหลัก เช่น การระดมเงินบริจาคจากการซื้อสินค้าของลูกค้า การมอบหมายให้ผู้อื่นที่มิใช่พนักงานในองค์กรลงแรงช่วยเหลือในพื้นที่ประสบภัย เป็นต้น

(๒) การแบ่งตามกระบวนการ ในการดำเนินธุรกิจที่แสวงหากำไร ได้แก่ (๒.๑) ซีเอสอาร์นอกกระบวนการ (CSR-after-process) เป็นการทำกิจกรรมทางด้านซีเอสอาร์ที่แยก จากการดำเนินธุรกิจหลัก ซึ่งทำหลังจากกระบวนการธุรกิจนั้น โดยมักทำกิจกรรมนอกเวลาปกติ ทำงาน เช่น การเป็นอาสาสมัครบำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น (๒.๒) ซีเอสอาร์ในกระบวนการ (CSR-in-process) เป็นการทำกิจกรรมที่อยู่เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการทำงานหลักของธุรกิจ หรือ ทำธุรกิจที่หากำไรอย่างมีความรับผิดชอบ มักทำกิจกรรมในเวลาปกติของการทำงานที่มีการทำกิจกรรมทั้งในส่วนปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลผลิต เช่น การป้องกันของเสีย กระบวนการผลิตสู่ชุมชน การผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพ เป็นต้น (๒.๓) ขอสอาร์ทั้ง สาหกิจ (CSR-as-Enterprise) เป็นกิจกรรมที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างยั่งยืน เช่น จะช่วยเหลือชุมชนให้สามารถยืนได้ด้วยตนเองและช่วยเหลือคนรุ่นต่อไปได้ เป็นต้นซีเอสอาร์ทั้งธุรกิจ (CSR-as-Business) เป็นการนำเอาประเด็นสังคมมาทำธุรกิจซึ่งมีทั้งการ ผลิต การค้า และการบริการ เช่น เป็นผู้ผลิตเครื่องจักร ที่ช่วยประหยัดพลังงานและลดมลพิษ เป็นผู้รับซื้อขยะอุตสาหกรรมเพื่อคัดแยกและหมุนเวียนนำมาใช้ใหม่ เป็นต้น

๓.๒.๗ องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

แม้วิวัฒนาการของ CSR นั้นจะเป็นเรื่องที่ค่อยข้างซับซ้อนและไม่มีมาตรฐานตายตัว อย่างไรก็ตามในการประยุตก์ CSR เข้ากับธุรกิจอย่างเป็นรูปธรรมในทุกขนาดไม่ว่าจะขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ หรือระหว่างประเทศนั้น ก็ได้มีการรวบรวมลักษณะรูปธรรม โดยเฉพาะจาก European Commission On CSR ซึ่งกล่าวว่าสองมิติหลัก ๆ ก็คือมิติภายในอันเป็นการดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ที่ธุรกิจนั้นดำเนินการอยู่และจัดการได้โดยตรงเช่น แรงงาน กระบวนการผลิต หรือการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม และมิติภายนอกซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางธุรกิจที่บริษัทอาจจะควบคุมไม่ได้โดยตรงเช่น การดูแลลูกค้า การรับผิดชอบต่อ supplier และการสนับสนุนกิจกรรมด้านการพัฒนาสังคม และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและเป็นหุ้นส่วนของธุรกิจ เป็นต้น

๑. มิติภายใน มีนัยและกระบวนการที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑) การจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม องค์กรต่างๆ ปัจจุบันมีความท้าทายที่จะ ต้องดึงพนักงานที่มีความสามารถให้มาดำเนินการทางธุรกิจ ดังนั้นธุรกิจจึงควรส่งเสริมการจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่าง มีความรับผิดชอบ เช่น ด้านการเรียนรู้ตลอดชีวิต Life-long learning การให้ข้อมูลที่โปร่งใสกับพนักงานในทุกๆ ด้าน การให้ความสมดุลระหว่างงาน ชีวิตครอบครัว และการพักผ่อน การปฏิบัติอย่างเท่าเทียมทั้งด้าน การคัดเลือกเข้าทำงาน รายได้และความก้าวหน้าทางการงานโดยเฉพาะกับผู้หญิงและผู้พิการ

๒) สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ถึงแม้ว่าจะมีกฎหมายควบคุมดูแลด้านสุขภาพและ ความปลอดภัยในการทำงาน แต่กระแสการกระจายงานไปสู่ Supplier ทำให้บริษัทควบคุมไม่ทั่วถึง จึงเป็นประเด็นที่ น่าสนใจที่ควรจะช่วยกันดูแล หรือตั้งเป็นนโยบายขององค์กรฯ เช่น เลือกร่วมทำธุรกิจ หรือเลือกใช้ Supplier ที่มีคุณธรรม จรรยาบรรณ ต่อพนักงาน เพื่อเป็นการควบคุมดูและอีกทางหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นการบีบให้ บริษัทอื่นๆ ที่ต้องการจะทำธุรกิจกับเราต้องพัฒนาตนเองตามไปด้วย เพราะมิเช่นนั้น หากเกิดผลร้ายจากการที่ใช้ Supplier ที่ไม่ใส่ใจ สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานของลูกจ้าง เมื่อเกิดกรณีขึ้นมา ภาพลักษณ์ที่ไม่ดีก็จะกลับขึ้นมาถึงบริษัทแม่ บริษัทผู้ว่าจ้างด้วย

๓) การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง การบริหารองค์กรที่มีนโยบายที่จะ รับผิดชอบพนักงานในกรณีที่เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง หรือแม้แต่การปรับโครงสร้างภายในขององค์กร เอง โดยเฉพาะการควบรวมกิจการต่างๆซึ่ง

มักจะนำมาสู่การเลิกจ้างพนักงานจำนวนมาก ซึ่งไม่ส่งผลดีต่อองค์กรเอง นอก เสียจากจะสุดวิสัยจริงๆ เพราะทำให้ความเชื่อถือ ไว้วางใจ และความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับองค์กร ฯ ต้องเสียไป ทั้งนี้ ในช่วงที่เกิดวิกฤตในองค์กรฯ นั้นๆ การปรึกษาหารือ และสร้างความร่วมมือกันในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับบริษัท ไม่ว่าจะเป็น นักลงทุน ผู้บริหาร พนักงาน หรือแม้แต่ลูกค้า ย่อมนำมาซึ่งการแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนมากกว่า

๔) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในองค์กร การลดการใช้ทรัพยากรและการปล่อยสารพิษ/ของเสียซึ่ง เป็นการลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ย่อมเป็นผลดีต่อองค์กรนั้นๆ เอง ในอันที่จะจัดการการผลิตสินค้า/บริการ ให้มี ประสิทธิภาพมากขึ้น และยังเป็นการลดต้นทุนด้านพลังงาน และการจัดการของเสียต่างๆ อีกด้วย ซึ่งนำไปสู่ผลกำไรที่สูงขึ้น ความสามารถในการแข่งขันในตลาดที่เพิ่มขึ้น และที่สำคัญ เป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้กับบริษัท

๕) บรรษัทภิบาลและความโปร่งใสในการดำเนินกิจการ ปัจจุบัน ความเชื่อมั่น ที่มีต่อบริษัทฯ เป็นสิ่งที่สำคัญ ที่สุด โดยเฉพาะบริษัทที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ ดังนั้น ความโปร่งใส และขั้นตอนการตัดสินใจต่างๆ ของบริษัทที่มีความชัดเจน ตรวจสอบได้ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดทั้งต่อความมั่นคงของบริษัท

๒. มิติภายนอก มีนัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑) การจัดการกับ Supplier และหุ้นส่วนทางธุรกิจ (Partners) ที่รับผิดชอบต่อสังคม การเลือก Supplier ทางธุรกิจ (Partners) ควรคำนึงถึงบทบาทการรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรนั้นๆ เพื่อเป็นการขยาย ดชอบต่อสังคม จากองค์กรของตนไปสู่องค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และป้องกันปัญหาที่อาจจะตามจาก นของระบบธุรกิจสมัยใหม่ ที่ยากต่อการควบคุมให้คลอบคลุมไปทั้ง Supply Chain ซึ่งอาจจะมีนโยบาย รมที่ส่งเสริมประเด็นเหล่านี้ อาทิ ส่งเสริมผู้ประกอบการใหม่ๆ และกลุ่มองค์กรชุมชนที่จะเข้ามาเป็น Supplier ด้วยการส่งที่ปรึกษาไปช่วยพัฒนาระบบการทำงานให้มีความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นต้น

๒) การดูแลผู้บริโภค ผู้บริโภคหรือผู้ซื้อสินค้า / บริการขององค์กร เป็นแหล่งที่มาของรายได้ ดังนั้น จึงต้องมีระบบดูแลผู้บริโภคในทุกๆ กระบวนการของสินค้า/บริการ ตั้งแต่การผลิต การขาย ไปจนถึงการทิ้ง ให้ปลอดภัย เขาพทั้งในเชิงคุณภาพและราคา และมีจริยธรรม นอกจากนั้นยังสามารถแสดงความรับผิดชอบต่อผู้บริโภคด้วยการ เพื่อจำหน่าย สินค้า/บริการเฉพาะด้านให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้บริโภค

๓) ความรับผิดชอบต่อชุมชนใกล้เคียง (Local Communities) บริษัทฯ ต่างๆ ตามปกติจะให้ประโยชน์ต่อ แล้ว เช่น จ้างแรงงานชุมชน ซึ่งนำสู่รายได้สู่ชุมชน และรายได้ภาษีของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่ทุนสาธารณะที่สามารถนำประโยชน์แก่ชุมชนได้อีก นอกจากนั้น บริษัทฯ ยังต้องพึ่งชุมชนรอบข้าง ในรูปแบบของ แรงงาน และอื่นๆ ดังนั้น นัก จึงควรมีส่วนช่วยเหลือทั้งด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมชุมชน (และใกล้เคียง) ผ่านการบริจาค หรือกิจกรรมสาธารณประโยชน์ใดๆ ที่จะช่วยพัฒนาชุมชน และการนำไปสู่ความแข็งแรงของชุมชนนั้นๆ โดยการให้ชุมชนที่มีความ สามารถเป็นส่วนหนึ่งของหุ้นส่วนทางธุรกิจ ซึ่งผลตอบแทนที่บริษัทจะได้รับ คือภาพลักษณ์ที่ดีนำไปสู่ความร่วมมือและ พร้อมจะช่วยเหลือบริษัท

๔) ความรับผิดชอบต่อสังคมโดยรวม บริษัทต่างๆ ที่อยู่ในเมืองหรือ บริษัทขนาดใหญ่ อาจไม่ได้เกี่ยวข้อง โดยตรงกับพื้นที่ในบริเวณนั้นๆ มากนัก ดังนั้นบริษัทเหล่านี้จึงควรแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมในวงกว้าง โดยการบริจาค ทำกิจกรรม หรือสนับสนุนในรูปแบบต่างๆ เพื่อแก้ไขและพัฒนาสังคม ซึ่งถือเป็นการแสดงบทบาทผู้นำทางธุรกิจต่อการ สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสังคม และควรมีการวางแผน การหาพันธมิตรในการปฏิบัติงานที่ดี ซึ่งจะนำมาสู่ภาพลักษณ์ที่ดี Corporate Citizenship อันเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความไว้วางใจและคุณค่าของบริษัทในมุมมองของผู้บริโภคและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๕) การรับผิดชอบต่อโลก ในมิติต่างๆ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน การศึกษาและสาธารณสุข เป็นต้น ตามความเหมาะสมและศักยภาพขององค์กร โดยบริษัทสามารถร่วมมือกับ องค์กรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น รัฐบาล NGO สถาบันการศึกษา และองค์กรธุรกิจ

นอกจากนี้ ยังมีข้อพิจารณาเกี่ยวกับองค์ประกอบของ CSR ในด้านความรับผิดชอบต่อสังคมในมิติต่างๆ โดย จากเอกสารการอบรมในหลักสูตร CSR ของธนาคารโลกระบุว่า CSR ควรมีองค์ประกอบที่สำคัญขององค์กรใน การเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม คือ ๑) สิ่งแวดล้อม ๒) แรงงาน ๓) สิทธิมนุษยชน ๔) การมีส่วนร่วมกับชุมชน ๕) มาตรฐานการดำเนินธุรกิจ ๖) ตลาด ๗) การพัฒนาองค์กร และการพัฒนาเศรษฐกิจ ๘) สุขอนามัย ๙) การศึกษาและ การพัฒนาภาวะผู้นำ และ ๑๐) การบรรเทาสาธารณภัย

ส่วน OECD ที่ใช้เรียกใน OECD Guidelines for MINE's - Revision ๒๒๒๒ ระบุถึงพฤติกรรมของธุรกิจที่ พงประสงค์ใน ๗ เรื่องด้วยกัน คือ ๑) การจ้างงานและแรงงานสัมพันธ์ ๒) สิทธิ

มนุษยชน ๓) สิ่งแวดล้อม ๔) การเปิดเผย ข้อมูล ๕) การแข่งขัน ๖) การเสียภาษี ๗) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สำหรับ The Global Compact ของ UN ซึ่งปัจจุบันมีองค์กรธุรกิจเป็นสมาชิกของ UN ซึ่งปัจจุบันมีองค์กรธุรกิจเป็นสมาชิกของ UN Global Compact แล้ว ๑๘๖๑ องค์กร ได้ระบุองค์ประกอบความรับผิดชอบใน ๓ ดังนี้

๑) หมวดว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เช่น การสนับสนุนและเคารพหลักสิทธิมนุษยชนที่ประกาศในระดับ การดูแลไม่ให้มีการล่วงละเมิดในสิทธิมนุษยชนในธุรกิจของตน

๒) หมวดว่าด้วยมาตรฐานแรงงาน เช่นการสนับสนุนเสรีภาพในการรวมกลุ่มของแรงงานและยอมรับอย่างจริงจังต่อสิทธิในการเจรจาต่อรองของแรงงานที่รวมกลุ่ม การขจัดทุกรูปแบบของการบังคับใช้แรงงาน การยกเลิกการใช้แรงเด็กอย่างให้เป็นผล และการกำจัดการเลือกปฏิบัติในการว่าจ้างแรงงานและอาชีพ

๓) หมวดกำกับสิ่งแวดล้อม เช่น การสนับสนุนการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดทำกิจกรรมที่มีส่วนส่งเสริม ใน ความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมมากขึ้นการส่งเสริมการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมต่อมาได้มีการ บัญญัติที่ ๑๐ ที่ว่าด้วย การต่อต้านการคอร์รัปชัน

๓.๒.๘ ขนาดและระดับขั้นของการปฏิบัติ CSR ในองค์กรธุรกิจ

ขนาดความรับผิดชอบต่อสังคม

การพิจารณาเกี่ยวกับระดับความรับผิดชอบต่อสังคมของหน่วยงานธุรกิจว่า ควรมีมากน้อยเพียงใด และอย่างไรนั้น จะใช้วิธีพิจารณา “ระดับของการตระหนักถึงปัญหาสังคม” (Social Responsiveness) หรือระดับความมากน้อยในการตระหนักถึงพันธะของข้อผูกพันขององค์กรที่พึงมีต่อสังคม โดยการติดตามดูว่าธุรกิจได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อปลดเปลื้องข้อปัญหาทางสังคมที่ธุรกิจมีภาระผูกพันอยู่และควรต้องเข้าช่วยเหลือแก้ไข ได้อย่างมีประสิทธิผลและประสิทธิภาพเพียงใด สามารถแบ่งออกเป็น ๓ แบบ คือ

๑.การรับผิดชอบต่อสังคมตามข้อผูกพัน (Social Obligation Approach) หรือการรับผิดชอบเฉพาะเท่าที่เป็นขั้นต่ำสุดตามบังคับของกฎหมายเท่านั้น กิจการที่มีแนวคิดแบบนี้จะเสียสละทรัพยากรขององค์กรเฉพาะเพียงเท่าที่กฎหมายบังคับให้ต้องทำเท่านั้น แต่การะจำหวังให้มีการเสียสละสมัครใจ เพื่อเข้าช่วยแก้ไขปัญหาสังคมนั้น

๒.การรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility Approach) คือ การยอมรับว่าธุรกิจมีความรับผิดชอบทั้งสองทางคู่กัน คือ การทำกำไรทางเศรษฐกิจ และการรับผิดชอบต่อสังคมในแง่ของความรับผิดชอบในทางเศรษฐกิจนั้น คือ การมุ่งทำกำไร และเพิ่มส่วนทุนของผู้ถือหุ้นให้สูงขึ้น ส่วนอีกทางหนึ่งคือ ความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งหมายถึง การมุ่งสนใจต่อปัญหาทางสังคมที่กำลังเกิดขึ้นในขณะนั้น แต่ขอบเขตการเข้าไปช่วยแก้ปัญหาทางสังคมนี้จะถูกจำกัด โดยจะมีเฉพาะภายในกรอบที่จะไม่ทำให้องค์กรต้องสูญเสียประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนเกิดความเสียหายขึ้น

๓. การระวังระไวต่อปัญหาสังคม (Social Responsiveness Approach) โดยเน้นว่าธุรกิจมิใช่จะมีความรับผิดชอบในทางเศรษฐกิจและทางสังคมคู่กันเท่านั้น แต่จะต้องมองการณ์ไกลออกไป โดยคาดหมายถึงปัญหาในทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตไว้ล่วงหน้า และอุทิศทรัพยากรขององค์กรเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาเหล่านี้ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย วิธีการลักษณะแบบนี้จะเป็นการกระทำแบบ “กันไว้ดีกว่าแก้” โดยคาดหมายปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตแล้วรีบเข้าไปลงมือแก้ไขในทันที

ระดับขั้นของความรับผิดชอบต่อสังคม

ปัจจุบันการตัดสินใจและการกระทำต่าง ๆ ขององค์กรในด้านการจัดการ ได้มีการเพิ่มการพิจารณาทางด้านสังคมเข้าไปด้วย โดยถือว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นการแสดงออกของการบริหารที่มีจริยธรรม โดยองค์กรจะต้องพิจารณาว่าควรมีความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างไร มากน้อยเพียงใด ซึ่งจะต้องขึ้นอยู่กับรายได้และผลกำไรเพียงพอ อันจะนำไปสู่การดำเนินการต่อไปได้

ในประเด็นนี้ จิตนา บุญบุงการ ได้เสนอระดับความรับผิดชอบต่อสังคมเป็น ๔ ระดับ คือ

๑. ความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจ (Economic Responsibility) เพื่อผลิตสินค้าและบริการตามที่ประชาชนต้องการ และนำมาขายเพื่อให้เกิดกำไรแก่เจ้าของกิจการ (ในกรณีที่เป็นองค์กรทำเพื่อกำไร) นับได้ว่าเป็นความรับผิดชอบและความรับผิดชอบด้านเศรษฐกิจแล้ว ผู้บริหาร ในอดีตบางคนไม่เคยคำนึงถึงความรับผิดชอบในด้านอื่นเลย

๒. ความรับผิดชอบทางกฎหมาย (Legal Responsibility) เพื่อดำเนินการไปตามครรลองของกฎหมายและกฎข้อบังคับต่าง ๆ อย่างไรก็ตามกฎหมายของกฎข้อบังคับไม่สามารถจะครอบคลุมการกระทำทุกอย่างที่องค์กรกระทำได้ การกระทำบางอย่างไม่ผิดกฎหมาย แต่องค์กรควรจะกระทำหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของผู้บริหารในองค์กรนั้น ๆ

๓. ความรับผิดชอบทางจริยธรรม (Ethical Responsibility) การกระทำบางอย่างไม่ใช่สิ่งที่กฎหมายบังคับ แต่ถ้าองค์กรไม่ทำก็ไม่ผิดกฎหมาย แต่องค์กรเลือกกระทำเพราะเห็นว่าเป็นความรับผิดชอบทางจริยธรรม เช่น การให้สวัสดิการด้านเสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย เงินกู้ยืม อาหารกลางวัน รถรับส่งพนักงาน การจัดนำเที่ยว เป็นต้น

๔. ความรับผิดชอบในการใช้ดุลยพินิจ (Discretionary Responsibility) ความรับผิดชอบในระดับนี้เป็นความสมัครใจของผู้บริหารองค์กรโดยตรง และขึ้นอยู่กับการตัดสินใจเลือกกระทำของผู้บริหารแต่ละคน ความรับผิดชอบนี้ไม่ได้บังคับเป็นกฎหมาย หรือเป็นสิ่งที่พนักงานคิดว่าควรได้รับตามหลักจริยธรรม เช่น ผู้บริหารไม่สนับสนุนให้พนักงานทำงานล่วงเวลาแต่กลับจ้างพนักงานเพิ่ม เพิ่มเครื่องจักร เพิ่มเงินเดือน ทั้งนี้ เพราะผู้บริหารพินิจพิเคราะห์อย่างสุขุมแล้วว่า การทำงานล่วงเวลาทำให้สุขภาพของพนักงานเสื่อมโทรม และเป็นการบั่นทอนคุณภาพชีวิต

อนึ่ง นอกจากนี้ คณะทำงานส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมของบริษัทจดทะเบียน สำนักคณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ (ก.ล.ต.) ได้เสนอระดับขั้นในการปฏิบัติ ตามหลักซีเอสอาร์เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ควบคู่กับองค์กรธุรกิจ ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิบัติของสถาบันธุรกิจเพื่อสังคม (CSRI, ๒๒๒๙), โดยได้กำหนดการปฏิบัติตามหลัก CRS ที่นำมาประยุกต์ใช้ควบคู่กับธุรกิจ แบ่งได้เป็น ๔ ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ ๑ Mandatory Level : ข้อกำหนดตามกฎหมาย (Legislation) หมายถึง การที่ธุรกิจมี หน้าที่ต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค กฎหมายแรงงาน การจ่ายภาษี เป็นต้น

ขั้นที่ ๒ Elementary Level : ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Economic Profit) หมายถึง การที่ ธุรกิจคำนึงถึงความสามารถในการอยู่รอดและให้ผลตอบแทนแก่ผู้ถือหุ้น ซึ่งในขั้นนี้ธุรกิจควรหมั่น ตรวจตราว่า กำไรที่ได้มานั้นต้องมิใช่กำไรที่เกิดจากการเบียดเบียนสังคม

ขั้นที่ ๓ Preemptive Level : จรรยาบรรณทางธุรกิจ (Business code of conduct) หมายถึง การที่ธุรกิจสามารถสร้างกำไรแก่ผู้ถือหุ้นได้ในอัตราที่เหมาะสม และผู้ประกอบธุรกิจได้ใส่ใจเพื่อให้ประโยชน์ตอบแทนแก่สังคมมากขึ้น โดยเฉพาะสังคมใกล้ที่อยู่รอบข้างที่มีความคาดหวังว่า จะได้รับการดูแลหรือเอาใจใส่จากผู้ประกอบธุรกิจ

ขั้นที่ ๔ Voluntary Level : ความสมัครใจ (Voluntary Action) หมายถึง การดำเนินธุรกิจ ควบคู่กับการปฏิบัติตามแนวทางซีเอสอาร์ด้วยความสมัครใจ โดยไม่ได้ถูกเรียกร้องจากสังคมแต่อย่างใด ซึ่งในขั้นนี้ การประกอบธุรกิจอยู่บนพื้นฐานของการมุ่งประโยชน์สังคมเป็นสำคัญ และดำเนินการซีเอสอาร์ในส่วนนี้สมควรได้รับการยกย่องชื่นชมจากสังคมอย่างแท้จริง

ทั้งนี้ธุรกิจต้องดำเนินตามเกณฑ์ในขั้นที่ ๑ เป็นอย่างน้อย ส่วนการดำเนินการในขั้นต่อไปให้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของธุรกิจแต่ละแห่งที่แตกต่างกันโดยหลักสำคัญของการปฏิบัติตามแนวทาง CSR ควรอยู่บนหลักพอประมาณที่ธุรกิจต้องไม่เบียดเบียนตนเอง และขณะเดียวกันก็ต้องไม่เบียดเบียนสังคม[๒๗๖]

จากระดับการปฏิบัติซีเอสอาร์ทั้ง ๕ ชั้นข้างต้น กล่าวได้ว่า ระดับชั้นที่ ๑ เป็นหน้าที่ที่ กิจต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด ส่วนระดับขั้นที่ ๒ ถึงขั้นที่ ๔ ทางคณะฯ ได้นำเสนอออกมาเป็นแนวปฏิบัติในเรื่องจีเอสอาร์ ๕ ประการ ได้แก่ ข้อกำกับดูแลกิจการที่ดี การประกอบธุรกิจด้วยความเป็นธรรม กามคารพสิทธิมนุษยชนและการ ปฏิบัติต่อแรงงานอย่างเป็นธรรม ความรับผิดชอบต่อผู้บริโภค การร่วมพัฒนาชุมชนและสังคม การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม นวัตกรรมและการเผยแพร่นวัตกรรมจากการดำเนินความรับผิดชอบต่อ สังคม การจัดทำรายงานด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้องค์กรธุรกิจแต่ละแห่งสามารถนำแนว ปฏิบัติดังกล่าวไปใช้ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับลักษณะและทรัพยากรขององค์กรต่อไป

หลักการของตามรับผิดชอบต่อสังคมได้มีการนำมาปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายมากขึ้น แต่คำจำกัดความของ “ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ” นั้นยังมีได้กำหนดแน่ชัดลงไปหรืออีกนัยหนึ่งอาจมองได้ว่า แนวทางดังกล่าวนั้น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในการร้องเรียงเชื่อมโยงคุณค่าและวิสัยทัศน์ของธุรกิจและสังคมเข้าไว้ด้วยกัน โดยประยุกต์ให้เหมาะสมกับองค์กรธุรกิจและบริบทของสังคม ดังนั้น การดำเนินการด้านความรับผิดชอบต่อสังคมในองค์กรธุรกิจจึงมีความหลากหลายแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวจะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอยู่บนพื้นฐานของความมุ่งมุ่นและตระหนักต่อความรับผิดชอบขององค์กรต่อสังคมอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นพื้นฐานให้ภาคธุรกิจสามารถแสดงศักยภาพในการดำเนินงานที่รับผิดชอบต่อสังคมได้อย่างเหมาะสม

---

[๒๗๖] อ้างใน กัลยารัตน์ ธีระธนชัยกุล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๑,

และก่อให้เกิดความเกื้อกูลและสอดคล้องเป็นอันหนึ่งกันระหว่างธุรกิจกับชุมชนและสังคม ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

๓.๒.๙ การนำหลักการ CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน[๒๗๗]

อานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรีของไทยได้ระบุถึงการนำหลักการ CSR ไปประยุกต์ใช้ในระดับองค์กร และชุมชนว่าจะต้องมีบันไดขั้น ๓ ขั้น ในการสร้างให้ธุรกิจแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม คือ

๑) บันไดขั้นแรกธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน ธุรกิจที่รับผิดชอบต่อสังคมนั้นต้องไม่เป็น ธรกิจที่เบียดเบียนสังคมและสิ่งแวดล้อมหากธุรกิจยังคงใช้ทรัพยากรของประเทศอย่างสิ้นเปลืองโดยไม่เห็นความสำคัญหรือ โรงงานของเรายังคงปล่อยมลพิษที่เป็นอันตรายสู่สิ่งแวดล้อมและชุมชน ถึงแม้ว่าเราจะใช้เงินมากมายในการดำเนินกิจกรรม ต่อสังคมมากเพียงใดก็ตามคงไม่สามารถกล่าวอ้างได้เต็มปากว่าธุรกิจของเราเป็นธุรกิจที่รับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริงดังนั้น จึงต้องเริ่มจากการมองเข้ามาสู่ภายในองค์กรก่อนว่า ทำอย่างไรเราจึงจะสามารถบูรณาการหลักการของความรับผิดชอบต่อ สังคมเข้าสู่กระบวนการทางธุรกิจของเราได้อย่างเหมาะสม เพื่อพัฒนาตัวเองให้กระบวนการทางธุรกิจขององค์กรเป็นไปบน พื้นฐานของความยั่งยืนทั้งในด้านธุรกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

๒) บันไดขั้นที่สอง ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง ปัจจุบันหลายองค์กรโดยเฉพาะองค์กรธุรกิจ ขนาดใหญ่ที่ได้ก้าวข้ามผ่านบันไดขั้นแรก ซึ่งเป็นการพัฒนาตัวเองให้เป็นองค์กรที่อยู่ร่วมกับชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่าง สอดคล้องกลมกลืน โดยไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อชุมชนและสังคมแล้ว ในขณะเดียวกันองค์กรเหล่านี้ก็ได้มองออกไปสู่ ภายนอกและประสานเชื่อมโยงองค์กรเข้าสู่ชุมชนและสังคม ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญของภาคธุรกิจในการส่งเสริมและ สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่าธุรกิจนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

๓) บันไดขั้นที่สาม คือการใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม นอกจากการดาเนินงานทั้งการปรับ การเชื่อมโยงเข้าสู่ชุมชนแล้ว ในการใช้สื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์นั้นก็เป็น

---

[๒๗๗] อ้างใน พระมหาสุทิตย์ อาภากโร, อ้างแล้ว, หน้า ๓๙-๔๐.

เครื่องมือที่สำคัญในการสื่อสารจากองค์กรไปสู่สังคม ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการเผยแพร่ข้อมูลการดำเนินงานขององค์กรและแสดงเจตจำนงในการรับผิดชอบต่อสังคมเท่านั้นนั้น ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นเตือนให้สังคมหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและรับผิดชอบต่อสังคมให้มากขึ้นด้วย เนื่องจากการใช้สื่อโฆษณาที่สร้างสรรค์สังคมและสิ่งแวดล้อมขององค์กรนั้น นับสังคมเท่านั้นเป็นการบรรลุประโยชน์ทั้งสองทาง กล่าวคือ สามารถเป็นสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อตอบสนองเป้าหมายในเชิงธุรกิจเพื่อสร้าง ความนิยมในกลุ่มผู้บริโภคและสร้างความโดดเด่นเหนือคู่แข่ง แต่เมื่อพิจารณาอีกมุมหนึ่ง ยังเห็นได้ว่าสื่อโฆษณานั้นยังทำหน้าที่เป็นสื่อแห่งการเรียนรู้ที่เข้าถึงผู้บริโภคได้อย่างแพร่หลายและมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การสร้างสรรค์สื่อประชาสัมพันธ์ที่มีคุณภาพจึงเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งสื่อสร้างสรรค์นั้นจะเป็นเสมือนการศึกษานอกโรงเรียนที่นำเสนอข้อมูลและปลูกฝังแนวความคิดที่ส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมได้อย่างแนบเนียน ซึ่งผลที่ตามในระยะยาวคือ กลุ่มผู้บริโภคมีความตระหนักหรือมีจิตสำนึกในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

๓.๒.๑๐ ประโยชน์ของการมีความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

บริษัทที่ปรึกษาชั้นนำของโลก Arthur D Litle (๒๒๒๒ : ๕๖) ได้ทำการศึกษาพบว่า การทำ CSR มีผลดีต่อธุรกิจได้ ๘ ประการคือ

๑. การบริหารความน่าเชื่อถือ ความน่าเชื่อถือของบริษัทถูกกำหนดด้วยความคาดหวังของผู้มีส่วนได้เสียในบริษัท (Steak holder) พบว่าความน่าเชื่อถือมีความเชื่อมโยงกับความสามารถในการประกอบการของบริษัท ซึ่งพบว่าบริษัทที่สามารถจัดการความสัมพันธ์ และความคาดหวังของผู้มีส่วนได้เสียอย่างเป็นองค์กรรวมได้นั้นจะส่งผลต่อยอดขายได้มาก ขึ้นถึง ๔ เท่า

๒. ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง การจัดการด้านสังคมสิ่งแวดล้อมและธรรมาภิบาล มีความสำคัญมาก ๆ ในการป้องกันปัญหาอันเกิดจากความเสี่ยงที่ควบคุมไม่ได้ โดย เฉพาะอย่างยิ่งความเสี่ยงที่เกิดจากการคาดการณ์ของนักลงทุน

๓. ประโยชน์ด้านการคัดเลือก และสร้างแรงจูงใจในการทำงาน และรักษาพนักงานดี ๆ ให้อยู่กับบริษัท ในการเลือกสมัครงานเข้าทำงาน และพนักงานในบล ต่อสังคมของบริษัทใช้ความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทมาเป็นตัวตัดสินในการเลือก หรือเปลี่ยนไปทำงานกับบริษัท

๔. ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงิน นักลงทุนทั่วไปตื่นตัวและเห็นประโยชน์ของการลงทุนที่รับผิดชอบต่อสังคมผิดชอบต่อสังคม

๕. การเรียนรู้และนวัตกรรม บริษัทที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ในการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมไปในแนวยุ่งยืนได้

๖. ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรนำไปสู่การตัดสินใจซื้อสินค้ามากกว่าการสร้างตราสินค้า หรือความสำเร็จทางการเงินขององค์กรนั้น

๗. ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน คือการมุ่งเน้นความรับผิดชอบต่อสังคมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จด้านการเงิน ด้วยการลดการใช้วัตถุดิบ ลดการเกิดของเสียในกระบวนการผลิต ซึ่งนำไปสู่การลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

๘. การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงาน ความคาดหวัง หรือทัศนคติของผู้มีส่วนได้เสียต่อการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท มีผลอย่างมากต่อการยอมรับให้บริษัทดำเนินธุรกิจในสังคมได้

สรุปสาระสำคัญ แนวคิดในการดำเนินธุรกิจที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดนั้นมีรากฐานจากแนวคิดปัจเจกนิยม ที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ของตนเองเป็นศูนย์กลาง โดยละเลยผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อผู้อื่น ประกอบกับแนวคิดแบบแยกส่วนที่มีทัศนะแบบกลไก ทำให้ขาดความเข้าใจสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวม จึงเกิดความแปลกแยกซึ่งกันและกันในระบบนิเวศ และได้รับแรงเสริมจากแนวคิดพิชิตธรรมชาติที่เชื่อว่า ตนเองแยกออกจากธรรมชาติและจะจัดการกับธรรมชาติอย่างไรก็ได้เพื่อบรรลุประโยชน์สูงสุดแห่งตน และการตอกย้ำถึงความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจที่มีเพียงประการเดียวคือการสร้างกำไรนั้น เหล่านี้ล้วนส่งผลให้ธุรกิจดำเนินงานโดยมุ่งแสวงหากำไรสูงสุด โดยละเลยผลเสียหายที่มี ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมจากการดำเนินธุรกิจ อันเป็นทางมาแห่งปัญหาต่าง ๆ มากมาย

สภาพปัญหาที่เกิดจากการดำเนินธุรกิจ แบ่งออกเป็น ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ด้านเศรษฐกิจ เกิดจากการที่ธุรกิจมองว่ากำไรสูงสุดคือเป้าหมายธุรกิจและเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต ทำให้มุ่งแต่แสวงหากำไรสูงสุดจนเกิดการเบียดเบียนผู้อื่น ผลก็คือเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ขึ้นในสังคม (๒) ด้านสังคม เกิดการบั่นทอนทำลายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่เอื้ออาทรต่อกัน กลับกลายเป็นความสัมพันธ์ที่มุ่งแต่ผลประโยชน์ และเกิดการแข่งขันได้ตอบอย่างรุนแรงในวงการ ธุรกิจ รวมทั้งเกิดวัฒนธรรมการบริโภคนิยมที่ด้อยคุณภาพและปราศจากคุณค่าใด ๆ (๓) ด้าน สิ่งแวดล้อม เกิดจากการที่ธุรกิจมองว่าตนเป็นนายเหนือธรรมชาติ จึงจัดการกับธรรมชาติเพื่อบรรลุ ประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง เป็นเหตุให้เกิดปัญหาทางสิ่งแวดล้อมมากมาย

จากปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้เกิดกระแสข้อเรียกร้องจากสังคมให้ธุรกิจดำเนินงานความรับผิดชอบต่อสังคม จึงเกิดแนวคิดซีเอสอาร์ขึ้น คือ การดำเนินธุรกิจโดยคำนึงถึงต่อสังคม (ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย) บนพื้นฐานของความพอประมาณและไม่เบียดเบียนฝ่าย และช่วยประสานผลประโยชน์ระหว่างธุรกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้สมดุลและยั่งยืน สังคมอยู่ไม่ได้ ธุรกิจก็อยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน การแสดงความรับผิดชอบนี้จะใช้ทรัพยากร และ/หรือ ภายนอกองค์กร และจะกระทำในกระบวนการ และ/หรือ นอกกระบวนการของ โดยที่ความรับผิดชอบขั้นที่ ๑ ธุรกิจต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือ การปฏิบัติตามข้อกำหนดของกฎหมาย ธุรกิจสามารถแสดงความรับผิดชอบในระดับที่สูงขึ้นไปได้ คือ ชั้นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ขั้นจรรยาบรรณทางธุรกิจ และขั้นสุดท้ายคือขั้นความสมัครใจ ทั้งนี้ธุรกิจสามารถปฏิบัติ ๑ ตามความเหมาะสมและสอดคล้องในแต่ละองค์กร เพื่อนำไปสู่การอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมได้

๓.๓ สรุปสาระสำคัญ

จากที่ได้ศึกษาเรื่องแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมอย่างชัดเจน นั้นผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเด็นหลัก คือ

(๑) แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วย ที่มาของแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา นั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ผนวกกับพุทธกิจ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด ๔๕ พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความหมายของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา

หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบนั้น มีอยู่ ๙ หัวข้อหลักด้วยกันคือ (๑) ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ตอบแทนต่อสิ่งนั้นอย่างรู้จักคุณค่าด้วยสามัญสำนึก (กตัญญูกตวเที) (๒) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน (เมตตา) เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (กรุณา) ชื่นชมในความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองของคนอื่น (มุทิตา) และหากเกินวิสัยที่จะควบคุม ต้องรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (อุเบกขา) (๓) หลักฆราวาสธรรม อันประกอบด้วย มีความจริงใจต่อกัน (สัจจะ) รู้จักปรับปรุงเองให้ก้าวหน้า (ทมะ) ยืนหยัดในการทำงาน (อดทน) และมีจิตสาธารณะอาสาต่อสังคมด้วยกันต้องรู้จักเผื่อแผ่ (จาคะ) (๔)

สังคหวัตถุ ๔ ประกอบด้วย การให้ (ทาน) มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ (ปิยวาจา) มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลา (อตฺถจริยา) และ ปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (สมานตฺตตา) (๕) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (ทิศ ๖) (๗) สัปปุริสธรรม ๗ คือ รู้ตักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคลหลักอปริหานิยธรรม ๗ ที่เป็นกลไลในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้ประสบความสำเร็จ และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบ ก็คือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่าอารยวัฒิ มีอยู่ ๕ ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ (ศรัทธา) เจริญด้วยความประพฤติ (ศีล) เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ (สุตะ) เจริญด้วยจิตสาธารณะ (จาคะ) และเป็น สังคมอุดมปัญญา (ปัญญา) ส่วนประเภทของความรับผิดชอบชอบในพระพุทธศาสนานั้นแบ่งออกย่อยเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย พ่อแม่-บุตรธิดา, สามี-ภรรยา และ ๒) ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว ประกอบด้วย ครูอาจารย์-ศิษย์, กุลบุตร-มิตรสหาย, นายจ้าง-ลูกจ้าง และกุลบุตร-สมณพราหมณ์ ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันตามความรับผิดชอบ ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงคือ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ยึดหลักความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพย์ อันสอดรับกับหลักสัมมาชีพที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

(๒) แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม CSR ทั่วไป อันประกอบไปด้วยที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการดำเนินกิจกรรม ความสำคัญ ขอบเขตของความรับผิดชอบ ซึ่งมีอยู่ ๔ ระดับ ๗ ด้าน และมี ๗ ประการตามเกณฑ์มาตรฐาน ส่วนชนิดนั้นมีอยู่ ๖ ชนิด และประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคมมีอยู่ ๒ ประเภท องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคมมีทั้งมิติภายนอกและมิติภายใน ขนาดความรับผิดชอบต่อสังคมนั้นมีอยู่ ๓ แบบ ส่วนระดับขั้นของการปฏิบัติ CSR ในองค์กรธุรกิจ ๔ ระดับ และ ๔ ขั้น การนำหลัก CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน ประโยชน์ของของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) มีอยู่ ๓ ขั้น คือ ๑) ธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน ๒) ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง ๓) การใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น CSR คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผลกำไร

สูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่าจะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม

บทที่ ๔

การวิเคราะห์คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบ ตามแนวพระพุทธศาสนา

ในการวิเคราะห์ถึงคุณค่าของหลักสัมมาชีพและความความรับผิดชอบดังมีปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา และตามมุมมองของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นศึกษาเป็น ๔ หัวข้อหลัก ได้แก่

(๑) แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า

(๒) คุณค่าของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

(๓) คุณค่าของความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

(๔) การวิเคราะห์คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทะศาสนา และ

(๕) องค์ความรู้จากการวิจัย

๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า

เมื่อมนุษย์มีการรวมตัวกันอยู่เป็นสังคม และได้สร้างกรอบวิถีคิดในการช่วยกำกับความประพฤติของมนุษย์ด้วยกันเองว่าอะไรดี พึงทำ และไม่ดี ไม่พึงทำ ในสังคมมนุษย์อุดมคติทั่วไปนั้นมักจะคิดค้น และให้ความประพฤติที่ปรารถนาของสังคมมนุษย์ว่าเป็นเป็นความดี และเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์พึงกระทำ “ความดี (จึง) เป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา จึงเป็นคุณค่าทางจริยธรรม ความงามเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาและต้องการ จึงเป็นคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ความจริงหรือความยุติธรรม ก็เป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาเช่นเดียวกัน จึงเป็นคุณค่าทางสังคม”[๑] สำหรับแนวความคิดเรื่องคุณค่านี้ มาจากการศึกษาปรัชญาที่ว่าด้วยคุณวิทยา หรืออัคฆวิทยา (Axiology) เป็นปรัชญาที่ว่าด้วยคุณค่า (Theory of Value) คุณวิทยานี้เป็นปรัชญาที่ว่าด้วย “ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับคุณค่าของสรรพสิ่งทั้งหลาย หรือศึกษาค้นค้าเกี่ยวกับอุดมคติแห่งชีวิต หรือศึกษาเกี่ยวกับอุดมการณ์ที่จัดเป็นมาตรฐานของชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น ในด้านความดี ความงาม ความจริง เพื่อซาบซึ้งในสิ่งเหล่านี้ ความรู้สึกซาบซึ้งในคุณค่าต่าง ๆ นั้น จัดเป็นลักษณะพิเศษของมนุษย์ เพราะมนุษย์ถือว่า ความต้องการทางด้านจิตใจเป็นคุณ

---

[๑] ปานทิพย์ ศุภนคร, **ปรัชญาเบื้องต้น,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๕.

ค่าที่แท้จริงของชีวิต”[๒] จากประเด็นที่กล่าวว่า จะเห็นได้ว่า “สิ่งที่ตอบสนองความปรารถนาได้ ต้องเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ดังนั้น คุณค่าจึงเป็นสิ่งที่ช่วยเหลือ ทำให้ความปรารถนาของมนุษย์ได้เติมเต็มบริบูรณ์”[๓]

คำว่า “คุณค่า” นี้ เป็นคำนาม (น.) ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า “ปโยชน, สาร, มหตฺต”[๔] ซึ่งแปลว่า “ประโยชน์, ความต้องการ”[๕] และตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษหลายคำ เช่น “undertaking, business, appointment, purpose, application, use,[๖] advantage, object, aim command, direction[๗]” แต่โดยส่วนมากคำว่า “คุณค่า” นี้ เมื่อใช้ในบริบทของปรัชญาและศาสนา หรือความเชื่อ (beliefs) ในบางอย่าง นักวิชาการโดยส่วนมากมักจะแปลว่า “Value” ซึ่งหมายถึง “ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องและสิ่งที่สำคัญในชีวิต”[๘] และในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายของคำว่า คุณค่า เอาไว้ว่า “สิ่งที่มีประโยชน์และมีค่าสูง”[๙] และนอกจากนี้ศรีคำ บัวโรย ก็ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “คุณค่า (Value) หมายถึง ลักษณะที่ควรจะเป็น หรือเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาอันอาศัยจากข้อเท็จจริง หรือความปรารถนาที่จะทำให้เราบรรลุสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เราปรารถนา ลักษณะดังกล่าวได้แก่ ความดี ความงาม และความมีเหตุผล คุณค่าจึงเป็นอุดมคติซึ่งใคร ๆ ก็ปรารถนาจะเข้าถึงจุดนั้น...”[๑๐] ซึ่งมีความสอดคล้องกับชัยวัฒน์ อัตพัฒน์ ที่ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “คุณค่าคือลักษณะที่พึงพอใจ พึงปรารถนา หรือพึงประสงค์ เช่น ความดี

---

[๒] ศรีบำ บัวโรย, **ปรัชญาและศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สงขลา: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลา, ๒๕๖๐), หน้า ๑๒๕.

[๓] ปานทิพย์ ศุภนคร, **อ้างแล้ว**. ๑๖๖.

[๔] พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี ป.ธ.๙), **พจนานุกรมไทย-บาลี,** (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอสรารามราชวรวิหาร, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓๒.

[๕] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๘๐.

[๖] T.W. Rhys Davids William Stede (ed.), **The Pali-English Dictionary**, (Delhi: Bharatiya Granth Neketan, ๒๐๐๗), p.๔๑๘.

[๗] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท, **อ้างแล้ว**.

[๘] “Beliefs about what is right and wrong and what is important in life”: **Oxford Advanced Learner’s Dictionary,** Eighth edition, (Oxford New York: Oxford University Press, ๒๐๑๐), p.๑๗๐๘.

[๙] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน , ๒๕๕๖, หน้า ๖๒๓.

[๑๐] ศรีบำ บัวโรย, **ปรัชญาและศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, สงขลา: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลา, ๒๕๖๐, หน้า ๑๒๕.

ความงาม และความจริง หรือความยุติธรรม”[๑๑] และนอกจากนี้บรรจง โสดาดีให้แสดงทัศนะในประเด็นความหมายของคุณค่าเอาไว้ว่า “...ในปัจจุบันเมื่อพูดถึงคุณค่ามักมองตามมุมของพจนานุกรมเสรี ได้จำแนกคุณค่าเป็นด้าน ๆ ได้แก่ คุณค่าด้านสังคม...คุณค่าด้านเศรษฐกิจ... คุณค่าด้านจิตใจ.. คุณค่าด้านการปฏิบัติและคุณค่าแบบค้านท์...นั่นหมายถึงการประมวลเกี่ยวกับคุณค่าด้านความดีงาม.. [ทั้งหมด]อยู่ในคุณวิทยานั่นเอง”[๑๒]

ดังนั้น คำว่า “คุณค่า” นี้ คือ คุณลักษณะซึ่งจัดว่าเป็นความดี ความงาม ความมีเหตุผล มีความปรารถนา และเอื้อประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ ในด้านประเมินสิ่งต่างๆ ทั้งทางกายภาพคือจับต้องได้ และทางด้านจิตภาพอันเป็นอุดมคติของมนุษย์นั่นเอง

หลักสำคัญในการตัดสินคุณค่านั้น อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ ได้แบ่งการตัดสินโดยทั่วไปว่ามีอยู่ ๒ วิธี คือ (๑) การตัดสินแบบวิจักขณ์ ซึ่งได้แก่การตัดสินแบบมองเห็นคุณค่าในสิ่งที่จะตัดสินนั้นแล้วทำการประเมินค่าสิ่งนั้นว่าดีหรือเลวอย่างไร (๒) การตัดสินข้อเท็จจริง ได้แก่ การตัดสินไปตามข้อเท็จจริงของสิ่งนั้นว่าดี มีประโยชน์นำไปใช้ได้แค่ไหน เพียงไร”[๑๓] และนอกจากนี้ อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ ยังได้แบ่งรูปแบบการตัดสินคุณค่าอีกแบบหนึ่งเอาไว้เป็น ๔ แบบ[๑๔] ด้วยเหมือนกัน คือ (๑) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยทัศนะของผู้ตัดสินเป็นหลัก (๒) การตัดสินคุณค่าเชิงวัตถุวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยวัตถุเป็นหลัก (๓) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัยและเชิงวัตถุร่วมกัน (๔) การตัดสินคุณค่าโดยถืออรรถประโยชน์เป็นหลัก...” ในประเด็นการตัดสินคุณค่านี้หากจัดกลุ่มนักปรัชญา เจ้าของความคิดนั้น บรรจง โสดาดี ได้จัดเพื่อแบ่งกลุ่มของนักปรัชญาไว้ ๓ ประเภท คือ (๑) อัตวิสัย ได้แก่แนวคิดของพวกโซฟิสต์ ที่เป็นว่ามนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง...(๒) ปรวิสัย คือการตัดสิน ...มีกฎเกณฑ์ที่เป็นแบบแผนตายตัว เช่น[แนวความคิดของ] คานต์...มิลล์...เพลโต..ซึ่งอยู่ในโลกอุดมคติ เป็นต้น (๓) สัมพันธนิยม กลุ่มที่...วิเคราะห์ข้อโต้แย้งของปรัชญาทั้งสองฝ่ายแล้วสังเคราะห์... ”[๑๕] ดังนั้น เมื่อบุคคลจำเป็นต้องตัดสินใจในการประเมินสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อให้คุณค่าต่อสิ่งนั้น ซึ่ง“การตัดสินคุณค่านั้นจัดเป็นการประเมินค่าโดยเทียบเคียงกับปทัสถานอุดมคติ มาตรฐานหรือแบบฉบับ

---

[๑๑] ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๑๖๙.

[๑๒] บรรจง โสดาดี และคณะ, **การศึกษารูปแบบและคุณค่าของเหตุผลในการสอนธรรมของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอิทธิพลต่อศรัทธาของประชาชน,** รายงานการวิจัย สถาบันพุทธศาสตร์ (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, อยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๕.

[๑๓] อมร โสภณวิเชษฐวงศ์,**ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔),หน้า ๑๐๙.

[๑๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

[๑๕] บรรจง โสดาดี และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๖.

เช่น การตัดสินทางตรรกวิทยาเป็นการประเมินค่า การพิจารณาเทียบเคียง และการคิดหาเหตุผลว่าสมเหตุสมผลหรือไม่”[๑๖] การประเมิน“คุณค่าไม่ได้อยู่ที่วัตถุหรือคุณภาพของวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การประเมิน ซึ่งอาจขึ้นอยู่กับอารมณ์ ความรู้สึก ความต้องการ และการคาดหมายว่าจะไปใช้ในอนาคตเมื่อบุคคลประสบสถานการณ์ต่าง ๆ...คุณค่ามีทั้งระดับถาวรและไม่ถาวร ผู้ตัดสินต้องใช้ดุลยพินิจในการตัดสินใจ..”[๑๗] โดยภาพรวมแล้ว ลักษณะที่สำคัญของการตัดสินใจเกี่ยวกับประเด็นคุณค่านั้นย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ เพราะขึ้นอยู่กับท่าทีหรือทัศนคติที่มีต่อสิ่งนั้น หรือขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นเครื่องตัดสินนั้นมีความแตกต่าง แต่อย่างไรก็ตามที เมื่อเกณฑ์หรือทัศนคติที่ใช้ในการประเมินมีความแตกต่าง ผลของการตัดสินคุณค่าจึงมีความเหมือนด้วย แต่อาจจะเหมือนกันเฉพาะคนที่มีทัศนคติหรือรสนิยมและเกณฑ์ที่เหมือนกันเท่านั้น

ในประเด็นเรื่องประเภทของคุณค่าในมิติทั่วไปนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับประเภทของคุณค่าเอาไว้ว่า “...หลักเรื่องความต้องการมี ๒ อย่าง..คือ (๑) ความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน ที่ไม่มีขีดจำกัด (๒) ความต้องการคุณภาพชีวิตที่มีขอบเขตจำกัด”[๑๘] นำไปต่อสู่เรื่องคุณค่า เพราะความต้องการทำให้เกิดคุณค่า ในเมื่อความต้องการมี ๒ อย่าง คุณค่าก็ขึ้นเป็น ๒ อย่างเช่นเดียวกัน....คือ

๑. คุณค่าแท้ คือ คุณค่าที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต

๒. คุณค่าเทียม คือ คุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพสิ่งปรนเปรอตน[๑๙]

ในประเด็นผลอันเกิดจากคุณค่านั้น ซึ่ง“คุณค่า[นี้เกิด]ขึ้นอยู่กับปัจจัย ความต้องการ ความปรารถนา หรือความอยากก็เป็นส่วนหนึ่งของกิเลสอันจะนำมาซึ่งการกระทำที่เราเรียกว่ากรรม”[๒๐] ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นเจตนาเป็นกรรมดังพุทธพจน์ว่า“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”[๒๑] ดังนั้นกรรมนี้เป็น

---

[๑๖] ปานทิพย์ ศุภนคร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๖.

[๑๗] คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ปรัชญาเบื้องต้น (Introduction to Philosophy),** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๙.

[๑๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist Economics),** พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มปพ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

[๑๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๒.

[๒๐] พระครูสิริสุตานุยุต, “ชีวิต:เวลา คุณค่า และอิสรภาพ”, **วารสาร มจร.หริภุญชัยปริทรรศน์**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐): ๔๓.

[๒๑] องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

เหตุที่จำแนกสัตว์ให้ดีหรือไม่ดี และการที่สัตว์หรือบุคคลจะมีเจตนาในการกระทำกรรมใดนั้น โดยหลักทั่วไปแล้วก็คุณอยู่กับทัศนคติหรือเจตนาในการประเมินคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ นั้นไว้อย่างไร

นอกจากนี้ “คุณค่ายังมีส่วนช่วยเหลือในการสงวนรักษาและพัฒนาชีวิต และนำบุคคลให้เข้าถึงการรู้แจ้งตนเอง และการพัฒนาตนเอง”[๒๒] ดังนั้น ปานทิพย์ ศุภนครจึงได้แบ่งคุณค่าออกเป็นประเภทมี ๒ ประเภทด้วยเหมือนกัน คือ

๑. คุณค่าภายใน หมายถึง คุณค่าที่มีอยู่ภายในใจของเรา อันได้แก่ ความดี ความงาม และความจริง หรือคุณธรรมอื่น ๆ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างถาวร และเป็นคุณค่าที่สูงสุด

๒. คุณค่าภายนอก หมายถึง คุณค่าที่มีอยู่ภายนอกซึ่งเราสามารถมองเห็นได้ รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ได้แก่คุณค่าที่เป็นวัตถุภายนอก มีอยู่ชั่วคราว และเป็นอุปกรณ์หรือเป็นอุบายให้บุคคลได้บรรลุจุดมุ่งหมายเท่านั้น เช่น ทรัพย์ สมบัติ หรือวัสดุอุปกรณ์ เครื่องอำนวยความสะดวก เป็นต้น[๒๓]

ในประเด็นประเภทของคุณค่านี้ สุเมธ เมธาทยากูล ก็ได้แบ่งไว้ ๒ ประเภทด้วยเช่นกัน คือ

๑. คุณค่านอกตัว (Extrinsic Value) เป็นคุณค่าที่มีอยู่นอกตัว สิ่งหรือการกระทำใด ๆ เป็นเพียงวิถี (Means) หรืออุปกรณ์ที่จะนำไปสู่จุดหมายสุดท้าย คุณค่าของมันเป็นสิ่งที่เราต้องการมันเพื่อเป็นบันได (อุปกรณ์หรือวิถี) ก้าวไปสู่สิ่งอื่น เช่น การแสวงหาความรู้ เพื่อก้าวไปสู่ตำแหน่งฐานะ หรือการเงิน ดังนั้น ฐานะหรือการเงิน เป็นคุณค่านอกตัว (หวังสิ่งตอบแทนที่เป็นรูปธรรม)

๒. คุณค่าในตัว (Intrinsic Value) เป็นอุดมคติในตัวเอง เป็นสิ่งสมบูรณ์ในตัวเอง เช่น การแสวงหาความดี เพื่อความดี แสวงหาความรู้ เพื่อความรู้ เรารู้ว่า ความดีและความชั่วเป็นสิ่งที่มีค่าในตัวเอง ไม่ปรารถนาอะไรอื่นนอกไปจากนี้ คุณค่าประเภทนี้นักปรัชญาถือว่า เป็นคุณค่าที่แท้จริงมีอยู่ในตัวเอง ไม่หวังสิ่งตอบแทน[๒๔]

คุณค่านั้น เมื่อแบ่งตามอุดมคติ สุเมธ เมธาทยากูล ได้แบ่งออก ๖ ประเภท คือ

๑. คุณค่าทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การอยู่ดีกินดี มีทรัพย์สมบัติ
๒. คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ได้แก่ ความงาม ความซาบซึ้งในศิลปะ

---

[๒๒] ปานทิพย์ ศุภนคร, อ้างแล้ว.

[๒๓] เรื่องเดียวกัน.

[๒๔] สุเมธ เมธาวิทยากูล, **ปรัชญาเบื้องต้น,** กรุงเทพมหานคร: โอเตียนสร์, ๒๕๓๔, หน้า ๖๘.

๓. คุณค่าทางจริยศาสตร์ ได้แก่ ความดี ความถูกต้อง ความเป็นธรรม ความยุติธรรม

๔ .คุณค่าทางตรรกวิทยา ได้แก่ การแสวงหาความสมเหตุสมผลในเรื่องต่าง ๆ

๕. คุณค่าทางญาณวิทยา ได้แก่ การแสวงหาความรู้ที่ถูกต้อง

๖. คุณค่าทางอภิปรัชญา ได้แก่ การการแสวงหาความจริงอันสูงสุด[๒๕]

ดังนั้น เมื่อพิจารณาหลักการแบ่งคุณค่าตามอุดมคติทั้ง ๖ นี้ ในวิจัยฉบับนี้ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับคุณค่า ๒ ประเด็นหลักคือ คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ กับคุณค่าทางจริยศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ทำการวิเคราะห์และนำเสนอเป็นลำดับถัดไป

ในส่วนสองประเภทคุณค่าในมิติของพุทธศาสนาและปรัชญา การสืบค้นในหัวข้อคุณค่าในมิติของศาสนาและปรัชญา แบ่งได้เป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ คุณค่าในมิติของพุทธศาสนา และคุณค่าในมิติของปรัชญา ดังนี้ **(๑) คุณค่าในมิติของพุทธศาสนา** พระพรหมคุณภาณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าไว้ ๔ ด้าน คือ ๑) ภาวิตกาย ผู้ได้เจริญกาย หรือมีกายพัฒนาดีแล้ว ๒) ภาวิตศีล ผู้ได้ศีลเจริญแล้ว คือได้พัฒนาความประพฤติแล้ว และ ๓) ภาวิตจิต ผู้ได้เจริญจิต หรือมีจิตที่พัฒนาแล้ว[๒๖] **(๒) คุณค่าในมิติของปรัชญา** ในมิติของปรัชญานั้นสนใจไปที่เรื่องคุณค่าทางด้านจิตใจ โดยในประเด็นมิติของปรัชญานี้ บรรจง โสดาดี ได้สรุปเอาไว้ ๓ ประเด็นหลัก ๆ คือ (๑) คุณค่าทางความคิด เหตุผล หรือคุณค่าทางสติปัญญา หมายถึง การที่มนุษย์มีความสงสัยสนเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วค้นหาเหตุผลในสิ่งนั้นขึ้นมา (๒) คุณค่าทางอารมณ์ความรู้สึก หมายถึง การได้รับการตอบสนองความต้องการทางอารมณ์ (๓) คุณค่าความดีงาม หรือเจตนารมณ์อันดี หมายถึง การได้รับการตอบสนองความสำนึกเกี่ยวกับความดีงาม[๒๗]

ซิดนีย์ ซีมอน (Sidney Simon) เสนอวิธีอธิบายคุณค่า เพื่อตัดสินการกระทำที่เป็นค่านิยม โดยมีวิธีกำหนดระบุค่าหรือปฏิบัติเพื่อขั้นตอน ๗ ลำดับชั้น จำแนกเป็นแนวทางการอธิบายคุณค่า ๓ ประการ คือ ขั้นตอนการอธิบายระบุคุณค่าตามลำดับ คือ

๑. การเลือก (Choosing) ประกอบด้วย (๑) แสวงหาแนวทางหลายวิถีทาง, (๒) มองการณ์ไกล และ (๓) สร้างทางเลือกด้วยตนเอง

๒. การตีราคาคุณค่า (Prizing) ประกอบด้วย (๑) ระวังการตีค่าตามอำเภอใจโดยมีอคติ

(๒) เต็มใจที่จะยืนยันสนับสนุนแนวที่ตนเลือก

---

[๒๕] ปานทิพย์ ศุภนคร, **อ้างแล้ว.**หน้า. ๑๖๕-๑๖๖.

[๒๖] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยาย**, หน้า ๓๔๙.

[๒๗] บรรจง โสดาดี และคณะ, **อ้างแล้ว** , หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

๓. การปฏิบัติ (Action) ประกอบด้วย (๑) ปฏิบัติตามการเลือกที่พอใจแล้ว (๒) ปฏิบัติตามจนเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต[๒๘]

๔.๒ คุณค่าของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

ในส่วนของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนานั้น คำว่า “สัมมาชีพ” แปลได้ว่า “การเป็นอยู่หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น ในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วยดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (๑) ศีล ๕ ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (๒) อิทธิบาท ๔ อันเป็นคุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (๓) หลักจักร ๔ เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ ท่านว่า ธัญชาติ ธนทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข จะหลั่งไหลมาสู่ผู้ปฏิบัติตามธรรม (๔) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (๕) อริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจาก มีความเชื่อที่มั่นคง (ศรัทธา) มีหลักในการดำเนินชีวิต (ศีล) ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น (หิริ) ความกลัวต่อผลกรรมไม่มี (โอตตัปปะ) ความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก (สุตะ) และการแบ่งปันเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน (จาคะ) ประการการสุดท้าย คือ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (ปัญญา) (๖) มรรค มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่เบียดเบียดตนและผู้อื่น มุ่งหวังประโยชน์สูงสุด หลักการของสัมมาชีพนั้น เกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักสัมมาอาชีวะ ในมรรค ๘ ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตในทางที่ถูกต้อง พอเหมาะ พอควร ดังนั้น หลักสัมมาอาชีวะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาชีพ อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้น แยกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่กายสุจิตร ๓ คือ ไม่เบียนเบียนคนอื่นด้านร่างกาย, ไม่ทุจริตคอร์รัปชั่น, และไม่ผิดในกาม (๒) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่ สัมมาวาจา ๔ คือ ไม่พูดเท็จ เว้นวาจาหยาบ พูดอยู่ในกรอบศีลธรรม พูดแต่สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเอื้อในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และ (๓) สัมมาชีพทางใจ ๓ อย่าง คือ ไม่โลภ, งดเว้นการรุกรานคนอื่นและสิ่งแวดล้อม และยึดมั่นในความเห็นที่ถูกต้อง ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ต้องคำนึงถึงว่าจะได้มาอย่างไร การแสวงหาทรัพย์เป็นไปโดยชอบธรรม ยินดี

---

[๒๘] อ้างใน ประภาศรี สีหอำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๓๙-๔๐.

ที่ตามหามาได้ มีสติกำลังทุ่มเทลงไป ได้เท่าไหร่ก็พอใจ (ยถาพลสันโดษ) ยินดีในสิ่งที่หาได้โดยชอบธรรม ไม่ทุจริตฉ้อโกง (ยถาสารุปปสันโดษ) ๒) หลักการบริหารทรัพย์ คือแบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วนอันได้แก่ ๑ ส่วน เลี้ยงดูคนในครอบครัว ๒ ส่วนลงทุนประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บเอาไว้ในยามที่ฉุกเฉิน เป็นการออมทรัพย์ไปในตัว ๓) หลักการออมทรัพย์ การออมทรัพย์หรือการรักษาทรัพย์ตลอดจนการสะสมทุน ด้านหนึ่งเป็นการออมไว้เป็นทุนทำงาน หรือเป็นทุนในการประกอบอาชีพต่อไป อีกด้านหนึ่งคือการเก็บออมไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น และเมื่อกำลังเก็บออมเกินความจำเป็นสำหรับใช้จ่ายสองด้านก็กลายเป็นสำหรับการสงเคราะห์ บำเพ็ญประโยชน์จรรโลงธรรมและเกื้อหนุนสังคม สร้างสังคมแห่งการให้นั่นเอง และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ หลักการของพระพุทธศาสนาได้วางหลักการเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ไปในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ด้านหนึ่งเลี้ยงตนเอง เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงครอบครัว และคนในความรับผิดชอบให้มีความสุข ด้านที่สองการเผื่อแผ่แบ่งปันเพื่อไมตรีจิตมิตรภาพ เช่น การต้อนรับ การสังสรรค์คี ในหมู่ญาติ เพื่อนฝูงตามสมควรแก่ฐานะ ด้านที่สามใช้จ่ายทรัพย์นั้นทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายซึ่งจะมีญาติหรือไม่ก็ตาม ไม่หลีกเลี่ยงภาษีอาการ หรือการบริจาคทาน เป็นต้น นอกจากนี้การใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ควรเป็นตามความเป็นจริงถูกต้องตามหลักศีลธรรม และเหตุผล และ ๒) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑) เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้มุ่งหวังประโยชน์ตนเองต้องทำให้ได้ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น

โดยมีที่มาจากเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ที่ต้องการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียง สรุปสั้น ๆ คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม คำว่า “ความพอเพียง” นั้น มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ความพอประมาณ (๒) ความมีเหตุผล (๓) ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี ในส่วนของกรอบแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาสัมมาชีพชุมชนนั้นมีอยู่ ๕ ฐานความคิดด้วยกัน คือ ฐานคิดที่ ๑ การพัฒนาร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง ฐานคิดที่ ๒ ประกอบธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ฐานคิดที่ ๓ ร่วมทำงานแบบภาคียุทธศาสตร์ ฐาน

คิดที่ ๔ การใช้กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และฐานคิดที่ ๕ มุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น อาชีพในปัจจุบันมีความจำเป็นต้องมีจริยธรรมควบคุมเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีการประกอบอาชีพเพื่อหาผลกำไรและมีการร่วมกลุ่มกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนภายในกลุ่มแล้ว อาชีพบางอาชีพมีความจำเป็นสำหรับชีวิตและความเป็นอยู่ของคนภายในสังคมอย่างมาก

อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้น แยกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่ กายสุจิตร ๓ (๒) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่สัมมาวาจา ๔ และ (๓) สัมมาชีพทางใจ ๓ อย่าง ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ๒) หลักการบริหารทรัพย์ ๓) หลักการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ และ ๒) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑) เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน

ดังนั้นแล้ว คุณค่าของสัมมาชีพนั้น ก็เพื่อที่จะมุ่งหวังให้บุคคลได้บรรลุถึงประโยชน์ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น

๔.๓ คุณค่าของความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

ประเด็นคุณค่าของแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมอย่างชัดเจน นั้นผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเด็นหลัก คือ

(๑) คุณค่าแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วยที่มาของแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา นั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ผนวกกับพุทธกิจ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด ๔๕ พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความหมายของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบนั้น มีอยู่ ๙ หัวข้อหลักด้วยกันคือ (๑)

ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ตอบแทนต่อสิ่งนั้นอย่างรู้จักคุณค่าด้วยสามัญสำนึก (กตัญญูกตวเที) (๒) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน (เมตตา) เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (กรุณา) ชื่นชมในความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองของคนอื่น (มุทิตา) และหากเกินวิสัยที่จะควบคุม ต้องรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (อุเบกขา) (๓) หลักฆราวาสธรรม อันประกอบด้วย มีความจริงใจต่อกัน (สัจจะ) รู้จักปรับปรุงเองให้ก้าวหน้า (ทมะ) ยืนหยัดในการทำงาน (อดทน) และมีจิตสาธารณะอาสาต่อสังคมด้วยกันต้องรู้จักเผื่อแผ่ (จาคะ) (๔) สังคหวัตถุ ๔ ประกอบด้วย การให้ (ทาน) มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ (ปิยวาจา) มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลา (อตฺถจริยา) และ ปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (สมานตฺตตา) (๕) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (ทิศ ๖) (๗) สัปปุริสธรรม ๗ คือ รู้ตักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคลหลักอปริหานิยธรรม ๗ ที่เป็นกลไลในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้ประสบความสำเร็จ และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบ ก็คือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่าอารยวัฒิ มีอยู่ ๕ ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ (ศรัทธา) เจริญด้วยความประพฤติ (ศีล) เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ (สุตะ) เจริญด้วยจิตสาธารณะ (จาคะ) และเป็น สังคมอุดมปัญญา (ปัญญา) ส่วนประเภทของความรับผิดชอบชอบในพระพุทธศาสนานั้นแบ่งออกย่อยเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย พ่อแม่-บุตรธิดา, สามี-ภรรยา และ ๒) ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว ประกอบด้วย ครูอาจารย์-ศิษย์, กุลบุตร-มิตรสหาย, นายจ้าง-ลูกจ้าง และกุลบุตร-สมณพราหมณ์ ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันตามความรับผิดชอบ ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงคือ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ยึดหลักความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพย์ อันสอดรับกับหลักสัมมาชีพที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงคือ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ยึดหลักความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพย์ อันสอดรับกับหลักสัมมาชีพที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

ดังนั้นแล้ว คุณค่าของความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา คือ เมื่อบุคคลมีหน้าที่ความรับผิดชอบอันพึงปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว หลักความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนานี้ช่วยเอื้อประโยชน์ให้บุคคลรู้จักการบริโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยไม่ได้หวังเพียงแค่กอบโกยทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อตนเองแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่หลักความรับผิดชอบตามหลักพุทธธรรมนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลาง แต่ยึดมั่นผู้อื่น (ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย) เป็นศูนย์กลาง เป็นการยกระดับและพัฒนาจิตใจให้เจริญงอกงามมีจิตสำนึกเพื่อสังคมยิ่งขึ้น และมุ่งประโยชน์ตนเองทั้ง ๓ ขั้น เป็นที่ตั้ง คือ ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น ดังนั้นแล้ว คุณค่าของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มิได้มุ่งแค่ให้บุคคลเอาตัวเองเป็นที่ตั้งหรือเป็นศูนย์กลางทุกสรรพสิ่ง แต่มุ่งหวังประโยชน์ของสังคมเป็นที่ตั้ง อันจะเกื้อกูลให้สังคมอยู่ด้วยกันอย่างพึ่งพาอาศัย ดังที่ จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “...พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง ในเรื่องรสนิยม ชาติตระกูล และการแสดงความสามารถ ก็เช่นเดียวกัน หากมีรสนิยมไม่เป็นไปตามแนวแห่งคุณธรรม หากชาติตระกูลแม้จะสูงส่งในสังคมแต่บุคคลไม่ ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และหากมีการแสดงความสามารถโดยไม่สอดคล้องกับความชอบธรรมและ ความยุติธรรม ก็ไม่ได้ถือว่าส่งเสริมให้คนเป็นคนควรแก่การยกย่องในสังคมแต่ประการใด ในทางตรงกัน ข้ามกลับเป็นบุคคลที่ควรจะถูกประณามด้วยซ้ำ[๒๙] คุณค่าของความรับผิดชอบ คือการทำตามหน้าที่ของแต่ละบุคคลในสังคม ย่อมก่อให้เกิดสันติสุขอย่างถาวร และสังคมที่มีผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ สังคมนั้นก็ย่อมกลายเป็นสังคมที่เข้มแข็ง มั่นคง และยั่งยืนในที่สุด

(๒) คุณค่าแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม CSR ทั่วไป อันประกอบไปด้วยที่มาของแนวคิด ความรับผิดชอบ หรือ “CSR” ดังที่ สุทธิชัย เอี่ยมเจริญยิ่ง กล่าวถึงที่มาว่า “CSR โดยเนื้อแท้จิตวิญญาณ ซึ่งเป็นวิธีคิดนั้นมีที่มาที่ไปจากการที่องค์กรธุรกิจซึ่งเป็น ผู้ที่มีส่วนในการสร้างความเจริญทางวัตถุและสุขภาพที่ดีของสังคม แต่ก็เป็นผู้ที่มีส่วนอย่าง ยิ่งในการทำให้สังคมเสื่อมลงทั้งกายภาพและจิตวิญญาณ รวมถึงสิ่งแวดล้อมภายในและ ภายนอกองค์กร CSR จึงเป็นข้อเรียกร้องจากทุกฝ่ายให้ประกอบธุรกรรมทางธุรกิจ โดยมี ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น”[๓๐] ความหมายของ CSR เป็นอักษรย่อของคำว่า Corporate Social Responsibility ซึ่งแต่ละประโยค

---

[๒๙] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๙๐-๙๑.

[๓๐] อ้างใน วรัญญา ศรีเสวก, **ถอดรหัส...สร้างแบรนด์ให้ยั่งยืนด้วย CSR,** (นนทบุรี): โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘.

เป็นกิจกรรมที่มีความหมาย ดังนี้ (๑) C (Corporate) หมายถึง กิจกรรมต่างๆที่ดำเนินไปเพื่อแสวงหาผลกำไร (๒) S (Social) หมายถึง กลุ่มคนหรือสังคม มีวิถีร่วมกันทั้งโดยธรรมชาติหรือโดยเจตนา รวมถึงสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รายรอบที่มีความสัมพันธ์กัน และ (๓) R (Responsibility) หมายถึง การยอมรับทั้งผลดีผลเสียข้อดีข้อด้อยในกิจกรรมที่ได้ทำ รวมถึงการสร้างสรรค์และบำรุงรักษา แก้ไข สิ่งที่ส่งผลกระทบไปยังผู้ที่มีส่วนได้เสียในสังคมนั้น ๆ ดังนั้น CSR ก็คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นใครหรือเมื่อใด ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผล กำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่า จะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับทั้งหลักการเศรษฐกิจพอเพียงที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นในประเทศไทย โดยเป็นทั้งกระบวนการ และเป้าหมายที่จะทำให้เกิดดุลยภาพทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

หากกล่าวโดยย่อ CSR ก็คือ การนำความ “เก่ง” ของบริษัทไปสู่การพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นการเสริมสร้าง “ความดี” ขององค์กร เป็นการสร้างองค์กรบริษัทให้มีทั้ง “ความเก่ง” และ “ความดี” โดยบริษัทที่ปรึกษาชั้นนำของโลก Arther D Little ได้ทำการศึกษาพบว่า การทำ CSR มีผลดีต่อธุรกิจถึง ๘ ประการ คือ ๑) การบริหารความน่าเชื่อถือ ๒) ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง ๓) ประโยชน์ด้านการคัดเลือกและสร้างแรงจูงใจในการทำงานและรักษาพนักงานดีๆ ให้อยู่กับบริษัท ๔) ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงินทุน ๕) การเรียนรู้และนวัตกรรม ๖) ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด (Market Positioning) ๗) ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน (Operational Efficiency) และ ๘) การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงานของบริษัท (License to Operate)

ความสำคัญของ “CSR” คือ ธุรกิจจำเป็นต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งเปรียบเสมือนพาหนะที่จะนำพาองค์กรประสบความสำเร็จ เนื่องจากธุรกิจจะได้รับความร่วมมือที่ดีจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกฝ่ายและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีที่เอื้อต่อการเกื้อกูลกันในสังคม เช่น ได้รับความภักดีในสินค้า จากลูกค้าอย่างมั่นคง ลูกค้าไว้วางใจในการบริโภค พนักงานมีความภาคภูมิใจและเกิดความผูกพัน กับองค์กร ทำให้ทุ่มเทความพยายามในการทำงานได้มากขึ้น องค์กรมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน สังคม และรัฐบาล สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไม่เป็นอันตรายต่อคุณภาพชีวิต เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ จะนำไปสู่ความยั่งยืนของสังคมและธุรกิจสืบไป

ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคม มีอยู่ ๔ ระดับ คือ (๑) แกนหลักความรับผิดชอบต่อสังคม (Core of Social Responsibility) (๒) ความรับผิดชอบต่อเนื่องที่มีต่อสังคม

(Chain of Social Responsibility) (๓) ความรับผิดชอบในวงกว้างต่อสังคมของธุรกิจ (Boundary of Social Responsibility) (๔) ความรับผิดชอบสากลที่มีต่อสังคม (Universe of Social Responsibility)

อนึ่ง นอกจากนี้ ความรับผิดชอบต่อสังคมนั้น มีขอบเขตที่ครอบคลุมทั้ง ๗ ด้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้ (๑) ด้านชุมชน (The Community) (๒) ด้านสุขภาพและสวัสดิการ (Health and Welfare) (๓) ด้านการศึกษา (Education) (๔) ด้านสิทธิมนุษยชน (Human Rights) (๕) ด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (The Natural Environment) (๖) ด้านสิทธิของผู้บริโภค (Consumer Rights) และ (๗) ด้านวัฒนธรรม (Culture) อนึ่งนอกจากนี้ ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคมตามมาตรฐานว่า ด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม ประกอบด้วย ๗ ประการ ได้แก่ (๑) การกำกับดูแลกิจการที่ดี (Organization Governance) (๒) การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน (Human Rights) (๓) ข้อปฏิบัติด้านแรงงาน (Liber Practices) (๔) การดูแลสิ่งแวดล้อม (Environment) (๕) การดำเนินธุรกิจอย่างเป็นธรรม (Fair Operating Practices) (๖) เอาใจใส่ต่อผู้บริโภค (Consumer Issues) และ (๗) การแบ่งปันสังคมและชุมชน (Contribution to the Community and Society)

ส่วนชนิดนั้นมีอยู่ ๖ ชนิด คือ (๑) การส่งเสริมการรับรู้ประเด็นปัญหาทางสังคม (Cause Promotion) (๒) การตลาดที่เกี่ยวโยงกับประเด็นทางสังคม (Cause-Related Marketing) (๓) การตลาดเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาสังคม (Corporate Social Marketing) (๔) การบริจาคเพื่อการกุศล (Corporate Philanthropy) (๕) การอาสาช่วยเหลือชุมชน (Community Volunteering) และ (๖) การประกอบธุรกิจอย่างรับผิดชอบต่อสังคม (Socially Responsible Business Practices) และประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคมมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) การแบ่งตามทรัพยากรที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมทางซีเอสอาร์ (๒) การแบ่งตามกระบวนการ ในการดำเนินธุรกิจที่แสวงหากำไร

องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคมมีทั้งมิติภายใน ประกอบด้วย (๑) การจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม (๒) สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน (๓) การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง (๔) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในองค์กร (๕) บรรษัทภิบาลและความโปร่งใสในการดำเนินกิจการ และมิติภายนอก ประกอบด้วย (๑) การจัดการกับ Supplier และหุ้นส่วนทางธุรกิจ (Partners) ที่รับผิดชอบต่อสังคม (๒) การดูแลผู้บริโภค (๓) ความรับผิดชอบต่อชุมชนใกล้เคียง (Local Communities) (๔) ความรับผิดชอบต่อสังคมโดยรวม และ (๕) การรับผิดชอบต่อโลก

ขนาดความรับผิดชอบต่อสิ่งนั้นมีอยู่ ๓ แบบ (๑) การรับผิดชอบต่อสังคมตามข้อผูกพัน (Social Obligation Approach) (๒) การรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility Approach) ๓. การระวังระไวต่อปัญหาสังคม (Social Responsiveness Approach) ระดับความ

รับผิดชอบต่อสังคมเป็น ๔ ระดับ คือ (๑) ความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจ (Economic Responsibility) ๒. ความรับผิดชอบทางกฎหมาย (Legal Responsibility) (๓) ความรับผิดชอบทางจริยธรรม (Ethical Responsibility) และ (๔) ความรับผิดชอบในการใช้ดุลยพินิจ (Discretionary Responsibility) อนึ่งจากนี้ ยังแบ่งได้เป็น ๔ ขั้น ดังนี้ ขั้นที่ ๑ Mandatory Level : ข้อกำหนดตามกฎหมาย (Legislation) ขั้นที่ ๒ Elementary Level : ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Economic Profit) ขั้นที่ ๓ Preemptive Level : จรรยาบรรณทางธุรกิจ (Business code of conduct) และ ขั้นที่ ๔ Voluntary Level : ความสมัครใจ (Voluntary Action)

การนำหลักการ CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน มีอยู่ ๓ ขั้น คือ ๑) ธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน ๒) ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง ๓) การใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

ดังนั้นแล้ว คุณค่าหรือประโยชน์ของของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) มีดังนี้ (๑) การบริหารความน่าเชื่อถือ (๒) ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง (๓) ประโยชน์ด้านการคัดเลือกและสร้างแรงจูงใจในการทำงาน และรักษาพนักงานดี ๆ ให้อยู่กับบริษัท (๔) ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงิน (๕) การเรียนรู้และนวัตกรรม (๖) ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด (๗) ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน และ (๘) การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงาน

ดังนั้น CSR คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผลกำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่า จะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม

๔.๔ วิเคราะห์คุณค่าของหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

การศึกษาคุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนานั้น แบ่งประเด็นในการวิเคราะห์ได้ดังนี้

๔.๔.๑ คุณค่าต่อมนุษย์หรือระดับปัจเจกบุคคล

ในเมื่อ“คนกลายเป็นมนุษย์ (Human Being) ผู้เพียบเพียบด้วยรูปแบบพฤติกรรมอันดีงามทั้งหลายในสังคมที่ดำรงชีวิตอยู่ เพราะอาศัยกระบวนการการศึกษา เด็กเกิดมาพร้อมกับสรรถนะและความถนัดซึ่งจะต้องพัฒนาต่อไป”[๓๑] เพื่อค้นหาความสุขในชีวิต ดังนั้น เมื่อมนุษย์เราต้องความสุขในการดำเนินชีวิตซึ่งเป็นไปตามเป้าหมายของการครองชีวิตตามหลักโลกียวิสัยอยู่ที่การแสวงหาความสุขของชีวิตให้พบ พระพุทธเจ้าทรงสั่นสอนว่า “ความสุขของผู้ครองเรือนนั้นเกิดจาก (๑) อัตถิสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ (๒) โภคสุข สุขเกิดจากการจ่ายทรัพย์ในทางที่ถูก (๓) อนณสุข สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้คนอื่น และ (๔) อนวัชชสุข สุขเกิดจากการไม่ประพฤติความชั่ว” ดังนั้นจากประเด็น“ในข้อนี้ชี้ให้เห็นความสำคัญทางเศรษฐกิจว่า ทำให้เกิดความสุขแต่ต้องเป็นเศรษฐกิจในทางที่ไม่มีโทษ”[๓๒] และหากบุคคลปรารถนาที่จะประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการก็ต้องยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าด้วย ทิฏฐธมฺมิกกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน อันว่าด้วยการสอนให้ตั้งตัวได้ทางเศรษฐกิจ ๔ ประการ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทนา คือ ขยันหา (๒) อารักขสัมปทา คือ พร้อมด้วยการรักษา (๓) กัลยาณมิตตตา คือ คบเพื่อนดี และ (๔) สมชีวิตา คือ ความเป็นอยู่อย่างเหมาะสม[๓๓] และเพื่อป้องกันการเสื่อมถอยในการดำรงตนของผู้ประกอบกิจการทุกระดับชั้น หรือผู้ที่จะดำรงวงสกุล ในทางพระพุทธศาสนาก็ได้สอนบุคคลให้เว้นเสียจากอบายมุข ๖ ซึ่งเป็นเหตุแห่งความเสื่อมทรัพย์ อันประกอบไปด้วย (๑) หมกมุ่นในการดื่มสุรา (๒) หมกมุ่นในการเที่ยวกลางคืน (๓) หมกมุ่นในการดูมหรสพ (๔) หมดมุ่นในการพนัน (๕) หมดมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร และ (๖) เกียจคร้านการงาน ซึ่งจากประเด็นนี้ ทำให้เราตั้ง“ข้อสังเกตสำหรับอบายมุขที่ควรเว้นทั้ง ๖ ข้อนี้ ในที่ไหนมีคำว่านักเลง หมายถึงประกอบกรรมนั้นบ่อยๆ เป็นอาจิณ จนกลายเป็นนักเลงในทางนั้นๆ” และผู้ประกอบการพึงสำเนียก หรือปฏิบัติตามหลักของความยั่นยืนของผู้ประกอบการ ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการด้วยกัน คือ (๑) นัฏฐคเวสนา แสวงหาของที่หาย (๒) ชิณณปฏิสังขรณา การซ่อมแซมของที่เก่า (๓)

---

[๓๑] นวม สงวนทรัพย์, **สังคมวิทยาศาสนา,** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗, หน้า ๑๐๘.

[๓๒] สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๙.

[๓๓] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๔/๒๐๒.

ปริมิตปาณโภชนา รู้จักบริโภค และ (๔) อธิปัจจสีววัตตสถานปา ตั้งชายหญิงมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ซึ่งหลักดังกล่าวนี้ “แสดงว่าตระกูลอันมั่งคั่งสักเพียงไรก็ตาม ถ้าขาดความรู้หลักเศรษฐกิจและศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็จะถึงความพินาศไปในที่สุด”

ดังนั้นแล้ว คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในระดับปัจเจกหรือในระดับบุคคลนั้น ผู้ประกอบการควรปฏิบัติตามหลักทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์, และควรเว้นอบายมุขทั้งปวง พร้อมทั้งพึ่งตั้งตนให้อยู่ในหลักกุลัฏฐิรัตติกุล เพื่อให้สกุลหรือกิจการของตนเองสามารถประกอบการได้อย่างยาวนาน และยั่งยืน จนกลายเป็นบรรษัทธรรมาภิบาลในที่สุด

๔.๔.๒ คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว

คุณค่าของหลักคำสอนเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนาที่มีต่อสถาบันครอบครัวและสังคมนั้นขึ้นอยู่กับเหตุและผลหลายประการ แต่ที่เป็นสิ่งประจักษ์ชัดว่า “ความพัฒนาและความมั่นคงของชาติขึ้นอยู่กับ ‘สภาพครอบครัว’ ถ้าครอบครัวส่วนใหญ่มีลักษณะมั่นคง (Stable) ชาติก็พัฒนา แต่ถ้าปรากฏว่า ครอบครัวส่วนใหญ่ตกอยู่ในฐานะบ้านแตกสาแหรกขาดหรือไม่มั่นคง (Unstable) แนวโน้มที่ชาติจะพัฒนาก็จะเป็นไปได้ยากยิ่ง”[๓๔] ดังนั้นในเมื่อ มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animal) และ ต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์อาจเป็นไปในทางบวกหรือรักใคร่ชอบพอหรือทางลบคือเกลียดชัง และเป็นหน้าที่หลักของสถาบันครอบครัว ซึ่งเปรียบเสมือนแกนกลางให้กับสังคมทุกภาคส่วน ซึ่งหน้าที่หลักของสถาบันครอบครัวนั้นประกอบด้วย “(๑) การสืบเผ่าพันธุ์มนุษย์ (๒) การดูแลเลี้ยงดู...การอบรมบุตร (๓) การสร้างฐานะทางสังคมให้แก่ลูก (๔) การจัดหาคู่ครอง...(๕) การสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจให้แก่บุตร และ (๖) การสร้างความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับบุตร”[๓๕]

ซึ่งหากเอาเงื่อนไขของเศรษฐกิจ มาจัดเกณฑ์ในการแบ่งสถานะของครอบครัว หรือ “ประเภทครอบครัวโดยใช้มาตรการทางเศรษฐสมบัติเป็นหลัก เราอาจแบ่งระดับครอบครัวได้ดังต่อไปนี้ (๑) ระดับมหาเศรษฐี (๒) ระดับสุข-เศรษฐี (๓) ระดับปานกลาง (๔) ระดับยากจน และ (๕) ระดับทุคคตะ”[๓๖] และมีปัจจัยความพอเพียงของครอบครัวแต่ละครอบครัวนั้น “มิใช่ขึ้นอยู่กับรายได้แต่ละเดือนที่ครอบครัวได้รับแต่ขึ้นอยู่กับ ๖ ประการหลักด้วยกันดังต่อไปนี้ (๑) จำนวนบุคคลใน

---

[๓๔] นวม สงวนทรัพย์, **สังคมวิทยาศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๘.

[๓๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙

[๓๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

ครอบครัว (๒) อายุของบุตร (๓) ทักษะและประสิทธิภาพของภรรยา (๔) ระดับทางสังคมของครอบครัว (๕) งานอาชีพของสามี และ (๖) ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของครอบครัว”[๓๗]

ดังนั้น คุณค่าของหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสถาบันครอบครัวนั้น ก็เพื่อให้บุคคลเป็น “ผู้มีจริยธรรมในการครองชีวิต ซึ่งสามารถเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติได้ เป็นสมาชิกในหมู่อารยชนได้ เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมได้ เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนได้ เป็นสมาชิกที่ดีของรัฐ และเป็นผู้นำรัฐที่ดีได้”[๓๘] ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นของคุณค่าสัมมาชีพและความรับผิดชอบในระดับครอบครัวไว้ทั้งหมด ๔ ประเด็นดังต่อไปนี้

(๑) คุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยหลักของการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัวนั้นมีปรากฏในอานัณยสูตร คัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต[๓๙] ซึ่งว่าด้วยเรื่องความสุขของคฤหัสถ์หรือความสุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ซึ่งมาตรตราที่จะเครื่องวัดได้ว่าครอบครัวใดถึงความเป็นครอบครัวที่มีเศรษฐสมบัตินั้น ความสุขของครอบครัวนั้นจะเป็นเครื่องวัด ซึ่ง “บุคคลที่จะเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือน เป็นคฤหัสถ์หรือชาวบ้านที่ดี น่าเคารพ น่านับถือเป็นแบบฉบับควรถือเป็นตัวอย่าง จะต้องวัดด้วยเกณฑ์แห่งความสุข”[๔๐] และความสุขของครอบครัวนั้น มีในหลักการทางพระพุทธศาสนาได้วางมาตรวัดไว้ดังนี้ “(๑) อัตถิสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ (๒) โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ (๓) อานัณยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ (๔) สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ”

ดังนั้น หากครอบครัวใดมุ่งหวังในการสร้างความผาสุกหรือสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว ควรอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมในอานัยสูตร

อนึ่ง ท่านพุทธทาสกล่าว่า “การปฏิบัติหน้าที่คือการปฏิบัติธรรม”[๔๑] ดังนั้น หากเราเอาหน้าที่ของบุคคลในสถาบันครอบครัวมาเป็นเครื่องวิเคราะห์ตามหลักของสัมมาชีพและความ

---

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

[๓๘] บุญมี แท่วนแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๙.

[๓๙] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕-๑๐๗.

[๔๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนูญชีวิต,** (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๔๑.

[๔๑] สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **พุทธสังคมวิทยา,** (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘.

รับผิดชอบแล้ว เราสามารถทราบ และตระหนักรู้ถึงททบาทและความรับผิดชอบของบุคคลที่มีต่อครอบครัว โดยสังเกตได้จากการปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละฝ่าย ดังต่อไปนี้

(๑) สามีกับภรรยา: ในปฐมสังวาสสูตร[๔๒] ได้พรรณนาถึงประเภทของสามีภรรยา ๔ ประเภท และหนึ่งใน ๔ ประเภท คือ

> คหบดีและคหปตนี การอยู่ร่วมกัน ๔ ประการ ๔ ประการนี้ การอยู่ร่วมกัน ๔ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ ... ๔. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ สามีในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน แม้ภรรยาของเขาก็เป็นอันเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมึนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา เป็นอย่างนี้แล

และในทุติยสังวาสสูตร[๔๓] ก็พรรณนามาเช่นนี้เหมือนกัน และในปฐมสมชีวิตสูตร[๔๔] ได้พรรณนาถึงหลักของพ่อศรีแม่เรือน หรือหลักของคู่สร้างคู่สมเอาไว้ว่า

> “คหบดีและคหปตานี ถ้าสามีภรรยาทั้ง ๒ ฝ่าย หวังจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้ง ๒ ฝ่ายพึงมีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นย่อมได้พบกันทั้งชาตินี้และชาติหน้า”

ในประเด็นของคู่สร้างคู่สมตามหลักของสมชีวิธรรมนี้ บุญมี แท่นแก้ว ได้ให้การอธิบายโดยละเอียด ดังต่อไปนี้

> **๑.สมสัทธา มีศรัทธาเสมอกัน** หมายความว่า มีความเลื่อมใส่ อันเป็นพื้นฐานเกิดขึ้นในจิตใจส่วนมากเป็นเรื่องทางศาสนา สามีภรรยาถ้าเลื่อมใส่นับถือหรือศรัทธาในศาสนาเดียวกัน ลัทธิอย่างเดียวกัน มักจะ

---

[๔๒] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘-๙๐.

[๔๓] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๔/๙๑-๙๓.

[๔๔] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓-๙๔.

ไม่ค่อยขัดแย้งกันในความคิดความเห็น หรือการปฏิบัติ จริงอยู่ศาสนาส่วนมากจะสอนให้คนปฏิบัติตามเพื่อความสันติสุข แต่ยังมีข้อปลีกย่อยอยู่มาก เช่น บางศาสนาให้ถือหลักความจริง เช่น พระพุทธศาสนา บางศานาปลูกฝังให้เกิดศรัทธาในพระเจ้า เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เพียงเท่านี้จะเห็นได้ว่า ถ้าจิตใจไม่กว้างขวางพอ อาจจะทะเลาะกันในขั้นพื้นฐานของศาสนาแล้ว ถ้าสามีภรรยานับถือศาสนาต่างกัน

๒. สมสีลา มีศีลเสมอกัน หมายความว่า มีกฎ หรือระเบียบทางกายและวาจาให้เรียบร้อย ผู้ไม่ประพฤติทุจริตทางกาย และวาจา เรียกว่ามีศีล เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ประหัตประหารชีวิตสัตว์ และมนุษย์เรียกว่าสุจริตทางกาย แต่บางศาสนาจะสอนว่าถ้าฆ่าสัตว์หรือประหัตประหารชีวิตของศัตรูผู้เป็นปรปักษ์ต่อศาสนาของตน จัดว่าไม่บาป คือ ยังไม่ผิดศีลแต่อย่างใด สามีภรรยาถ้านับถือศาสนาในศาสนาต่างกัน ไม่เข้าใจหลักของศาสนานั้นอย่างแท้จริง อาจจะขัดแย้งกันได้ อันเป็นบ่อเกิดแห่งการแตกแยกประการหนึ่งของครอบครัวหรือระหว่างสามีภรรยา

๓. สมจาคา มีจาคะเสมอกัน หมายความว่า มีการบริจาค การเสียสละวัตถุสิ่งของเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและสังคมเพื่อสาธารณประโยชน์ สามีภรรยาถ้านับถือศรัทธาในศาสนาต่างกัน หลักการบริจาคของแต่ละศาสนาย่อมไม่เหมือนกัน เช่น บางศาสนาสอนให้บริจาคได้อย่างกว้างขวาง ไม่เจาะจงบุคคลหนึ่งบุคคลใด หรือเพื่อศาสนาใดโดยเฉพาะจึงได้ผลมาก แต่บางศาสนาสอนว่าจะให้ผลได้มากต้องบริจาคแก่ศาสนาของตนและบุคคลผู้นับถือศาสนาเดียวกันเท่านั้น จะบริจาคให้ผู้นับถือศาสนาอื่นย่อมเป็นบาป เหล่านี้เป็นต้น

๔. สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน หมายความว่า มีความรู้รอบ รู้อย่างทั่วถึง รู้อย่างจริงจัง ตามหลักของพระพุทธศาสนา ปัญญาเกิดได้ ๓ ทาง คือ ๑) ปัญญาเกิดแก่การคิด การพิจารณาหาเหตุผล ๒) ปัญญาเกิดแก่การสดับ การเล่าเรียน ๓) ปัญญาเกิดแต่การฝึกฝนอบรม ลงมือปฏิบัติ และใน...ได้แบ่งปัญญาออกเป็น ๒ ระดับคือ ๑) โลกิยปัญญา

> ได้แก่ ปัญญาระดับต่ำที่ชาวโลกต้องศึกษา ต้องเรียนรู้ เพราะสามาราถประกอบอาชีพ ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้ด้วยดี เช่น สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ๒) โลกุตรปัญญา ได้แก่ ปัญญาระดับสูง หรือที่เรียกว่า “ญาณ” อันเป็นปัญญาหยั่งรู้ถึงความเป็นจริงของธรรมชาติในโลก ซึ่งผู้รู้แล้วจะไม่ติดหรือข้องอยู่ในโลกอีกบางทีเรียกว่า “อริยปัญญา” คือ ปัญญาอันประเสริฐ หรือปัญญาของพระอริยบุคคล สามารถภรรยามีปัญญาสมดุลกัน แม้เฉพาะปัญญาทางโลก และยิ่งเสมอกันทั้งทางธรรมยิ่งประเสริฐ ผู้ดำรงชีวิตให้มีความสุข ควรคำนึงถึงธรรมข้อนี้ให้ดี ชีวิตจะเจริญก้าวหน้าด้วยดีและมีความสุข

ดังนั้น หากสามีภรรยา ผู้เป็นพ่อบ้านแม่เรือน มีความเสมอภาค สมดุลกันตามหลักของสมชีวิธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็จัดได้ว่าเป็นคู่สร้างคู่สม เป็นผู้ที่มีฐานสัมมาชีพเป็น เส้นทำทางในการดำเนินชีวิตครอบครัว และสามารถกลายเป็นครอบครัวต้นแบบ หรือ “ครอบครัวสัมมาชีพ” ก็ได้

ส่วนในทุติยสมชีวีสูตร ก็ปรากฏหลักคำสอนที่ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน ระหว่างสามีและภรรยา เหมือนกัน ดังพุทธดำรัสไว้ดังนี้ “สามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอ สำรวมระวัง ดำเนินชีวิตโดยธรรม เจรจาคำไพเราะอ่อนหวานต่อกัน มีความเจริญรุ่งเรือง มีความผาสุก มีความประพฤติเสมอกันทั้ง ๒ ฝ่าย รักใคร่ ไม่คิดร้ายต่อกัน ...มีศีลและวัตรเสมอกัน...ย่อมเพลิดเพลินบันเทิงใจในเทวโลก”[๔๕]

ในสิงคาลกสูตร ได้พรรณนาถึงหน้าที่หรือความรับผิดชอบของสามีที่พึงปฏิบัติต่อศรีภรรยาไว้ ๕ ข้อ และ ๒ ใน ๕ ข้อนั้นเกี่ยวกับของกับการดูแลศรีภรรยาด้วยโภคทรัพย์ที่ตนเองหามาได้ด้วยสัมมาชีพ คือ “ข้อ ๔ มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน และ ข้อที่ ๕ ให้เครื่องแต่งตัวมาให้ของขวัญตามโอกาส”

ในส่วนของภรรยานั้น ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งภรรยาไว้ ๗ ประเภท มีปรากฏใน ภริยาสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตว่า[๔๖] “ภรรยา ๗ จำนวนไหนบ้าง คือ ๑. ภรรยาดุชเพชฌฆาต ๒.ภรรยาดุจนางโจร ๓.ภรรยาดุจนายหญิง ๔. ภรรยาดุจมารดา ๕. ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว ๖. ภรรยาดุจเพื่อน ๗.ภรรยาดุจทาสี” และในส่วนของความรับผิดชอบ ซึ่งภรรยาควรรับผิดชอบต่อสามีด้านการรักษาทรัพย์ ซึ่งหากภรรยาใดมีความสามารถช่วยบริหารดูแลรักษาทรัพย์ที่

---

[๔๕] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๖/๙๔-๙๕.

[๔๖] **องฺ.สตฺตก.** (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒/๑๒๕.

สามีหามาได้ด้วยวิถีทางของสัมมาชีพแล้วภรรยานั้นได้ชื่อว่ามีชัยชนะในโลก ดังมีปรากฏในทุติยอิธโลกิกสูตร[๔๗] ที่ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกนี้ สูตรที่ ๒ ว่า “มาตุคามรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ เป็นอย่างไร คือ มาตุคามในโลกนี้รักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้ ฯลฯ มาตุคามรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ เป็นอย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๔ นี้แล ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้...” โดยพระพุทธองค์ได้ทรงยกตัวอย่างของทางวิสาขามหาอุปาสิกว่า เป็นผู้หญิงตัวอย่างที่มีคุณธรรม คือ “มีศีล ตั้งอยู่ในธรรม กล่าวคำสัตว์” เพราะว่ามีคุณธรรม ๔ ข้อ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง (๓) ปฏิบัติถูกใจสามี และ (๔) รักษาทรัพย์ที่หามาได้[๔๘] และหากแม้ว่าภรรยาใดมีความประพฤติดีซึ่ง ประกอบด้วยคุณธรรม ๘ ประการ คือ “....(๕) เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้ เป็นทรัพย์ ข้าว เงิน หรือทองก็ตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ...สตรีผู้ยังประพฤติตามใจสามีอย่างนี้จะเข้าถึงความเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา”[๔๙] และในทุติยวิสาขาสูตร[๕๐], พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถึงนางวิสาขา ว่าเป็นสตรีตัวอย่างที่มีคุณธรรม ๘ ประการ แต่ข้อที่เกี่ยวกับการดูแลทรัพย์ด้วยการสงเคราะห์คนใกล้ตัวของสามีและจัดการทรัพย์ของสามีคือข้อที่ ๔ และ ๘ คือ

> “ ...๔ รู้จักการงานที่คนในบ้านสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ทำ รู้อาหารของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร...๘ เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการเสียสละ ควรแก่การขอยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน...สตรีผู้ยังประพฤติตามใจสามีอยู่อย่างนี้ จะเข้าถึงความเป็นเทวาดาเหล่ามนาปกายิกา...”

อนึ่ง ใน นกุลมาตาสูตร[๕๑], ปฐมอิธโลกิสูตร[๕๒], ทุติยอิธโลกิกสูตร,[๕๓] ก็กล่าวเรื่องนี้เช่นเดียวกัน

---

[๔๗] **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๕๐/๓๒๘.

[๔๘] **องฺ.อฏฺ.ก.**(ไทย) ๒๓/๔๙/๓๒๔-๓๒๗.

[๔๙] **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๔๖/๓๑๗-๓๒๑.

[๕๐] **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๔๖/๓๑๗-๓๒๑.

[๕๑] **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๓๓๒๔.

[๕๒] **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๔๙/๓๒๔-๓๒๗.

[๕๓] **องฺ.อฏฺ.ก.** (ไทย) ๒๓/๕๐/๓๒๗-๓๓๐.

(๒) พ่อแม่กับบุตรธิดา: “๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร” และในส่วนของบุตรธิดา: “๔.จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะทายาท”

(๓) เพื่อนกับเพื่อน: กุลบุตรพึ่งอนุเคราะห์เพื่อนหรือมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย โดยหน้าที่ ๕ ประการ และในส่วนของหน้าที่ ๕ ประการนั้น แยกเป็นสัมมาชีพได้ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ คือ สัมมาชีพด้านกายประกอบด้วย “๑. ให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้) ๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ และ ๔. วางตนสม่ำเสมอ ส่วนที่ ๒ คือสัมมาชีพด้านร่างกาย ประกอบไปด้วย “๒ กล่าววาจาเป็นที่รัก, ๕. ไม่พูดจากหลอกลวงกัน” และในส่วนของเพื่อนหรือมิตรสหายเมื่อได้รับการอนุเคราะห์ในฐานะความรับผิดชอบที่เพื่อนควรมีต่อเพื่อนนั้น ก็พึ่งอนุเคราะห์กุลบุตร เพื่อเป็นการแสดงน้ำใจต่อกันด้วยการแสดงออกด้านกาย ซึ่งจัดเป็นสัมมาชีพด้านกาย ดังมีครบทั้ง ๕ ข้อ คือ “๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒.ป้องกันทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว, ๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้, ๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร” และหากวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์นั้นมีเพียงแค่ประเด็นเดียวก็คือ “๒.ป้องกันทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว”

(๔) ผู้ประกอบการกับลูกจ้าง: หลักสัมมาชีพที่เกี่ยวกับของกับความรับผิดชอบระหว่างผู้ประกอบการกับลูกจ้าง หรือระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างนั้นมีปรากฏใน สิงคาลกสูตร ปาฏิกวรรค[๕๔] คือ นายจ้างหรือผู้ประกอบการพึ่งอนุเคราะห์หรือดูแลลูกจ้าง ตามหลักคุณธรรม ๕ ข้อดังที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งทั้ง ๕ ข้อนั้นจัดได้ว่าเป็นสัมมาชีพด้านกาย คือ กายสุจริต เฉพาะนั้นส่วนที่เกี่ยวข้องกับโภคทรัพย์นั้น มีอยู่ ๒ ข้อ คือ “๑.ให้อาหารและค่าจ้าง” และ “๔. ให้อาหารมีรสแปลก” ในส่วนของลูกจ้างหรือทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล้าง เมื่อได้รับการอนุเคราะห์จากนายจ้างแล้ว ก็ควรที่จะอนุเคราะห์นายจ้างด้วยหลักธรรม ๕ ประการที่กล่าวไปแล้ว และใน ๕ ข้อนั้น แบ่งออกได้ ๒ กลุ่ม ตามหลักของสัมมาชีพคือ กลุ่มที่ ๑ สัมมาชีพด้านร่างกาย ประกอบด้วย “๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย, ๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย, ๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้, และ ๔. ทำงานให้ดีขึ้น กลุ่มที่ ๒ สัมมาชีพด้านวาจามีเพียง ๑ ข้อ คือ “ข้อ ๕.นำคุณนายไปสรรเสริญ” แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทรัพย์มีเพียงแค่ ๒ ข้อคือ “๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้” ซึ่งจัดเป็นสัมมาชีพด้านกาย และ “๕ นำคุณของนายไปสรรเสริญ” ซึ่งจัดเป็นสัมมาชีพด้านวาจา

ดังนั้น ผู้ประกอบการ หรือ“คนที่มาทำงานกิจการร่วมกันในฐานะลูกจ้างฝ่ายหนึ่ง และนายจ้างฝ่ายหนึ่ง ควรปฏิบัติต่อกันให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกันและเพื่อให้งานได้ผลดี”[๕๕] ซึ่งหากผู้ประกอบการหรือนายจ้าง และลูกจ้างหรือลูกน้องผู้ร่วมงาน มี

---

[๕๔] **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

[๕๕] พระพรหมคุณาภรณ์, **ธรรมนูญชีวิต**, หน้า ๖๒.

ปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ดำเนินกิจการหรือธุรกิจเป็นไปตามหลักของสัมมาชีพ ถ่อยทีถ่อยอาศัยซึ่งกันและกัน พึงพากันตามหลักของกัลยาณมิตร บรรษัทหรือกิจการนั้นก็ย่อมมีความสัมมาชีพเป็นเส้นนำทางในการประกอบอาชีพ ความผาสุกก็จะบังเกิดแน่นอน

(๕) พระภิกษุสงฆ์: ในส่วนของการปฏิบัติต่อพระภิกษุสงฆ์ ผู้ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่สั่งสอน และเป็นที่พึ่ง ยึดเหยี่ยวในด้านจิตใจนั้น ซึ่งในคิหิสามีจิสูตร ได้ปรากฏหลักธรรมที่ว่าด้วยปฏิบัติปฏิปทาที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์ ที่เป็นเหตุให้ได้ยศ เป็นไปเพื่อเกิดในสวรรค์ คือ “...บัณฑิตทั้งหลายบำรุงท่านผู้มีศีล ผู้ปฏิบัติชอบ ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค ชื่อว่าปฏิปทาที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์ บุญย่อมเจริญแก่บัณฑิตเหล่านั้น...เขาครั้นทำกรรมดีงามแล้ว ย่อมเข้าถึงฐานะคือสวรรค์”

ดังนั้นคุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว คือ ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข้งของครอบครัว บนพื้นฐานของหลักเศรษฐสมบัติ คือมุ่งให้แต่สมาชิกในครอบครัวได้ปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองให้สมบูรณ์ ตามหลักของทิศ ๖ หากสมาชิกในครอบครัวได้ประพฤติและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความรับผิดชอบอย่างสมบูรณ์ แล้ว ครอบครัวนั้นก็สามารถสร้างความเป็นครอบครัวที่เข้มแข้งได้ โภคทรัพย์ภายนอกของครอบครัวนั้นก็ย่อมพวกพูนและบริบูรณ์

(๒) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว

ในส่วนของคุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว คัมภีร์อังคุตตรนิกายจตุกกนิบาต[๕๖] คือ การปฏิบัติตามหลักกุลจิรฐิติธรรม ซึ่งได้แก่ (๑) นัฏฐคเวสนา แสวงหาของที่หาย (๒) ชิณณปฏิสังขรณา การซ่อมแซมของที่เก่า (๓) ปริมิตปาณโภชนา รู้จักบริโภค และ (๔) อธิปัจจสีววัตตสถานปา ตั้งชายหญิงมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า องค์กรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในระดับครอบครัว ตระกูล องค์กร สถาบัน สังคม ประเทศชาติ และสมาคมโลก อันมั่นคงมีเสถียรภาพดีอยู่แล้ว หากขาดการรู้หลักเศรษฐกิจ และหลักศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องในการบริหารจัดการแล้ว ก็ย่อมจะส่งผลในทางลบ และให้ถึงความพินาศล่มสลายไปในที่สุด

---

[๕๖] **องฺ.จตุกฺก.** (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖.

(๓) คุณค่าในมาตรการการบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว

คุณค่าในมาตรการการบริหารโภคทรัพย์ คือ การบริหารทรัพย์ภายนอก การเป็นชาวบ้านแบบฉบับนั้น คนครองเรือน แยกได้เป็นหลายประเภท จัดเป็นชั้น ๆ ได้ตั้งแต่ร้ายไปถึงถึงดี และดีก็มีอยู่หลายระดับ คฤหัสถ์ก็ดี น่าเคารพ นับถือแท้จริง คือประเภทที่ ๑๐ ใน ชาวบ้าน ๑๐ ประเภท ดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ ๑ หาทรัพย์โดยทางไม่ชอบธรรม

๑. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตนให้เป็นสุข ทั้งไม่เอื้อเผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี (เสียทั้ง ๓ ส่วน)

๒. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เป็นสุข แต่ไม่เอื้อเผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช่ทรัพย์นั้นทำความดี (เสีย ๒ ส่วน ดี ๑ ส่วน)

๓. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เป็นสุขด้วย เผื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำความดีด้วย (เสีย ๑ ส่วน ดี ๒ ส่วน)

กลุ่มที่ ๒ หาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๓ ดี ๑)

๕. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๒ ดี ๒)

๖. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ (เสีย ๑ ดี ๓)

กลุ่มที่ ๓ หาโดยชอบธรรม

๗. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ เสีย ๒ ดี ๑)

๘. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๑ ดี ๓)

๙. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ แต่ยังติด ยังมัวเมา หมกมุ่น กินใช้ทรัพย์สมบัติโดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้เป็นอิสระ เป็นารยเหนือโภคทรัพย์ได้ (เสีย ๑ ดี ๓)

๑๐. แสวงหาทรัพย์โดยทางชอบธรรม: ได้มาแล้ว เลี้ยงตนให้เป็นสุข เผื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำความดี ไม่ลุ่มหลง ไม่หมกมุ่นมัวเมา กินใช้ ทรัพย์สมบัติโดยรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ ทางดีทางเสียของมัน มีปัญญา ทำคนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือทรัพย์ ประเภทที่ ๑๐ นี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐ สูงสุดควรชมทั้ง ๔ สถาน คือ เป็นคฤหัสถ์แบบฉบับที่น่านับถือ[๕๗]

---

[๕๗] ดูรายละเอียด **อง.ทสก.** (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๐๗-๒๑๒.

ดังนั้นแล้ว ในประเด็นของมาตรการ การบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัวพบว่า พระพุทธศาสนา พิจารณาการมีทรัพย์ว่า เป็นเพียงการมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือที่จะใช้ในการพัฒนาตนเองและพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้าเท่านั้น ทรัพย์เป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มนุษย์ควรรู้จักประกอบอาชีพสุจริต (สัมมาอาชีวะ) เพื่อหาทรัพย์ ไม่ควรประกอบอาชีพทุจริตและไม่ควรประกอบมิจฉาอาชีวะ มนุษย์ควรดำรงตนเป็นใหญ่เหนือกว่าทรัพย์ไม่ควรตกเป็นทาสของทรัพย์ และ เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วควรรู้จักใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง การมีทรัพย์หรือมีวัตถุนั้นมิใช่เป็นจุด หมายในตัวเอง มันเป็นเพียงวิธีการขั้นต้นของการตอบสนอง สำหรับช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือ เป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและพัฒนาปัญญา เพื่อความมีชีวิตที่ดีงาม และการประสบ ความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป

พระพุทธศาสนาไม่สู้สนใจนักในแง่ที่ว่าใครมีทรัพย์มากน้อยเท่าใด ไม่ถือเอาการมีทรัพย์มาก หรือน้อยเป็นเกณฑ์วัดความชั่วหรือความดี หรือเป็นเกณฑ์วัดความสูงหรือความต่ำในสังคม แต่ถือ เอาการมีทรัพย์เป็นเพียงสื่อไปสู่จุดหมายอื่นที่สูงส่งกว่า และพระพุทธศาสนาสนใจเฉพาะในวิธีการได้มา ซึ่งทรัพย์ และการปฏิบัติต่อทรัพย์ที่มีหรือที่ได้มา แล้วจะใช้ทรัพย์นั้นอย่างไร นั่นคือพระพุทธศาสนา พิจารณาถึงการแสวงหาทรัพย์ว่าได้ใช้วิธีการที่สุจริตถูกต้องดีงามหรือไม่ แล้วใช้จ่ายทรัพย์ที่มีหรือที่ได้มาอย่างไร

การได้ทรัพย์มาแล้วเก็บเอาไว้เฉยๆ ไม่ใช้ให้เกิดประโยชน์ถือเป็นความชั่วอย่างยิ่ง เช่น เดียวกันกับการแสวงหาทรัพย์ในทางที่ผิดและใช้ทรัพย์ในทางที่เกิดโทษ เพราะฉะนั้นความชั่วร้ายที่เกี่ยวกับสมบัติในขั้นต้นนี้ พระธรรมปิฎกกล่าวเอาไว้ว่ามี ๓ อย่าง คือ การแสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม การครอบครองของทรัพย์ไว้โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์ และการใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่เป็นโทษ คือ ในทางที่ไม่พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาสอนว่า ในบรรดาทรัพย์สมบัติทั้งหลายในโลก อริยทรัพย์ ๗ ประการ เหล่านี้ส่งส่งและประเสริฐที่สุด กล่าวคือ (๑) ความเชื่อที่มีเหตุผล (๒) การรักษากายวาจาใจให้เรียบร้อย (๔) รู้สึกละอายต่อการทำความชั่ว (๕) ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก (๖) การรู้จักเอื้อเฟื้อเสียสละ (๗) การมีปัญญาเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเหตุผลดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ และมิใช่ประโยชน์ อริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ มีคุณค่าสูงกว่า ทรัพย์ภายนอก ผู้ใดแย่งชิงไม่ได้ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายใดๆ ทำให้ไม่ยากจนและเป็นทุนสร้าง ทรัพย์สมบัติภายนอก

ดังนั้นแล้ว เท่าที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง ในเรื่องรสนิยม ชาติตระกูล และการ

แสดงความสามารถ ก็เช่น เดียวกัน หากมีรสนิยมไม่เป็นไปตามแนวแห่งคุณธรรม หากชาติตระกูลแม้จะสูงส่งในสังคมแต่บุคคลไม่ ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และหากมีการแสดงความสามารถโดยไม่สอดคล้องกับความชอบธรรมและ ความยุติธรรม ก็ไม่ได้ถือว่าส่งเสริมให้คนเป็นคนควรแก่การยกย่องในสังคมแต่ประการใด ในทางตรงกัน ข้ามกลับเป็นบุคคลที่ควรจะถูกประณามด้วยซ้ำ[๕๘]

(๔) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว

ในส่วนมาตรการของการขจัดหรือแก้ปัญหาความเสื่อมของตระกูลหรือครอบครัวนั้น ดังมีปรากฏในสิงคาลกสูตร[๕๙] ปาฏิกวรรค ซึ่งได้กำหนดทางแห่งอบายมุข หรือทางแห่งความเสื่อมที่เป็นต้นต่อความเสื่อมทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับครอบครัวและบุคคลควรเว้นเพื่อความผาสุกของชีวิตครอบครัว ซึ่งมีดังต่อไปนี้

> อริยสาวกไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ แห่งโภคทั้งหลาย อะไรบ้าง คือ ๑. การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๒. การหมกหมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโภคทั้งหลาย

ดังนั้น คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัวนั้น ผู้นำครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวใด มุ่งหวังความเจริญของตระกูลและครอบครัว ครอบครับนั้น พึงป้องกันอบายมุข ๖ ดังที่กล่าวมานี้

๔.๔.๓ คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ

ประเวศ วะสี กล่าวว่า “ชาวพุทธและศาสนิกอื่นๆ ล้วนสนใจอยากเห็นความร่มเย็นเป็นสุข พึงเข้าใจว่าการมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่เป็นรากฐานของความร่วมเย็นเป็นสุขท่ามกลางความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ การสอนเรื่องอบายมุขอย่างเดียว ยากที่จะเกิดศีลธรรม สัมมาชีพเป็นศีลธรรม การมีสัมมาชีพถ้วนหน้าหรือเต็มพื้นที่ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน จึงเป็นปัจจัยให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข” มาร์ติน วีลเลอ์ “เศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้หมายความว่า ทุกคนจะต้องไปนั่งขี่ควายและดำนา แต่เป็นเรื่อง

---

[๕๘] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๙๐-๙๑.

[๕๙] **ทีม.ปา.** (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

ของความคิดในการดำรงชีวิต เรื่องใจ เรื่องคุณธรรม เรื่องเดินทางสายกลาง ศาสนาพุทธนี่แหละเป็นเรื่องเดียวกับเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความสมดุล ไม่เอาอะไรเยอะ ไม่เสี่ยงเกินไปในชีวิต ไม่สร้างหนี้สิน ระดับส่วนตัว ระดับครอบครัว ระดับชุมชนและระดับชาติ”[๖๐] มาร์ติน วีลเลอ์ เสริมว่า “เศรษฐกิจพอเพียงต้องอาศัยสังคม อาศัยชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบปัจเจก คือมันต้องไปด้วยกัน จะรวยคนเดียวไม่ได้ ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์มันง่ายมาก ถ้าไม่มีคนรวยก็ไม่มีคนจน ถ้ามีคนรวยหนึ่งคน ก็มีคนจนพันคน ถ้ามีคนเดียวเจ็ดหมื่นล้าน ที่เหลือมันไม่มีเงินสักคนหรอก”[๖๑] มาร์ติน วีลเลอ์ เสริมว่า “เศรษฐกิจพอเพียงจะหนีไม่พ้นเรื่องการลดความโลภ ลดความต้องการของคน สิ่งแวดล้อมที่มันพังเพราะทุนนิยมมันเยอะ ทุกวันนี้เขาเป็นห่วงเรื่องน้ำมัน พยายามจะเอาพลังงานแสงอาทิตย์มาใช้ เอาน้ำมันเอทานอลหรือไบโอดีเซลมาใช้ แต่เขาไม่พยายามลดความต้องการของคน ไม่คิดว่าจะเลิกขับรถแล้วอยู่กับที่สักปี หรือแทนที่จะปรับปรุงรถเมล์ให้มันดีขึ้น”[๖๒]

ดังนั้นแล้ว การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงควรเป็นเป้าหมายและดัชนีวัดการพัฒนาพื้นที่ หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชน ตำบลหรือท้องถิ่น และจังหวัด ทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล ทุกจังหวัด ควรมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่

๔.๔.๔ คุณค่าต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติคือฐานของสัมมาชีพ ถ้าทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ผู้คนก็จะแย่งชิงกันหรือถึงขั้นกินเนื้อกันเอง ฉะนั้น การอนุรักษ์เพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติและจัดการให้มีการใช้อย่างเป็นธรรม เป็นหัวใจของการส่งเสริมสัมมาชีพเต็มพื้นที่”[๖๓] ซึ่งสอดคล้องกับนายมาร์ติน วีลเลอ์ ชาวอังกฤษที่มาแต่งงานกับคนไทย แล้วใช้ชีวิตอยู่ในเมืองไทยด้วยการทำเกษตร ได้กล่าวไว้ว่า “เรื่องการทำเกษตร มันต้องยั่งยืนในตัวเอง ไม่ทำลายเรื่องดิน เรื่องน้ำ เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ต้องอาศัยความหลากหลาย ทำให้ความสมดุลของระบบนิเวศกลับคืนมา ให้มันเป็นระบบพึ่งพิงพาอาศัยกันได้ ต้องมีทุกข์อย่างที่เราผลิตเองได้ที่นี้ และจะให้ยังยืนจริง ๆ มันอยู่ที่คนรุ่นหลัง ซึ่งไม่ใช่แค่ลูกผมนะ แต่เป็นลูกของชาวบ้านด้วย ยั่งยืนที่สุดชาวบ้านต้องอยู่ที่นี่ด้วย ไม่ใช่แคผมกับลูก เพราะมันจะไม่มีประโยชน์หรอก”[๖๔]

---

[๖๐] วุฒิศาสตี์ จันทร์วิบูล, “มาร์ติน วีลเลอร์ “ผมเป็นคนอีสานเต็มหัวใจ”.ใน สานแสงอรุณ. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สานแสงอรุณ, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๖.

[๖๑] เรื่องเดียวกัน.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน.

[๖๓] ประเวศ วะสี, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

[๖๔] วุฒิศาสตี์ จันทร์วิบูล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

ดังนั้น หากคนเรารู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าโดยยึดหลักสัมมาชีพ และดำเนินชีวิตภายใต้หน้าที่และความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง และรู้จักการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ใช้อย่างเท่าที่จำไม่เป็น เราก็ย่อมสามารถที่จะรักษามรดกทรัพยากรธรรมชาติให้กับลูกหลาน อนุชนคนรุ่นหลัง รุ่นต่อรุ่น สืบต่อไป

๔.๔.๕. คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

คุณค่าในด้านนี้ มุ่งในการประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มเติมขึ้นๆ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสียมาผลิตเวียนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรฐานบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น[๖๕]

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว หลักแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้น มีกรอบแนวคิดหลักว่า “ไม่ถือว่ามีสิ่งใดในโลกที่จะดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ไม่เปลี่ยนแปลง มีความหมายโดยสมบูรณ์ในตัวของมันเองได้โดยไม่ขึ้นกับสิ่งอื่น และด้วยข้อเท็จจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายจะมีอยู่ก็แต่โดยในฐานะที่เป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยหนึ่งเปลี่ยนไป ความหมายของสิ่งที่กำลังกล่าวถึงก็เปลี่ยนไปตามไปด้วย”[๖๖]

๔.๕ องค์ความรู้จากการวิจัย

คำว่า “คุณค่า” นี้ คือ คุณลักษณะซึ่งจัดว่าเป็นความดี ความงาม ความมีเหตุผล มีความปรารถนา และเอื้อประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ ในด้านประเมินสิ่งต่างๆ ทั้งทางกายภาพคือจับต้องได้ และทางด้านจิตภาพอันเป็นอุดมคติของมนุษย์นั่นเอง สำหรับรูปแบบการตัดสินคุณค่าอีกแบบหนึ่งเอาไว้เป็น ๔ แบบ[๖๗] ด้วยเหมือนกัน คือ (๑) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยทัศนะของผู้ตัดสินเป็นหลัก (๒) การตัดสินคุณค่าเชิงวัตถุวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยวัตถุเป็นหลัก (๓) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัยและเชิงวัตถุร่วมกัน (๔) การตัดสินคุณค่าโดยถืออรรถประโยชน์เป็นหลัก...” ประเภทของคุณค่านั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) คุณค่าแท้ คือ คุณค่าที่สนองความ

---

[๖๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน,** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙, หน้า ๒๔๖.

[๖๖] สุวรรณา วงศ์ไวศยวรรณ, “จริยธรรมตามแนวคิดในศาสนา” ใน **จริยศึกษา,** รวบรวมพิมพ์โดย ภณิตา ศูสกุล และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕, หน้า ๑๓๗.

[๖๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

ต้องการคุณภาพชีวิต (๒) คุณค่าเทียม คือ คุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพสิ่งปรนเปรอตน[๖๘] ขั้นตอนการอธิบายระบุคุณค่าตามลำดับ คือ ๑) การเลือก (Choosing) ประกอบด้วย (๑) แสวงหาแนวทางหลายวิถีทาง, (๒) มองการณ์ไกล และ (๓) สร้างทางเลือกด้วยตนเอง ๒) การตีราคาคุณค่า (Prizing) ประกอบด้วย (๑) ระวังการตีค่าตามอำเภอใจโดยมีอคติ (๒) เต็มใจที่จะยืนยันสนับสนุนแนวที่ตนเลือก และ ๓) การปฏิบัติ (Action) ประกอบด้วย (๑) ปฏิบัติตามการเลือกที่พอใจแล้ว (๒) ปฏิบัติตามจนเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต[๖๙]

คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนานั้น แบ่งประเด็นในการวิเคราะห์เป็น

(๑) คุณค่าต่อมนุษย์หรือระดับปัจเจกบุคคล คือ คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในระดับปัจเจกหรือในระดับบุคคลนั้น ผู้ประกอบการควรปฏิบัติตามหลักทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์, และควรเว้นอบายมุขทั้งปวง พร้อมทั้งพึ่งตั้งตนให้อยู่ในหลักกุลัฏฐิรัตติกุล เพื่อให้สกุลหรือกิจการของตนเองสามารถประกอบการได้อย่างยาวนาน และยั่งยืน จนกลายเป็นบรรษัทธรรมาภิบาลในที่สุด

(๒) คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว

(๒.๑) คุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว คือ ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข้งของครอบครัว บนพื้นฐานของหลักเศรษฐสมบัติ คือมุ่งให้แต่สมาชิกในครอบครัวได้ปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองให้สมบูรณ์ ตามหลักของทิศ ๖ หากสมาชิกในครอบครัวได้ประพฤติและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความรับผิดชอบอย่างสมบูรณ์ แล้ว ครอบครัวนั้นก็สามารถสร้างความเป็นครอบครัวที่เข้มแข้งได้ โภคทรัพย์ภายนอกของครอบครัวนั้นก็ย่อมพวกพูนและบริบูรณ์

(๒.๒) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว คือ การปฏิบัติตามหลักกุลจิรฐิติธรรม ซึ่งได้แก่ (๑) นัฏฐคเวสนา แสวงหาของที่หาย (๒) ชิณณปฏิสังขรณา การซ่อมแซมของที่เก่า (๓) ปริมิตปาณโภชนา รู้จักบริโภค และ (๔) อธิปัจจสีวัตตสถานปา ตั้งชายหญิงมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า องค์กรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในระดับครอบครัว ตระกูล องค์กร สถาบัน สังคม ประเทศชาติ และสมาคมโลก อันมั่นคงมีเสถียรภาพดีอยู่แล้ว หากขาด

---

[๖๘] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๒.

[๖๙] อ้างใน ประภาศรี สีหอำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๓๙-๔๐.

การรู้หลักเศรษฐกิจ และหลักศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องในการบริหารจัดการแล้ว ก็ย่อมจะส่งผลในทางลบ และให้ถึงความพินาศล่มสลายไปในที่สุด

(๒.๓) คุณค่าในมาตรการ การบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว คือ พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง ในเรื่องรสนิยม ชาติตระกูล และการแสดงความสามารถ ก็เช่น เดียวกัน หากมีรสนิยมไม่เป็นไปตามแนวแห่งคุณธรรม หากชาติตระกูลแม้จะสูงส่งในสังคมแต่บุคคลไม่ ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และหากมีการแสดงความสามารถโดยไม่สอดคล้องกับความชอบธรรมและ ความยุติธรรม ก็ไม่ได้ถือว่าส่งเสริมให้คนเป็นคนควรแก่การยกย่องในสังคมแต่ประการใด ในทางตรงกัน ข้ามกลับเป็นบุคคลที่ควรจะถูกประณามด้วยซ้ำ

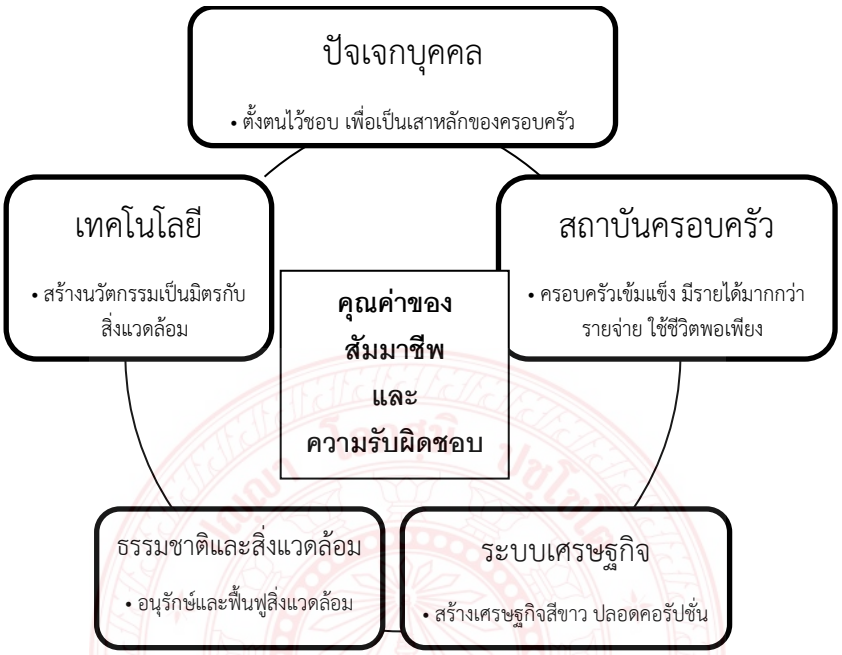
(๒.๔) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว คือ คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัวนั้น ผู้นำครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวใด มุ่งหวังความเจริญของตระกูลและครอบครัว ครอบครับนั้น พึงป้องกันอบายมุข ๖

(๓) คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ คือ การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงควรเป็นเป้าหมายและดัชนีวัดการพัฒนาพื้นที่ หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชน ตำบลหรือท้องถิ่น และจังหวัด ทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล ทุกจังหวัด ควรมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่

(๔) คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ หากคนเรารู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าโดยยึดหลักสัมมาชีพ และดำเนินชีวิตภายใต้หน้าที่และความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง และรู้จักการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ใช้อย่างเท่าที่จำไม่เป็น เราก็ย่อมสามารถที่จะรักษามรดกทรัพยากรธรรมชาติให้กับลูกหลาน อนุชนคนรุ่นหลัง รุ่นต่อรุ่น สืบต่อไป

(๕) คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม คุณค่าในด้านนี้ มุ่งในการประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มเติมขึ้นๆ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสียมาผลิตเวียนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรฐานบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น

ดังที่กล่าวมา คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้น สามารถเขียนเป็นแผนภูมิภาพ ได้ดังแผนภูมิภาพที่ ๔ ดังนี้

แผนภูมิภาพที่ ๔: คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

ที่มา: ผู้วิจัย

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยขอสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยเน้นการอ่านเอกสารที่เกี่ยวข้องและคิดวิเคราะห์ โดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) มาเป็นเครื่องมือในการวิจัย โดยผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา รวมถึงข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากหนังสือ ตำรา บทความ และผลงานองนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มาเป็นข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนั้น ในการสรุปผลการวิจัย คณะผู้วิจัยสรุปตามลำดับของกระบวนการค้นหาคำตอบ โดยเริ่มจากความสำคัญ วัตถุประสงค์ และวิธีการดำเนินการวิจัย ต่อด้วยวัตถุประสงค์ที่ ๑ แนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา วัตถุประสงค์ที่ ๒ แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา และวัตถุประสงค์ที่ ๓ วิเคราะห์คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ดังนี้

๕.๑.๑ สรุปวัตถุประสงค์ที่ ๑ แนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า หลักสัมมาชีพนี้ คือ หลักของอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ ซึ่งคำว่า “สัมมาชีพ” นั้นในมุมองของพระพุทธศาสนานั้น แปลว่า “การเป็นอยู่ หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย, ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น สัมมาชีพนั้นตรงกับคำว่า “สัมมาอาชีวะ” แปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ ซึ่งเป็นหนึ่งในมรรคมีองค์แปด ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (๑) ศีล ๕ ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (๒) อิทธิบาท ๔ อันเป็น

คุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (๓) หลักจักร ๔ เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ ท่านว่า ธัญชาติ ธนทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข จะหลั่งไหลมาสู่ผู้ปฏิบัติตามธรรม (๔) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (๕) อริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจาก มีความเชื่อที่มั่นคง (ศรัทธา) มีหลักในการดำเนินชีวิต (ศีล) ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น (หิริ) ความกลัวต่อผลกรรมไม่มี (โอตตัปปะ) ความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก (สุตะ) และการแบ่งปั่นเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน (จาคะ) ประการการสุดท้าย คือ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (ปัญญา) (๖) มรรค มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่เบียดเบียดตนและผู้อื่น มุ่งหวังประโยชน์สูงสุด หลักการของสัมมาชีพนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักสัมมาอาชีวะ ในมรรค ๘ ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตในทางที่ถูกต้อง พอเหมาะพอควร ดังนั้น หลักสัมมาอาชีวะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาชีพ อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้น แยกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่กายสุจิตร ๓ คือ ไม่เบียนเบียนคนอื่นด้านร่างกาย, ไม่ทุจริตคอร์รัปชั่น, และไม่ผิดในกาม (๒) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่สัมมาวาจา ๔ คือ ไม่พูดเท็จ เว้นวาจาหยาบ พูดอยู่ในกรอบศีลธรม พูดแต่สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเอื้อในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และ (๓) สัมมาชีพทางใจ ๓ อย่าง คือ ไม่โลภ, งดเว้นการรุกรานคนอื่นและสิ่งแวดล้อม และยึดมั่นในความเห็นที่ถูกต้อง ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ต้องคำนึงถึงว่าจะได้มาอย่างไร การแสวงหาทรัพย์เป็นไปโดยชอบธรรม ยินดีที่ตามหามาได้ มีสติกำลังทุ่มเทลงไป ได้เท่าไหร่ก็พอใจ (ยถาพลสันโดษ) ยินดีในสิ่งที่หาได้โดยชอบธรรม ไม่ทุจริตฉ้อโกง (ยถาสารุปปสันโดษ) ๒) หลักการบริหารทรัพย์ คือแบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วนอันได้แก่ ๑ ส่วน เลี้ยงดูคนในครอบครัว ๒ ส่วนลงทุนประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บเอาไว้ในยามที่ฉุกเฉิน เป็นการออมทรัพย์ไปในตัว ๓) หลักการออมทรัพย์ การออมทรัพย์หรือการรักษาทรัพย์ ตลอดจนการสะสมทุนด้านหนึ่งเป็นการออมไว้เป็นทุนทำงาน หรือเป็นทุนในการประกอบอาชีพต่อไป อีกด้านหนึ่งคือการเก็บออมไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น และเมื่อกำลังเก็บออมเกินความจำเป็นสำหรับใช้จ่ายสองด้านก็กลายเป็นสำหรับการสงเคราะห์ บำเพ็ญประโยชน์จรรโลงธรรมและเกื้อหนุนสังคม สร้างสังคมแห่งการให้นั่นเอง และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ หลักการของพระพุทธศาสนาได้วางหลักการเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ไปในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ด้านหนึ่งเลี้ยงตนเอง เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงครอบครัว และคนในความรับผิดชอบให้มีความสุข ด้านที่สองการเผื่อแผ่แบ่งปันเพื่อไมตรีจิตมิตรภาพ เช่น การต้อนรับ การสังสรรค์คี ในหมู่ญาติ เพื่อนฝูงตามสมควรแก่ฐานะ ด้านที่สาม ใช้จ่ายทรัพย์นั้นทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายซึ่งจะมีญาติหรือไม่ก็ตาม ไม่หลีกเลี่ยงภาษีอาการ หรือการบริจาคทาน เป็นต้น นอกจากนี้การใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ควรเป็นตาม

ความเป็นจริงถูกต้องตามหลักศีลธรรม และเหตุผล และ ๒) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑) เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้มุ่งหวังประโยชน์ตนเองต้องทำให้ได้ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น

โดยมีที่มาจากเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ที่ต้องการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียง สรุปสั้น ๆ คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม คำว่า “ความพอเพียง” นั้น มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ความพอประมาณ (๒) ความมีเหตุผล (๓) ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี ในส่วนของกรอบแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาสัมมาชีพชุมชนนั้นมีอยู่ ๕ ฐานความคิดด้วยกัน คือ ฐานคิดที่ ๑ การพัฒนาร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง ฐานคิดที่ ๒ ประกอบธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ฐานคิดที่ ๓ ร่วมทำงานแบบภาคียุทธศาสตร์ ฐานคิดที่ ๔ การใช้กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และฐานคิดที่ ๕ มุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น อาชีพในปัจจุบันมีความจำเป็นต้องมีจริยธรรมควบคุมเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีการประกอบอาชีพเพื่อหาผลกำไรและมีการร่วมกลุ่มกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนภายในกลุ่มแล้ว อาชีพบางอาชีพมีความจำเป็นสำหรับชีวิตและความเป็นอยู่ของคนภายในสังคมอย่างมาก

๕.๑.๒ สรุปวัตถุประสงค์ที่ ๒ ความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา มีดังนี้

(๑) แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ผนวกกับพุทธกิจ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด ๔๕ พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความหมายของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบนั้น มีอยู่ ๙ หัวข้อหลักด้วยกันคือ (๑) ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ตอบแทนต่อสิ่งนั้น

อย่างรู้จักคุณค่าด้วยสามัญสำนึก (กตัญญูกตวเที) (๒) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน (เมตตา) เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (กรุณา) ชื่นชมในความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองของคนอื่น (มุทิตา) และหากเกินวิสัยที่จะควบคุม ต้องรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (อุเบกขา) (๓) หลักฆราวาสธรรม อันประกอบด้วย มีความจริงใจต่อกัน (สัจจะ) รู้จักปรับปรุงเองให้ก้าวหน้า (ทมะ) ยืนหยัดในการทำงาน (อดทน) และมีจิตสาธารณะอาสาต่อสังคมด้วยกันต้องรู้จักเผื่อแผ่ (จาคะ) (๔) สังคหวัตถุ ๔ ประกอบด้วย การให้ (ทาน) มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ (ปิยวาจา) มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลา (อตฺถจริยา) และ ปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (สมานตฺตตา) (๕) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (ทิศ ๖) (๗) สัปปุริสธรรม ๗ คือ รู้ตักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคลหลักอปริหานิยธรรม ๗ ที่เป็นกลไลในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้ประสบความสำเร็จ และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบ ก็คือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่าอารยวัฒิ มีอยู่ ๕ ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ (ศรัทธา) เจริญด้วยความประพฤติ (ศีล) เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ (สุตะ) เจริญด้วยจิตสาธารณะ (จาคะ) และเป็น สังคมอุดมปัญญา (ปัญญา) ส่วนประเภทของความรับผิดชอบชอบในพระพุทธศาสนานั้นแบ่งออกย่อยเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย พ่อแม่-บุตรธิดา, สามี-ภรรยา และ ๒) ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว ประกอบด้วย ครูอาจารย์-ศิษย์, กุลบุตร-มิตรสหาย, นายจ้าง-ลูกจ้าง และกุลบุตร-สมณพราหมณ์ ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันตามความรับผิดชอบ ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงคือ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ยึดหลักความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพย์ อันสอดรับกับหลักสัมมาชีพที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

(๒) แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม CSR ทั่วไป อันประกอบไปด้วยที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการดำเนินกิจกรรม ความสำคัญ ขอบเขตของความรับผิดชอบ ซึ่งมีอยู่ ๔ ระดับ ๗ ด้าน และมี ๗ ประการตามเกณฑ์มาตรฐาน ส่วนชนิดนั้นมีอยู่ ๖ ชนิด และประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคมมีอยู่ ๒ ประเภท องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคมมีทั้งมิติภายนอก และมิติภายใน ขนาดความรับผิดชอบต่อสังคมนั้นมีอยู่ ๓ แบบ ส่วนระดับขั้นของการปฏิบัติ CSR ในองค์กรธุรกิจ ๔ ระดับ และ ๔ ขั้น การนำหลัก CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน ประโยชน์ของของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) มีอยู่ ๓ ขั้น คือ ๑) ธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน ๒) ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง ๓) การใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น CSR คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ซึ่ง

หลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผลกำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่าจะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม

๕.๑.๓ สรุปวัตถุประสงค์ที่ ๓ คุณค่าของแนวคิดหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า คำว่า “คุณค่า” นี้ คือ คุณลักษณะซึ่งจัดว่าเป็นความดี ความงาม ความมีเหตุผล มีความปรารถนา และเอื้อประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ ในด้านประเมินสิ่งต่างๆ ทั้งทางกายภาพคือจับต้องได้ และทางด้านจิตภาพอันเป็นอุดมคติของมนุษย์นั่นเอง สำหรับรูปแบบการตัดสินคุณค่าอีกแบบหนึ่งเอาไว้เป็น ๔ แบบ[๑] ด้วยเหมือนกัน คือ (๑) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยทัศนะของผู้ตัดสินเป็นหลัก (๒) การตัดสินคุณค่าเชิงวัตถุวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยวัตถุเป็นหลัก (๓) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัยและเชิงวัตถุร่วมกัน (๔) การตัดสินคุณค่าโดยถืออรรถประโยชน์เป็นหลัก...” ประเภทของคุณค่านั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) คุณค่าแท้ คือ คุณค่าที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต (๒) คุณค่าเทียม คือ คุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพสิ่งปรนเปรอตน[๒] ขั้นตอนการอธิบายระบุคุณค่าตามลำดับ คือ ๑) การเลือก (Choosing) ประกอบด้วย (๑) แสวงหาแนวทางหลายวิถีทาง, (๒) มองการณ์ไกล และ (๓) สร้างทางเลือกด้วยตนเอง ๒) การตีราคาคุณค่า (Prizing) ประกอบด้วย (๑) ระวังการตีค่าตามอำเภอใจโดยมีอคติ (๒) เต็มใจที่จะยืนยันสนับสนุนแนวที่ตนเลือก และ ๓) การปฏิบัติ (Action) ประกอบด้วย (๑) ปฏิบัติตามการเลือกที่พอใจแล้ว (๒) ปฏิบัติตามจนเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต[๓]

คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนานั้น แบ่งประเด็นในการวิเคราะห์เป็น

(๑) คุณค่าต่อมนุษย์หรือระดับปัจเจกบุคคล คือ คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในระดับปัจเจกหรือในระดับบุคคลนั้น ผู้ประกอบการควรปฏิบัติตามหลักทิฏฐธรรมมิกัตถ

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

[๓] อ้างใน ประภาศรี สีหอำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๓๙-๔๐.

ประโยชน์, และควรเว้นอบายมุขทั้งปวง พร้อมทั้งพึ่งตั้งตนให้อยู่ในหลักกุลัฏฐิรัตติกุล เพื่อให้สกุลหรือกิจการของตนเองสามารถประกอบการได้อย่างยาวนาน และยั่งยืน

(๒) คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว

(๒.๑) คุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว คือ ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข้งของครอบครัว บนพื้นฐานของหลักเศรษฐสมบัติ คือมุ่งให้แต่สมาชิกในครอบครัวได้ปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองให้สมบูรณ์ ตามหลักของทิศ ๖ หากสมาชิกในครอบครัวได้ประพฤติและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความรับผิดชอบอย่างสมบูรณ์ แล้ว ครอบครัวนั้นก็สามารถสร้างความเป็นครอบครัวที่เข้มแข้งได้ โภคทรัพย์ภายนอกของครอบครัวนั้นก็ย่อมพวกพูนและบริบูรณ์

(๒.๒) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว คือ การปฏิบัติตามหลักกุลจิรฐิติธรรม ซึ่งได้แก่ (๑) นัฏฐคเวสนา แสวงหาของที่หาย (๒) ชิณณปฏิสังขรณา การซ่อมแซมของที่เก่า (๓) ปริมิตปาณโภชนา รู้จักบริโภค และ (๔) อธิปัจจสีวัตตสถานปา ตั้งชายหญิงมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า องค์กรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในระดับครอบครัว ตระกูล องค์กร สถาบัน สังคม ประเทศชาติ และสมาคมโลก อันมั่นคงมีเสถียรภาพดีอยู่แล้ว หากขาดการรู้หลักเศรษฐกิจ และหลักศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องในการบริหารจัดการแล้ว ก็ย่อมจะส่งผลในทางลบ และให้ถึงความพินาศล่มสลายไปในที่สุด

(๒.๓) คุณค่าในมาตรการ การบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว คือ พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง ในเรื่องรสนิยม ชาติตระกูล และการแสดงความสามารถ ก็เช่น เดียวกัน หากมีรสนิยมไม่เป็นไปตามแนวแห่งคุณธรรม หากชาติตระกูลแม้จะสูงส่งในสังคมแต่บุคคลไม่ ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และหากมีการแสดงความสามารถโดยไม่สอดคล้องกับความชอบธรรมและ ความยุติธรรม ก็ไม่ได้ถือว่าส่งเสริมให้คนเป็นคนควรแก่การยกย่องในสังคมแต่ประการใด ในทางตรงกัน ข้ามกลับเป็นบุคคลที่ควรจะถูกประณามด้วยซ้ำ

(๒.๔) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว คือ คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัวนั้น ผู้นำครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวใด มุ่งหวังความเจริญของตระกูลและครอบครัว ครอบครับนั้น พึงป้องกันอบายมุข ๖

(๓) คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ คือ การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงควรเป็นเป้าหมายและดัชนีวัดการพัฒนาพื้นที่ หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชน ตำบลหรือท้องถิ่น และจังหวัด ทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล ทุกจังหวัด ควรมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่

(๔) คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ หากคนเรารู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าโดยยึดหลักสัมมาชีพ และดำเนินชีวิตภายใต้หน้าที่และความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง และรู้จักการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ใช้อย่างเท่าที่จำไม่เป็น เราก็ย่อมสามารถที่จะรักษามรดกทรัพยากรธรรมชาติให้กับลูกหลาน อนุชนคนรุ่นหลัง รุ่นต่อรุ่น สืบต่อไป

(๕) คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม คุณค่าในด้านนี้ มุ่งในการประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มเติมขึ้นๆ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสียมาผลิตเวียนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรฐานบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น

๕.๒ อภิปรายผล

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า

จากที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ในส่วนของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนานั้น คำว่า “สัมมาชีพ” แปลได้ว่า “การเป็นอยู่ หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น ซึ่งในพระสูตรนั้นมีปรากฏว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ” และในอรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตร พระอรรถกาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “คำว่า มิจฉาอาชีวะ ได้แก่ กายทุจริตและวจีทุจริต ที่เป็นไปเพื่อต้องการของเคี้ยวของกินเป็นต้น. คำว่า ละ คือ เว้น คำว่า ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ ด้วยอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ. คำว่า สำเร็จชีวิต คือ ดำเนินการเลี้ยงชีพ”

ในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย

(๑) ศีล ๕ ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (๒) อิทธิบาท ๔ อันเป็นคุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (๓) หลักจักร ๔ เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ ท่านว่า ธัญชาติ ธนทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข จะหลั่งไหลมาสู่ผู้ปฏิบัติตามธรรม (๔) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (๕) อริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจาก มีความเชื่อที่

มั่นคง (ศรัทธา) มีหลักในการดำเนินชีวิต (ศีล) ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น (หิริ) ความกลัวต่อผลกรรมไม่มี (โอตตัปปะ) ความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก (สุตะ) และการแบ่งปั่นเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน (จาคะ) ประการการสุดท้าย คือ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (ปัญญา) (๖) มรรค มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่เบียดเบียดตนและผู้อื่น มุ่งหวังประโยชน์สูงสุด หลักการของสัมมาชีพนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักสัมมาอาชีวะ ในมรรค ๘ ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตในทางที่ถูกต้อง พอเหมาะพอควร ดังนั้น หลักสัมมาอาชีวะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาชีพ อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้น แยกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่กายสุจิตร ๓ คือ ไม่เบียนเบียนคนอื่นด้านร่างกาย, ไม่ทุจริตคอร์รัปชั่น, และไม่ผิดในกาม (๒) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่สัมมาวาจา ๔ คือ ไม่พูดเท็จ เว้นวาจาหยาบ พูดอยู่ในกรอบศีลธรรม พูดแต่สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเอื้อในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และ (๓) สัมมาชีพทางใจ ๓ อย่าง คือ ไม่โลภ, งดเว้นการรุกรานคนอื่นและสิ่งแวดล้อม และยึดมั่นในความเห็นที่ถูกต้อง ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ต้องคำนึงถึงว่าจะได้มาอย่างไร การแสวงหาทรัพย์เป็นไปโดยชอบธรรม ยินดีที่ตามหามาได้ มีสติกำลังทุ่มเทลงไป ได้เท่าไหร่ก็พอใจ (ยถาพลสันโดษ) ยินดีในสิ่งที่หาได้โดยชอบธรรม ไม่ทุจริตฉ้อโกง (ยถาสารุปปสันโดษ) ๒) หลักการบริหารทรัพย์ คือแบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วนอันได้แก่ ๑ ส่วน เลี้ยงดูคนในครอบครัว ๒ ส่วนลงทุนประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บเอาไว้ในยามที่ฉุกเฉิน เป็นการออมทรัพย์ไปในตัว ๓) หลักการออมทรัพย์ การออมทรัพย์หรือการรักษาทรัพย์ ตลอดจนการสะสมทุนด้านหนึ่งเป็นการออมไว้เป็นทุนทำงาน หรือเป็นทุนในการประกอบอาชีพต่อไป อีกด้านหนึ่งคือการเก็บออมไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น และเมื่อกำลังเก็บออมเกินความจำเป็นสำหรับใช้จ่ายสองด้านก็กลายเป็นสำหรับการสงเคราะห์ บำเพ็ญประโยชน์จรรโลงธรรมและเกื้อหนุนสังคม สร้างสังคมแห่งการให้นั่นเอง และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ หลักการของพระพุทธศาสนาได้วางหลักการเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ไปในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ด้านหนึ่งเลี้ยงตนเอง เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงครอบครัว และคนในความรับผิดชอบให้มีความสุข ด้านที่สองการเผื่อแผ่แบ่งปันเพื่อไมตรีจิตมิตรภาพ เช่น การต้อนรับ การสังสรรค์คี ในหมู่ญาติ เพื่อนฝูงตามสมควรแก่ฐานะ ด้านที่สาม ใช้จ่ายทรัพย์นั้นทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายซึ่งจะมีญาติหรือไม่ก็ตาม ไม่หลีกเลี่ยงภาษีอากร หรือการบริจาคทาน เป็นต้น นอกจากนี้การใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ควรเป็นตามความเป็นจริงถูกต้องตามหลักศีลธรรม และเหตุผล และ ๒) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑)

เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้มุ่งหวังประโยชน์ตนเองต้องทำให้ได้ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น

หลักสัมมาอาชีวะเป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาชีพ อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้น แยกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่กายสุจิตร ๓ อย่าง คือ (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ รวมถึงการไม่ทำร้าย ไม่กักขัง ไม่จองจำสัตว์ให้เดือดร้อน (๒) ไม่ลักขโมย รวมถึงไม่เบียดบัง ฉ้อ โกง เอาทรัพย์ของผู้อื่น เป็นต้น (๓) ไม่ประพฤติผิดในกาม คือไม่ล่วงละเมิดคู่ครองของผู้อื่น ไม่มีเพศสัมพันธ์กับคนต้องห้าม

๒) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่สัมมาวาจา ๔ คือ (๑) การไม่โกหกหลอกหลวงเลี้ยงชีพ (๒) การไม่พูดส่อเสียดเลี้ยงชีพ (๓) การไม่พูดคำหยาบเลี้ยงชีพ และ (๔)) การไม่พูดเพ้อเจ้อเลี้ยงชีพ

๓) สัมมาชีพทางใจ ๓ อย่าง คือ (๑) อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา (๒) อพยาบท ไม่พยาบาทร้ายเขา และ (๓) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ

๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ คือ เมื่อบุคคลใช้ปัญญาใคร่ครวญอย่างรอบคอบในการแสวงหาทรัพย์แล้ว ทรัพย์สินย่อมเพิ่มพูน ถูกต้องตามหลักสัมมาชีพ ดังพุทธพจน์ที่สอดรับกับประเด็นนี้ว่า“ขยันทำงาน ไม่ประมาท ฉลาดในวิธีจัดการ เลี้ยงชีพพอดี ย่อมรักษาทรัพย์ให้คงอยู่และเพิ่มทวี

๒) หลักการบริหารทรัพย์ คือ การจัดสรรทรัพย์เป็นสัดส่วน เป็นแบบแผนการจัดเก็บคุ้มครองรักษาที่เหมาะสมตามหลักของพระพุทธศาสนาเรียกว่า ‘หลักโภควิภาค ๔ เป็นหลักคำเสนอว่าด้วยเรื่องการจับจ่ายทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนาเมื่อได้ทรัพย์สินเงินทองมาแล้วพึงนำทรัพย์นั้นมาใช้เป็นประโยชน์เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ (๑) เอกเกน โภเคภุญฺเชยฺย เลี้ยงตนเองและบุคคลในครอบครัว ๑ ส่วน สำหรับเลี้ยงตน เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยงและทำประโยชน์การจัดแบ่งเงินส่วนนี้ไว้ก็เพื่อใช้จ่ายภายในบ้าน การเลี้ยงดูครอบครัว การเลี้ยงดูบุพพการี หรือบุคคลที่อยู่ในการดูแลของผู้ถือทรัพย์ เป็นส่วนสร้างเสริมคุณภาพชีวิตคือตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของร่างกาย (๒) ทฺวีหิกมฺมปโยชเย ลงทุนในธุรกิจ ๒ ส่วน หมายถึง การแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๒ ส่วน สำหรับใช้เป็นทุนประกอบการงานลงทุนประกอบอาชีพ ที่สุจริตเป็นส่วนที่จัดแบ่งไว้เพื่อการทำธุรกิจการงาน เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพที่จัดไว้ ๒ ส่วนนั้น เพราะให้ความสำคัญว่า

การลงทุนเพื่อประกอบธุรกิจการงานจัดว่าเป็นการพัฒนาอาชีพให้ก้าวสู่ระดับที่สูงขึ้น และเมื่อระดับหน้าที่การงานก้าวหน้ามากขึ้นก็เป็นปัจจัยส่งเสริมและสนับสนุนให้การจัดสรรส่วนอื่น ๆ พัฒนามากขึ้นด้วย การจัดสรรทรัพย์ส่วนนี้เอง ที่จะเป็นตัวชี้วัดการพัฒนายกระดับฐานะให้ก้าวขึ้นสู่ระดับสูงขึ้นได้ เพราะหากมีอาชีพการงานหรือทุนในการประกอบอาชีพที่ขัดสน การจัดสรรทรัพย์เพื่อใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ ย่อมอัตคัดขัดสนไปด้วย และ (๓) จตุตฺถญฺจนิธาเปยฺย เก็บไว้ส่วนหนึ่ง หมายถึง แบ่งส่วนที่สี่ สำหรับไว้ใช้ในความจำเป็นเร่งด่วน คือ การจัดสรรทรัพย์ไว้เพื่อใช้ในคราวฉุกเฉิน หรือเหตุการณ์ที่ไม่ได้คิดหรือวางแผนไว้ล่วงหน้า เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย หรืออุบัติเหตุ เป็นต้น ทั้งนี้การจัดสรรทรัพย์ส่วนนี้ไว้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งเมื่อมีเหตุการณ์เร่งด่วนนั้นขึ้นมา การดำเนินการช่วยเหลือจะเป็นไปได้โดยสะดวกรวดเร็วขึ้น ซึ่งหากขาดการจัดสรรส่วนนี้แม้จะสามารถดำเนินการได้แต่ก็อาจเป็นอุปสรรคอาจจะไม่ทันเวลาก็เป็นได้

๓) หลักการออมทรัพย์ บุคคลที่สามารถจะรักษาทรัพย์ได้ ต้อง“รู้จักคุ้มครอง เก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย” ดังนั้น บุคคลที่สามารถรักษาทรัพย์เอาไว้ได้ ต้องมีความคิดที่เป็นสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้น คือต้องมีความคิดว่าทำอย่างไรเราจึงจะสามารถรักษาทรัพย์ที่ตนเองหามาได้ด้วยความถูกต้องตามทำนองคลองธรรมนี้ คุณธรรมที่เกื้อหนุนให้เกิดการอ้อมทรัพย์จะมี ๒ ปัจจัยหลัก คือ ๑) ปัจจัยภายใน คือ การตั้งต้นไว้ชอบคือ “ตั้งจิตมุ่งหมายนำตนไปในทางที่ถูก”๒) ปัจจัยภายนอก ซึ่งหมายถึงปัจจัยสิ่งอื่นที่อยู่นอก อันจะส่งผลให้เอื้อให้บุคคลมีความรู้จักประหยัดอดออม ซึ่งการเลือกคบเพื่อนหรือบุคคลภายนอกนั้น เราต้องเลือกคนที่มีความประพฤติ อุปนิสัยใจคอที่เหมือนกัน ซึ่งเราสามารถแยกออกเป็น ๒ ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยที่ ๑ คบบัณฑิตชน หรือการรู้จักคบกัลยาณมิตร ปัจจัยที่ ๒ ห้ามพาลชน

๔) หลักการใช้ทรัพย์ เมื่อกามโภคี“แสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตธรรมแล้ว” ควรนำทรัพย์นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยแบ่งทรัพย์นั้นเพื่อประโยชน์ ๔ ประการคือ (๑) ใช้เลี้ยงตน มารดาบิดา บุตรภรรยา บริวาร ซึ่งสืบเนื่องจากเป็นความปรารถนาของบิดามารดา ผู้ที่แต่งงานแล้วย่อมหวังในการได้บุตร ด้วยปรารถนาในฐานะ ๕ ประการ ดังมีปรากฏในปุตตสูตร คือ “(๑) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงเราตอบ (๒) บุตรจักช่วยทำกิจของเรา (๓) วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน (๔) บุตรจักปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดกไว้ (๕) เมื่อเราทั้งสองตายไป บุตรจักทำบุญอุทิศให้” ๒) มิตรสหายให้เป็นสุข, ๓) ใช้ป้องกันภัยธรรมชาติและอันตรายจากบุคคลต่าง ๆ , ๔) ใช้ทำพลี ๕ คือ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถิพลี ตอนรับแขก ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมีการเสียภาษีอากร เป็นต้น และ เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา ๕) อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา ซึ่งในของการบริโภคทรัพย์นี้ เมื่อบุคคลใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะ

จะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุแล้ว ถ้าโภคะเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจทั้งสองกรณี

๒. การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑) เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน

ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้มุ่งหวังประโยชน์ตนเองต้องทำให้ได้ ๓ ขั้น ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น

หลักสัมมาชีพนี้ คือ หลักของอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ โดยมีที่มาจากเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริที่ต้องการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียง สรุปสั้น ๆ คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม คำว่า “ความพอเพียง” นั้น มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ความพอประมาณ (๒) ความมีเหตุผล (๓) ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี ในส่วนของกรอบแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาสัมมาชีพชุมชนนั้นมีอยู่ ๕ ฐานความคิดด้วยกัน คือ ฐานคิดที่ ๑ การพัฒนาร่วมกันโดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง ฐานคิดที่ ๒ ประกอบธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ฐานคิดที่ ๓ ร่วมทำงานแบบภาคียุทธศาสตร์ ฐานคิดที่ ๔ การใช้กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และฐานคิดที่ ๕ มุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น อาชีพในปัจจุบันมีความจำเป็นต้องมีจริยธรรมควบคุมเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีการประกอบอาชีพ เพื่อหาผลกำไรและมีการร่วมกลุ่มกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนภายในกลุ่มแล้ว อาชีพบางอาชีพมีความจำเป็นสำหรับชีวิตและความเป็นอยู่ของคนภายในสังคมอย่างมาก

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า

จากที่ได้ศึกษาเรื่องแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา พบว่า

(๑) แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา นั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ผนวกกับพุทธกิจ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด ๔๕ พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความหมายของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบนั้น มีอยู่ ๙ หัวข้อหลักด้วยกันคือ (๑) ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ตอบแทนต่อสิ่งนั้นอย่างรู้จักคุณค่าด้วยสามัญสำนึก (กตัญญูกตวเที) (๒) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน (เมตตา) เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (กรุณา) ชื่นชมในความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองของคนอื่น (มุทิตา) และหากเกินวิสัยที่จะควบคุม ต้องรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (อุเบกขา) (๓) หลักฆราวาสธรรม อันประกอบด้วย มีความจริงใจต่อกัน (สัจจะ) รู้จักปรับปรุงเองให้ก้าวหน้า (ทมะ) ยืนหยัดในการทำงาน (อดทน) และมีจิตสาธารณะอาสาต่อสังคมด้วยกันต้องรู้จักเผื่อแผ่ (จาคะ) (๔) สังคหวัตถุ ๔ ประกอบด้วย การให้ (ทาน) มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ (ปิยวาจา) มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลา (อตฺถจริยา) และ ปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (สมานตฺตตา) (๕) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (ทิศ ๖) (๗) สัปปุริสธรรม ๗ คือ รู้ตักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคลหลักอปริหานิยธรรม ๗ ที่เป็นกลไลในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้ประสบความสำเร็จ และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบ ก็คือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่าอารยวัฒิ มีอยู่ ๕ ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ (ศรัทธา) เจริญด้วยความประพฤติ (ศีล) เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ (สุตะ) เจริญด้วยจิตสาธารณะ (จาคะ) และเป็น สังคมอุดมปัญญา (ปัญญา) ส่วนประเภทของความรับผิดชอบชอบในพระพุทธศาสนานั้นแบ่งออกย่อยเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย พ่อแม่-บุตรธิดา, สามี-ภรรยา และ ๒) ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว ประกอบด้วย ครูอาจารย์-ศิษย์, กุลบุตร-มิตรสหาย, นายจ้าง-ลูกจ้าง และกุลบุตร-สมณพราหมณ์ ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันตามความรับผิดชอบ ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงคือ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ยึดหลักความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพย์ อันสอดรับกับหลักสัมมาชีพที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงคือ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ยึดหลักความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพย์ อันสอดรับกับหลักสัมมาชีพที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

ดังนั้นแล้ว คุณค่าของความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา คือ เมื่อบุคคลมีหน้าที่ความรับผิดชอบอันพึงปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว หลักความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนานี้ช่วยเอื้อประโยชน์ให้บุคคลรู้จักการบริโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยไม่ได้หวังเพียงแค่กอบโกยทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อตนเองแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่หลักความรับผิดชอบตามหลักพุทธธรรมนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลาง แต่ยึดมั่นผู้อื่น (ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย) เป็นศูนย์กลาง เป็นการยกระดับและพัฒนาจิตใจให้เจริญงอกงามมีจิตสำนึกเพื่อสังคมยิ่งขึ้น และมุ่งประโยชน์ตนเองทั้ง ๓ ขั้น เป็นที่ตั้ง คือ ทั้งปัจจุบัน เบื้องหน้า และสูงสุด ส่วนประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องช่วยให้เขาบรรลุทั้ง ๓ ขั้นนั้น และประโยชน์ส่วนร่วมกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมทั้งรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะช่วยให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวหน้าไปในการบรรลุประโยชน์ ทั้งสามขั้นข้างต้น ดังนั้นแล้ว คุณค่าของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มิได้มุ่งแค่ให้บุคคลเอาตัวเองเป็นที่ตั้งหรือเป็นศูนย์กลางทุกสรรพสิ่ง แต่มุ่งหวังประโยชน์ของสังคมเป็นที่ตั้ง อันจะเกื้อกูลให้สังคมอยู่ด้วยกันอย่างพึ่งพาอาศัย ดังที่ จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “...พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง ในเรื่องรสนิยม ชาติตระกูล และการแสดงความสามารถ ก็เช่นเดียวกัน หากมีรสนิยมไม่เป็นไปตามแนวแห่งคุณธรรม หากชาติตระกูลแม้จะสูงส่งในสังคมแต่บุคคลไม่ ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และหากมีการแสดงความสามารถโดยไม่สอดคล้องกับความชอบธรรมและ ความยุติธรรม ก็ไม่ได้ถือว่าส่งเสริมให้คนเป็นคนควรแก่การยกย่องในสังคมแต่ประการใด ในทางตรงกัน ข้ามกลับเป็นบุคคลที่ควรจะถูกประณามด้วยซ้ำคุณค่าของความรับผิดชอบ คือการทำตามหน้าที่ของแต่ละบุคคลในสังคม ย่อมก่อให้เกิดสันติสุขอย่างถาวร และสังคมที่มีผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ สังคมนั้นก็ย่อมกลายเป็นสังคมที่เข้มแข็ง มั่นคง และยั่งยืนในที่สุด

(๒) แนวคิดความรับผิดชอบทั่วไป อันประกอบไปด้วยที่มาของแนวคิด ความรับผิดชอบหรือ “CSR” คือ หลัก “CSR” นั้นโดยเนื้อแท้ คือ จิตวิญญาณ ซึ่งเป็นวิธีคิดนั้นมีที่มาที่ไปจากการที่องค์กรธุรกิจซึ่งเป็น ผู้ที่มีส่วนในการสร้างความเจริญทางวัตถุและสุขภาพที่ดีของสังคม แต่ก็เป็นผู้ที่มีส่วนอย่าง ยิ่งในการทำให้สังคมเสื่อมลงทั้งกายภาพและจิตวิญญาณ รวมถึงสิ่งแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร CSR จึงเป็นข้อเรียกร้องจากทุกฝ่ายให้ประกอบธุรกรรมทางธุรกิจ โดยมี ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น” ความหมายของ CSR เป็นอักษรย่อของคำว่า Corporate Social Responsibility ซึ่งแต่ละประโยคเป็นกิจกรรมที่มีความหมาย ดังนี้ (๑) C (Corporate) หมายถึง กิจกรรมต่างๆที่ดำเนินไปเพื่อแสวงหาผลกำไร (๒) S (Social) หมายถึง กลุ่มคนหรือสังคม มีวิถีร่วมกันทั้งโดยธรรมชาติหรือโดยเจตนารวมถึงสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รายรอบที่มีความสัมพันธ์กัน และ (๓) R (Responsibility) หมายถึง การยอมรับทั้งผลดีผลเสียข้อดีข้อด้อยในกิจกรรมที่ได้ทำ รวมถึงการสร้างสรรค์และบำรุงรักษา แก้ไข สิ่งที่ส่งผลกระทบไปยังผู้ที่มีส่วนได้เสียในสังคมนั้น ๆ ดังนั้น CSR ก็คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นใครหรือเมื่อใด ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผล กำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่า จะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับทั้งหลักการเศรษฐกิจพอเพียงที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นในประเทศไทย โดยเป็นทั้งกระบวนการ และเป้าหมายที่จะทำให้เกิดดุลยภาพทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

หากกล่าวโดยย่อ CSR ก็คือ การนำความ “เก่ง” ของบริษัทไปสู่การพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นการเสริมสร้าง “ความดี” ขององค์กร เป็นการสร้างองค์กรบริษัทให้มีทั้ง “ความเก่ง” และ “ความดี” โดยบริษัทที่ปรึกษาชั้นนำของโลก Arther D Little ได้ทำการศึกษาพบว่า การทำ CSR มีผลดีต่อธุรกิจถึง ๘ ประการ คือ ๑) การบริหารความน่าเชื่อถือ ๒) ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง ๓) ประโยชน์ด้านการคัดเลือกและสร้างแรงจูงใจในการทำงานและรักษาพนักงานดีๆ ให้อยู่กับบริษัท ๔) ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงินทุน ๕) การเรียนรู้และนวัตกรรม ๖) ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด (Market Positioning) ๗) ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน (Operational Efficiency) และ ๘) การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงานของบริษัท (License to Operate)

ความสำคัญของ “CSR” คือ ธุรกิจจำเป็นต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งเปรียบเสมือนพาหนะที่จะป่าพาองค์กรประสบความสำเร็จ เนื่องจากธุรกิจจะได้รับความร่วมมือที่ดีจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกฝ่ายและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีที่เอื้อต่อการเกื้อกูลกันในสังคม เช่น ได้รับความภักดีใน

สินค้า จากลูกค้าอย่างมั่นคง ลูกค้าไว้วางใจในการบริโภค พนักงานมีความภาคภูมิใจและเกิดความผูกพัน กับองค์กร ทำให้ทุ่มเทความพยายามในการทำงานได้มากขึ้น องค์กรมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน สังคม และรัฐบาล สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไม่เป็นอันตรายต่อคุณภาพชีวิต เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ จะนำไปสู่ความยั่งยืนของสังคมและธุรกิจสืบไป

ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคม มีอยู่ ๔ ระดับ คือ (๑) แกนหลักความรับผิดชอบต่อสังคม (Core of Social Responsibility) (๒) ความรับผิดชอบต่อเนื่องที่มีต่อสังคม (Chain of Social Responsibility) (๓) ความรับผิดชอบในวงกว้างต่อสังคมของธุรกิจ (Boundary of Social Responsibility) (๔) ความรับผิดชอบสากลที่มีต่อสังคม (Universe of Social Responsibility)

อนึ่ง นอกจากนี้ ความรับผิดชอบต่อสังคมนั้น มีขอบเขตที่ครอบคลุมทั้ง ๗ ด้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้ (๑) ด้านชุมชน (The Community) (๒) ด้านสุขภาพและสวัสดิการ (Health and Welfare) (๓) ด้านการศึกษา (Education) (๔) ด้านสิทธิมนุษยชน (Human Rights) (๕) ด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (The Natural Environment) (๖) ด้านสิทธิของผู้บริโภค (Consumer Rights) และ (๗) ด้านวัฒนธรรม (Culture) อนึ่งนอกจากนี้ ขอบเขตของความรับผิดชอบต่อสังคมตามมาตรฐานว่า ด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม ประกอบด้วย ๗ ประการ ได้แก่ (๑) การกำกับดูแลกิจการที่ดี (Organization Governance) (๒) การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน (Human Rights) (๓) ข้อปฏิบัติด้านแรงงาน (Liber Practices) (๔) การดูแลสิ่งแวดล้อม (Environment) (๕) การดำเนินธุรกิจอย่างเป็นธรรม (Fair Operating Practices) (๖) เอาใจใส่ต่อผู้บริโภค (Consumer Issues) และ (๗) การแบ่งปันสังคมและชุมชน (Contribution to the Community and Society)

ส่วนชนิดนั้นมีอยู่ ๖ ชนิด คือ (๑) การส่งเสริมการรับรู้ประเด็นปัญหาทางสังคม (Cause Promotion) (๒) การตลาดที่เกี่ยวโยงกับประเด็นทางสังคม (Cause-Related Marketing) (๓) การตลาดเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาสังคม (Corporate Social Marketing) (๔) การบริจาคเพื่อการกุศล (Corporate Philanthropy) (๕) การอาสาช่วยเหลือชุมชน (Community Volunteering) และ (๖) การประกอบธุรกิจอย่างรับผิดชอบต่อสังคม (Socially Responsible Business Practices) และประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคมมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) การแบ่งตามทรัพยากรที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมทางซีเอสอาร์ (๒) การแบ่งตามกระบวนการ ในการดำเนินธุรกิจที่แสวงหากำไร

องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคมมีทั้งมิติภายใน ประกอบด้วย (๑) การจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม (๒) สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน (๓) การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง (๔) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในองค์กร (๕) บรรษัทภิบาลและความโปร่งใสในการดำเนินกิจการ และมิติภายนอก

ประกอบด้วย (๑) การจัดการกับ Supplier และหุ้นส่วนทางธุรกิจ (Partners) ที่รับผิดชอบต่อสังคม (๒) การดูแลผู้บริโภค (๓) ความรับผิดชอบต่อชุมชนใกล้เคียง (Local Communities) (๔) ความรับผิดชอบต่อสังคมโดยรวม และ (๕) การรับผิดชอบต่อโลก

ขนาดความรับผิดชอบต่อสิ่งนั้นมีอยู่ ๓ แบบ (๑) การรับผิดชอบต่อสังคมตามข้อผูกพัน (Social Obligation Approach) (๒) การรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility Approach) ๓. การระวังระไวต่อปัญหาสังคม (Social Responsiveness Approach) ระดับความรับผิดชอบต่อสังคมเป็น ๔ ระดับ คือ (๑) ความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจ (Economic Responsibility) ๒. ความรับผิดชอบทางกฎหมาย (Legal Responsibility) (๓) ความรับผิดชอบทางจริยธรรม (Ethical Responsibility) และ (๔) ความรับผิดชอบในการใช้ดุลยพินิจ (Discretionary Responsibility) อนึ่ง จากนี้ ยังแบ่งได้เป็น ๔ ขั้น ดังนี้ ขั้นที่ ๑ Mandatory Level : ข้อกำหนดตามกฎหมาย (Legislation) ขั้นที่ ๒ Elementary Level : ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Economic Profit) ขั้นที่ ๓ Preemptive Level : จรรยาบรรณทางธุรกิจ (Business code of conduct) และ ขั้นที่ ๔ Voluntary Level : ความสมัครใจ (Voluntary Action)

การนำหลักการ CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน มีอยู่ ๓ ขั้น คือ ๑) ธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน ๒) ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง ๓) การใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

ดังนั้นแล้ว คุณค่าหรือประโยชน์ของของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) มีดังนี้ (๑) การบริหารความน่าเชื่อถือ (๒) ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง (๓) ประโยชน์ด้านการคัดเลือก และสร้างแรงจูงใจในการทำงาน และรักษาพนักงานดี ๆ ให้อยู่กับบริษัท (๔) ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงิน (๕) การเรียนรู้และนวัตกรรม (๖) ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด (๗) ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน และ (๘) การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงาน

ดังนั้น CSR คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผลกำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่า จะสามารถช่วย ให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า

องค์ความรู้ซึ่งเกิดขึ้นจากผลการวิจัยเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนา ในครั้งนี้ พบว่า คำว่า “คุณค่า” นี้ คือ คุณลักษณะซึ่งจัดว่าเป็นความดี ความงาม ความมีเหตุผล มีความปรารถนา และเอื้อประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ ในด้านประเมินสิ่งต่างๆ ทั้งทางกายภาพคือจับต้องได้ และทางด้านจิตภาพอันเป็นอุดมคติของมนุษย์นั่นเอง สำหรับรูปแบบการตัดสินคุณค่าอีกแบบหนึ่งเอาไว้เป็น ๔ แบบ ด้วยเหมือนกัน คือ (๑) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยทัศนะของผู้ตัดสินเป็นหลัก (๒) การตัดสินคุณค่าเชิงวัตถุวิสัย เป็นการตัดสินโดยอาศัยวัตถุเป็นหลัก (๓) การตัดสินคุณค่าเชิงจิตวิสัยและเชิงวัตถุร่วมกัน (๔) การตัดสินคุณค่าโดยถืออรรถประโยชน์เป็นหลัก...”

ประเภทของคุณค่านั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) คุณค่าแท้ คือ คุณค่าที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต (๒) คุณค่าเทียม คือ คุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพสิ่งปรนเปรอตน ขั้นตอนการอธิบายระบุคุณค่าตามลำดับ คือ ๑) การเลือก (Choosing) ประกอบด้วย (๑) แสวงหาแนวทางหลายวิถีทาง, (๒) มองการณ์ไกล และ (๓) สร้างทางเลือกด้วยตนเอง ๒) การตีราคาคุณค่า (Prizing) ประกอบด้วย (๑) ระวังการตีค่าตามอำเภอใจโดยมีอคติ (๒) เต็มใจที่จะยืนยันสนับสนุนแนวที่ตนเลือก และ ๓) การปฏิบัติ (Action) ประกอบด้วย (๑) ปฏิบัติตามการเลือกที่พอใจแล้ว (๒) ปฏิบัติตามจนเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนานั้น แบ่งประเด็นในการวิเคราะห์เป็น

(๑) คุณค่าต่อมนุษย์หรือระดับปัจเจกบุคคล คือ คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในระดับปัจเจกหรือในระดับบุคคลนั้น ผู้ประกอบการควรปฏิบัติตามหลักทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์, และควรเว้นอบายมุขทั้งปวง พร้อมทั้งพึงตั้งตนให้อยู่ในหลักกุลัฏฐิรัตติกุล เพื่อให้สกุลหรือกิจการของตนเองสามารถประกอบการได้อย่างยาวนาน และยั่งยืน จนกลายเป็นบรรษัทธรรมาภิบาลในที่สุด

(๒) คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว

ในคุณค่าต่อสถาบันครอบครัวนั้น แบ่งออกเป็นประเด็นย่อยได้อีก ๔ ประการ คือ

(๒.๑) คุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว คือ ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว บนพื้นฐานของหลักเศรษฐสมบัติ คือมุ่งให้แต่สมาชิกใน

ครอบครัวได้ปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองให้สมบูรณ์ ตามหลักของทิศ ๖ หากสมาชิกในครอบครัวได้ประพฤติและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความรับผิดชอบอย่างสมบูรณ์ แล้ว ครอบครัวนั้นก็สามารถสร้างความเป็นครอบครัวที่เข้มแข้งได้ โภคทรัพย์ภายนอกของครอบครัวนั้นก็ย่อมพวกพูนและบริบูรณ์

(๒.๒) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว คือ การปฏิบัติตามหลักกุลจิรฐิติธรรม ซึ่งได้แก่ (๑) นัฏฐคเวสนา แสวงหาของที่หาย (๒) ชิณณปฏิสังขรณา การซ่อมแซมของที่เก่า (๓) ปริมิตปาณโภชนา รู้จักบริโภค และ (๔) อธิปัจจสีววัตตสถานปา ตั้งชายหญิงมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า องค์กรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในระดับครอบครัว ตระกูล องค์กร สถาบัน สังคม ประเทศชาติ และสมาคมโลก อันมั่นคงมีเสถียรภาพดีอยู่แล้ว หากขาดการรู้หลักเศรษฐกิจ และหลักศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องในการบริหารจัดการแล้ว ก็ย่อมจะส่งผลในทางลบ และให้ถึงความพินาศล่มสลายไปในที่สุด

(๒.๓) คุณค่าในมาตรการ การบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว คือ พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง ในเรื่องรสนิยม ชาติตระกูล และการแสดงความสามารถ ก็เช่น เดียวกัน หากมีรสนิยมไม่เป็นไปตามแนวแห่งคุณธรรม หากชาติตระกูลแม้จะสูงส่งในสังคมแต่บุคคลไม่ ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และหากมีการแสดงความสามารถโดยไม่สอดคล้องกับความชอบธรรมและ ความยุติธรรม ก็ไม่ได้ถือว่าส่งเสริมให้คนเป็นคนควรแก่การยกย่องในสังคมแต่ประการใด ในทางตรงกัน ข้ามกลับเป็นบุคคลที่ควรจะถูกประณามด้วยซ้ำ

(๒.๔) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว คือ คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัวนั้น ผู้นำครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวใด มุ่งหวังความเจริญของตระกูลและครอบครัว ครอบครับนั้น พึงป้องกันอบายมุข ๖

(๓) คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ คือ การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงควรเป็นเป้าหมายและดัชนีวัดการพัฒนาพื้นที่ หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชน ตำบลหรือท้องถิ่น และจังหวัด ทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล ทุกจังหวัด ควรมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่

(๔) คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ หากคนเรารู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าโดยยึดหลักสัมมาชีพ และดำเนินชีวิตภายใต้หน้าที่และความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง และรู้จักการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ใช้อย่างเท่าที่จำไม่เป็น เราก็ย่อมสามารถที่จะรักษามรดกทรัพยากรธรรมชาติให้กับลูกหลาน อนุชนคนรุ่นหลัง รุ่นต่อรุ่น สืบต่อไป

(๕) คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม คุณค่าในด้านนี้ มุ่งในการประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มเติมขึ้นๆ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ

เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสียมาผลิตเวียนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรฐานบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จำแนกออกเป็น ๒ ประเด็นคือ ประเด็นแรก คือ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (Stakeholders) อันประกอบด้วย ๔ ภาคส่วน คือ (๑) ภาครัฐ (๒) ภาคธุรกิจ (๓) ภาคการคณะสงฆ์ และ (๔) ภาคมหาวิทยาลัยสงฆ์ และประเด็นที่สอง คือ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholders)

๑) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในส่วนของภาคนโยบาย คือภาครัฐ ควรมีการกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศภายในกรอบการบริหารงานแบบธรรมาภิบาลอย่างจริงจริงและต่อเนื่อง โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนในเชิงนโยบายและงบประมาณ ทั้งให้การสนับสนุนความรู้ กระบวนการ และงบประมาณที่สอดคล้องกับภาระที่ต้องดำเนินการ

๒) ภาคผู้ประกอบกอบ คือภาคของนักธุรกิจ

๓) ภาคผู้มีส่วนในการส่งเสริมหลักธรรม คือ ภาคคณะสงฆ์ ต้องกำหนดยุทธศาสตร์ในการเยแผ่พระพุทธศาสนากับครบวงจร และบูรณาการทำงานที่เป็นระบบกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อสนับสนุนให้ผู้ประกอบการธุรกิจ ได้นำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้ หรือบูรณาการกับการประกอบอาชีพ โดยเน้นพัฒนาจากสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

๔) ภาคมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่มีพันธกิจหลักคือผู้รับผิดชอบในการถ่ายทอดแนวคิด

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่องแนวคิดหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจนำมาศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไปอีก ผู้วิจัยขอแยกเป็นประเด็นดังนี้

๑) ศึกษาความรับผิดชอบขององค์กรไทยสังฆะที่มีต่อสังคมในยุคไทยแลนด์ ๔.๐

๒) ศึกษาหลักนวัตวิถีเชิงพุทธที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก

๓) ศึกษาสุขภาวะองค์รวมภายใต้นวัตวิถีชุมชนในมิติพระพุทธศาสนา

ดังนั้น หากมีการทำงานที่บูรณาการทุกหน่วยงานตามพันธกิจของแต่ละหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ย่อมที่จะได้ความรู้ที่ละเอียดลึกซึ้ง เหมาะแก่กาลสมัย สร้างคุณค่าให้กับผู้ประกอบการธุรกิจทุกประเภท โดยดำเนินธุรกิจบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาพุทธ และสร้างความมั่นคงเข้มแข็งต่อสังคม ประเทศชาติ และพุทธศาสนาเป็นลำดับสืบไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____.**อรรถกถาภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓-๒๕๕๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กัลยารัตน์ ธีระธนชัยกุล. **จริยธรรมทางธุรกิจ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๗.

กิตติ กันภัย. **นิเทศศาสตร์ในพระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ปรัชญาเบื้องต้น (Introduction to Philosophy).** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **จริยศาสตร์และจริยธรรม เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

นวม สงวนทรัพย์. **สังคมวิทยาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

บรรจง โสดาดี และคณะ. **การศึกษารูปแบบและคุณค่าของเหตุผลในการสอนธรรมของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอิทธิพลต่อศรัทธาของประชาชน.** รายงานการวิจัย สถาบันพุทธศาสตร์. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

บุญมี แท่นแก้ว. **จริยธรรมกับชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒.

_____. **จริยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

ประเวศ วศี. **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ที คิว พี จำกัด, ๒๕๕๒.

ปานทิพย์ ศุภนคร. **ปรัชญาเบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท. **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสฤต**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ "คำวัด".** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธศาสน์กับการแนะแนว**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

_____. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

_____. **ธรรมะกับการทำงาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **กระแสธรรม เพื่อชีวิตและสังคม.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

_____. **ธรรมนูญชีวิต.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๕.

_____. **นิติศาสตร์แนวพุทธ**,พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist Economics).** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: มปพ, ๒๕๔๘, ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

_____. **พุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี ป.ธ.๙). **พจนานุกรมไทย-บาลี.** กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอสารามราชวรวิหาร, ๒๕๕๙.

พระมหาสมพงษ์ สนฺตจิตฺโต. **"ความรับผิดชอบสังคมของบริษัทองค์กรภาคธุรกิจ (ซีเอสอาร์) : แนวคิดพุทธเชิงบูรณาการหน้า"** ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิฤกตการณ์โลก. โดยมี พระหรรษา ธมฺมหาโส บก. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเซนจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๓.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺจิตฺโต). **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับบันทึกธรรม ประจำวัน.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

พระศรีคัมภีรญาณ. **บูรณาการพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. อยุธยา: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พุทธทาสภิกขุ. **ฟ้าสางทางการเมือง. ชุดฟ้าสางระหว่างห้าสิบปีที่สวนโมกข์.** (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖.

ยุทธการ โกษากุล. **แรงงานสัมพันธ์เชิงบริหาร: เส้นทางการอยู่ร่วมกันของนายจ้างลูกจ้าง.** กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ทองทิพภา วิริยะพันธุ์. **เศรษฐกิจพอเพียง ความพอเพียงมวลรวมในประเทศ.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: G.P.CYBERPRINT, ๒๕๕๐.

ทับทิม วงศ์ประยูร. **มนุษย์กับเศรษฐกิจ.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๐.

บุญธรรม กรานทอง และคณะ. **คำไทยที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓.

บุญมี แท่นแก้ว. **จริยธรรมกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒.

ประภาศรี สีหอำไพ. **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประเวศ วศี. **แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ สร้างสัมมาชีพเต็มพื้นที่**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ที คิว พี จำกัด, ๒๕๕๒.

_____. ปาฐกถาป๋วย อึ้งภากรณ์. **ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑.

ประเวศ อินทองปาน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระเทวินทร์ เทวินฺโท. **พุทธจริยศาสตร์ พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช),ข. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด.** กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘.

_____. **ศัพท์วิเคราะห์**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชี่ยง, ๒๕๕๐.

_____. **คลังธรรม เล่ม ๒**, กรุงเทพฯ: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๕๖.

_____. **ศัพท์วิเคราะห์ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์,** พิมพ์ครั้งที่ ๒,

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____.**วัฒนธรรมเสวนา ณ วัดญาณเวศกวัน.** กรุงเทพมหานคร: ภัคธรรศ, ๒๕๔๔.

พระพยอม กลฺยาโณ. **พุทธวิธีทำงานอย่างชาญฉลาด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๕.

_____. **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**. วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๕.

_____. **สู่การศึกษาแนวพุทธ**. วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๕.

_____. **ธรรมนูญชีวิต.** กรุงเทพมหานคร: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๖.

พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต. **หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ธรรมปริทรรศน์**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ. **ธัมมิกสังคมนิยม.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

_____. **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๕๓.

พุทธทาสภิกขุ-ปัญญานันทภิกขุ. **มรรคมีองค์ ๘ คุณธรรมของชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๗.

พุทธินันท์ สุขพรวรกุล. **จากภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ปฏิบัติการพึ่งตนเอง**. นนทบุรี: เคล็ดไทย, ๒๕๕๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: **ราชบัณฑิตสถาน**, ๒๕๕๖.

วรัญญา ศรีเสวก. **ถอดรหัส...สร้างแบรนด์ให้ยั่งยืนด้วย CSR.** นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๑.

วศิน อินทสระ. **หลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, ๒๕๕๔.

วริยา ชินวรรโณ**. จริยธรรมในวิชาชีพ**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

วารีญา, ภูวตานนท์ ณ มหาสารคาม. “จริยธรรมในวิชาชีพนักธุรกิจ” ใน **จริยธรรมในวิชาชีพ**.

รวบรวมโดย วริยา ชินวรรโณ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๖.

วุฒิศาสตี้ จันทร์วิบูล. “มาร์ติน วีลเลอร์ “ผมเป็นคนอีสานเต็มหัวใจ” ใน **สานแสงอรุณ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สานแสงอรุณ, ๒๕๓๖.

วิสันต์ กฎแก้ว. **ภาษาบาลีสันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพีพัฒนาศึกษา, ๒๕๕๑.

วีระชัย ยศโสธร. **จริยศาสตร์**. บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๕๖.

ศรีบำ บัวโรย. **ปรัชญาและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สงขลา: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลา, ๒๕๖๐.

สมบูรณ์ สุขสำราญ. **การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา: กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย, ๒๕๓๐.

สมพร สุทัศนีย์. **มนุษย์สัมพันธ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พุทธสังคมวิทยา.** กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๕๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุเทพ สุวีรางกูร. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔.

สุมน อมรวิวัฒน์. **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗.

สุเมธ เมธาวิทยากูล. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสร์, ๒๕๓๔.

สุวรรณา วงศ์ไวศยวรรณ. “จริยธรรมตามแนวคิดในศาสนา” ใน **จริยศึกษา.** รวบรวมพิมพ์โดย ภณิตา ศูสกุล และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕.

สถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, **คู่มือวิทยากรผู้นำสัมมาชีพ,** กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๐.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธศาสนา กับการศึกษา: ภาคทฤษฎีแห่งความรู้.** กรุงเทพมหานคร: นีลนารากาพิมพ์, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาต และกิตก์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

_____. **มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. **สภาปฏิรูปแห่งชาติ วาระปฏิรูปที่ ๒๘: การปฏิรูประบบเพื่อสร้างเสริมชุมชนเข้มแข็ง: แผนปฏิรูปสัมมาชีพชุมชน.** กรุงเทมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. ม.ป.ป.

สำนักพจนานุกรม. **พจนานุกรม ฉบับมติชน.** Matichon Dictionary of The Thai Language. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗.

สุเทพ สุวีรางกูร. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔.

สุเมธ ตันติเวชกุล. **๒๐๙ คำสอนพ่อเศรษฐกิจพอเพียง หนังสือเฉลิมพระเกียรติเฉลิมฉลองพระชนมายุ ๘๑ พรรษา.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

_____. **การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ.** กรุงเทพมหานคร: กองประชาสัมพันธ์ สำนักผู้ว่าการการประปาส่วนภูมิภาค, ๒๕๔๒.

_____. **ตามรอยพระยุคลบาท ครูแห่งแผ่นดิน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

เสน่ห์ จามริก. **“เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน” ใน ยุทธศาสตร์ประเทศไทย ๑๙๙๙-๒๐๐๐.** กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีทัศน์, ๒๕๔๑.

อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๕.

อมร โสภณวิเชษฐวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔.

อุดมพร อมรธรรม. **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พระเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๕๕.

๑.๒.๒ บทความ

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร. **CSR: บทบาทและความสัมพันธ์กับองค์กรพระพุทธศาสนา**. ใน พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์ รวมบทความวิชาการด้านพระพุทธศาสนา การประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และการสัมมนาทางวิชาการนานาชาติครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ปัญญา เสนภูงา. **อาชีวปาริสุทธิศีลกับการปรับใช้ในการพัฒนาชีวิตให้เป็นสุข**. รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑ วิทยาลัยสงฆ์น่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๖๐.

๑.๒.๓ รายงานการวิจัย

กฤต ศรียะอาจ และคณะ. **การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์กับการประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาล**. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕

พระศรีคัมภีรญาณ และคณะ. **พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬา**. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

๑.๒.๔ วารสาร

ตรี บุญเจือ. “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับความท้าทายใหม่ของการคุ้มรองผู้บริโภค ในกิจการกระจายเสียงและโทรทัศน์: วิเคราะห์ ประเมิน และพัฒนา. **วารสาร กสทช**. ประจำปี ๒๕๕๙: ๓๘๘.

ปิยะนารถ สิงห์ชู. “ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ”. **วารสารศรีปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.** ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎคม-ธันวาคม ๒๕๕๗) : ๑๒๓.

พระครูสิริสุตานุยุต. “ชีวิต:เวลา คุณค่า และอิสรภาพ”. **วารสาร มจร.หริภุญชัยปริทรรศน์.** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐): ๔๓.

สินีนาถ ฉลาดล้น และคณะ**.** “การศึกษาวิเคราห์หลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนา”. **Veridian E-Journal Silapakon University.** ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๐๑๙): ๙๐๗.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทสตรีทางการบ้านการเมือง ตามมาตรฐานของพุทธธรรม: กรณีศึกษาพระพุทธดำรัสในกัมโพชสูตร”. **วารสารมหาจุฬาวิชาการ.** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๗) : ๙๙.

๑.๒.๕ เว็ปไซต์

นนทกร ปรีสิงห์, “สัมมาชีพ”, <สัมมาชีพ https://ccnno๒.wordpress.com/about/ สัมมาชีพ>, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๐.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ, “ตั้งไข่ให้ CSR”, <http: pipatory.blogspot>, เข้าถึงเมื่อ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๒.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ “การศึกษาเพื่อสัมมาชีพ” <http://www.thaihealth.or.th/Content/๑๖๗๕๕-การศึกษาเพื่อสัมมาชีพ.html>, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๐.

IM2 “CSR คืออะไร?” <IM2Market https://www.im2market.com/2016/08/02/3452> เข้าถึงเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

๒. ภาษาอังกฤษ

“Beliefs about what is right and wrong and what is important in life”: **Oxford \ Advanced Learner’s Dictionary,** Eighth edition, (Oxford New York: Oxford University Press, 2010.

E. F. Schomacher. **Small is Beautiful**. (London: Vintage, 1993.

P.A. Payutto. **Buddhist Solution for the Twenty-first Century**. Bangkok: Buddhadhamma Foundation, 1994.

T.W. Rhys Davids William Stede (ed.). **The Pali-English Dictionary**. (Delhi: Bharatiya Granth Neketan, 2007.

ภาคผนวก

ผนวก ก

บทความวิจัย

การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

A Study of the Concept of Right Livelihood and Responsibility as Depicted in Buddhist Texts

ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม[1], พระมหาเจริญสุข คุณวีโร[2],
พระปราโมทย์ วาทโกวิโท[3] และ เกษศิรินทร์ ปัญญาเอก[4]
Thanarat Sa-ard-iam[1], Phramaha Chareansuk Khunavero
Phra Pramote Vadakovido, and Kedsirin Panya-aek
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Surin Campus
[1]Corresponding Author. Email: thanarat.mcusr@gmail.com

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของรายงานการวิจัย คือ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา (2) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา (3) เพื่อศึกษาคุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า สัมมาชีพ คือ การดำรงชีพที่มีความบริสุทธิ์ทั้งกาย, วาจา และใจ โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น พุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วยหลักศีล 5 หลักอิทธิบาท 4 หลักจักร 4 หลักอริยทรัพย์ 7 และหลักมรรค 8 การจัดการทรัพย์นั้นมี 2 ส่วน คือ 1) การจัดการทรัพย์ภายนอก ประกอบด้วยหลักการแสวงหาทรัพย์ หลักการบริหาร หลักการออมทรัพย์ และหลักการใช้ทรัพย์ 2) การจัดการทรัพย์ภายในคืออริยทรัพย์ 7 เน้นปัญญาเป็นที่ตั้ง เป้าหมายของสัมมาชีพมี 3 ระดับคือ ระดับบุคคล, ระดับสังคม และระดับขั้นสูงสุดคือการบรรลุพระนิพพาน แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 ด้าน และพุทธกิจ 5 ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด 45 พรรษา เพื่อมุ่งประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความรับผิดชอบจึงเป็นภาระกิจที่บุคคลพึงปฏิบัติตามหน้าที่ต่อบุคคลอื่น ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบ

ประกอบด้วยหลักความกตัญญูกตเวที หลักพรหมวิหารธรรม หลักฆราวาสธรรม หลักสังควัตถุ หลักทิศ 6 หลักสัปปุริสธรรม หลักอปริหานิยธรรม และหลักอารยวัติ คือ หลักของสังคมในอุดมคติ ดังนั้น คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเป็นฐานความคิดให้กับองค์กรภาคธุรกิจ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

คำสำคัญ: สัมมาชีพ; ความรับผิดชอบ; คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

The objectives of the research are: - (1) to study the concept of right livelihood in Buddhism (2) to study the concept of responsibility in Buddhism and (3) to study the value of livelihood and responsibility in Buddhism. This research is documented research, by studying from the Thai Tripitaka, Mahachulalongkornrajavidyalaya University's version and related academic documents

The results were found that the right livelihood are living with a purity of body, speech, and mind without causing trouble for both themselves and others. The Buddhadhamma that encourages livelihood consists of the five precepts, the four paths to accomplishment, the virtues wheeling one to propensity, the seven noble treasures, and the eightfold path. Property management has two parts are; 1) external asset management consists of principles of seeking property, management principles, saving principles and the rules of using property; 2) internal wealth management is the seven noble treasures, focusing on wisdom. The goals of livelihood are 3 levels: individual level, social level, and the highest level are achieving Nibbana. The concept of responsibility in Buddhism begins with the five Buddha's daily routine) in three aspects through the remaining 45 years of his life, aimed at the benefits and happiness of all human beings. Obligation is a duty that a person relies on to perform the duties towards another person, both inside and

outside the family. The Buddhadhamma encourages accountability consists of the principle of a grateful person, the holy abiding, the virtues of lay people, the bases of sympathy, the six directions, the merits of a gentleman, the conditions of welfare and the noble growth are the principles the ideal society. Thus, the value of livelihood and responsibility in accordance with Buddhism is a base for businesses, organizations, and stakeholders can be applied correctly and appropriately.

Keywords: Right Livelihood; Responsibility; Buddhist Texts

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญหนึ่งในโลก ที่มีหลักคำสอนที่มุ่งเน้นสร้างความสงบสุขของมวลมนุษยชาติ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้มีหลักธรรมอันเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเฉพาะการประกอบอาชีพ นั้นคือหลักแห่งสัมมาชีพ อันเป็นหลักแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ เป็นมรรควิถี 1 ใน 8 ข้อของหลักคำสอนทางสายกลาง ซึ่งในแนวความคิดเรื่องสัมมาชีพ ในนัยแห่งพระพุทธศาสนานั่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ใน เศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่า “เศรษฐศาสตร์สายกลางหรือเศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา เนื่องด้วยมีระบบชีวิตหรือวิถีชีวิตในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรค นั้นก็คือชื่อชัดๆ แล้วก็มัชฌิมาปฏิปทา คือ ความเป็นกลางๆ เป็นความพอดีนั่นเอง” (Phra Dhammapitaka (P.A.Payutto), 1995)

การประกอบอาชีพจะเป็นไปตามหลักแห่งมัชฌิมาหรือไม่นั้น เราต้องมองถึงสาเหตุ หรือต้นตอแห่งการประกอบอาชีพนั้นก็คือ หน้าที่กับความรับผิดชอบของแต่ละอาชีพ สำหรับแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบนั้น จุดเริ่มต้นเราต้องเข้าใจในแนวคิดในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ อันได้แก่ความแตกต่างระหว่างบุคคล การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะผลรวม พฤติกรรมของมนุษย์ย่อมก่อให้เกิดขึ้นได้และจูงใจได้ มนุษย์มีคุณค่าและศักดิ์ศรี มนุษย์มีความซับซ้อน ดังมีองค์ประกอบหลัก 5 ประการ ดังนี้ (1) ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Defenses) (2) การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะรวม (A Whole person) (3) พฤติกรมเป็นสิ่งก่อให้เกิดได้และจูงใจได้ (A caused behavior) (4) มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีของความเป็นคน (Dignity) และ (5) มนุษย์มีความซับซ้อนและมีความผันแปรเป็นอย่างมาก (Complex) (Sudassanee, 1995) ความรับผิดชอบจึงเป็นเครื่องชี้วัดลักษณะของความเป็น

พลเมืองที่ดีที่สำคัญอย่างหนึ่ง และความรับผิดชอบ จึงเป็นลักษณะนิสัยและทัศนคติของบุคคล ซึ่งเป็นเครื่องผลักดันให้เกิดการปฏิบัติตามระเบียบ เคารพสิทธิของผู้อื่น ทำตามหน้าที่ของตนเอง และมีความซื่อสัตว์สุจริต การที่บุคคลมีลักษณะความรับผิดชอบ จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปด้วยความราบรื่น สงบสุข นอกจากนี้ ความรับผิดชอบยังเป็นคุณธรรมสำคัญในการพัฒนาประเทศด้วย ดังนั้นแล้ว ความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการทำหน้าที่ ซึ่งการกระทำตามหน้าที่จะสมบูรณ์หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานหรือแนวความคิดของแต่ละสังคมมนุษย์ ซึ่งตามนัยของพระพุทธศาสนาได้มีชุดหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มีอยู่ร่วมกันอยู่ในสังคม นั่นคือหลักทิศหก (Thai Tripitaka: 11/198-204/202-206) ซึ่งเป็นหลักแห่งการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน มีความสัมพันธ์กันในหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ซึ่งประเด็นแห่งความสัมพันธ์นี้เอง เราสามารถทราบสาเหตุได้ว่า เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมอันเป็นรากฐานของการใช้ชีวิตของมนุษย์นั่นก็คือ สถาบันครอบครัว จนถึงความสัมพันธ์ในระดับใหญ่สุดหรือกว้างสุดนั่นก็คือสถาบันชาติ บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความประพฤติเรียบร้อยดี มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมประจำใจ มีหลักธรรมที่ยึดถือเป็นหลักแห่งการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้มีความสงบสุข และในหลักแห่งการเกื้อกูลกันประสานสังคม อันเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันร่วมกันอย่างสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุขมั่นคงสามัคคีมีเอกภาพนั้นก็คือ สังคหวัตถุ (Thai Tripitaka: 11/140/167) ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ สำหรับสังคหวัตถุมีสี่ประการ คือ (1) ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา) (2) ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ) (3) อัตถจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป) (4) สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติตัวให้มีความเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน (นิสัยเป็นกันเอง)

ในส่วนขององค์กรภาคธุรกิจกับบุคลากรองค์กรภาคธุรกิจ ต้องมีวิสัยทัศน์ในส่วนแผนงาน ต้องมีพุทธธรรม (สาราณียธรรม 6 ประการ) วิสัยทัศน์มีพื้นฐานมาจาก (พรหมวิหาร 4) และองค์กรภาคธุรกิจเมื่อกล่าวถึงความเจริญก้าวหน้าขององค์ (จักร 4) ต้องมีสิ่งแวดล้อมที่ดี (ปฏิรูปเทสะ) ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม ไม่ไกล หรือไกลเกินไป มีผู้ถือหุ้น คู่ค้าหรือคู่แข่งทางธุรกิจเป็นลักษณะ (สัปปุริสังเสวะ) กับทำธุรกิจกับคนที่ดีหรือคู่ที่ดีเป็นและที่สำคัญหลักการต้องชัดเจน ตั้งอยู่ในพุทธธรรม คือเว้นจากมิชชาวณิชชา การค้าขายผิดธรรม 5 ประการและมีสัมมาทิฏฐิการตั้งตนไว้ชอบ (อตฺตสมฺมาปณิธิ) และหลักการมีทุนทำไว้ก่อน คือ ทุนทรัพย์ ทุนสติปัญญา ทุนความร่วมมือ และทุนมนุษย์ที่เป็นบุคลากรที่เป็นองค์ประกอบในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อสังคมทุกภาคส่วน (ปุพฺเพกตปุญฺญตา) (Phamaha Sompong Santacitto, 2010) ในมุมมองของสัมมาชีพและความรับผิดชอบนั้น นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ให้ทรรศนะว่า “แนวทางการพัฒนาใหม่ ไม่ใช้จีดีพีนำ แต่มุ่งสร้างสัมมาชีพเต็มที่พื้นที่เป็นเป้าหมาย การมีสัมมาชีพเต็มที่คือ ปัจจัยของการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และการเจริญเติบโตบนพื้นฐานของดุลยภาพ หลักสัมมาชีพจึงเป็นทั้งเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม และศีลธรรมพร้อมกันไปอย่างบูรณาการ ฉะนั้น ยิ่งมีสัมมาชีพกันมากเท่าใด เศรษฐกิจยิ่งดีขึ้น จิตใจดีขึ้น สังคมยิ่งดีขึ้น สิ่งแวดล้อมดียิ่งขึ้น และศีลธรรมยิ่งดีขึ้น ต่างจากจีดีพีที่เมื่อจีดีพีขึ้น อย่างอื่นอาจจะไม่ดีขึ้นเป็นเงาตามตัว เพราะจีดีพีเป็นการวัดแบบแยกส่วนดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงเป็นตัววัดการพัฒนาที่ดีกว่าจีดีพี ดังนั้นแล้ว การมีสัมมาชีพ คือ การมีพอกินพอใช้ ทำให้ภูมิใจในตัวเอง มีศักดิ์ศรี ทำให้ไม่อยากทำไม่ดี และการมีสัมมาชีพถ้วนหน้าทำให้ไม่เบียดเบียนกัน” (Vasee, 2009) ดังนั้นแล้ว นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ระเบียบวาระใหญ่ที่สุดของมนุษยชาติคือการหาทางอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข” (Vasee, 2009) ดังนั้น ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาในหลักธรรมเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบ ที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ให้มีความกระจ่าง ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์ต่อการวงการธุรกิจ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา
3. เพื่อศึกษาคุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานวิจัย 4 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ขั้นกำหนดกรอบในการวิจัย

กำหนดกรอบเนื้อหาในการวิจัย โดยให้อยู่ในประเด็นเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบดังมีปรากฏในพระพุทธศาสนา โดยมีข้อมูลในการศึกษาและเปรียบเทียบ ตามลำดับดังนี้

1) ศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

(1) หลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

(2) คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

2) กำหนดกรอบการวิจัยจากวัตถุประสงค์ คือ

(1) ศึกษาหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

(2) ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

2. ขั้นค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าเอกสารและรายงานวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 2) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นทุติยภูมิ คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมทั้งที่เป็นเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยข้อมูลจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และแหล่งข้อมูลอื่นๆ เช่น หนังสือ, บทความทางวิชาการ, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง, อินเตอเน็ต เป็นต้น

3. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลเอกสารมาตรวจสอบให้ถูกต้อง เพื่อวิเคราะห์ในเชิงสังเคราะห์เนื้อหาอธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่อตอบโจทย์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ โดยมีลำดับ ดังนี้ 1) แยกแยะประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ 2) สังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดที่มาจากการรวบรวมข้อมูล 3) เรียบเรียงข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นไปที่หลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนาโดยให้ตรงไปตามวัตถุประสงค์ และตอบปัญหาที่ต้องการทราบ

4. ขั้นสรุปและนำเสนอข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงเขียนตามโครงสร้างเนื้อหา และนำข้อมูลทั้งหมดมา สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย ตามลำดับดังนี้ 1) เขียนเป็นรายงานการวิจัย 2) นำเสนอต่อสถาบันวิจัย 3) นำเสนอต่อคณะกรรมการ 4) แก้ไขจัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ผลการวิจัย

1.หลักสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

หลักสัมมาชีพนี้ คือ หลักของอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ ในมุมองของพระพุทธศาสนา แปลว่า “การเป็นอยู่ หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น สัมมาชีพนั้นตรงกับคำว่า “สัมมาอาชีวะ” แปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ หนึ่งในมรรคมีองค์แปด (Thai Tripitaka: 10/402/336) ดังนั้นหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (1) ศีล 5 ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (Thai Tripitaka: 22/32/19) (2) อิทธิบาท 4 คือ คุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (Thai Tripitaka: 11/306/120) (3) หลักจักร 4 เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ (Thai Tripitaka: 25/110/64) (4) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (Thai Tripitaka: 25/331/33) (5) อริยทรัพย์ 7 ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจากมีความเชื่อที่มั่นคง มีหลักในการดำเนินชีวิต ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น ความกลัวต่อผลกรรมไม่มีความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก ละการแบ่งปั่นเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน และ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (Thai Tripitaka: 33/330/134) และ (6) มรรค มรรคมีองค์ 8 ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา (Thai Tripitaka: 4/13/20-21) หลักการของสัมมาชีพจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักสัมมาอาชีวะในมรรค 8 ดังนั้น หลักสัมมาอาชีวะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาชีพ อนึ่ง ประเภทของสัมมาชีพนั้น แยกออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) สัมมาชีพทางกาย ได้แก่ กายสุจิตร 3 คือ ไม่เบียนเบียนคนอื่นด้านร่างกาย, ไม่ทุจริตคอร์รัปชั่น, และไม่ผิดในกาม (Thai Tripitaka: 13/709/489-490) (2) สัมมาชีพทางวาจา ได้แก่สัมมาวาจา 4 คือ ไม่พูดเท็จ เว้นวาจา

หยาบ พูดอยู่ในกรอบศีลธรม พูดแต่สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเอื้อในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข (Thai Tripitaka: 25/5/7) และ (3) สัมมาชีพทางใจ 3 อย่าง คือ ไม่โลภ, งดเว้นการรุกรานคนอื่นและสิ่งแวดล้อม และยึดมั่นในความเห็นที่ถูกต้อง (Thai Tripitaka: 11/140/167) ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก 4 ประการ คือ 1) หลักการแสวงหาทรัพย์ ต้องคำนึงถึงว่าจะได้มาอย่างไร การแสวงหาทรัพย์เป็นไปโดยชอบธรรม ยินดีที่ตามหามาได้ มีสติกำลังทุ่มเทลงไป ได้เท่าไหร่ก็พอใจ ยินดีในสิ่งที่หาได้โดยชอบธรรม ไม่ทุจริตฉ้อโกง (Thai Tripitaka: 25/54/340-341) 2) หลักการบริหารทรัพย์ คือ แบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น 3 ส่วนได้แก่ 1 ส่วน เลี้ยงดูคนในครอบครัว 2 ส่วนลงทุนประกอบการงาน ส่วนที่ 3 เก็บเอาไว้ในยามที่ฉุกเฉิน เป็นการออมทรัพย์ไปในตัว 3) หลักการออมทรัพย์ การออมทรัพย์หรือการรักษาทรัพย์ ตลอดจนการสะสมทุน ด้านหนึ่งเป็นการออมไว้เป็นทุนทำงาน (Thai Tripitaka: 11/256/211-212) และ 4) หลักการใช้ทรัพย์ คือ ด้านหนึ่งเลี้ยงตนเอง เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงครอบครัว และคนในความรับผิดชอบให้มีความสุข เผื่อแผ่แบ่งปันเพื่อไมตรีจิตมิตรภาพ และใช้จ่ายทรัพย์นั้นทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายซึ่งจะมีญาติหรือไม่ก็ตาม ไม่หลีกเลี่ยงภาษีอากร หรือการบริจาคทาน (Thai Tripitaka: 18/364/419-430) และ 2) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ 7 ประกอบด้วย (1) ทรัพย์คือศรัทธา (2) ทรัพย์คือศีล (3) ทรัพย์คือหิริ (4) ทรัพย์คือโอตตัปปะ (5) ทรัพย์คือสุตะ (6) ทรัพย์คือจาคะและ (7) ทรัพย์คือปัญญา (Thai Tripitaka: 23/4/8) เป้าหมายของสัมมาชีพมี 3 ระดับคือ เป้าหมายระดับบุคคล ระดับสังคม และเป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้น

2. แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

(1) แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา (Thai Atthakatha Tripitaka: 1/104) ผนวกกับพุทธกิจ 5 ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด 45 พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่ง 3 ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ (Thai Tripitaka: 4/32/40) ความหมายของความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบนั้น มีอยู่ 9 หัวข้อหลักด้วยกันคือ (1) ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ตอบแทนต่อสิ่งนั้นอย่างรู้จักคุณค่าด้วย

สามัญสำนึก (กตัญญูกตวเที) (Thai Tripitaka: 20/364/108) (2) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน (เมตตา) เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (กรุณา) ชื่นชมในความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองของคนอื่น (มุทิตา) และหากเกินวิสัยที่จะควบคุม ต้องรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (อุเบกขา) (Thai Tripitaka: 11/308/208) (3) หลักฆราวาสธรรม อันประกอบด้วย มีความจริงใจต่อกัน (สัจจะ) รู้จักปรับปรุงเองให้ก้าวหน้า (ทมะ) ยืนหยัดในการทำงาน (อดทน) และมีจิตสาธารณะอาสาต่อสังคมด้วยกันต้องรู้จักเผื่อแผ่ (จาคะ) (Thai Tripitaka: 15/246/155) (4) สังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย การให้ (ทาน) มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ (ปิยวาจา) มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลา (อตฺถจริยา) และ ปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (สมานตฺตตา) (Thai Tripitaka: 21/32/50-51) (5) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (ทิศ 6) (Thai Tripitaka: 11/242-284/199-218) (7) สัปปุริสธรรม 7 คือ รู้ตักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล (Thai Tripitaka: 11/330/134) (8) หลักอปริหานิยธรรม 7 ที่เป็นกลไลในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้ประสบความสำเร็จ (Thai Tripitaka: 10/68/86) และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบ ก็คือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่า อารยวัฒิ มีอยู่ 5 ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ (ศรัทธา) เจริญด้วยความประพฤติ (ศีล) เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ (สุตะ) เจริญด้วยจิตสาธารณะ (จาคะ) และเป็น สังคมอุดมปัญญา (ปัญญา) (Thai Tripitaka: 22/63-64/91-92) ส่วนประเภทของความรับผิดชอบชอบในพระพุทธศาสนานั้นแบ่งออกย่อยเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) ความรับผิดชอบของสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย พ่อแม่-บุตรธิดา, สามี-ภรรยา และ 2) ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกครอบครัว ประกอบด้วย ครูอาจารย์-ศิษย์, กุลบุตร-มิตรสหาย, นายจ้าง-ลูกจ้าง และกุลบุตร-สมณพราหมณ์ ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันตามความรับผิดชอบ (Thai Tripitaka: 11/140/167) ในส่วนของวิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ 3 ระดับคือ 1) ระดับบุคคล 2) ระดับครอบครัว และ 3) ระดับสังคม

(2) แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม CSR ทั่วไป อันประกอบไปด้วยที่มาของแนวคิด ความหมาย หลักการดำเนินกิจกรรม ความสำคัญ ขอบเขตของความรับผิดชอบ ซึ่งมีอยู่ 4 ระดับ 7 ด้าน และมี 7 ประการตามเกณฑ์มาตรฐาน ส่วนชนิดนั้นมีอยู่ 6 ชนิด และประเภทของความรับผิดชอบต่อสังคมมีอยู่ 2 ประเภท องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อสังคมมีทั้งมิติภายนอก และมิติภายใน ขนาดความรับผิดชอบต่อสังคมนั้นมีอยู่ 3 แบบ ส่วนระดับขั้นของการปฏิบัติ CSR ใน

องค์กรธุรกิจ 4 ระดับ และ 4 ขั้น การนำหลัก CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน ประโยชน์ของของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) มีอยู่ 3 ขั้น คือ 1) ธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน 2) ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง 3) การใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น CSR คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม (Thai Tripitaka: 11/140/167)

3. คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้ 5 ประเด็น คือ

(1) คุณค่าต่อมนุษย์หรือระดับปัจเจกบุคคล คือ คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในระดับปัจเจกหรือในระดับบุคคลนั้น ผู้ประกอบการควรปฏิบัติตามหลักทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์, และควรเว้นอบายมุขทั้งปวง พร้อมทั้งพึ่งตั้งตนให้อยู่ในหลักกุลัฏฐิรัตติกุล

(2) คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว

(2.1) คุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว คือ ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว บนพื้นฐานของหลักเศรษฐสมบัติ คือมุ่งให้แต่สมาชิกในครอบครัวได้ปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองให้สมบูรณ์ ตามหลักของทิศ 6 หากสมาชิกในครอบครัวได้ประพฤติและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความรับผิดชอบอย่างสมบูรณ์ แล้ว ครอบครัวนั้น ก็สามารถสร้างความเป็นครอบครัวที่เข้มแข็งได้ โภคทรัพย์ภายนอกของครอบครัวนั้นก็ย่อมพวกพูน และบริบูรณ์

(2.2) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว คือ การปฏิบัติตามหลักกุลจิรฐิติธรรม ซึ่งได้แก่ แสวงหาของที่หาย (2)การซ่อมแซมของที่เก่า (3) รู้จักบริโภค และ (4 ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

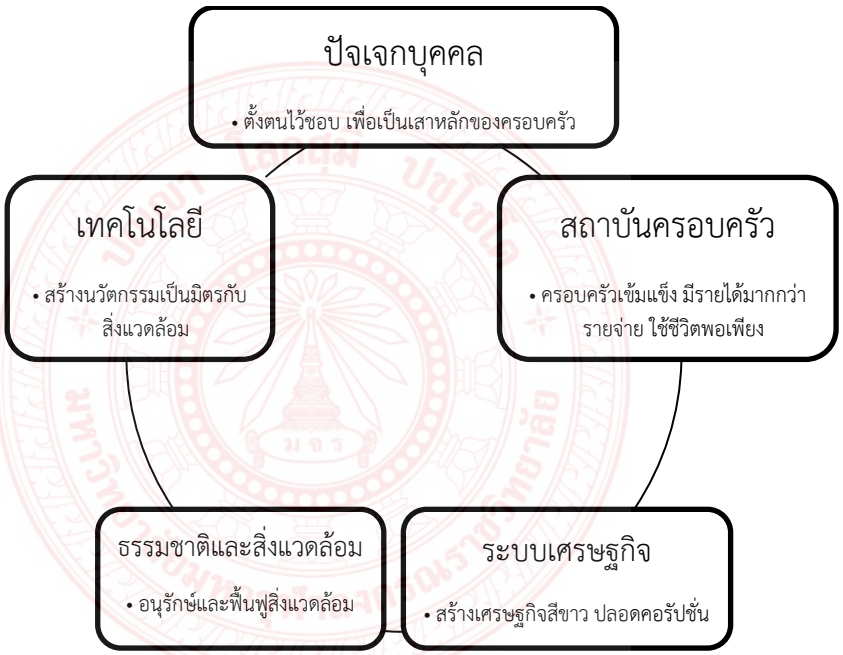
(2.3) คุณค่าในมาตรการ การบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว คือ พระพุทธศาสนายกย่องบุคคลที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติตาม หลักศีลธรรมอันดีงามว่าเป็นบุคคลชั้นสูง

(2.4) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว คือ ครอบครัวใดมุ่งหวังความเจริญของตระกูลและครอบครัว ครอบครับนั้น พึงป้องกันอบายมุข 6

(3) คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ คือ การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงควรเป็นเป้าหมายและดัชนีวัดการพัฒนาพื้นที่ หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชน ตำบลหรือท้องถิ่น และจังหวัด ควรมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่

(4) คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ หากคนเรารู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า โดยยึดหลักสัมมาชีพ และดำเนินชีวิตภายใต้หน้าที่และความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง

(5) คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม คุณค่าในด้านนี้มุ่งในการประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มเติมขึ้นๆ มีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังที่กล่าวมา คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนานั้น สามารถเขียนเป็นแผนภูมิภาพ ได้ดังแผนภูมิภาพที่ 1 ดังนี้

แผนภูมิภาพที่ 1: คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

อภิปรายผล

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า สัมมาชีพในพระพุทธศาสนา คือ แนวคิดเรื่องการดำเนินชีวิตที่มีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย, ทางวาจา และใจ โดยปราศจากการเบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น รวมทั้งสิ่งแวดล้อม หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (1) หลักศีล 5 กรอบมาตรฐานการดำเนินชีวิตของมนุษย์ (Thai Tripitaka: 22/32/19) (2) หลักอิทธิบาท 4 ที่ช่วยในการทำงานให้สำเร็จ (Thai Tripitaka: 11/306/120) (3) หลักจักร 4 ที่เอื้อให้นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข (Thai Tripitaka: 25/110/64) (4) หลักสันโดษ เกราะคุณธรรมป้องกันความโลภ (Thai Tripitaka: 25/331/33) (5) อริยทรัพย์ 7 คือ ทรัพย์สินภายในที่บุคคลควรมี (Thai Tripitaka: 33/330/134) และ

(6) หลักมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา (Thai Tripitaka: 4/13/20-21) ในหลักพุทธธรรมนั้นได้แบ่งประเภทของสัมมาชีพออก 3 ระดับ คือ (1) ระดับกาย คือ การไม่เบียดเบียนต้นและผู้อื่นด้านร่างกาย (2) ระดับวาจา คือ มีสัมมาวาจา และ (3) ระดับจิตใจ คือ มีความเห็นที่ถูกต้อง งดเว้นการเบียดทุกสรรพสิ่ง (Thai Tripitaka: 13/709/489-490) ซึ่งหลักพุทธธรรมดังกล่าวนี้ มุ่งเน้นให้มนุษย์รู้จักใช้ชีวิตที่มีความสมดุลที่องคาพยพ ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของประเวศ วะสีที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง คือ..เศรษฐกิจสมดุล เศรษฐกิจบูรณาการ เศรษฐกิจศีลธรรม เศรษฐกิจพื้นฐาน และเศรษฐกิจชุมชน (Vasee, 2009) หลักสัมมาชีพในการจัดการทรัพย์นั้น มี 2 ลักษณะคือ (1) การจัดการทรัพย์ภายนอก มุ่งเน้นให้เว้นมิจฉาอาชีวะ ประกอบสัมมาอาชีวะ คือ ไม่ได้เน้นจำนวนทรัพย์ที่พึงมี แต่เน้นที่เหตุของการได้มาของทรัพย์ (2) ทรัพย์ภายเรียกว่าอริยทรัพย์ ซึ่งบุคคลพึงมีเพื่อประกอบกิจให้สมบูรณ์ทั้งภายนอกและภายใน (Thai Tripitaka: 23/4/8) ส่วนเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมี 3 ระดับ ระดับบุคคล เน้นการรู้จักใช้ชีวิตอย่างสมดุล และพอเพียง ระดับสังคม เน้นการไม่เบียดเบียนทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อม และระดับสูงสุด คือคือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ซึ่งมีอยู่ 3 หลักคือ (1) ความพอประมาณ (2) ความมีเหตุผล (3) ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี (Theerathanachaikul, 2014)

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา นั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจทั้ง 3 ด้านของพระพุทธเจ้าตลอด 45 ปีของพระพุทธองค์ (Thai Atthakatha Tripitaka: 1/104) และปรากฏเด่นชัดจากการส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรก (Thai Tripitaka: 4/32/40) ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบประกอบด้วย (1) หลักความกตัญญูกตเวที คือ ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ตอบแทนต่อสิ่งนั้นอย่างรู้จักคุณค่าด้วยสามัญสำนึก (Thai Tripitaka: 20/364/108) (2) หลักพรหมวิหารธรรม ที่เป็นหลักการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเข้าใจ และเข้าถึง (Thai Tripitaka: 11/308/208) (3) หลักฆราวาสธรรม คุณธรรมที่เอื้อต่อการครองเรือน (Thai Tripitaka: 15/246/155) (4) หลักสังควัตถุ คุณธรรมเครื่องเหนี่ยวนำให้คนอยู่ด้วยในในสังคม(Thai Tripitaka: 21/32/50-51 (5) หลักทิศ 6 กรอบพื้นฐานของการสร้างความรับผิดชอบของคนในสังคม) (Thai Tripitaka: 11/242-284/199-218) (7) หลักสัปปุริสธรรม คุณธรรมที่เอื้อในการดำเนินชีวิตในสังคม

(Thai Tripitaka: 11/330/134) (8) หลักอปริหานิยธรรม กลไกคุณธรรมในการขับเคลื่อนสังคมบนพื้นฐานแห่งสันติสุข (Thai Tripitaka: 10/68/86) และประการสุดท้าย คือ (9) หลักอารยวัติ คือ สังคมแห่งอุดมคติ (Thai Tripitaka: 22/63-64/91-92) หลักพุทธธรรมเหล่านี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของ ฟิลิป คอตเลอร์ ที่ได้เสนอแนวคิดว่า หลัก ความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) คือ รูปแบบการแนวแนวใหม่ การดำเนินธุรกิจเพียงแค่หวังผลกำไรไม่เพียงพอ ควรวางแผนกลยุทธการตลาดอย่างมีจริยธรรม ห่วงใยต่อสังคม นำไปสู่ความพึงพอใจของลูกค้า ก่อให้เกิดผลกำไรที่ยั่งยืน ยกระดับคุณภาพชีวิต (Singchoo, 2014) ประเภทความรับผิดชอบนั้นมี 2 ประเภทคือ (1) ความรับผิดชอบต่อสมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย พ่อแม่-บุตรธิดา, สามี-ภรรยา (2) ความรบผิดชอบต่อสังคมประกอบด้วย ครูอาจารย์-ศิษย์, กุลบุตร-มิตรสหาย, นายจ้าง-ลูกจ้าง และกุลบุตร-สมณพราหมณ์ ประเภทความรับผิดชอบนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมของสภาธุรกิจโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Business Council Sustainable Development) ที่ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร คือความมุ่งมั่นหรือพันธะที่ธุรกิจมีอยู่อย่างต่อเนื่องในการที่จะประพฤติอย่างมีจริยธรรม แลมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ใช้แรงงาน รวมถึงครอบครัวของเขาเหล่านั้น ตลอดจนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจในการพัฒนาท้องถิ่นและสังคมในวงกว้าง (Theerathanachaikul, 2014)

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนามี 5 ด้าน คือ (1) คุณค่าต่อมนุษย์หรือระดับปัจเจกบุคคล (2) คุณค่าต่อสถาบันครอบครัว ในคุณค่าต่อสถาบันครอบครัวนั้น แบ่งได้ 4 ประการ คือ(1) คุณค่าในด้านมาตรการการสร้างเศรษฐสมบัติของครอบครัว (2) คุณค่าในด้านการป้องกันความเสื่อมของครอบครัว (3) คุณค่าในมาตรการ การบริหารโภคทรัพย์ของครอบครัว (4) คุณค่าในมาตรการ การแก้ไขปัญหาภายในครอบครัว (3) คุณค่าต่อระบบเศรษฐกิจ (4) คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ (5) คุณค่าด้านการสร้างนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบนี้ มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุเมธ กาญจนพันธุ์ ซึ่งได้ทำการศึกษา เรื่องกลยุทธ์การบริหารการจัดการความรับผิดชอบขององค์กรธุรกิจ พบว่า ปัจจุบันองค์กรธุรกิจมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจว่าจะเป็นวิธีที่จะขับเคลื่อนให้องค์กรมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยจะมีการจัดการที่เป็นเชิงกลยุทธ์มากยิ่งขึ้น มีการจัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบการดำเนินการด้านนี้โดยเฉพาะ มีการมุ่งเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของพนักงาน คู่ค้ามากขึ้น

และจะมีการจัดทำรายงานผลการดำเนินงานในด้านความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจโดยเฉพาะ (Kanchanapan, 2008) ดังนั้น คุณค่าของสัมมาชีพและความรับผิดชอบตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเป็นฐานความคิดให้กับองค์กรธุรกิจ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการดำเนินธุรกิจ (Steak holder) สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้อง และเอื้อต่อการสร้างความน่าเชื่อถือ, การยอมรับ, ลดความเสี่ยงของบริษัท รวมทั้งประโยชน์ในการคัดเลือกพนักงาน การเข้าถึงแหล่งทุน และการนวัตกรรมของบริษัท เพื่อเป็นบรรษัทธรรมาภิบาลในที่สุด

สรุป

หลักสัมมาชีพนี้ในส่วนของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนานั้น คือ การเป็นอยู่ หรือการดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น ในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย หลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (1) ศีล 5 ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (2) อิทธิบาท 4 อันเป็นคุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (3) หลักจักร 4 เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข (4) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (5) อริยทรัพย์ 7 ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจาก มีความเชื่อที่มั่นคง มีหลักในการดำเนินชีวิต ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น ความกลัวต่อผลกรรมไม่มี ความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก และการแบ่งปั่นเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน ประการการสุดท้าย คือ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (6) มรรค มรรคมีองค์ 8 อันเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่เบียดเบียดตนและผู้อื่นมุ่งหวังประโยชน์สูงสุด ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การจัดการทรัพย์ภายนอก ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก 4 ประการ คือ 1) หลักการแสวงหาทรัพย์ 2) หลักการบริหารทรัพย์ 3) หลักการออมทรัพย์ และ 4) หลักการใช้ทรัพย์ และ 2) การจัดการทรัพย์ภายใน คือ อริยทรัพย์ 7 เป้าหมายของสัมมาชีพมี 3 ระดับคือ 1) เป้าหมายระดับบุคคล 2) เป้าหมายระดับสังคม และ 3) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน หลักของสัมมาชีพมีที่มาจากเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ที่ต้องการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน เศรษฐกิจพอเพียง คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม คำ

ว่า “ความพอเพียง” นั้น มีอยู่ 3 ลักษณะ คือ (1) ความพอประมาณ (2) ความมีเหตุผล (3) ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี 2) เรื่องแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมอย่างชัดเจน นั้นผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 ประเด็นคือ ประเด็นที่ 1: แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา นั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ผนวกกับพุทธกิจ 5 ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด 45 พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่งประโยชน์ 3 ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความรับผิดชอบ คือ กิริยาที่บุคคลพึงปฏิบัติหน้าที่ตามความรับผิดชอบต่อบุคคลอื่นทั้งภายในและภายนอกครอบครัวนั่นเอง หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบมีอยู่ 9 หัวข้อหลักคือ (1) ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยสามัญสำนึก (2) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ชื่นชมในความสำเร็จของคนอื่น และรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (3) หลักฆราวาสธรรม คือ มีความจริงใจต่อกัน ฝึกฝนตนเพื่อก้าวหน้า ยืนหยัดในการทำงาน และมีจิตสาธารณะ (4) สังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย การให้ มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลาและปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (5) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (7) สัปปุริสธรรม 7 คือ รู้จักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคลหลักอปริหานิยธรรม 7 ที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้ประสบความสำเร็จ และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบคือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่า อารยวัฒิ มีอยู่ 5 ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ เจริญด้วยความประพฤติ เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ เจริญด้วยจิตสาธารณะ และเป็นสังคมอุดมปัญญา

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1.ข้อเสนอแนะจากการวิจัย (1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในส่วนของภาคนโยบาย คือภาครัฐควรมีการกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศภายในกรอบการบริหารงานแบบธรรมาภิบาลอย่างจริงจริงและต่อเนื่อง โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนในเชิงนโยบายและงบประมาณ ทั้งให้การสนับสนุนความรู้ กระบวนการ และงบประมาณที่สอดคล้องกับภาระที่ต้อง

ดำเนินการ (2) ภาคผู้ประกอบกอบ คือภาคของนักธุรกิจ (3) ภาคผู้มีส่วนในการส่งเสริมหลักธรรม คือ ภาคคณะสงฆ์ ต้องกำหนดยุทธศาสตร์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนากับครบวงจร และบูรณาการทำงานที่เป็นระบบกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อสนับสนุนให้ผู้ประกอบการธุรกิจ ได้นำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้ หรือบูรณาการกับการประกอบอาชีพ โดยเน้นพัฒนาจากสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน (4) ภาคมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่มีพันธกิจหลักคือผู้รับผิดชอบในการถ่ายทอดแนวคิด

2.ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่องแนวคิดหลักสัมมาชีพและความรับผิดชอบใน พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจนำมาศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไปอีก ผู้วิจัยขอแยกเป็นประเด็นดังนี้ (1)ศึกษาความรับผิดชอบขององค์กรไทยสังฆะที่มีต่อสังคมในยุคไทยแลนด์ 4.0 (2)ศึกษาหลักนวัตวิถีเชิงพุทธที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก (3) ศึกษาสุขภาวะองค์รวมภายใต้นวัตวิถีชุมชนในมิติพระพุทธศาสนา

Reference

Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1990). *Tripitaka: Thai version*. Bangkok: MCU Press.

Kanchanapan S. (2008) Corporate social responsibility management strategy of business corporation. M.A. Thesis, Chulalongkorn University

Dhammapitita, Phra. (P.A.Payutto), (1995). *Buddhist Economics,* Bangkok: Komol Kiemthong Foundation.

Jinawanno V. (2013). *Professional ethics*, Bangkok: Chulalongkorn University Press.

Phramaha Sompong Santacitto, (1996). "*Corporate Social Responsibility of Business Organizations (CSR): Integrated Buddhist Concepts*" in Buddhism and Recovery from an Overview of the World Situation., Edited by Phramaha Hansa Dhammahaso. Bangkok: Century Company Limite.

Singchoo, P. (2014). *Corporate social responsibility*, Sripathum Review, 14(2): 123.

Somporn, S. (1995). *Human relations*, 2nd Edition, Bangkok: Chulalongkorn University Press. Theerathanachaikul, S. (2014). The Business ethics**,** Bangkok: Panyachon Press.

หนังสือตอบรับการตีพิมพ์ในวารสาร TCI กลุ่มที่ ๑

ที่ วส. ๐๐๓/๒๕๖๓

สำนักงานโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสันติศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทร. ๐๙๙-๗๒๔-๕๔๐๑ , ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ ต่อ ๘๕๒๘

๔ มกราคม ๒๕๖๓

เรื่อง ตอบรับบทความลงตีพิมพ์วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร

เรียน/เจริญพร คุณธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, พระมหาเจริญสุข คุณวีโร, พระปราโมทย์ วาทโกวิโท และ คุณเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก

ตามที่ท่านได้ส่งบทความเรื่อง **"การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา: A Study of the Concept of Right Livelihood and Responsibility as Depicted in Buddhist Texts"** ลงตีพิมพ์ในวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร

กองบรรณาธิการ ขอแจ้งให้ทราบว่าบทความของท่านได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) และได้รับการพิจารณาลงตีพิมพ์ในวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ **ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม - เมษายน ๒๕๖๓)** ซึ่งท่านสามารถดาวน์โหลดบทความฉบับสมบูรณ์ได้ที่ https://www.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

อนึ่ง **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร** ISSN : 2539-6765 (Online) ได้ผ่านการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) โดยได้รับการจัดให้อยู่ใน **วารสารกลุ่มที่ ๑ : วารสารที่ผ่านการรับรองคุณภาพของ TCI (จนถึง ๓๑ ธันวาคม ๒๕๖๗)** และจะถูกคัดเลือกเข้าสู่ฐานข้อมูล ASEAN Citation Index (ACI) ต่อไป

(พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, ผศ.ดร.)
บรรณาธิการ วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร

กองบรรณาธิการวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร
โทร ๐๙๙-๗๒๔-๕๔๐๑, ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ ต่อ ๘๕๒๘
ผู้ประสานงาน: พระมหาปิยะนัฐ ปิยรตโน โทร. ๐๖๓-๘๔๐-๑๘๘๘
Email: pinatapiyanat@gmail.com

ผนวก ข

การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑.๑ สามารถนำไปบูรณาการในการจัดการศึกษาในรายวิชาที่จัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น พุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยากับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์ สุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ เป็นต้น

๑.๒ สามารถนำผลการวิจัยครั้งนี้ไปเป็นข้อมูลชุดความรู้ (KM) ในด้านสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม บทพื้นฐานของพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาพระพุทธศาสนาและการบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบโจทย์ในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างนวัตกรรมโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ตามนโยบายของไทยแลนด์ ๔.๐ สืบต่อไป

๒. กิจกรรมด้านการนำไปบูรณาการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวนวัตวิถีชุมชน

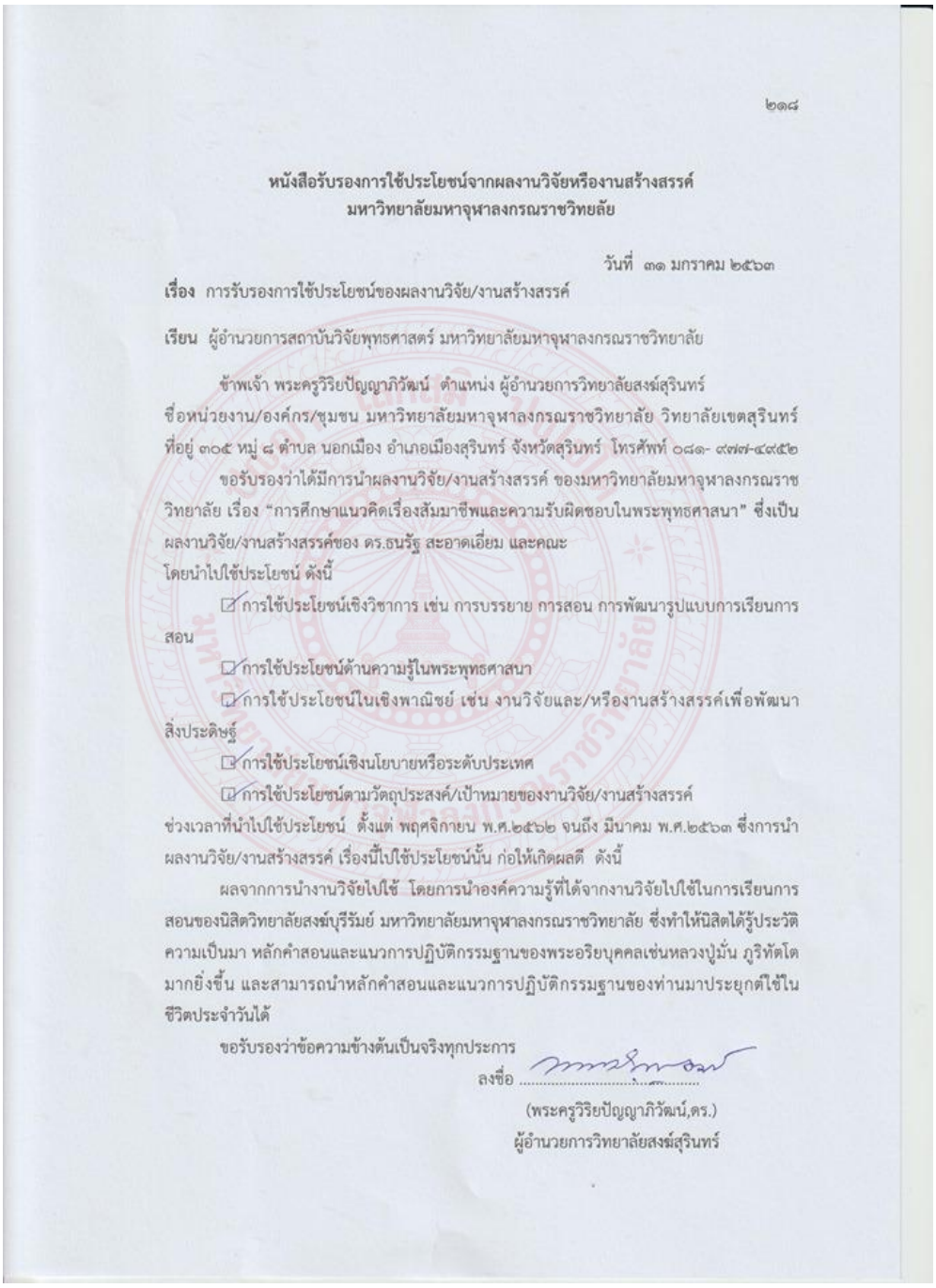
๒.๑ นำผลการวิจัยไปให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ คือ ภาครัฐและภาคเอกชนและหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีภาระงานเกี่ยวข้องกับผู้ประกอบการในภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัดสุรินทร์ และใกล้เคียง และสามารถนำผลการวิจัยนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างสัมมาชีพชุมชน เช่น กิจกรรมนวัตวิถีชุมชนสัมมาชีพ กิจกรรมหมู่บ้านสีเขียว (Zero Waste) เป็นต้น

๒.๒ นำผลการวิจัยไปใช้ในการส่งเสริมการประกอบสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) ของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยใช้มีหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนาในทุกกิจกรรมและรูปแบบ เช่น กิจกรรมจิตอาสาชุมชน กิจกรรมสัมมาชีพชุมชน กิจกรรมธรรมธุรกิจ และกิจกรรมธุรกิจสีเขียว เป็นต้น

๓.กิจกรรมด้านวิชาการ

มีการรวบรวมชุดความรู้ (KM) เพื่อเป็นข้อมูลสารสนเทศ (Information) เกี่ยวกับเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) กับหน่วยงานภาคีเครือข่ายในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สาขาสุรินทร์ สำนักงานพระพุทธศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ บริษัทจัดการท่องเที่ยว และบริษัทเอกชนทั่วไป โดยมีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นหน่วยงานผู้รับผิดชอบทั้งนี้เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์พันธกิจและเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยฯ ในด้านการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาและบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ต่อสาธารณชน

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยลัย

๒๑๘

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยลัย

วันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๖๓

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข้าพเจ้า พระครูวิริยปัญญาภิวัฒน์ ตำแหน่ง ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์
ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยเขตสุรินทร์
ที่อยู่ ๓๐๕ หมู่ ๘ ตำบล นอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ โทรศัพท์ ๐๘๑- ๙๗๗-๔๙๕๒

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง "การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา" ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ
โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

☑ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

☑ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา

☑ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์

☑ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

☑ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่นำไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๖๒ จนถึง มีนาคม พ.ศ.๒๕๖๓ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

ผลจากการนำงานวิจัยไปใช้ โดยการนำองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยไปใช้ในการเรียนการสอนของนิสิตวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งทำให้นิสิตได้รู้ประวัติความเป็นมา หลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของพระอริยบุคคลเช่นหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มากยิ่งขึ้น และสามารถนำหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของท่านมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ .....

(พระครูวิริยปัญญาภิวัฒน์,ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๖๓

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข้าพเจ้า พระอธิการเวียง กิตฺติวณฺโณ, ดร. ตำแหน่ง ผู้อำนวยการหลักสูตร พธ.ม. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน วิทยาลัยเขตสุรินทร์ ที่อยู่ ๓๐๕ หมู่ ๘ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ โทรศัพท์ ๐๘๖-๑๒๓-๕๖๒๘

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง "การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา" ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ
โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

☑ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

☑ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา

☑ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์

☑ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

☑ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่นำไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๖๒ จนถึง มีนาคม พ.ศ.๒๕๖๓ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

ผลจากการนำงานวิจัยไปใช้ โดยการนำองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยไปใช้ในการเรียนการสอนของนิสิตวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งทำให้นิสิตได้รู้ประวัติความเป็นมา หลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของพระอริยบุคคลเช่นหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มากยิ่งขึ้น และสามารถนำหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของท่านมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ .....

(พระอธิการเวียง กิตฺติวณฺโณ,ดร.)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้จากโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้จากโครงการ

กิจกรรม	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ	บรรลุวัตถุประสงค์	ผลที่ได้รับ
๑.ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เน้นแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา	สืบค้นข้อมูลเกี่ยวข้องกับแนวคิด ความหมาย ความสำคัญ ประเภท เป้าหมายของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ธรรมบท วิสุทธิมรรค รวมทั้งตำรา หนังสือ เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งงานวิจัย	ข้อที่ ๑	ทำให้ทราบถึงข้อมูลที่เกี่ยวกับแนวคิด ความหมาย ความสำคัญ ประเภท เป้าหมายของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา รวมทั้งหลักสัมมาชีพกับเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริ และ แนวคิดพื้นฐานในการออกแบบระบบสัมมาชีพชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ทราบว่าอาชีพในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น อาชีพไหนควรทำ และอาชีพแบบไหนไม่ควรทำ รวมทั้งสามารถนำหลักสัมมาชีพไปบูรณาการกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการออกแบบระบบสัมมาชีพชุมชนต่อไป
๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เน้นแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา	สืบค้นข้อมูลเกี่ยวข้องกับแนวคิด ความหมาย ความสำคัญ ประเภท วิธีเสริมสร้าง และประโยชน์ของแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา จาก	ข้อที่ ๒	ทำให้ทราบถึงข้อมูลที่เกี่ยวกับแนวคิด ความหมาย ความสำคัญ ประเภท เป้าหมายของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา รวมทั้งหลักสัมมาชีพกับเศรษฐกิจ

	พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ธรรมบท วิสุทธิมรรค รวมทั้งตำรา หนังสือ เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งงานวิจัย โดยเฉพาะ แนวคิดเรื่องความ รับผิดชอบต่อสังคม (CSR)		พอเพียงตามพระราชดำริ และ แนวคิดพื้นฐานในการ ออกแบบระบบสัมมาชีพ ชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ทราบว่า อาชีพในทัศนะของ พระพุทธศาสนานั้น อาชีพ ไหนควรทำ และอาชีพแบบ ไหนไม่ควรทำ รวมทั้ง สามารถนำหลักสัมมาชีพ ไปบูรณาการกับหลัก เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการ ออกแบบระบบสัมมาชีพ ชุมชนต่อไป
๓. วิเคราะห์ข้อมูล		ข้อที่ ๓	ทราบถึงคุณค่าของ หลักการแนวคิด ความหมาย ประเภท ความสำคัญ แนวทาง และ ประโยชน์ของแนวคิดความ รับผิดชอบใน พระพุทธศาสนา และ แนวคิดความรับผิดชอบที่ อยู่นอกเหนือ พระพุทธศาสนา ซึ่ง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ แบบบูรณาการกับการ ดำเนินการพัฒนาสัมมาชีพ ชุมชนได้
๔. รายงานฉบับสมบูรณ์		ข้อที่ ๑,๒,๓	ได้เล่มงานวิจัยที่มี ประโยชน์ และคุณค่าต่อ การประกอบอาชีพ ๆ เพื่อให้ผู้ประกอบการอาชีพ

			และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกิจการหรืออาชีพนั้น ๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม

ผนวก ง

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต (Output) จากงานวิจัย

ประเภทผลงานที่ได้รับ:

- ☐ ต้นแบบผลิตภัณฑ์
- ☐ ต้นแบบเทคโนโลยี
- ☐ กระบวนการใหม่
- ☑ องค์ความรู้
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงพานิชย์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ
- ☑ การพัฒนากำลังคน
- ☑ ทรัพย์สินทางปัญญา
- ☑ บทความทางวิชาการ
- ☐ การประชุม/สัมมนาระดับนานาชาติ
- ☐ การประชุม/สัมมนาระดับชาติ

ระดับของผลงานที่ได้รับ:

- ☐ ระดับอุตสาหกรรม
- ☐ ระดับกึ่งอุตสาหกรรม
- ☑ ระดับภาคสนาม
- ☐ ระดับห้องปฏิบัติการ

รายละเอียดผลงาน:

ได้ชุดความรู้ (KM) เพื่อเป็นข้อมูลสารสนเทศ (Information) เกี่ยวกับเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) กับหน่วยงานภาคีเครือข่ายในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สาขาสุรินทร์ สำนักงานพระพุทธศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ บริษัทจัดการท่องเที่ยว และบริษัทเอกชนทั่วไป โดยมีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นหน่วยงานผู้รับผิดชอบทั้งนี้เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์พันธกิจและเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยฯ ในด้านการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาและบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ต่อสาธารณชน

จำนวนผลงาน:.....๑..... หน่วยนับ:.....เรื่อง.....

ผลลัพธ์ (Outcome) ที่ได้ตลอดระยะเวลาโครงการ :

ชื่อผลลัพธ์: สัมมาชีพ และ ความรับผิดชอบ (SCR) วิถีพุทธ

ประเภท:

- ☐ เชิงปริมาณ
- ☑ เชิงคุณภาพ
- ☐ เชิงเวลา
- ☐ เชิงต้นทุน

รายละเอียด:

นำหลักกสัมมาชีพ และ ความรับผิดชอบ (SCR) วิถีพุทธไปบูรณาการในการจัดการศึกษาในรายวิชาที่จัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น พุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยากับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์ สุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ เป็นต้น และ นำผลการวิจัยครั้งนี้ไปเป็นข้อมูลชุดความรู้ (KM) ในด้านสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม บทพื้นฐานของพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาพระพุทธศาสนาและการบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบโจทย์ในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างนวัตกรรมโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ตามนโยบายของไทยแลนด์ ๔.๐ สืบต่อไป

ผลกระทบจากการดำเนินโครงการ:

- ☑ ผลกระทบทางเศรษฐกิจของประเทศ
- ☐ ผลกระทบต่อภาคการผลิตและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง
- ☐ ผลกระทบต่อขีดความสามารถทาง วทน.
- ☐ ผลกระทบต่อการจ้างงาน
- ☑ ผลกระทบต่อสังคม
- ☐ ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- ☐ เพิ่มความสามารถการแข่งขันของเอกชนที่ร่วมโปรแกรม
- ☐ เพิ่มความสามารถในการแข่งขันของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม
- ☑ สนับสนุนให้เกิดวิสาหกิจเริ่มต้น (Startup)

รายละเอียด:

(๑) นำผลการวิจัยไปให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ คือ ภาครัฐและภาคเอกชน และหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีภาระงานเกี่ยวข้องกับผู้ประกอบการในภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัดสุรินทร์ และใกล้เคียง และสามารถนำผลการวิจัยนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างสัมมาชีพชุมชน เช่น กิจกรรมนวัตวิถีชุมชนสัมมาชีพ กิจกรรมหมู่บ้านสีเขียว (Zero Waste) เป็นต้น

(๒) นำผลการวิจัยไปใช้ในการส่งเสริมการประกอบสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) ของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยใช้มีหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนาในทุกกิจกรรมและรูปแบบ เช่น กิจกรรมจิตอาสาชุมชน กิจกรรมสัมมาชีพชุมชน กิจกรรมธรรมธุรกิจ และกิจกรรมธุรกิจสีเขียว เป็นต้น

ผนวก จ

แบบสรุปโครงการวิจัย

แบบสรุปโครงการ

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ ว.๒๐๒/๒๕๖๐

รหัสโครงการ MCU RS 6107600202

ชื่อโครงการ การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพ และความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

หัวหน้าโครงการ นายธนรัฐ สะอาดเอี่ยม สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

โทร. ๐๙๓-๓๖๗-๖๙๖๒, E-mail: thanarat.mcusr@gmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Being) ที่นิยมอยู่กันเป็นกลุ่มก้อน รวมตัวกันเป็นครอบครัว ชุมชน และเมื่อเกิดมาแล้วย่อมต้องประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอด และต้องดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ซึ่งการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์นั้นต้องอยู่อาศัยปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิตอันประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งเป็นความต้องการทางกายภาพของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์มีความต้องการในการดำรงชีวิตอยู่ในโลกแล้ว ความต้องการสูงสุดของมนุษย์คือความสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนพึงปรารถนา ความสุขในสังคมมนุษย์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันด้วยสันติเป็นสิ่งที่ต้องการในทุกระดับของสังคมมนุษย์ ทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในสถานที่ทำงาน ในสังคม ในภูมิภาค ในโลก เมื่อใดมีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุขก็มีสันติระบบชุมชนคือระบบการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

ในสังคมมนุษย์ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ เป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ทั่วทุกภูมิภาคของโลก มักจะมีการรบพุ่งระหว่างชนเผ่า ระหว่างกลุ่มศาสนิกหรือระหว่างประเทศ สงครามคือการทำลายสันติสุขอย่างร้ายแรง ผู้คนล้มตายเป็นแสนเป็นล้านคนในสงครามโลก ๒ ครั้งในศตวรรษที่แล้วคนตายไปแต่ละครั้งหลายสิบล้านคน มีผู้ประมาณว่าสงครามทุกชนิดในรอบร้อยปีที่ผ่านมาคร่าชีวิตผู้คนไปประมาณ ๒๐๐ ล้านคน แต่ที่ตายจากความยากจนและความ อยุติธรรมในสังคมที่เรียกว่า ความรุนแรงอย่างเงียบ (Silent Violence) นั้น มากกว่านั้นหลายเท่า ขณะนี้มีวิกฤตการณ์ทั่วโลก ทั้งวิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตสังคม วิกฤตสิ่งแวดล้อม ทั้งหมดคือวิกฤตการณ์ของการอยู่ร่วมกัน วิกฤตการณ์อยู่ร่วมกันเกิดจากความขัดแย้งระหว่างกายกับใจ ทางกายนั้นมนุษย์ได้เข้ามาอยู่เชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว แต่ใจยังไม่เป็นหนึ่งเดียว ยังคิดถึงประโยชน์เฉพาะตัว เฉพาะกลุ่ม อาจเรียกว่า Globalization without Global Consciousness หรือโลกาภิวัตน์ที่ขาดจิตสำนึก การขาดจิตสำนึกของความเป็นหนึ่งเดียวกันทำให้เกิดวิกฤตการของการอยู่ร่วมกัน คือการขาดศานติสุข

ดังนั้น สิ่งที่มนุษย์ผู้อยู่ในสังคมควรยึดถือปฏิบัติ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขในสังคม ทั้งนำไปใช้ในการประกอบวิชาชีพ เพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างสันติสุข หรือเรียกง่ายๆ ว่าการทำงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของมนุษย์ ก็ย่อมหมายความว่า มนุษย์ย่อมจะต้องมีจริยธรรมในการทำงานหรือการประกอบวิชาชีพ เพราะในการทำงาน มนุษย์ย่อมต้องมีสังคม ซึ่งประกอบด้วยคนหลายคน เนื่องจากในวงการของการทำงานนั้น การทำงานคนเดียวย่อมเป็นไปได้โดยยาก ดังนั้นจึงสมควรมีการวางกรอบให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติ เพื่อการทำงานร่วมกันอย่างสงบสุข

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญหนึ่งในโลก ที่มีหลักคำสอนที่มุ่งเน้นสร้างความสงบสุขของมวลมนุษยชาติ ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นเสมือนแก้วมณีซึ่งเจียระไนรัศมีหลายเหลี่ยม ซึ่งนักวิชาการสามารถจัดมุมมองให้เห็นประกายเลื่อมรุ้งได้งดงามหลายวิธีการ พุทธธรรมเสนอหลักการพัฒนาปัญญาที่มุ่งการฝึกฝนอบรมตนให้บรรลุอิสรภาวะ หลุดพ้นจากปัญหา โดยทั่วไปแล้วพุทธศาสนิกชนดูจะเข้าถึงหลักพุทธธรรมในแง่ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีล ประเพณี พิธีกรรมเหล่านั้น แท้จริงแล้วพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการพัฒนามนุษย์และหลักการเรียนรู้ไว้อย่างเป็นระบบ ครบกระบวนการมีองค์ประกอบและขั้นตอนตามลำดับต่อเนื่องที่สมบูรณ์ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้มีหลักธรรมอันเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเฉพาะการประกอบอาชีพ นั้นคือหลักแห่งสัมมาชีพ อันเป็นหลักแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ อันเป็นมรรควิถี ๑ ใน ๘ ข้อของหลักคำสอนทางสายกลาง ซึ่งในแนวความคิดเรื่องสัมมาชีพ ในนัยแห่งพระพุทธศาสนานั่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ใน เศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่า “เศรษฐศาสตร์สายกลางหรือเศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา เนื่องด้วยมีระบบชีวิตหรือวิถีชีวิตในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรค นั้นก็คือชื่อชัดๆ แล้วก็มัชฌิมาปฏิปทา คือ ความเป็นกลางๆ เป็นความพอดีนั่นเอง”

การประกอบอาชีพจะเป็นไปตามหลักแห่งมัชฌิมาหรือไม่นั้น เราต้องมองถึงสาเหตุ หรือต้นตอแห่งการประกอบอาชีพนั้นก็คือ หน้าที่กับความรับผิดชอบของแต่ละอาชีพ สำหรับแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบนั้น จุดเริ่มต้นเราต้องเข้าใจในแนวคิดในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ อันได้แก่ความแตกต่างระหว่างบุคคล การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะผลรวม พฤติกรรมของมนุษย์ย่อมก่อให้เกิดขึ้นได้และจูงใจได้ มนุษย์มีคุณค่าและศักดิ์ศรี มนุษย์มีความซับซ้อน ดังมีองค์ประกอบหลัก ๕ ประการ ดังนี้ (๑) ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Defenses) (๒) การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะรวม (A Whole person) (๓) พฤติกรมเป็นสิ่งก่อให้เกิดได้และจูงใจได้ (A caused behavior) (๔) มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีของความเป็นคน (Dignity) และ (๕) มนุษย์มีความซับซ้อนและมีความผันแปรเป็นอย่างมาก (Complex)

ความรับผิดชอบจึงเป็นเครื่องชี้วัดลักษณะของความเป็นพลเมืองที่ดีที่สำคัญอย่างหนึ่ง และความรับผิดชอบ จึงเป็นลักษณะนิสัยและทัศนคติของบุคคล ซึ่งเป็นเครื่องผลักดันให้เกิดการปฏิบัติ

ตามระเบียบ เคารพสิทธิของผู้อื่น ทำตามหน้าที่ของตนเอง และมีความซื่อสัตว์สุจริต การที่บุคคลมีลักษณะความรับผิดชอบ จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปด้วยความราบรื่น สงบสุข นอกจากนี้ความรับผิดชอบยังเป็นคุณธรรมสำคัญในการพัฒนาประเทศด้วย ดังนั้นแล้ว ความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการทำหน้าที่ ซึ่งการกระทำตามหน้าที่จะสมบูรณ์หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานหรือแนวความคิดของแต่ละสังคมมนุษย์ ซึ่งตามนัยของพระพุทธศาสนาได้มีชุดหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มีอยู่ร่วมกันอยู่ในสังคม นั่นคือหลักทิศหก ซึ่งเป็นหลักแห่งการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน มีความสัมพันธ์กันในหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ซึ่งประเด็นแห่งความสัมพันธ์นี้เอง เราสามารถทราบสาเหตุได้ว่า เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมอันเป็นรากฐานของการใช้ชีวิตของมนุษย์นั่นก็คือสถาบันครอบครัว จนถึงความสัมพันธ์ในระดับใหญ่สุดหรือกว้างสุดนั่นก็คือสถาบันชาติ บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความประพฤติเรียบร้อยดี มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมประจำใจ มีหลักธรรมที่ยึดถือเป็นหลักแห่งการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้มีความสงบสุข และในหลักแห่งการเกื้อกูลกันประสานสังคม อันเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันร่วมกันอย่างสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุขมั่นคงสามัคคีมีเอกภาพนั้นก็คือ สังคหวัตถุ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ สำหรับสังคหวัตถุมีสี่ประการ คือ (๑) ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา) (๒) ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ) (๓) อัตถจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป) (๔) สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติตัวให้มีความเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน (นิสัยเป็นกันเอง)

ในส่วนขององค์กรภาคธุรกิจกับบุคลากรองค์กรภาคธุรกิจ ต้องมีวิสัยทัศน์ในส่วนแผนงานต้องมีพุทธธรรม (สาราณียธรรม ๖ ประการ) วิสัยทัศน์มีพื้นฐานมาจาก (พรหมวิหาร ๔) และองค์กรภาคธุรกิจเมื่อกล่าวถึงความเจริญก้าวหน้าขององค์ (จักร ๔) ต้องมีสิ่งแวดล้อมที่ดี (ปฏิรูปเทสะ) ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม ไม่ไกล หรือไกลเกินไป มีผู้ถือหุ้น คู่ค้าหรือคู่แข่งทางธุรกิจเป็นลักษณะ (สัปปุริสังเสวะ) กับทำธุรกิจกับคนที่ดีหรือคู่ที่ดีเป็นและที่สำคัญหลักการต้องชัดเจน ตั้งอยู่ในพุทธธรรม คือเว้นจากมิชชาวณิชชา การค้าขายผิดธรรม ๕ ประการและมีสัมมาทิฏฐิการตั้งตนไว้ชอบ (อตฺตสมฺมาปณิธิ) และหลักการมีทุนทำไว้ก่อน คือ ทุนทรัพย์ ทุนสติปัญญา ทุนความร่วมมือ และทุนมนุษย์ที่เป็นบุคลากรที่เป็นองค์ประกอบในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อสังคมทุกภาคส่วน (ปุพฺเพกตปุญฺญตา)

ในมุมมองของสัมมาชีพและความรับผิดชอบนั้น นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ให้ทรรศนะว่า “แนวทางการพัฒนาใหม่ ไม่ใช้จีดีพีนำ แต่มุ่งสร้างสัมมาชีพเต็มที่พื้นที่เป็นเป้าหมาย การมีสัมมาชีพเต็มที่คือ ปัจจัยของการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และการเจริญเติบโตบนพื้นฐานของดุลยภาพ หลักสัมมาชีพจึงเป็นทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และศีลธรรมพร้อมกันไปอย่างบูรณาการ ฉะนั้น ยิ่งมีสัมมาชีพกันมากเท่าใด เศรษฐกิจยิ่งดีขึ้น จิตใจดีขึ้น สังคมยิ่งดีขึ้น สิ่งแวดล้อมดียิ่งขึ้น และศีลธรรมยิ่งดีขึ้น ต่างจากจีดีพีที่เมื่อจีดีพีขึ้น อย่างอื่นอาจจะไม่ดีขึ้นเป็นเงาตามตัว เพราะจีดีพีเป็นการวัดแบบแยกส่วนดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่จึงเป็นตัววัดการพัฒนาที่ดีกว่าจีดีพี ดังนั้นแล้ว การมีสัมมาชีพ คือ การมีพอกินพอใช้ ทำให้ภูมิใจในตัวเอง มีศักดิ์ศรี ทำให้ไม่อยากทำไม่ดี และการมีสัมมาชีพถ้วนหน้าทำให้ไม่เบียดเบียนกัน” ดังนั้นแล้ว นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ระเบียบวาระใหญ่ที่สุดของมนุษยชาติคือการหาทางอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข”

วัตถุประสงค์โครงการ

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพในพระพุทธศาสนา

๒. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

๓. เพื่อศึกษาคุณค่าเกี่ยวกับสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัย

๑) หลักสัมมาชีพนี้ ในส่วนของสัมมาชีพในพระพุทธศาสนานั้น คำว่า “สัมมาชีพ” แปลว่า “การเป็นอยู่ หรือ การดำรงอยู่ที่ประกอบความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ และละเว้นการดำรงอยู่ที่ปราศจากความทุจริตทั้งทางกาย,ทางวาจา และทางใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและคนอื่น ในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วยหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสัมมาชีพประกอบด้วย (๑) ศีล ๕ ซึ่งเป็นกรอบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (๒) อิทธิบาท ๔ อันเป็นคุณธรรมที่เอื้อต่อการทำงานทุกประเภท (๓) หลักจักร ๔ เสาหลักที่นำพาไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง นำไปสู่ความมั่งมีศรีสุข นำไปถึงจุดหมายที่ประสงค์ ท่านว่า ธัญชาติ ธนทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข จะหลั่งไหลมาสู่ผู้ปฏิบัติตามธรรม (๔) สันโดษ หลักของความพอดี คุณธรรมที่ช่วยป้องกันความโลภของคนในโลกของทุนนิยม (๕) อริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์ที่อยู่ข้างในตัวตน เริ่มจาก มีความเชื่อที่มั่นคง (ศรัทธา) มีหลักในการดำเนินชีวิต (ศีล) ความละลายใจในการทุจริตคอร์รัปชั่น (หิริ) ความกลัวต่อผลกรรมไม่มี (โอตตัปปะ) ความรอบรู้ มีข้อมูลข่าวสารมาก (สุตะ) และการแบ่งปันเผื่อแผ่ต่อคนในสังคมด้วยกัน (จาคะ) ประการการสุดท้าย คือ การรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง (ปัญญา) (๖) มรรค มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางการดำเนินสัมมาชีพ ที่ยึดมั่นหลักความพอเพียงตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา คือไม่เบียดเบียดตนและผู้อื่น มุ่งหวังประโยชน์สูงสุด ในประเด็นของการจัดการทรัพย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การจัดการทรัพย์ภายนอก

ซึ่งแบ่งออกไปได้อีก ๔ ประการ คือ ๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ ๒) หลักการบริหารทรัพย์ ๓) หลักการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้ทรัพย์ และ ๒) การจัดการทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) (๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) และ (๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ในส่วนของเป้าหมายของสัมมาชีพนั้นมุ่งไปที่ ๓ ระดับคือ ๑) เป้าหมายระดับบุคคล ๒) เป้าหมายระดับสังคม และ ๓) เป้าหมายระดับขั้นสูงสุด คือการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นคือ การบรรลุพระนิพพาน หลักของสัมมาชีพ คือ อาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม และมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้ โดยมีที่มาจากเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ที่ต้องการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกินพอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียง คือ การมีชีวิตที่อยู่อย่างพอดี พอใช้ อุ้มชูตนเองได้ หากมีเกินพอก็นำไปขายได้เพื่อเพิ่มมูลค่า แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรม คำว่า “ความพอเพียง” นั้น มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ความพอประมาณ (๒) ความมีเหตุผล (๓) ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี

๒. เรื่องแนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมอย่างชัดเจน นั้นผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเด็นคือ

(๑) แนวคิดความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา นั้นเริ่มต้นจากการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ด้าน คือ โลกัตถจริยา, ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ผนวกกับพุทธกิจ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญตลอด ๔๕ พรรษา และพุทธโอวาทที่ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธธรรมครั้งแรกที่มุ่งประโยชน์ ๓ ด้าน คือ ประโยชน์, เกื้อกูล และความสุขของมวลมนุษย์ ความรับผิดชอบ คือ กิริยาที่บุคคลพึงปฏิบัติหน้าที่ตามความรับผิดชอบต่อบุคคลอื่นทั้งภายในและภายนอกครอบครัวนั่นเอง หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมความรับผิดชอบมีอยู่ ๙ หัวข้อหลักคือ (๑) ความรู้จักสำนึกในบุญคุณและคุณค่าของทุกสรรพสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยสามัญสำนึก (กตัญญูกตวเที) (๒) หลักของการอยู่ในสังคม คือ มีความรักต่อกัน (เมตตา) เข้าอกเข้าใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (กรุณา) ชื่นชมในความสำเร็จของคนอื่น (มุทิตา) และรู้จักปล่อยวางอย่างรับผิดชอบ (อุเบกขา) (๓) หลักฆราวาสธรรม คือ มีความจริงใจต่อกัน (สัจจะ) ฝึกฝนตนเพื่อก้าวหน้า (ทมะ) ยืนหยัดในการทำงาน (อดทน) และมีจิตสาธารณะ (จาคะ) (๔) สังคหวัตถุ ๔ ประกอบด้วย การให้ (ทาน) มีการสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณ (ปิยวาจา) มีจิตอาสาเสียสละแรงใจ และเวลา (อตฺถจริยา) และปฏิบัติอย่างเท่าเทียมหรือไม่เลือกปฏิบัติ (สมานตฺตตา) (๕) การรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็นผู้ประสานทุกทิศ (ทิศ ๖) (๗) สัปปุริสธรรม ๗ คือ รู้ตักหลักการ, รู้จักประโยชน์ที่มุ่งหวัง, รู้จักตนเอง, รู้จักพอเพียง,รู้จักกาล, รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคลหลักอปริหานิยธรรม ๗ ที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการทำงานทุกองคาพยพให้

ประสบความสำเร็จ และเป้าหมายสูงสุดในสังคมที่คนทุกคนมีความรับผิดชอบ คือ การเป็นสังคมแห่งอารยะ ซึ่งเรียกว่า อารยวัฒิ มีอยู่ ๕ ประการ คือ เจริญด้วยจิตใจ (ศรัทธา) เจริญด้วยความประพฤติ (ศีล) เจริญด้วยความรู้วิทยาการสมัยใหม่ (สุตะ) เจริญด้วยจิตสาธารณะ (จาคะ) และเป็น สังคมอุดมปัญญา (ปัญญา) วิธีเสริมสร้างความรับผิดชอบตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นแบ่งออกได้ ๓ ระดับคือ ๑) ระดับบุคคล ๒) ระดับครอบครัว และ ๓) ระดับสังคม และ ประโยชน์ของความรับผิดชอบในการจัดการทรัพย์แบ่งออกไป ๔ ประเด็นคือ ๑) ด้านการแสวงหาทรัพย์ ๒) ด้านการบริหารทรัพย์ ๓) ด้านการออมทรัพย์ และ ๔) หลักการใช้จ่ายทรัพย์

(๒) แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม CSR ทั่วไป ซึ่ง CSR คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม สามารถช่วยให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อม ๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความ ยั่งยืนของสังคม

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑.กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑.๑ สามารถนำไปบูรณาการจัดการศึกษาในรายวิชาที่จัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น พุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยากับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์ สุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ เป็นต้น

๑.๒ สามารถนำผลการวิจัยครั้งนี้ไปเป็นข้อมูลชุดความรู้ (KM) ในด้านสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม บทพื้นฐานของพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาพระพุทธศาสนาและการบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบโจทย์ในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างนวัตกรรมโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ตามนโยบาของไทยแลนด์ ๔.๐ สืบต่อไป

๒.กิจกรรมด้านการนำไปบูรณาการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวนวัตวิถีชุมชน

๒.๑ นำผลการวิจัยไปให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ คือ ภาครัฐและภาคเอกชนและหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีภาระงานเกี่ยวข้องกับผู้ประกอบการในภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัดสุรินทร์ และใกล้เคียง และสามารถนำผลการวิจัยนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างสัมมาชีพชุมชน เช่น กิจกรรมนวัตวิถีชุมชนสัมมาชีพ กิจกรรมหมู่บ้านสีเขียว (Zero Waste) เป็นต้น

๒.๒ นำผลการวิจัยไปใช้ในการส่งเสริมการประกอบสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) ของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยใช้มีหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนาในทุกกิจกรรมและรูปแบบ เช่น กิจกรรมจิตอาสาชุมชน กิจกรรมสัมมาชีพชุมชน กิจกรรมธรรมธุรกิจ และกิจกรรมธุรกิจสีเขียว เป็นต้น

๓.กิจกรรมด้านวิชาการ

มีการรวบรวมชุดความรู้ (KM) เพื่อเป็นข้อมูลสารสนเทศ (Information) เกี่ยวกับเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบต่อสังคม (SCR) กับหน่วยงานภาคีเครือข่ายในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สาขาสุรินทร์ สำนักงานพระพุทธศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ บริษัทจัดการท่องเที่ยว และบริษัทเอกชนทั่วไป โดยมีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นหน่วยงานผู้รับผิดชอบทั้งนี้เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์พันธกิจและเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยฯ ในด้านการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาและบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ต่อสาธารณชน

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลการวิจัยผ่านเว็บไซต์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย www.mcu.ac.th ส่วนเอกสารการตีพิมพ์ความวิจัยที่เป็นเล่มในวารสารนั้นอยู่ในช่วงการดำเนินการ

ประวัติผู้วิจัย

๑.ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย (สัดส่วน ๘๐ %)

ชื่อ-นามสกุล ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม

วัน เดือน ปีเกิด ๓ ตุลาคม ๒๕๒๑

สถานที่เกิด ๑๐๒/๑ หมู่ ๒ บ้านสระ ตำบลกันตวจระมวล อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๔๐ โทร.- มือถือ ๐๙๓๓-๖๗๖๙๖๑

ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๐๒/๑ หมู่ ๒ บ้านสระ ตำบลกันตวจระมวล อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๔๐ โทร.- มือถือ ๐๙๓๓-๖๗๖๙๖๑

ที่ทำงาน อาคารพระพรหมบัณฑิต ห้องบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐ โทร.๐๔๔-๕๑๔๐๙๓, ๐๔๔-๕๑๔๐๓๗
E-mail: thanarat.mcusr@gmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๑	มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนปริยัติบวรวิทยา (แผนกสามัญศึกษา) วัดพรหมสุรินทร์ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ.๒๕๔๖	พธ.บ.(สังคมศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
พ.ศ.๒๕๔๖	ร.บ. (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นนทบุรี
พ.ศ.๒๕๕๐	M.A. (Buddhist Studies), University of Delhi-India
พ.ศ.๒๕๕๑	M.Phil. (Buddhist Studies), University of Delhi-India
พ.ศ.๒๕๕๖	Ph.D. (Buddhist Studies), University of Jammu-India

ผลงานวิจัยที่ผ่านมา

พ.ศ.๒๕๕๖	ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง การบริหารจัดการองค์กรเพื่อธำรงรูปแบบการสอนธรรมของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย
พ.ศ.๒๕๕๗	ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง สมุนไพรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. ประวัติผู้ร่วมโครงการวิจัย (สัดส่วน ๕ %)

ชื่อ-ฉายา-นามสกุล พระมหาเจริญสุข คุณวีโร (วงเวียน)

วัน-เดือน-ปีเกิด ๒๓ มกราคม ๒๕๑๒

ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา วิทยเขตสุรินทร์

ที่อยู่ปัจจุบัน: วัดศรีวิหารเจริญ ตำบลระแรง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

ที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐, โทรศัพท์ ๐๔๔-๑๔๒๑๐๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๘๕-๑๐๕๕๐๐๓

ประวัติการศึกษา:

พ.ศ. ๒๕๔๓	ป.ธ.๙	สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๗	ป.วค.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๖	พธ.บ. (ปรัชญา)	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๖	ค.ม. (หลักสูตรและการสอน)	มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ:

ธรรมนิเทศ และ บริหารกิจการคณะสงฆ์

ผลงานวิจัยที่ผ่านมา:

พ.ศ.๒๕๕๗ ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง การศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและประเพณีของพุทธศาสนิกชนชาวกูยในประเทศไทยและประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

๓. ประวัติผู้ร่วมโครงการวิจัย (สัดส่วน ๑๐ %)

ชื่อ-ฉายา-นามสกุล: พระปราโมทย์ วาทโกวิโท (พันธพัฒน์), ดร.

เกิด: ๑๖ มกราคม ๒๕๒๖

สถานที่เกิด: บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ ๘ บ้านหนองนารี ตำบลบุสูง อำเภอวังหิน จังหวัดศรีสะเกษ ๓๓๒๗๐

การศึกษา: นักธรรมชั้นเอก, พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาจริยศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
(เกียรตินิยม) พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประสบการณ์การทำงาน: เป็นพระวิทยากรพัฒนาบุคลากรตามบริษัทและโรงพยาบาล
เป็นพระสงฆ์ปฏิรูปการสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียน สพฐ.
เป็นที่ปรึกษางานวิจัยด้านพระพุทธศาสนาและเทคนิคการสอน
เป็นพระวิปัสสนาจารย์แห่งประเทศไทยขณะเป็นสามเณร
เป็นพระวิทยากรโครงการ Coaching Team ในนาม สพฐ.
เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับกระทรวงศึกษาธิการ
เป็นพระวิทยากรจัดการฝึกอบรม Dhamma OD Happy Life
เป็นพระวิทยากรฝึกอบรมสามเณรภาคฤดูร้อน
เป็นพระวิทยากรฝึกอบรมเทคนิคการสอนของพระวิปัสสนาจารย์

ผลงาน: พ.ศ.๒๕๕๓ หนังสือ “พูดนอกไมค์ในองค์กร”
พ.ศ.๒๕๕๐ หนังสือ “ชีวิตเบิกบาน การทำงานเป็นสุข”

ตำแหน่งปัจจุบัน: เป็นพระวิทยากรกระบวนการ Dhamma OD Happy Life
เป็นพระวิทยากรกระบวนการต้นแบบสันติภาพ
พัฒนาองค์กรด้วยธรรมะโอดีแบบบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่

ที่อยู่ปัจจุบัน: ๖๗๓ วัดอมรทายิการาม แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย
กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐ โทรศัพท์ ๐๙๘-๑๕๙๖๕๔๒
E-mail.boss04506@hotmail.com
เว็บ www.DhammaOD.com
Facebook: Pramote OD Pantapat

๔. ประวัติผู้ร่วมโครงการวิจัย (สัดส่วน ๕ %)

ชื่อ: นางสาวเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก

วัน เดือน ปีเกิด : ๔ ธันวาคม ๒๕๓๒

สถานที่เกิด: ๑๘ หมู่ ๑ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐

ที่อยู่ปัจจุบัน: ๑๘ หมู่๑ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐

ที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๔๑๔-๒๐๙๔
มือถือ ๐-๙๙๒๐-๓๑๓๔-๒
E-mail : WWeen2@gmail.com

ประวัติการศึกษา:

พ.ศ. ๒๕๕๕ ศิลปกรรมศาสตร์บัณฑิต (ศป.บ.) สาขาวิชานฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

ผลงานวิจัยที่ผ่านมา:

พ.ศ. ๒๕๕๕ โครงการศึกษา การออกแบบเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ภายใต้แนวคิดการสวมใส่เครื่องรางของขลัง

พ.ศ. ๒๕๕๘ กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าและมูลค่าของผ้าไหมสุรินทร์ ตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษากลุ่มผู้ทอผ้าไหม บ้านท่าสว่าง ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์